

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ**

**TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA AVRUPA’NIN
KONUMLANMASI AÇISINDAN
KRİTİK BİR EŞİK: 1960-1980 DÖNEMİ**

Levent YILMAZ

**Danışman
Prof. Dr. Engin BERBER**

2009

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Türk Siyasal Yaşamında Avrupa’nın Konumlanması Açısından Kritik Bir Eřik: 1960-1980 Dönemi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlák ve geleneklere aykırı dűőecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih ..../..../.....

Levent YILMAZ

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün ...../...../..... tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ..... maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Levent YILMAZ'ın Türk Siyasal Yaşamında Avrupa'nın Konumlanması Açısından Kritik Bir Eşik: 1960-1980 Dönemi konulu tezi incelenmiş ve aday ...../...../..... tarihinde, saat ..... ' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna oy ..... ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
PROJE VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: YILMAZ

Adı: Levent

Tezin Türkçe Adı:

Türk Siyasal Yaşamında Avrupa'nın Konumlanması Açısından
Kritik Bir Eşik: 1960-1980 Dönemi

Tezin Yabancı Dildeki Adı:

A Critical Threshold of Situating Europe in the Turkish Political
Life: The Era Between 1960-1980

Tezin Yapıldığı Üniversite:

Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü:

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Yıl: 20099

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 234+XII

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 260

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanlarının

Unvanı: Prof. Dr.

Adı: Engin

Soyadı: BERBER

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1- Türk Siyasal Hayatı

2- Avrupa

3- Batı

4- Batılılaşma

5- 1960-1980

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Turkish Political Life

2- Europe

3- West

4- Westernisation

5- 1960-1980

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki ilişkilerin uzun bir tarihi vardır. Osmanlılar kuruluşlarından itibaren yönlerini Batıya çevirmiştir. Osmanlı için XVIII. yüzyıla kadar düşman olan Batı, bu tarihten sonra model olmuştur. Batıyı gelişme modeli olarak almak, batılılaşma olarak adlandırılmaktadır.

Batılılaşma aslında bir modernleşme hareketidir ve İslâmcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük ideolojilerince de farklı biçimlerde benimsenmektedir. Bu ideolojilerin temel amacı İmparatorluğu kurtarmaktır. Fakat Cumhuriyetin kuruluşuyla, bu ideolojiler yerlerini cumhuriyet ideolojisine bırakmıştır. Cumhuriyetçilik de Batıya yönelmiştir fakat bu yöneliş iki karşıt özelliğe sahiptir: Cumhuriyetçilere göre Batı hem kültürü hem de emperyalizmi temsil etmektedir.

1960-1980 arasındaki dönemin nispeten özgür ortamında, Osmanlıdan mirâs kalan batılılaşma tartışmasının yeniden canlandığı görülmektedir. Dönemin bir başka özelliği de sağ ve sol ideolojilerin yükselişidir. Buna karşılık batılılaşma sorunsalı sağ ve sol akımlar içinde tartışmalı bir konu olmuştur. Bu nedenle konunun iktisadî, siyasal ve kültürel düzeylerde incelenmesi gerekmektedir.

Bu inceleme sonucunda, 1960-1980 dönemi siyasal ideolojilerindeki Batı algılamasının, Cumhuriyetin ilk dönemine nazaran çeşitlendiğini ortaya çıkmaktadır. 1960-1980 döneminden itibaren Batıya yönelik tavır, siyasal ideolojilerin ayırt edici özelliği olmaktadır.

ABSTRACT

The relationship between the Ottoman Empire and the West had a long history. The Ottomans turned their direction to the West since their inception. The West which had been an enemy until the eighteenth century became a model. Taking the West as a model for development is called westernisation. Westernisation is in fact a modernisation movement, and shared by ideologies ranging from pan-Islamism and pan-Ottomanism to Westernism and pan-Turkism.

The main objective of these ideologies was to save the empire. But all these ideologies were superseded by the republican ideology with the foundation of the Republic. The republicanism too looked toward the West but its westernism has a dichotomous character. To republicans the West represented both civilisation and imperialism at the same time.

Relatively liberal environment of the era between 1960-1980 saw the revival of westernisation debate inherited from the Ottoman Empire. Another characteristic of the era was the rise of ideological division between the right and the left. However, the westernisation problematic was a contentious issue both within the left and the right.

Therefore the issue needs to be examined at economic, political and cultural levels. From this perspective, it appears that the perception of the West in political ideologies between 1960-1980 was quite diversified from those of the early Republican period. From then on the attitude toward the West has become a distinctive element of political ideologies.

ÖNSÖZ

Türk siyasal yaşamında, Avrupa olgusuna nasıl bakıldığına ilişkin doktora çalışması yapmak düşüncesi bugüne kadar yaptığım okumalar çerçevesinde “ilginç” bir konu olarak görüldü. İlginçliğinin temelinde ise Türk siyasal yaşamında etkin olan aktörlerin, Avrupa karşısındaki tavırlarının çok boyutlu olması yatmaktaydı. Zirâ bazı alanlarda Avrupa karşıtı bir tavır alan siyasal oluşum ya da düşünce, bazı alanlarda Avrupa ile uyum içinde olabilmektedir.

Bu bağlamda sağ-sol gibi, İslâmî-laik gibi Türk siyasal yaşamındaki klâsik sınıflamalar çerçevesinde konuyu çözümlenmek neredeyse olanaksız olmaktadır. Bu zorluğu aşmak için üç boyutlu bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

İlk boyutta, siyasal yaşamda etkin olan aktörlerin iktisadî açıdan Avrupa hakkında ne düşündükleri; ikinci boyutta siyasal bağlamda Avrupa'ya nasıl yaklaştıkları, üçüncü boyutta ise kültürel (toplumsal) açıdan Avrupa'yı nasıl konumlandıkları incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmayı yaparken beni en çok zorlayan mesele; bir siyasal düşünceyi temsil edecek kişi ya da kurumların seçimi ile bu kişi ya da kurumların hangi tavırlarının, onların Avrupalılık hakkındaki kanaatlerine tekabül ettiği oldu. Zirâ hem tarihsel bağlamdan kopmamak hem de olguları cımbızla çekmek durumuna düşmemek için olabildiğince dikkatli davranmaya çalışıldı.

Tüm bunlardan öte, konu seçiminde ufuk açıcı olan ilk tez danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ergün Aybars'a, yapıcı eleştirilerinden çok yararlandığım, danışmanım Prof. Dr. Engin Berber'e, tezin içeriği oluşturulurken verdiği katkıdan dolayı Doç. Dr. Kemal Arı'ya teşekkür ederim. Ayrıca, arşiv çalışmalarında bana yardımcı olan kütüphane ve arşiv çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Tezin arşiv araştırması kısmında bana çok yardımcı olan kardeşim sosyolog Buket Yılmaz'ın gayretlerini unutamam. Her türlü sorunun aşılmasında bana yardımcı olan oda arkadaşım Dr. Naci Sevkâl'a ve hocam Yard. Doç. Dr. Nazmi Üste'ye ayrıca teşekkür ederim. Bunun yanı sıra, meslektaşım ve arkadaşım Umut Karabulut, M. Emre Güler ve Şebnem Sayılğangil'e; sevgili öğrencilerimiz Cansı

Işık, Çağdaş Uzun, Feriştah Yılmaz ve Erhan Ezici'ye tezi kısa zamanda okuyup bana çok faydalı uyarılarda buldukları için ayrıca teşekkür ederim.

Umarım çok büyük hatalar yapmadan tezi yazabilmişimdir.

Levent YILMAZ
İzmir-Buca, 04.04.2009

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK.....	III
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ.....	IV
PROJE VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLÂNINDAN 1960'A AVRUPA VE BATI OLGUSU

I) KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	26
II) AVRUPA VE BATI İMGESİ	41
A) BİR KARŞITLIK: BAĞIMSIZLIKÇILIK VE BATICILIK.....	41
B) İKTİSADÎ ALAN: DEVLETÇİLİĞİN KURULMASI.....	48
C) TOPLUMSAL-KÜLTÜREL ALAN: TOPLUMUN LAİKLEŞTİRİLMESİ.....	54
D) SİYASAL ALAN: MİLLİYETÇİLİK VE BATICILIK	62
E) İDEOLOJİK BİR KAYNAK OLARAK KADRO HAREKETİ.....	66
F) II. DÜNYA SAVAŞI VE BATI ALGISİNİN DÖNÜŞÜMÜ.....	69
G) DEMOKRAT PARTİ (DP) VE ABD'NİN YÜKSELİŞİ	74

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA SORGULAMA DÖNEMİ: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'NIN GÖRÜNÜŞÜ

I) MERKEZ SAĞIN AVRUPA'YA BAKIŞI.....	80
A) İKTİSADÎ OLARAK: PLÂNLİ DÖNEM VE İTHAL İKAMECİ HIZLI KALKINMA.....	80
B) SİYASAL OLARAK: PARLÂMENTARİZME ONAY, SOLA VE ANAYASAYA MUHALEFET.....	92
C) KÜLTÜREL OLARAK: MİLLÎ VE MANEVÎ DEĞERLER	102
II) MERKEZ SOLUN AVRUPA'YA BAKIŞI.....	108
A) İKTİSADÎ OLARAK: SOSYAL DEMOKRAT KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ	108
B) SİYASAL OLARAK: 1961 ANAYASASI'NI SAVUNAN BİR PARLÂMENTARİZM.....	117
C) KÜLTÜREL OLARAK: KAPSAYICI BATICILIK	122
III) SAĞ-SOL ARASINDAKİ GEÇİŞLER.....	124
A) BAĞIMSIZLIKÇILAR.....	125
B) BATICILAR	130

C) MUHAFAZAKÂRLAR VE İSLÂMCILAR	139
D) ENTELEKTÜELLER.....	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA BATIYA ELEŞTİREL BAKIŞLAR

I) TÜRKİYE’DE BATI KARŞITLIĞININ SOL KÖKENLERİ.....	158
A) YÖN HAREKETİ.....	163
B) TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ GELENEĞİ.....	173
C) RADİKAL SOL.....	181
II) TÜRKİYE’DE BATI KARŞITLIĞININ SAĞ KÖKENLERİ.....	188
A) MİLLİYETÇİ-MUHAFAZAKÂRLAR.....	188
B) İSLÂMCILAR.....	195
SONUÇ.....	211
KAYNAKLAR	217

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Toplumu
AP	Adalet Partisi
ATÜB	Asya Tipi Üretim Biçimi
Bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
İng. Çev.	İngilizceden Çeviren
MDD	Millî Demokratik Devrim
MNP	Millî Nizam Partisi
MSP	Millî Selâmet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
s.	Sayfa numarası
SKD	Sosyalist Kültür Derneği
Söy. Yap.	Söyleşiyi yapan
ss.	Sayfa numaraları
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tar. Yön.	Tartışmayı Yöneten
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TÖB-DER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TSK	Türk Silâhlı Kuvvetleri
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan
Yay. Yön.	Yayın yönetmeni

“Dünya yüzünde hiç bir ulus, havan topunun ve Hıristiyanlar tarafından icat edilen pek çok şeyin kullanımının kanıtladığı üzere, yabancıların faydalı icatlarını kullanmaya kendisini Türklerden daha çok hazır hissetmiştir. Ama Türkler kutsal kitapları basılırsa kutsallığını yitireceği düşüncesiyle matbaa kullanmamaktadır, ya da kamu için saatler yapıldığında müezzinlerin yetkilerinin azalacağı ve dolayısıyla eskiden gelen usul ve ananelerinin zayıflayacağı zannetmektedir”*

---

* Habsburg İmparatorluğu'nun Büyükelçisi *Ogier Ghiselin de Busbecq*'in 1560'da yazdığı bir mektuptaki ifâdesidir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. M. Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 42.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibâren coğrafi anlamda hep Avrupa ile ilişkide olmuştur. Bu anlamı ile Osmanlı Avrupa'nın içindedir, bir Avrupa devletidir; hattâ Anadolu'ya ve Asya'ya yayılması Avrupa'da güçlenmesinden sonra olmuştur¹. Ancak Batı Avrupa'nın oluşumunu belirleyen Antik Roma, Hıristiyanlık ve feodallık gibi kökenlere sahip olmadığından Avrupa'nın dışındadır². Bu coğrafi, diplomatik ve kısmen siyasal birliktelik ile kültürel ayrılık anlamında okunabilecek bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin yapısına ilişkin görüşleri Emre Kongar iki ana kategoride toplamıştır. Bunlar, Osmanlı toplumunu feodal bir yapıya sahip olduğunu düşünenler ile Osmanlı'nın Avrupa'dan farklı bir yapıya sahip olduğunu düşünenlerdir³.

Osmanlı'nın ortaya çıkışı, İslâm uygarlığının kendi kritiğini yaptığı IX. yüzyılın aksine, durağanlaştığı ve skolastikliğe girdiği bir döneme tekabül etmektedir. Taner Timur, Kılıçbay'ın aksine, XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'nın da Osmanlı ile aynı sistemde olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, Osmanlı'da da benzer uygarlıklar gibi, çok az kast hareketi gözlenmektedir⁴. Osmanlılık, Türklerin yeni bir kültür küresine geçmesini ifade etmektedir. Gerek Orta Asya devlet geleneği gerekse İslâmiyet -özellikle İslâmiyet'in devlet geleneğinin oluşmasında etkili olmuş antik kültür ve onun kalıtı imparatorluk düşüncesi- bugünkü Türk siyasal kültürünün oluşmasındaki en önemli etkenlerdir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı, Osmanlı için örnek alınacak bir konuma gelmiştir. Batılılaşma hareketi aslında bir modernleşmedir. XIX. yüzyılda modernleşme hareketine çeşitli noktalardan bakan ideolojiler Osmanlı'nın siyasal

---

¹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, ss. 78-79.

² Kılıçbay, 2001, s. 56.

³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 323. Muzaffer Sencer ise Osmanlı toplumun yapısını feodalizm olarak görenleri (H. A. R. Gibb ve H. Bowen, İ. Hüsrev Tökin, B. Boran, K. Fişek, M. Erdost, M. Kıray, H. Bertay) belirttikten sonra, Osmanlı'nın Avrupa'dan farklı olduğunu savunanları (N. Berkes, S. Divitçioğlu, Ş. Mardin, M. Sencer, H. Cin, M. Doğan, M. A. Kılıçbay) kendi arasında Asya tipi üretim biçimini (AYÜB) savunanlar ile yapının pre-kapitalist olduğunu savunanlar olarak ayırmaktadır (Sırasıyla S. Divitçioğlu ile D. Avcıoğlu). Bu sınıflandırmaya bir de tarihçileri eklemekte ve onların genelinin Osmanlıyı feodal olarak nitelmediği görüşünü dile getirmektedir. Bu görüşlerin ayrıntıları için bkz. Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

⁴ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, ss. 40-41.

yaşamına girmiştir. İslâmcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük temelde bir modernleşme ideolojisidir.

İslâmcılık düşüncesi, Cemaleddin Afgânî, Reşid Rıza, Muhammed Abduh gibi yazarların eserlerinde, geleneksel İslâm düşüncesi ve anlayışının eleştirisiyle ilk belirtilerini göstermeye başlamıştır. Söz konusu yazarların eserlerinde görülmeye başlayan dindeki doğaüstü bazı ifâdelerin “hurâfe” olarak nitelendirildiği, geleneksel dinî otoritelerin önemsizleştirildiği ve dinin yeniden yorumlanmasına gereksinim duyulduğu anlayışı tüm Müslüman ülkelerde yankı bulmaya başlamış; Osmanlı’da da dindarlıklarıyla bilinen bir kısım entelektüel bu görüşlerden etkilenmiştir. Böylelikle Mehmet Âkif Ersoy, Mustafa Sabri Efendi ve nice yazar, Müslüman ile İslâmiyet arasındaki ayırımı güçlü bir şekilde vurgulayıp dönemin İslâm anlayışının İslâm toplumlarını geri bıraktığı şeklinde bir yaklaşımı savunmuştur. Teknik ile düşünce arasındaki ilişkiyi görmeyerek; dini salt ahlâkî boyutta kabul edip teknolojiyi yüceltmek gibi bir çelişkiyi İslâmcılık akımı kendinde barındırmaktadır. Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerde İslâmî düşüncüyü temsil eden yazarların etkisi hâlâ derin bir şekilde sürmektedir⁵. Bu durum İslâmcılık akımının daha yakından incelenmesini gerektirmektedir.

İslâmiyet, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan başlamak üzere belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Fakat “İslâmcılık” adıyla ortaya çıkan düşünce akımının amacı ve işlevi çok farklıdır. Bir düşünce akımı kimliğiyle İslâmcılığın, tam olarak ne zaman başladığını söylemek zordur. İslâmcılık, yoğun olarak II. Abdülhamit döneminde kendisi ve rakipleri tarafından tartışılmaya başlanmıştır⁶. İslâmcılara göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda bir çöküş durumu vardır. Bu çöküşün nedeni, Batıcıların ileri sürdüğü gibi İslâmiyet’ten kaynaklanmıyordu⁷. Çünkü, aslında İslâmiyet bilime ve yeniliklere açık bir dindir. Demokrasi, meşrûî rejim ve en geniş özgürlükler

---

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003, ss. 15-23 ve 25-30.

⁶ II. Abdülhamit, İslâmcılık politikasıyla hem Balkanlardaki “Panislavizm”i etkisiz duruma sokmak, hem de içeride siyasal rakiplerinin halk içindeki gücünü kırmak istiyordu. Tunaya, 2003, s. 35.

⁷ Bu noktada, Batılı bir oryantalist ve şark dilleri uzmanı olan Ernest Renan’ın “İslâm Terakkiye Mâni mi?” adlı eserini, İslâm ülkelerindeki tepki ve eleştirilerin merkezî olduğunu söylemekte yarar vardır. Edward McNall Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950* (Çev. A. Şenel), Ankara, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1982, ss. 442-443.

İslâmiyet'in özünde vardır. Bu yüzden İslâmcılar meşrûtiyete karşı değillerdir. Ancak, rejimin memleket şartlarına uydurulması taraftarıdır.

Sait Halim Paşa'ya göre İslâmlaşmak demek; “*İslâm'ın, itikat, ahlâk, içtimâiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır*”⁸.

Sait Halim Paşa, Batılı uluslar hakkında taşıdığı olumsuz kanaatleri Batıdan alınmak istenen siyasal kurumlar için de taşımaktadır. Ona göre, Batının siyasal kurumları bir takım toplumsal savaşların ürünü olduğu için, bu gibi savaşların ortaya çıkmasına ve sürmesine uygun nitelikler taşır. Bu nedenle doğal olarak saldırgan ve yan tutucu bir karakter taşımaktadır. Söz konusu kurumların ahlâkî ve idarî değerleri çok kuşkuludur. Bunlar âdalet ve başkalarını gözetme düşüncelerini zorunlu olarak yok saymaktadırlar⁹. Batı hakkında böyle olumsuz düşünceleri olan Sait Halim Paşa'nın, Batılılaşmaya olumlu yaklaşması düşünülemez. Ona göre ülkeyi Batılılaştırmaya çalışmalarının nedeni, aydınların, kendi ülkelerini tanımamaları ve ona düşman olmalarıdır.

Sait Halim Paşa'ya göre, Osmanlı toplumu yüzyıllar önce kurulmuş, görkemli bir uygarlık oluşturmuş ve dünya tarihinde önemli bir görevi yerine getirmiştir. Buna karşın Batıcılar, kendi ahlâkî ve manevî hayatlarını, toplumsal ve siyasal yasalarını, kaynaklarını, kısaca ulusun dehâsının temsil eden, ulusal varlığını, ahlâkını ve düşüncelerini kuran şeyleri küçümsüyor, aşağılıyor, bunları araştırmakta ve incelemekte bir yarar görmüyorlardı. Bu tutumları nedeniyle de bilgisizliğin en kötüsüne, “kendini bilmemeye” düşüyorlardı¹⁰.

İslâmcılar çoğunlukla “Sırat-el-Müstakim”, “Sebilürreşat” ve “Beyan-ul Hakim” gibi dergilerin etrafında toplanmışlardır. Yazılarında devletin çöküş sebebini arayıp kurtuluş yollarını önermişlerdir. Akımın önemli temsilcilerinden Şemsettin Günaltay'a göre, çöküşün sebebi Cinci Hoca, Seyyit Mustafa gibi dar görüşlü adamlardır. Bunların yerine “ilimli”, çağdaş düşünce ile silâhlanmış bir İslâmcılığın

⁸ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36.

⁹ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Tercüman Yayınları, (Haz.: M. Ertugrul Düzdağ), (tarihsiz), İstanbul, s. 140.

¹⁰ Sait Halim Paşa, s. 50.

kurtarıcı olabileceğini savunmuştur. Kalkınmanın yönteminin bilgili olmak olduğunu vurgulayan Günaltay, “*câhil gericilikle câhil ilericilik*” arasında zarar bakımından hiçbir fark görmez. Bu nedenle “*her şeyden önce küflü kafalar yıkanmalıdır*” demiştir¹¹. İslâmcılar, Batının, Osmanlı Devleti’nden ileride olduğunu kabul etmişlerdir. Bu yüzden Batının teknik bilgisinin alınmasının şart olduğunu savunmuşlardır. Buna karşılık ahlâk ve manevîyat bakımından zayıf olduğunu ileri sürüp Batı taklitçiliğine karşı çıkmışlardır¹². Şemsettin Günaltay’ın, “*Avrupa yalnız kendisini düşünür. Amacı başka ülkeleri sömürmektir. Avrupa’dan merhamet beklemek boşunadır. Kendimiz uyanalım*”¹³ biçimindeki çeşitli sözleri, İslâmcılarda yer alan bakışın bir özeti gibidir.

Çözümü “millet”te bulan İslâmcılardan biri de Mehmet Âkif’tir. O da Batının teknolojik üstünlüğünü kabul etmiştir. Mehmet Âkif’in eserlerindeki ana tema, İslâm dininin ilerlemeye ve modernleşmeye engel olmadığı tezidir¹⁴. Gerçekte Mehmet Âkif, İslâmcı akım içinde Cemaleddin Afgânî ve onun öğrencisi Muhammed Abduh’un çizgisini tâkip eden modernleşmeci bir İslâmcıdır. Bu tür İslâmcılık, Avrupa’nın tamamen taklit edilmesi ve Avrupa’dan gelen her yeniliğin reddedilmesi şeklindeki zıt fikirlere karşılık, Avrupa’nın bilim ve tekniğinin alınarak maneviyatın korunmasını ve İslâm’ın hurâfelerden arındırılarak gerçek İslâm’ın yaşanmasını savunmuştur. Mehmet Âkif’in ifâdesiyle, sadece Batıyı veya Doğuyu savunanlar aslında ne savundukları ne de karşı çıktıkları Batıyı ve Doğuyu bilmektedirler. Ünlü eseri Safahât’ta şöyle demektedir:¹⁵

*“Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atını
Veriniz hem de mesainize son sür’atini,
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san’atın, ilmin; yalnız”*

Mehmet Âkif bunu gerçekleştirmek için de Japonları örnek göstermektedir. İlerleyen dönemlerde de Japonya, özellikle muhafazakâr çevrelerde “doğru

¹¹ Nuray Mert, *İslâm ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı*, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

¹² Mert, s. 25.

¹³ Mert, s. 26.

¹⁴ Mustafa Erdoğan, “Safahat’ın Temalarından Biri: İslâmî Modernleşme Görüşü”, *Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Kitabı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 157.

¹⁵ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2003, s. 170.

modernleşmenin” adresi olarak görülecektir. Çünkü Japonlar sadece Batının ilmini almaya özen göstermiş ve Batı medeniyetinin değersiz, moda şeklinde gelen olumsuz unsurlarını almamışlardır. Mehmet Âkif’teki bu Japon hayranlığı, Türk muhafazakârlığının ayırt edici özelliklerindedir¹⁶.

Batı tekniğinin alınmasını isterken taklitçiliği reddetmiştir. Şu sözler Mehmet Âkif’in düşüncesinin genel özelliğini yansıtır¹⁷:

“ (...) Dini taklit, âdetleri taklit, kıyâfeti taklit, selâmı taklit, kelâmı taklit hûlâsa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kâbil değil gerçek bir sosyal topluluk vücûda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz”.

İslâmcılar, uluslararası siyasal alanda, Batının Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Müslüman ülkelere uyguladığı zorba politikaları engellemenin tek yolu olarak “İttihâd-ı İslâm”ı görmüşlerdir. Ancak böyle bir birleşmenin kısa sürede başarılmasının mümkün olmadığını da dile getirmişlerdir. Diğer düşünce akımlarından olan Batıcıları, körü körüne bir taklitçilik peşinde olduğu için eleştiri bombardımanına tutmuşlar; başlangıçta Osmanlıcılığa olumlu bakmalarına karşın Balkan Savaşı’ndan sonra bu konudaki düşüncelerini değiştirmişlerdir. İslâmcılar, Batılılaşma meselesini Doğu-Batı kıyaslamasından elde ettikleri sonuçlara bağlamışlardır. Öteki düşünce akımlarında olduğu gibi, İslâmcılar da İslâm dünyasının, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme ve yıkılma krizi içinde olduğunu açıkça ortaya koymuşlar ve bu durumun sebeplerini araştırmışlardır. Onlar için önemli olan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir İslâm devletinin Batıdan ne alacağıdır. İslâmcılara göre Batı ve Doğu medeniyetleri ayrı şartların ve sebeplerin eseridir. “Bedevî bir kavmi” yeryüzünün en ileri devleti haline getirmiş olan İslâmlık, XX. yüzyılda Batının varmış olduğu toplumsal ve siyasal şartlara sahiptir. Bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir. Demokrasi İslâm dünyasında yüzyıllarca evvel kurulmuştur. Batı bu alanda geç bile kalmıştır. Batının asıl zayıf olan tarafı ahlâkı ve maneviyatıdır. İslâm bu alanda Batıdan hiç bir şey almağa mecbur değildir. Batı, Doğuya nazaran sırf teknik bakımdan üstündür. Yalnızca iktisadî ve maddî alandaki

---

¹⁶ Erdoğan, s. 156.

¹⁷ Erdoğan, s. 155.

kalkınma için gerekli yöntem ve malzemeyi Batıdan almak mümkündür ve gereklidir¹⁸.

İslâmcı akım, bu tezini çeşitli kanıtlara dayandırmıştır. Batının maneviyat bakımından geriliğinin baş sebebi olarak laiklik rejimini görülmüştür. Sonuç olarak Batı, dini devletten ayırmıştır. Bunun yanında Batı zâlimdir. Zirâ bu derece makineleşmiş, maddîleşmiş bir dünya içinde, âdalet ve hakkaniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı istismarcıdır. O yalnız kendi insanlarını değil, Doğuyu, birçok memleketleri medeniyet getiriciliği maskesi altında istilâ etmiştir. Onların geri kalmalarına, ilerleyememelerine sebep olmuştur. Batı, uluslararası ilişkilerde de bencildir. Oysaki Doğunun temsilcisi Müslümanlık, maneviyat alanında Batıdan çok kuvvetlidir. Bu bakımdan Batı, Doğuya muhtaçtır. İslâmcılar bu girişten sonra İslâmiyet'in içinde bulunduğu güç durumu saklamamışlardır. İslâmcı cephenin Batılılaşma ilkeleri bu suretle açıklık kazanmıştır: Batının ahlâkını ve toplumsal düşüncelerini bir tarafa bırakmak, Batının ahlâk krizinden kendimizi korumak ve fakat teknik ilerlemelerini almak şarttır¹⁹. İslâmcılara göre Batılılaşma iki esas kurala dayanmalıdır. Birinci kural, taklitten kaçınmaktır. Batılılaşmanın öteki kuralı ise Batıdan alınacak öğelerin memleketin kendi (İslâmî) gelişme kanunlarına ve gerçek ihtiyaçlarına göre yapılmasıdır. Bu ise sadece teknik alanda olmalıdır. Muhakkak ki İslâm dünyasının düşünsel bir kalkınmaya da ihtiyacı vardır. Fakat bu İslâm'ın kurallarına göre gerçekleştirilecektir²⁰.

Görüldüğü üzere İslâmcı akım her dinsel ideolojide olduğu şekilde, gelenekçidir. Mensupları içinde rasyonalist bir tavra mensup olanlar da vardır, fakat bu durum bile ancak gelenekçilikle bağdaştırılabildiği nispette değer kazanmıştır.

İslâmcılık akımının mensupları bütün ıslahat tezlerini İslâmcı bir rönenans formülüne bağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bütün İslâm dünyasının kurtuluşunun ancak bu şekilde olabileceğine inanmışlardır.

---

¹⁸ Tunaya, 2003, ss. 123-132.

¹⁹ Tunaya, 2003, s. 84; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Cilt: VIII*, Hürriyet, İstanbul, 1999, ss 253-256.

²⁰ Tunaya, 2003, ss. 80-85.

Sonuç olarak, İslâmcılık akımı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu, kendi birliğini sağlamasına; ardından bütün İslâm dünyasının kurtuluşunu “İslâmî Rönesans” formülüne bağlamıştır. Onlara göre, ülkenin yeniden kalkınması ve yükselmesi ancak İslâmlaşmakla mümkündür. Batı tehlikelidir:

*“Gözleri mâziye bakan milletin,
Ömrü temâdisi olur nekbetin.
Karşına müstakbeli dikmiş Hüda,
Görmeye, lâkin daha yok niyyetin.
Ey koca Şark, ey ebedî meskenet!
Sen de kımıldanmaya bir niyyet et.
Korkuyorum Garbın elinden yarın,
Kalmayacak çekmediğin mel’anet.
Hakk-ı hayatın daha çiğnenmeden,
Kan dökerek almalısın merd isen.
Çünkü bugün ortada hak sahibi,
Bir kişidir: ‘Hakkımı vermem!’ diyen”²¹.*

Osmanlıcılık ideali, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların üzerinde bir “Osmanlılık” duygusunu ve bu duyguya koşut olarak bir “Osmanlı Milleti”ni ortaya çıkarmaya yönelik bir düşünce akımıdır. Bu düşüncenin savunulmaya başlandığı Tanzimat döneminde, İmparatorluk içindeki değişik etnik grupların Batı devletlerinin desteğini alarak bağımsızlığa yöneldikleri göz önüne alınırsa, Osmanlıcılık düşüncesini ileri süren devlet adamlarının bu yolla iç çekişmeleri yavaşlatmaya ve dış baskıları hafifletmeye çalıştıkları görülecektir²².

Bir Osmanlı milleti oluşturma siyaseti Sultan II. Mahmut’un şu ünlü sözlerle sloganlaşmıştır:

*“Ben tebaamın Müslüman olanını câmide, Hıristiyan olanını kilisede,
Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir güne fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve âdaletim kavidir ve hepsi gerçek evlâdımdır”²³.*

1839’da ilân edilen Tanzimat ile bu düşünce hukuksal bir ilke olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Osmanlıcılık düşüncesinin esas gelişimi Tanzimat’ın

---

²¹ Ersoy, ss. 369-370

²² Selçuk Aşkin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 1*, (Der. M. Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 88-89.

²³ Tarık Zafer Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 26.

ilânından sonra olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının bu tezlerini sistematik olarak savundukları söylenemez. Ancak Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, pek çok konuda birbirlerinden farklı düşüncelerine karşın “Osmanlılık” düşüncesi her ikisinde de ortaktır. Bu dönemde çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin oluşturulması yoluna gidilmiş, dönemin ifâdesi ile “*toprak kardeşliği*” prensibi temel siyaset kuralı yapılmak istenmiştir. İttihat-ı Anâsır (Unsurlar Birliği) terimi bu yeni idealin ifâdesi olmuş ve çokluğun, çeşitliğin birliğini açıklamakta kullanılmıştır²⁴.

Bu noktada, dönemin çağdaşı olan diğer akımların temsilcilerinin de, bazen Osmanlılığın temel argümanlarını kullandıklarından söz edilebilir. Osmanlılığın gerekli bir politika olduğunu savunan İslâmcılara yakın Süleyman Nazif, “Cengiz Hastalığı” adlı makalesinde “*Bizim damarlarımızda bugün husûsî bir kan vardır ki o da Osmanlı kanıdır*”²⁵ demiştir. Batıcı görüşleriyle tanınan Celâl Nuri, Osmanlılığa yapılan eleştirileri tenkit ederken şu cümleleri söylemektedir:

“(...) Bunun gibi Osmanlılık, yani anâsırın müsâvatı siyaseti de bırakılamaz. Böyle bir sakim politika milletleri herc-ü merc edeceği gibi Avrupa'ya husûsuyla bazı akvâm-ı Osmaniye'ye hamilik eden düvel-i muazzamayı aleyhimize sevk eder (...)”²⁶.

Yusuf Akçura ise “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eserinde Osmanlılık fikrini gerçekçi bulmadığını, “(...) muhtelif cins ve dine mensup olup şimdiye kadar birbirleriyle kavga ve savaştan hâli kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmalarının mümkün olmadığı (...)”²⁷ yönündeki sözleri ile ifâde etmiştir. Atatürk de, Osmanlılık idealinin gerçekçi olmadığını şu sözleri ile ortaya koymuştur:

“(...) Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif kavimler hep millî âkidelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlardan yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık (...) Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti

---

²⁴ Tunaya, 2004, s. 30-32.

²⁵ Tunaya, 2004, s. 35.

²⁶ Tunaya, 2004, s. 36.

²⁷ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19.

gösterelim. Bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikâridir”²⁸.

Osmanlılık düşüncesinin en önemli hedefi, Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabalarıyla 1876'da Kanun-ı Esâsî'nin ilânıyla gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlılığın zaferi olarak görülen bu hareket uzun sürmemiştir. II. Abdülhamit'in, Osmanlılık düşüncesinin zararlı olduğu kanaatine varması; Meşrûtiyet yönetimine ara vermesi ve yeniden bütün yetkileri kendisinde toplayarak İslâmcılık fikrini ön plâna çıkarması ve özellikle toplumun temel nüvesini oluşturan Türklerin Osmanlılık fikrine sıcak bakmaması bu düşüncenin öneminin kaybolmasına sebep olmuştur²⁹.

Osmanlılık aslında, özellikle Fransız İhtilâlinde sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun temel meselesi hâline gelen; çeşitli milletlerin bağımsızlık hareketlerini ve İmparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal düşünce hareketine verilen isimdir. Yusuf Akçura ise “*Osmanlı memleketindeki müslim ve gayrimüslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam müsavât husule getirmek; fikirlerce ve dince tam serbesti vermek, bu müsavât ve serbestiden faydalanarak, söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek, Amerika Birleşik Hükümetlerindeki amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yani bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak ve bütün bu zor ameliyatın neticesi olarak da, ‘Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’yi asli şekliyle yani eski hudutlarıyla muhafaza eylemekti*” demektedir³⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlediği topraklar üzerinde çeşitli din ve etnik kökenler bağlı çok sayıda grubun bulunduğunu ve bütün bu grupları Osmanlı siyasal sisteminin oluşturduğu bir denge içinde örgütmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bu gruplar daha sonra, Osmanlı yöneticilerinin “millet sistemi” adını verdikleri bir sistem çerçevesinde örgütlenmişlerdir. Buradaki millet terimi bugün kullanılan anlamda olmayıp “dinî cemaat” anlamına gelmektedir.

---

²⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) Cilt I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, s. 147.

²⁹ Somel, s. 100.

³⁰ Akçura, s. 19.

Millet sistemi, Fransız İhtilâli sonrasına kadar büyük bir güçlkle karşılaşmamıştır. Fransız İhtilâli sonrası iki güçlüğe göğüs germe durumunda kalmıştır. İlki, İhtilâli tâkip eden dönemde Fransa'da yeşeren milliyetçilik düşüncesinin, Osmanlı Avrupa'sında da yayılmaya başlamasıdır. Osmanlıların kurmuş olduğu dengenin karşılaştığı ikinci büyük güçlük ise devletin bir modernleşme sürecinin içine girmiş olmasıdır. Devletin bu çabası ve modern teknolojiyle ulaşmaya çalışması, o zamana kadar İmparatorluğa bağlı ama kendisine erişilemediği için sanki özerk yaşayan çeşitli grupları yönetime karşı mücadele içine sokmuştur.

İşte bu noktadan itibâren, Osmanlı yöneticilerinin yeni bir kimlik yaratma ihtiyacını hissettikleri görülmektedir. Başta Tanzimat olmak üzere, bütün modernleşme hareketleri, bir yandan Batı tipi kurumları Osmanlı İmparatorluğu'nda kurmaya çalışırken diğer yandan da İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli unsurlar arasındaki farkları ortadan kaldırma çabası içine girmiştir. Başta hukuksal alandakiler olmak üzere, reform hareketlerinde bir Osmanlı bireyi yaratma çabası kolaylıkla görülmektedir. Tanzimat ricali sürekli olarak böyle bir tipin yaratılması için gayret göstermişlerdir³¹.

Osmanlılık siyasetinde 1876 sonrasında karşımıza çıkan en önemli düşünce insanlarından biri de Tunalı Hilmi Bey olmaktadır. Tunalı Hilmi, İmparatorluğun tek kurtuluş çâresini, bütün millî bağlantıları aşacak bir Osmanlı kimliğinin yaratılmasında ve bunu sağlayan bir devlet modelinin kurulmasında görmüştür.

Meşveret gazetesi, bu ideali göstermek için çeşitli unsurların temsilcilerinden oluşan bir başyazarlık kadrosu oluşturmuştur. Fakat bu çabalara İmparatorluğun diğer unsurları tarafından olumlu cevaplar verildiğini söylemek son derece zordur. Yabancı müdahalesini sağlamak için isyan hareketlerini yoğunlaştıran Hıristiyan unsurlar için Osmanlılık ideali, tamamen bir efsane şekline dönüşmüştür. Bu kavramı kendi ulusal değerleri üzerinde gören gayrimüslimler azınlıkta kalmıştır. Aynı şekilde Müslüman unsurlara bağlı fakat Türk olmayan kimselerin kendi milliyetçilikleriyle Osmanlılık ideali arasında kararsız kaldıkları bir dönem göze çarpmaktadır. Nitekim İbrahim

---

³¹ Somel, s. 104.

Temo, Derviş Hima (Maksut İbrahim) gibi kimseler bir yandan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti için çalışırken, diğer yandan Arnavutluk bağımsızlığı için çalışan örgütlere para yardımında bulunmuşlardır³².

Osmanlıcılık, millî bir devlet olmayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm milliyetleri hoşnut kılmaya yönelik bir anlayış olarak, Meşrûtiyetin siyasal amacı olmuştur. İnanç ve dil farkı gözetmeksizin bütün yurttaşları meşrûti bir devlette eşit haklara sahip kılma düşüncesi, 1908 hareketinin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Bu durum milliyetçi ayaklanmalar, özellikle de 1913 Balkan Savaşı'nın Osmanlıyı büyük ölçüde zayıflatmasına kadar devam etmiştir³³.

Bir siyasal ideal olarak Osmanlıcılık, 1913'ten sonra çok sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Bu dönemden sonra iktidarı elinde bulunduran yönetim, Osmanlıcılık konusunda bazen görüşler ileri sürmüş ve bu kavramdan bir toplumsallaşma aracı olarak yararlanmak istemiştir. Fakat bu yararlanmanın son derece sınırlı kaldığı gerçektir.

Türkçülük düşüncesi diğer akımlara oranla daha geç ortaya çıkmıştır. Bu akımın önemli temsilcilerinden Yusuf Akçura, Türkçülük akımının başlangıcını, Mustafa Celâlettin Paşa'nın 1869'da Sultan Abdülaziz'e sunduğu bir kitaba kadar götürmektedir. Fakat ilk defa toplumbilimsel bir yöntemle sistemleştirmesi, II. Meşrûtiyet döneminde sağlanmıştır. 1908'de Rusya'dan İstanbul'a gelen bazı Türkçülerin kurdukları "Türk Derneği" bu akımın beşiği olmuştur³⁴. Türk Derneği'nin kendi kendisini kapatmasından sonra Türkçüler bu kez 1911'de kurulan "Türk Yurdu Cemiyet"inde toplanmaya başlamışlardır. Fakat Türkçülüğün asıl örgütlenmesi, bu derneğin de kendisini feshederek Askerî Tıbbiyelilerin öncülüğünde 3 Temmuz 1911'de kurulan "Türk Ocağı" derneğinde gerçekleşmiştir. Derneğin kurucuları şâir Mehmet Emin (Yurdakul), Ağaoğlu Ahmet ve Dr. Fuat Sabit (Veznedar) Beylerdir. Balkan Savaşı'ndan sonra seçilen yönetim kurulu Hamdullah

---

³² Somel, s. 99.

³³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Y. Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 111.

³⁴ Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15.

Suphi Bey (Reis), Akçuraoğlu Yusuf (İkinci Reis), Halis Turgut, Hüseyin Ragıp, Dr. Akil Muhtar ve Dr. Hüseyin Ertuğrul Beylerden oluşmaktadır³⁵.

Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlılık akımının başarısız olmasıyla ortaya çıkan boşluğu dolduran Türkçülük akımının hedefini, genel hatları ile şu şekilde özetlemek mümkündür³⁶:

- Osmanlı bayrağı altında bilinçsiz bir şekilde yaşayan Türkleri, millî bir duygu ile bilinçlendirmek.
- Türk milletini İslâm âlemine güçlü bir unsur olarak yeniden sokmak.
- Osmanlı saltanatının dayanaklarını yeniden kuvvetlendirmek.
- Modernleşmek.

Ancak bu son noktada bazı çekinceler de vardır. Körü körüne bir Batı taklitçiliği içine girmemek önemli bir vurgudur Zirâ Türkçülere göre özellikle Tanzimat kafasının Türk toplumunu özünden uzaklaştırma husûsunda büyük zararları olmuştur. Bu yüzden, Batılılaşmanın ilk şartı olarak millet haline gelmek ilkesi belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra, temel amaç, Türk milletini Batı uygarlığı içinde durmadan ilerleyen, hiçbir milletten geri kalmayan bir düzeye yükseltmektir. Batı medeniyetine dâhil olmak, uluslararası topluluk içinde yaşamaktır. Ancak bu “*Millî hüviyetinden ve şahsiyetinden taviz vermek*” değildir³⁷.

Siyasal amaçlara ulaşabilmek için, millî bir iktisat siyasetinin izlenmesi ve özellikle kapitülasyonlardan kurtulmak gerekmektedir. Bu yüzden Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi yazarlar “Türk Yurdu”, “İktisâdiyat Mecmuası” gibi dergilerde yazılar yazarak kamuoyunu aydınlatmaya çalışmışlardır³⁸. Siyasal bağımsızlığın sağlanması için, önce kültürel bağımsızlığın sağlanması gerektiği düşüncesi sıkça ifade edilmiştir. Dilde sâdeleşmeyi, tarih bilincini aşlamaya çalışmışlardır. Bu hususta Mehmet Emin Bey'in “Cenge Giderken” adındaki şiiri, sıkça atıf yapılan bir yapıttır³⁹:

---

³⁵ Sina Akşin, “Siyasal Tarih”, *Çağdaş Türkiye Cilt: 4*, (Yay. yön. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 44-46.

³⁶ Tunaya, 2003, s.76-78.

³⁷ Tunaya, 2004, s. 76.

³⁸ Akın, s. 56.

³⁹ Mehmet Emin Yurdakul, http://www.siirgen.org/siir/m/mehmet_emin_yurdakul/cenge_giderken

*“Ne mutlu bana ki Türk yaratıldım
Gönlümün en yüksek gururudur bu
Ne esir edildim, ne de satıldım
Türk benliği, Türk şuurudur bu”*

Bütün bunların gerçekleştirilmesinden sonra Türkçülük akımının nihaî amacı “Asya’da birbirine bitişik olarak yayılmış olan Türk illerini Osmanlı bayrağının gölgesinde toplayarak büyük ve kuvvetli bir ‘İlhanlık’⁴⁰ kurmaktır. Ziya Gökalp “Turan” adındaki şiirinde Türkçülük akımının bu amacını şöyle açıklar:

*“Vatan ne Türkiye’dir. Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir; turan”*

Sonuç olarak, Türkçüler için Osmanlı ancak siyasal bir organizasyondur. Toplumsal bir gerçeğin adı değildir. Öyleyse bu organizasyonu sağlam bir sisteme oturtmak gerekmektedir. Balkan Savaşları, gayrimüslimlerin ayrılmasını sağlamıştır. Ortadoğu’da Araplar kendi yapılanmalarıyla meşgûldür. O halde devlet ancak Türk milletini bilinçlendirip güçlendirmekle kurtarılabilir⁴¹.

Tanzimat’tan sonra devleti kurtarmak ve modernleştirmek yolunda ortaya çıkan düşünce akımlarından biri de Batıcılık (Garpcılık)tır. Bu düşüncenin, kökenini ıslahat faaliyetlerinin başlangıcı ile bütünleştirmek mümkündür.

I. Meşrûtiyet, Batılılaşma hareketlerinde bir dönüm noktasıdır. Bu akımın etrafında toplananlar, düşüncelerini çoğunlukla “İctihad” dergisinde ortaya atmışlardır. Ancak, Batıcıların da kendi aralarında tam bir fikir birliği içinde oldukları söylenemez. Gerilemenin bir dizi gerekçeleri arasında “aydınları baş sorumlu tutmaları” ve “kendisine nur verilmeyenden nur istemeye hakkımız yoktur”⁴² ifâdesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte, son dönemlerini yaşayan Osmanlı’nın her şeye rağmen kalkınabileceğine inanmışlardır. Bunun bir koşulu vardır: Toplumsal inkılâp yapılmalıdır ve bunun yöntemi de “ilmî metot”tur⁴³.

Batıcılara göre, Osmanlı Devleti’nin en büyük sorunu Batılı ol(a)mamaktan kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile kurtuluşun yolu, yüzyılın düşünce ve ihtiyaçlarına

---

.htm, (15.04.2008).

⁴⁰ Akın, 2003, s. 124.

⁴¹ Akşin, 2005, s. 44.

⁴² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25.

⁴³ Mardin, 1995, s. 47.

uygun, uygar bir devlet ve millet hâlini almaktır. Çünkü ikinci bir medeniyet yoktur. Batıcılar bu noktada ikiye ayrılmıştır. Abdullah Cevdet ve arkadaşları Batının bir bütün olduğunu ve olumlu-olumsuz yanlarıyla külliye benimsenmesini savunmuştur. İkinci grubu oluşturan Celâl Nuri ve arkadaşları ise Batının yalnız teknolojisinin alınması gerektiğini, Osmanlı Devleti hakkında düşmanca duygular besleyen Batıya kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur⁴⁴. Batıcıların belli başlı tezlerini şu şekilde özetlemek mümkündür⁴⁵:

- Batılaşmak, yani Batı devletlerine benzer bir hâle gelmek kaçınılmazdır.
- İmparatorluğun gelişmesine ve ilerlemesine din, tek başına bir engel değildir. Fakat İslâmiyet'in yanlış yorumlanması ve bir dizi bâtil itikatların gelişmesi kalkınmaya engel olmaktadır.
- Özel teşebbüsün desteklenmesi gerekmektedir.
- Batıcılar “İttihad-ı Anasır”a taraftardır. Bu anlamda Tanzimat ve Tanzimatçılığı savunmaktadırlar.

Bu görüşlerin yanı sıra Batıcılar, o dönem için radikal diyebileceğimiz fikirleri de savunmuşlardır. Bunların arasında padişahın tek eşi olması; fesin atılarak şapkanın benimsenmesi; kadınların diledikleri tarzda giyinmelerine ve dolaşmalarına izin verilmesi; alfabe olarak Latin harflerinin kabul edilmesi; okuyuculuk, üfürücülük, falcılık vb. davranışların yasaklanması; medreselerin kapatılarak Batı okulları tipinde okulların açılması; tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi istekler de bulunmaktadır⁴⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrûtiyetin ilânından itibaren başlayan özgürlükçü hava içinde çeşitli siyasal düşünce ve eylemlerin yanında, “sosyalizm” düşüncesi de gündeme getirilmiştir. Ancak son derece zayıf bir akım olarak kalmıştır. İlk sosyalist nitelikli parti, 1908 yılı sonundaki grev hareketleri ve 1909 yılında parlâmento da uzun tartışmalara sebep olan “işçi sendikaları” tartışmalarından sonra Eylül 1910'da “Osmanlı Sosyalist Fırkası” adı ile kurulmuştur. Parti, beyannâmesinde “sosyalizm”in Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamasını istemiştir⁴⁷.

---

⁴⁴ Tunaya, 2003, s. 69.

⁴⁵ Tunaya, 2003, s. 73.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002a, s. 89.

⁴⁷ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

Osmanlı sosyalistleri düşüncelerini partinin kuruluşundan önce 1910'da Hüseyin Hilmi (Sosyalist Hilmi) tarafından çıkarılmaya başlanan “İştirak” dergisinde açıklamışlardır⁴⁸.

Osmanlı sosyalistleri için Batılılaşma meselesi, sosyalizmin gerçekleşmesine bağlanmıştır. Bu bakımdan, iki aşamalı bir programları vardı. Birinci aşama siyasîdir. Diğer aşama ise sosyalizmin gerçekleştirilmesidir. Siyasî devre 1908’de Meşrûtiyetle gerçekleşmiştir. Osmanlı sosyalistlerine göre “*Hürriyet ancak harp ve darp ile*” büyük fedakârlıklarla, “*parça parça feth olunur*”⁴⁹. Bu bakımdan Meşrûtiyet sosyalist bir hareket değildir. O halde yeni bir devrime gerek vardır. Ancak, devrimden sonra nasıl bir uygulamaya geçileceği ya da toplum refahının arttırılacağı konusunda herhangi bir çözüm yolu önerilmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü ve Cumhuriyetin kuruluşunu sürecinde ortaya çıkan Batılılaşma ideolojisi, Mardin’in çeşitli boyutlarını ortaya koyduğu çalışmasında etraflıca çözümlenmiştir⁵⁰. Batıcılığın davranışsal boyutta, züppelik olarak ele alındığı durumlarda bile Batılılaşmaya tümünden karşı çıkılmadığı, hattâ ona direnilemediği söylenebilir. Üst tabakalara, saray çevresine, okumuşlara yöneltilen bu eleştiriler daha ziyâde “Batı aklının” kavranmasından değil, “yanlış Batılılaşma” örneğinde olduğu gibi, Batılılaşmanın bazı biçimsel konularınadır⁵¹. Bu noktada, bu karakteristiği yansıtan bir kişilik olan Yahya Kemal’den bir alıntı yapılabilir:

“(...) *Acaba biz Türklerin Avrupa’daki siyasî fikirleri istidâdımız yok mu? Böyle bir suâl abes olur. Şahsen güzide olanlarımızdan bazıları daha vakit bile bir Fransız cemiyetinde herhangi bir Fransız kadar zekâ, anlayış, vukuf meziyetleri ibrâz ediyoruz. Fakat kendimize yâni Türkiye’ye nispetle muayyen bir siyâsî meslekten olarak ayıramıyordu. Pierre Qillard’ın Ahmet Rızâ Bey’e bir gün: ‘Sizin siyâsî fikirlerinizle Abdülhamit’in siyâsî fikirleri arasında zerre kadar fark yoktur!’ demesi, Ahmet Rızâ Bey’in o zaman zannettiği gibi asla bir tahkîr değildi. Bir tahkîkti, bir hakikati ifâde ediyordu. Bu hüküm doğru idi. Ahmet Rızâ Bey’in ve hepimizin fikirleri gibi, mevcut Memâlik-i Osmâniyye’de kendi*

⁴⁸ Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, “İştirakçi Hilmi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 8*, (Der. M. Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 166.

⁴⁹ Benlisoy ve Çetinkaya, s. 172.

⁵⁰ Şerif Mardin, 1995, ss. 25-77.

⁵¹ Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 3*, (Der. U. Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 69.

*millî tefevvukumuzu tēmin etmek hedefine müteveccihiti. Ancak Abdülhamit res'en pâdişah olduğu için bu tefevvukun ancak kahir bir istibdâd ile kaim olduğu neticesine varmıştı. Biz ise muhalif olduğumuzdan bu tefevvukun bir meşrûtiyyet şekliyle meşrûiyyet kesbedeceğini tevehhüm ediyorduk (...)*⁵².

İşte tam bu noktada, önemli bir tespit yapmak olanaklı olmaktadır. Türkiye'deki modernleşmenin köklerinde var olan “devleti kurtarma” düşüncesinin, aslında Batılılaşmanın tüm kesimlerce zımmen veya açıkça içerilmesi, bu düşüncenin olumlanmasının temel dayanağı olduğu söylenebilir. Ne kadar muhalif olursa olsun, diğer siyasal akımlar (Osmanlıcılık ve İslâmcılık) Batılılaşmanın -bu anlamda- gerekliliği üzerinde mutabıktır. Batı, tekniğin ve ilerlemenin kâbesi konumundadır. Ziya Paşanın “*Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kaşaneler gördüm / Dolaştım mülkü İslâm'ı bütün viraneler gördüm*” beyiti de bu bakış açısını yansıtır⁵³. Devletin kurtarılması ideali, diğer tüm çelişkilerin önüne geçmektedir. Bu bağlamda, Batılılaşmanın bu yönünün, diğer ideolojik ayrışmalardan âzade olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum kısmen Cumhuriyet sürecinde de sürmüştür⁵⁴. Ancak Cumhuriyetin üst yapısal devrimlerinin görünür etkisinin Batıya olan kültürel-siyasal tepkinin dozunu arttırdığını, bunun da özellikle 1960'ların sonunda siyasal alanda belirlediği söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'deki siyasal alanın temel yapısını belirlemek anlamında, devletin kurtarılması idealinin, devletten özerk kesimlerin yaratılmasına engel olduğunu savlayan görüşlerin haklılık payı bulunmaktadır. Zirâ 1970'lere kadar, bu türden siyasal akımlar oluşmamıştır.

Bu noktada Abdullah Cevdet'in tespitinin Osmanlı dönemi Batıcılığının niteliğini yansıttığı söylenebilir. Ona göre tek bir uygarlık vardır ve o da Batı uygarlığıdır. Bu uygarlığı almak ve ona dâhil olmak gerekmektedir⁵⁵. Bu noktada sorulması gereken soru niçin Abdullah Cevdet'in değil de, Ziya Gökalp'ın Cumhuriyetin ideoloğu olduğu ve ileri dönemlerde Batılılaşma düşüncesindeki varyantların oluşumunda, Gökalp'e atıfla dile getirilen medeniyet-kültür ayrılığına sıklıkla yapılan vurgunun etkili olduğudur. Eğer tek bir medeniyet varsa ve ona

⁵² Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1986, s. 180.

⁵³ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 98.

⁵⁴ Çiğdem, 2002, s. 65.

⁵⁵ Akşin, 2005, s. 45.

iltihak etmek uygarlık gereğiye, kültürün yâni Türkiye'nin özgün yapısının etkisi söz konusu olmayacaktır. Çiğdem'in "Türk başkallığı" olarak adlandırdığı bu durum, Cumhuriyetin Batıya olan bakışı tartışılırken daha ayrıntılı işlenecektir.

Niyazi Berkes, Osmanlının son döneminde Batılılaşmayla ilgili tutumda üç görüş belirler⁵⁶:

1. İlerlemenin yöntemi Batıların yaptıklarını yapmaktır; bunları almak, taklit etmektir. Batılılaşma bu anlamda ilerlemedir.

2. Hayır, bu hem olamaz, hem de olması gerekli değil.

3. İşin bir sınırını çizelim: Batılılaşacağımız yanlarla Batılılaşamayacağımız yanları ayıralım; ona göre bir parça Batılılaşalım. Bir parça da 'biz' olarak kalalım.

Osmanlı Devleti'nde Batılı yenilik hareketlerinin ilk önce başlatıldığı yer askerî alanlar olmuştur. Girişilen askerî reformlar kapsamında açılan yeni askerî okullardan yetişen genç subaylar, tutuculuk ve gericiliğin karşısında yüzleri Batıya dönük kimselerdi ve kötü gidişi sorgulayabilecek donanımdaydılar⁵⁷. Askerî alanda reform ile ilgili ilk ciddî adımlar I. Mahmut döneminde atılmıştır. Bu bağlamda 1734 yılında Üsküdar'da bir Hendesehane açılmıştır. Böylece geleneksel eğitim sistemi dışında yeni bir eğitim kurumu da yaratılmıştır. I. Abdülhamit döneminde Hendesehane yeniden düzenlenerek 1773 yılında Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn adını almıştır. III. Selim döneminde de askeri alanda yenileşme hareketleri devam etmiş ve 1795 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn kurulmuştur. Ayrıca 1826 da Askerî Tıbbiye ve 1874 yılında da Harbiye okulları açılmıştır. Tanzimat ile başlayan değişim süreci eğitim alanında da yeni okulların açılmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat'tan önce şartlar ve ihtiyaca dönük olarak pratik nedenlerle geliştirilen okullar, askerî okullar iken Tanzimat sonrası sivil eğitim kurumlarında da bu gelişim hızlanmıştır⁵⁸.

---

⁵⁶ Berkes, 2002a, s. 203.

⁵⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44.

⁵⁸ II. Mahmut'un döneminde kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye (1839) sivil okulların başlangıcıdır. Bu okullar aracılığıyla, doğa bilimleri, matematik ve tıp giderek daha modern bir yöntemlerle verilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık müspet ilimler gerek orta ve gerekse yüksek öğretimde okutulmaya başlanmıştır. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 20-25.

Sonuçta asker ve sivil aydın kesim, imparatorlukta yeni bir hava estirmeye başlamışlardır. Dönemin çağdaş düşünceleri tartışılmaya başlanmış; devrimci Fransa örneği, gözünü Avrupa'ya çevirmiş bu kuşak için önemli bir rehber olmuştur⁵⁹. Osmanlı'da nesil olgusunun⁶⁰ ortaya çıkışı İmparatorluğun sonuna, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçişe rastlar. Bu durum bir dizi gelişmenin ürünüdür: Mektepli bir gençliğin ortaya çıkması, Sultan Abdülhamit'in otoriter rejimine karşı büyük bir muhalif hareketin belirmesi ve Genç Türk İhtilâli'nin patlak vermesi.

Burada dikkate alınması gereken nokta, özellikle İmparatorluğun başkentinde ortaya çıkan “mektepli gençlik”tir. Sonuçta, gençliğin kendisini nesil kavramı içerisinde tasavvur edebilmesi için, ilk olarak, akran olan bu kişilerin bir camia içinde yer alması ve bir topluluk oluşturması gerekmektedir. Bu koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın sonuna doğru, özellikle İstanbul'daki büyük okullarda (Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye) vücut bulmuştur. Kuşkusuz söz konusu okullar yeni değildir; ancak bu döneme yaklaşıırken okula alınma biçimleri standartlaşmaktadır. Bu da öğrencilerin yaşlarının denk olmasını sağlamıştır⁶¹. Çoğu taşralı olan bu öğrenciler, birbirleriyle çok sık görüşmekte; aile ortamından uzakta birlikte zaman geçirmekte; aynı yaşam koşullarını paylaşmakta, benzer eserleri okumakta, aynı umutları taşımakta, aynı rüyaları görmekteyler. Varolan güçlü

---

⁵⁹ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 161-164.

⁶⁰ Nesil olgusu, tarihçiler ile toplumbilimcilerin yönetsel anlamda, son dönemdeki önemli kesişme noktası olmaktadır. Toplumbilimcilerin ardından, Avrupalı tarihçiler de nesil sorununa büyük önem atfetmeye başlamıştır. Tarihçiler, “nesillerin tarihsel evrimdeki rolü nedir?” sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Son dönemde Pierre Nora, Hafıza Mekânları adlı ünlü eserinde, çağdaş Fransa tarihindeki nesil olgusuna dâir yeni bir yaklaşım önermiştir. Nora'ya göre, kendinin ve ağabeylerinden farklı olduğunun bilincinde olan ilk gerçek nesil romantik dönemdekilerdir. Nihâyetinde bu nesil bir “model”, bir “yol gösterici” olarak söz konusu kurucu döneme atıf yapıp zamanın seyrini nesil kavramı ile düşünen sonraki dönemlerin düşünür ve entelektüelleri için “hafıza mekânı” gibi işlev görmüştür. Pierre Nora, “La génération” (Nesil), *Les Lieux de Mémoire* (Hafıza Mekânları) içinde, III, Les France, 1, Conflits et Partages (Çatışmalar ve Paylaşımlar), Paris, 1992, ss. 931-971. Türkçeye, yalnızca Nora'nın seçme yazılarından oluşan bir kitap olarak “Hafıza Mekânları” adıyla çevrilmiştir. Ancak bu ad, Fransa'da Nora'nın yönetiminde 3 cilt olarak çıkan derleme kitabın adıdır.

⁶¹ François Georgeon, “Nesil, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kemalist Türkiye'ye Geçiş Anlamada Anahtar Olabilir mi?”, (Çev. L. Yılmaz), *Tarihsel Sosyoloji Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar*, (Der. Ferdan Ergut, Ayşen Uysal), Tarih Vakfı-Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s. 42.

hiyerarşiye dayalı dikey dayanışmaya (hoca-öğrenci, usta-çırak), bu akran geçler arasında gelişen -yatay ilişkilerin olduğu- yeni bir dayanışma türü eklenmiştir⁶².

Böylece, bu okullarda farklı bir dayanışma ilişkisinin kurulmasıyla yeni bir figür olan “sınıf arkadaşlığı” doğmuştur⁶³. Bunun sonucunda da, dostluk ve arkadaşlığa dayalı yeni bir ilişki ağı örülmüştür. Zürcher, bu ilişkiler ağının Genç Türkler örneğindeki önemini ortaya koymuştur⁶⁴. Aynı yorum, Georgeon’a göre, 1919’da başlayan Atatürk’ün ulusalcı hareketi için de yapılabilir. Kurtuluş Savaşı’nın öncü komutanları 35-38 yaşlarındadır ve aynı şekilde, Ankara hükümetinin vekilleri, İstanbul’daki nâzırlara göre hayli gençtir⁶⁵.

Osmanlı İmparatorluğu’nda nesil olgusunun doğmasını açıklayan ikinci bir etken ise söz konusu gençlerin, “*paylaşılan tarihsel bir deneyim*”e⁶⁶ sahip olmalarıdır. Buna örnek olarak, Abdülhamit’in istibdat rejimine (1876-1909) karşı yürüttükleri mücadele verilebilir. “Genç Türk Hareketi” olarak adlandırılan bu eylem, öncelikle bir öğrenci hareketidir; hareketin temeli gençlerce atılmıştır. Kurucuları olan genç insanların yaşları 20 ilâ 25 arasında değişmektedir⁶⁷. İmparatorluğun içinde bu oluşumun mimarları mektepli gençler olmuştur. Rejime karşı olan mücadeleler sözü geçen büyük okullarda biçimlenmiştir⁶⁸. Çoğu Erkânıharbiye Mektebi ile Askerî Tıbbiye öğrencisi yüz kadar gencin, 1897’de Trablusgarp’a sürgün edilmesinde olduğu gibi, bazen çok sert olabilen baskılara da maruz kalmışlardır. Pierre Nora ile Ernest Renan’ın belirttiği gibi mazlumluk hissi, bir neslin oluşmasındaki temel

---

⁶² Georgeon, s. 43.

⁶³ Bu durum Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy’un anı kitabı olan “Sınıf Arkadaşım Atatürk”ün adında da açıkça görülmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1981.

⁶⁴ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. N. Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 4 4-50.

⁶⁵ Georgeon, 2007, s. 44.

⁶⁶ Bu kavramlaştırma André Burguière’e aittir. André Burguière, “Les Rapports Entre Générations: Un Problème Pour L’Historien (Nesiller Arasındaki İlişkiler: Tarihçi İçin Bir Sorun)”, *Communications*, Sayı : 59, 1994, ss. 15-27.

⁶⁷ Georgeon, s. 47.

⁶⁸ Bu mücadele, gürültülü öğrenci toplantıları düzenlemek; çalışma koşullarını, hocaları, karşılaştıkları kötü muameleyi, kantindeki yiyecekleri protesto etmek; toplu dilekçe vermek, gösteri yapmak, disiplinsiz hareket etmek, yasaklı kitapları okuyup yasak eylemlerde bulunmak gibi çeşitli biçimler aldı. Bu itiraz aynı zamanda ideolojiktir de: Her türden siyasal düşünceye uygulanan sansüre, rejimin yetkeçiliğine muarız bir liberalizm ve vatansızlık. Georgeon, s. 47.

koşuldur, ulusal bilincin oluşmasında, paylaşılan felâketler bireyleri birbirine kenetlemektedir⁶⁹.

Gençleri derinden etkileyen bir başka önemli olay da, Abdülhamit'in saltanatının sonuna doğru ortaya çıkan Balkan hâdiseleridir. Makedonya Sorunu 1902-1903 yıllarından itibaren büyüyerek şiddetin her türüne, teröre neden olmuş; bölgede etkili olan Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteler terör saçmaya ve yerli halkı haraca kesmeye başlamıştır. Şevket Süreyya Aydemir, hâtıralarında “komitacı bir nesil”den söz etmektedir⁷⁰. Bu nesil, söz konusu şiddetten çok etkilenecek ve kendini İmparatorluğu yıkımdan kurtarmakla görevli sayacaktır. Dönemin edebiyatında, bu düşüncenin sıkça *vazife* ve *hizmet* sözcükleriyle dile getirildiği görülmüştür⁷¹.

Nesil sözcüğü, Arapça ve Osmanlıcada soy, şecere anlamına gelmekteyken nihaî olarak bu dönemde, yeni anlamı olan -aynı yaşta kişilerin oluşturduğu topluluk anlamında- “jenerasyon” mânâsını almıştır. Aynı şekilde, *genç* ve *gençlik* sözcüklerini kullanımında da, o sırada gerçek bir enflasyon yaşanmaktadır (daha önceden, Genç Türkler, Fransızcadan alındığı çok açık olan “Jön Türkler” adıyla tanınmaktaydı). Kendilerini bir rejim değişikliği içinde bulan gençler bu olaydan hayli etkilenmiştir. İçlerinden çoğu için bir “*yeniden doğuş*” söz konusudur⁷². Devlet alanında ve sivil toplumdaki bulan bir “genç darbe”den⁷³ söz edilebilir.

Her şeyden önce, otoriter düzen kökünden sarsılmıştır. Osmanlı toplumunda geleneksel olarak yaş ve tecrübe yetkenin kaynağı olup, bu durum en yüksek oranda devlet (tahta geçişteki *ekber evlât* düzeni) ya da aile (babanın ataerkil yetkisi) yapısında izlenebilir. Bütün kurumlarda (lonca, kışla, tarikat) hiyerarşi, yaş ve tecrübeye bağlı olarak güçlenmekte; yaşça büyüklere saygı duyulmaktadır. Bir bakıma yetke eşittir yaş denilebilir⁷⁴. Oysa mektepli yeni gençlik mevcut düzeni

---

⁶⁹ Georgeon, s. 50.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, Ankara, 2001, s.64.

⁷¹ Georgeon, s. 52.

⁷² Hilmi Bengi Hüseyin Cahit'e atıfla “Hüseyin Cahit, Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte yeniden doğmuş gibidir”der. Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 107.

⁷³ Vurgu ve ifâde Georgeon'a aittir.

⁷⁴ Bir Musul valisi, hâtıralarında, 34 yaşında görev aldığı yere gittiğinde ahâlinin şaşırarak onu kapı dışarı ettiğini anlatır. Bu kadar genç yaşta, böyle bir makama geldiğine göre, ona büyük ihtimalle

yadsımaktadır. Okul sıralarında edindikleri modern kazanımların gücüyle; çiraklıkta, sahada veya dairede edindikleri deneyimin yerine, kitâbî bilgilerini ve bilimsel yöntemi koyarlar. Bu karşı çıkış her düzeyde kendini gösterir. Ailede babanın yetkisi tartışma konusu olmakta; okulda liyakat yaşı ve tecrübenin yerini almakta; orduda, askerî okullardan yeni mezun subaylar (mektepli), birliklerinde yetişen subaylara (alaylı) baskın çıkmanın yollarını aramaktadır. Okullardaki “*padişahımız çok yaşa*” sloganının yerini, bazen gençlerin “*padişahımız baş aşağıya*” diye bağtırmalarının aldığı bile görülmüştür. Bundan böyle, yetki ve bilginin sahibi olan gençler, ilerlemeyi tüm biçimleriyle yaşlı kesimlere belletecektir⁷⁵.

Jön Türklerin II. Abdülhamit’e karşı yürüttükleri mücadele, İttihatçılar tarafından eyleme dönüştürülüp 1909’da padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlanınca, Osmanlı Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Toplumun; İttihatçılardan hak ve özgürlükler, yönetimde âdalet, iktisadî ve toplumsal açıdan kalkınma gibi beklentileri vardır. Ancak bunların hiç birisi gerçekleşmemiş, Tunaya’nın “*Türk Jakobenleri*” olarak adlandırdığı ihtilâlcî bir kuşağın yönetiminde baskıcı bir dönem başlamıştır⁷⁶. Parlâmentarizmi her zaman önemsemeyen İttihatçılar, sorunları kısa yoldan çözme gibi bir yönteme sık sık başvurmaktan kaçınmamıştır. Nitekim bu yöntemin bir sonucu olarak, İttihatçıların siyasetlerini eleştiren gazetecilerden Hasan Fehmi 6 Nisan 1909’da, Ahmet Samim 10 Haziran 1910’da, gazeteci Zeki ise 11 Temmuz 1911’de öldürülmüştür. İttihatçıların denetimi elden çıkarmamak için korku salmayı tercih ettikleri bir dönemde anayasanın uygulanması mümkün değildir. 1909 ve 1912 seçimlerinde baskılarla muhâlefet yıldırlanmış, 1914 seçimlerine ise muhâlifler katılma cesareti dahi gösterememiştir. İttihat ve Terakkinin parlâmentarizm söylemlerinde samimî olmadığını belirten Tunaya, onların, Batı tipi bir demokrasi taraftarı olmadıklarını vurgular⁷⁷.

Saraydan ya da Babıâli’den arka çıkmıştır, diye düşünürler. Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1998, ss. 338-341.

⁷⁵ Georgeon, s. 52.

⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1 (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 132.

⁷⁷ Tunaya, 2001, s. 160.

II. Meşrûtiyet dönemindeki Batılılaşma hareketleri, sadece uygulamada işlerlik kazandırılmamış bir anayasal düzenle sınırlı değildir. Kalıcı nitelikte olmasa da, bu dönemde özellikle eğitim ve hukuk alanında önemli laik reformların yapıldığı ve askerî alanda modernizasyonların gerçekleştirildiği görülmektedir⁷⁸. Bu dönemde yapılan önemli reformlar şu şekilde özetlemek mümkündür⁷⁹:

- 1913’de Alman yasasını esas alınarak hazırlanan yeni bir mirâs yasası yürürlüğe konulmuştur.
- 1913’de ilköğretimin kızlar için zorunlu hale getirilmiştir.
- 1916’da Şeyhülislâm kabineden çıkarılmış ve ertesi yıl yetkilerinde büyük oranda sınırlamaya gidilmiştir.
- 1917’de Şer’iye mahkemeleri, Adliye Nezaretinin denetimine verilmiş; medreseler Maarif Nezaretine tâbi kılınmış ve vakıfların yönetimi için yeni bir Evkaf Nezareti oluşturulmuştur.
- 1917’de Şer’iye mahkemelerindeki yargılama şeklini düzenleyen yeni bir yasa yürürlüğe girmiştir.
- Medreselerin eğitimi yenileştirilerek Avrupa dillerinin öğretilmesi zorunlu kılınmıştır.

Eğitimdeki laikleştirme, dinsel teşkilâtların okullara müdahalesinin önlenmesi, üniversite özerkliği gibi uygulamalar da bu dönemin önemli Batılılaşma hareketlerindedir. Bu dönem askerî alanda da birçok yenileşmeye sahne olmuştur. 1912’de ilk uçak ülkeye alınmış (I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu kendi hava kuvvetlerine sahiptir), Balkan Savaşları sonrasında ordudaki modernizasyon gereksinimi için Almanya’dan bir heyet gelmiş ve General Liman von Sanders İstanbul’daki Birinci Ordunun komutanlığına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra deniz kuvvetlerinde de yenileştirmeye gidilmiştir. Tersanelerde yeni düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmış, Bahriye Nezareti özerk teknik dairelere bölünerek daire başkanlarının reform plânları geliştirip uygulamaları zorunlu kılınmıştır. Bu dönemin

---

⁷⁸ Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 114; Aydenir, Balkan Savaşı’nda özellikle yönetim zâfiyeti geçiren ordunun, İttihatçı kadronun iktidarda olduğu dönemde yapılan reformlarla çok kısa zamanda toparlandığını söyler. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Cilt: 3-Makedonya’dan Orta Asya’ya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 256-258.

⁷⁹ Zürcher, 2003, ss. 117-118.

söylenmeden geçilemeyecek en önemli ekonomik gelişimi ise kuşkusuz 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasıdır⁸⁰.

Tunaya, II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki döneminde yapılan bazı uygulamaları şöyle değerlendirmiştir:

“İttihat ve Terakki rejimi, Abdülhamit rejimini yıldıktan sonra Merkez-i Umumi İstibdadını kurma, çoğulcu siyasi hayata son vererek tek parti rejimini açma biçiminde gelişmiştir. Böylece, Meşrutiyet sonrasına, ilk otoriter dönüşüm örneğini, miras ve örnek olarak bırakmıştır. Geri kalmış bir toplum ve dışa bağımlı bir devlet yapısı içinde, tüm siyasal müesseselerin bir taklit kafasıyla, yerli bir gelişme sürecine dayanmadan "ithali" onu bu sonuca götürmüştür. Meşrutiyet-İttihat ve Terakki ikilisi, belirli sosyal ve siyasal aşamalardan geçmeden, ölçü üzerine ve tepeden inme yöntemlerle bir rejim yaratılamayacağını kanıtlamıştır. Tarih; içinde, istenildiği gibi gezilen, istenilen her şeyin yapılabileceği bir subjektif boy gösterme sahnesi değildir. İttihatçılar ve muhalifleri, Osmanlının kaderini yanlış yolda aramışlardır. Batıdan tarih gümrüğüne uğramadan getirmek istedikleri rejimin faturası ağır olmuştur. Ellerinde asıllarından çok farklı, yozlaşmış ve 'fiili' bir rejim kalmıştır.”⁸¹.

Yukarıda da değinildiği gibi II. Meşrûtiyet dönemi, Osmanlı tarihinde çok yönlü bir nitelik taşıyan, hem siyasal ve sosyal hem de düşünsel açıdan önemli olaylara tanıklık etmiş ve Tunaya'nın deyişiyle modern Türkiye için bir “*siyaset laboratuvarı*”⁸² olmuş bir dönemdir. Meşrûtiyet'in ilânı, başlangıçta Türk tarihinde görülen en geniş, ancak bir o kadar da kaos içeren hürriyet havasını getirmiştir. Jön Türkler de bu özgürlük ortamında Batıdan esinlendikleri düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek için çâreler arayan çeşitli kesimlere mensup aydınlar tarafından da farklı düşünsel akımlar oluşturulmuştur. Aslında, Meşrûtiyet dönemindeki düşünce akımlarının ortak yanı, Lâle Devri'nden beri artarak devam eden bir sorunsalın sistematik bir hâle gelmesinde yatmaktadır. Bu İslâmiyet, Osmanlılık ya da Türklüğün neden geri kaldığı sorunsalıdır. Osmanlının geri kalmışlığı konusunda temel bir ittifak vardır ancak bu

⁸⁰ Zürcher, 2001, s. 177-178; Tunaya, 2004, s. 41-44.

⁸¹ Tunaya, 2001, s. 168.

⁸² Tunaya, 2001, s. 121

geri kalmışlığın nedenleri ve çözüm önerilerine ilişkin değerlendirmeler dönemin farklı düşünce akımları olarak ortaya çıkmıştır⁸³.

Bu dönemde Jön Türklerin Batı etkisi altında sahip oldukları düşüncelere ülke içindeki çeşitli görüşler de eklenince ortaya hayli geniş bir fikir yelpazesi çıkmıştır. Yukarıda Batıya bakışları irdelenemeye çalışılan bu akımlar, dönemin siyasal tartışmalarındaki belli başlı mevzileri simgelemektedir. Tunaya'ya göre, Yeni Osmanlıların farklı unsurları aynı amaç ve bayrak altında Osmanlı çatısı içinde tutmaya yönelik eski ülküsü altında “*sentetik bir tarzda toplanan*”⁸⁴ üç tane temel düşünce akımı vardır. İlki, İslâmî değerleri ve İslâm ümmeti içerisindeki dayanışmayı temele oturtarak İmparatorluğu eski şanlı günlerine geri döndürmeyi amaç edinen İslâmcılıktır. İkincisi Türkleri aynı bayrak altında toplamayı öngören Türkçülüktür. Üçüncüsü ise Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Batıya benzemekte bulan Batıcılıktır. Bu düşünce hareketlerine, bunlar kadar güçlü olmamakla birlikte “Adem-i Merkeziyetçi” ve “Sosyalist” düşünce akımlarını da eklemek mümkündür⁸⁵.

Böylelikle İmparatorluğu ayakta tutmaya yönelik bu arayışlar, oldukça zengin bir düşünsel yelpazenin doğmasına yol açacak; İmparatorluğun kurtuluşu ve modern Türkiye'nin oluşumunda önemli bir anahtar olgu olarak görülen “Batılılaşma” ile ilgili uygulanmış ya da uygulanması öngörülen ilkelere yönelik çeşitli değerlendirmelere ışık tutacaktır.

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan Osmanlı'nın son yüzyılına ait siyasal tartışmalar, Türkiye için, izleyen yüzyılın siyasal tartışmalarını derinden etkilemiştir. Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen Cumhuriyetin ilânı ile birlikte monarşi sistemine son verilmiş ve Batılı reformlar yapılmıştır. Bu hareketin tümüne birden Cumhuriyet Devrimi denmektedir. Batı sorunsalı, bu dönemde yeni boyut almış ve 1960'lı yıllara güncelliğini koruyan bir tartışma konusu olarak devrolmuştur. Tezin temel sorunsalı, Türkiye'deki Batı algısının temel siyasal ideolojiler içindeki yeridir. Bunun için de 1960-80 dönemi siyasal akımları incelenmiştir. Birinci Bölümün ilk kısmında, tezde kullanılacak temel kavram ve yaklaşımlara ilişkin kuramsal bilgiler verilecektir.

⁸³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002b, s. 363.

⁸⁴ Tunaya, 2001, s. 180.

⁸⁵ Tunaya, 2001, s. 180; Zürcher, 2001, ss. 186-187.

İkinci kısımda ise Cumhuriyetin ilânından 1960'lı yıllara kadar olan süreçteki siyasal olaylar, tezin sorunsalı çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci Bölümde ise Türk siyasal yaşamında 1960-80 arası dönemde etkili olmuş siyasal düşünce akımlarının Batı olgusunu konumlandırışları iktisadî, siyasal ve toplumsal boyutları ile işlenmiştir. yine bu bölümde merkez sağ ve solun dışında kalan ama Türk siyasal yaşamını etkileyen akımlar ve temsilcileri incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise temelde Türkiye'deki Batı karşıtlığının ideolojik tabanı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Seçilen kişiler, eserler ve olayların dönemin yapısını yansıtmaya ve genellemelere müsait savlar içermesine özen gösterilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLÂNINDAN 1960'A AVRUPA VE BATI OLGUSU

I) KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Kritik” ile “Kriz” sözcükleri Yunanca aynı kökten gelmektedir. “Kri-no” da klâsik mantıkta “değerlendirme” ile ilgili alana verilen addır⁸⁶. Bu noktada kriz üzerine bazı değerlendirmeler yapmakta yarar vardır. Zirâ, “kritik eşik”in niteliğinin saptanmasında, kriz kavramlaştırmasının belirleyici bir önemi vardır. Tıp literatüründeki kullanımdan farklı olarak, toplumsal bilimlerde, kriz sözcüğüyle her zaman istenmeyen, olumsuz bir durum kastedilmez. Aynı olaydan da söz etsek; taraflar, bakış açısı, ideolojik duruşlar bakımından krize yüklenen anlam çoğu kez değişmektedir.

Çince tehlike sözcüğü ile fırsat sözcüğü bir araya geldiklerinde yeni oluşan sözcük “kriz” anlamına gelmektedir⁸⁷. Kriz sözcüğü, dilimize Tanzimat döneminde Fransızcadan aktarılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, bu sözcüğü ilk kez “Tezâkir-i Cevdet” adlı eserinde, devletin gelirlerinin giderlerini epeyce aşmasına karşılık olarak, hazinenin durumunu anlatmak için kullanmıştır. Cevdet Paşa, bu sözcüğe karşılık “buhran” sözcüğünün kabul edildiğini de aynı eserinde belirtmektedir⁸⁸. Dilde özleştirme çalışmalarından sonra buhran sözcüğü yerine “bunalım” sözcüğü kullanılır olmuştur. Kriz sözcüğü bugün birçok akademik dal ve alt dallarda kullanılmaktadır. Bu genel bakış açısının ardından, kriz sözcüğünün günümüzde hangi alanlarda kullanıldığının ve ne ifâde ettiğinin belirtilmesi uygun olacaktır.

---

⁸⁶ Umberto Eco, “Umberto Eco ile Kriz Üstüne”, (Söy. Yap. L. Yılmaz), *Cogito Dergisi*, Sayı:27, Yaz 2001, ss. 10-31.

⁸⁷ Çince kriz anlamına gelen bu sözcük “Vei-Ji”dir. Ayşe Demirtaş, “Krizi Fırsata Dönüştürmek”, <http://www.visioneuropa.com.tr/bilgisec.asp?eno=32>, 07.07.2003. Toplumsal bilimlerde yapılan çalışmalarda irdelenen “kriz” olgusuna, günümüzde, bu açıdan bakılmaktadır. Bu bağlamda Yunancadan tıp literatürüne aktarılan, yeğîn ve akut olumsuz bir durumu anlatan kriz yerine, Çinlilerin binlerce yıldır kullandıkları bu sözcük çok daha anlamlıdır.

⁸⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, Altıncı Tezkire. Aktaran *Düşünen Siyaset*, Yıl:1, Sayı:1, Şubat 1999, s. 9.

Kriz kavramı derinlemesine tanımlanmaya çalışılırken genellikle; kısa bir tanımdan sonra kriz türleri sayılarak, yapılan tanımın özelliğine göre ya tanım genişletilmekte ya da daraltılmaktadır. Böylelikle başta yapılan tanımdan farklı yönleri olan kriz türleri anlatılmaya çalışılmaktadır. Toplumsal bilimlerin birçok kavramını açıklamak için tutulan bu yol, çoğu kez bir zorunluluk olmaktadır. Kriz kavramının tıp literatüründen aktarıldığı daha önce belirtilmiştir. “Kriz yönetimi” adı verilen ve kriz ortamındaki davranış ve eylem biçimleri üzerinde yoğunlaşan disiplin içinde (yönetim ve işletme bilimleri) çalışan araştırmacılardan biri olan S. Fink de krizi, tıp literatüründeki terimi hatırlatacak biçimde, dört ana evre içinde açıklamaktadır. Aslında bu evreleri, kritik durumdan kurtulma eşiği olarak da adlandırmak olanaklıdır. Bu evreler, temel rahatsızlık belirtilerinin ortaya çıktığı ve geri dönüşün olabildiği “belirti evresi”; rahatsızlığın, bozukluğun, aksaklığın geri dönülmez biçimde sistemi etkilediği “hastalık/akut evresi”; kriz durumunun sürdüğü ve sonucun iyileşme ya da yeni bir kriz/ölüm olacağı “müzminleşme evresi”; alınan önlemlerle kötü durumun çözülerek belirtilerin sona erdirileceği ya da yeni belirtilerle yeni bir kriz evresine sürüklenecek “kriz çözüm evresi” olarak adlandırılmaktadır⁸⁹.

U. Eco, kendisiyle yapılan bir söyleşide krizin iki temel anlamından söz etmektedir. İlki, yıkıma götüren bir dönüşüm süreci; ikincisi ise yetişkinliğe geçiş sürecidir⁹⁰. İkinci anlam kişisel düzeyle bir krizden bahsediyor gibi algılansa da bu tanımı topluluk, halk, sistem, ekonomi, vb. toplumsal olgular için de kullanabilmek olanaklıdır. Burada anlatılmak istenen “ilk aşama”nın kriz/kritik eşik olarak algılanmasıdır. Bir noktaya yönelmiş bir “şey”in, emekleme aşamasını atlatması anlamına gelmektedir. İlk aşamada mutlaka bir kriz yaşanacaktır. İlk anlamından farklı olarak, kriz daha uzun bir süreci anlatmaktadır. İlk anlam ise daha ziyade anlık durumların toplamı olarak anlaşılabilir. 1929 İktisadî Bunalımı ya da 17 Ağustos Depremi bu türden krize örnektir. Bir başka anlatımla, yeni bir dönemin başlangıcı sayılacak kritik bir eşiktir. Dönüşümün soyut sınırını anlatan bu tanımda, yeni bir duruma geçiş, ikinci anlama göre daha belirgindir.

---

⁸⁹ Staven Fink, *Crisis Management*, Amacom, New York, 1986, ss. 20-27. Yazar kitabında bu evreleri, tıp terimleriyle prodromal, akut, kronik ve çözüm evreleri olarak adlandırmıştır. Bu türden bir kriz tanımını, toplumsal alana uygulamak her zaman olanaklı değildir.

⁹⁰ Eco, s. 10.

Yukarıda belirtilen her iki kriz kavramlaştırmasında, belirgin olan nokta, krizi “olay” olarak görme eğilimidir. Olay, onu var eden gerçeklikten ayrı olarak algılandığında aslında bu süreçten yalıtılmış değildir; olayı var eden olay-dışı bir arka plandır⁹¹. Kriz olay sayesinde berraklaşır. Bu bağlamda kriz öncesi ve sonrasıyla ilişkilendirilerek anlaşılabilir bir olgudur. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Krizleri ancak, tarihe yukarıdan bakarak, kurgusal olarak yorumlamak mümkündür. Kriz içindeyken, krizi tam olarak çözmek ya da incelemek zordur.

Eğer kriz varsa, değişme ve döngü vardır; değişme ve döngü varsa ulaşılabilecek nihaî ve sâbit bir hedef yoktur. Krizlere eğilimli kozmik yapı içinde bir dengeden, bir başka deyişle sâbit ve istikrarlı bir dönemden söz edebiliriz. Ancak bu denge geçicidir ve buna rağmen dengenin içinde ütopyik öğeler yer alacaktır. Mükemmel bir siyasal düzen olanaksız olabilir. O hâlde kriz içinden çıkan denge bozulacak olursa doğal gidiş müdahale edilmiş olmaktadır. Bu ise devrim kavramını karşımıza çıkarır. Her kriz devrime dönüşmeyecektir. Mükemmel siyasal düzene ulaşmak için dengeyi bir başka yeni dengeye çevirme işi, âni bir müdahale ile olursa devrimle karşılaşılacağına göstergesidir.

Yukarıdaki açıklamalardan şöyle bir tanımlamaya ulaşılmaktadır: Kriz, sorun yaratan belli bir durumun çözümlenme olanağından kopmuş gibi görüldüğü an ya da süreçtir⁹². “Gibi görünmek” deyişimi, krizin bağıntısız oluşan bir durum olmadığını, geleceğe dönük olarak bir dönüşüm içerdiğini vurgulamak için kullanılmaktadır. Kriz, kendini oluşturan koşullar oranında vardır. Kriz bu yönüyle yeni bir eylem başlangıcını ifade etmektedir. Eylem, önceden olmamış olanın gerçekleştirilebilmesini olanaklı kılan insan etkinliği anlamına gelmektedir⁹³. İnsan

---

⁹¹ Eco, s. 18.

⁹² Sanem Yazıcıoğlu, “Kriz ‘Olumlu’ Olabilir mi?”, *Cogito Dergisi*, Sayı:27, Yaz 2001, s. 35.

⁹³ Bu bağlamda eylem ve başlangıç arasındaki içsel ilişki, kriz kavramını açıklamaya yardımcı olacaktır. Çözumsuz “gibi görünen” kriz ânı, aslında yeni ve beklenmedik olana doğru bir yürüyüştür. Bu beklenmedik olan daha sonraki yaşam için temel belirleyici olacaktır. Kriz bir eylemlilik başlangıcı olarak algılanırsa, krizin gerçekleşme eşiği de yıkılmakta olan durum ile henüz oluşmamış yeni durumun arası olarak belirlenebilecektir. Eylem, H. Arendt gibi tanımlandığında, kriz olgusu içinde insanın, bu geçişi sağlayan temel araç olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kısaca, krizin içinde insan, eylemi gerçekleştiren öğedir. Bir başka deyişle krizden çıkışı sağlayanıdır. Krizin eylemsizlikten eyleme geçiş aralığında gerçekleşmesi, onun zamansal bir aralık içerisinde yer alması ve bu aralıkta bir geçiş sürecinde olması demektir. Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 261.

da bir zaman dilimi içinde var olduğuna göre, kriz, zamansal olarak sınırlandırılıp anlaşılabilir. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir: “Süreç olarak kriz(ler)in aşılabilmesi, onu sıradanlaştırır”. Tanım gereği kendi çözümünü kendi içinde taşıyan asıl kriz, böyle bir ortamda aşılabilir bir patolojiye dönüşür⁹⁴. Böylelikle kriz kavramı için “çözümünebilirlik” varlıksal bir koşul olmaktadır.

Kriz, sorun yaratan belli bir durumun çözümlenme olanağından kopmuş gibi görüldüğü an ya da süreçler olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka ifadeyle kriz toplumun düzenini değişime uğratacak eşik olarak algılanmalıdır. Çözüm, eşik atlandığında olacaktır. Buradan hareketle diğer kriz tanımlarından farkı da krizin sonuçta yeni bir denge getirdiği; bir başka ifadeyle sorunu çözdüğüdür. Buna örnek olarak, Cumhuriyet Devrimi verilebilir. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet, bu krizi yeni bir dengeye oturtmanın ilk aşamasıdır. Bir başka deyişle, toplumun krizi Cumhuriyetle çözülmüş; ancak bir ilk aşama olarak krizin en çok hissedildiği an olmuştur. Türk siyasal kültüründeki krizin bu çözüm tarzı, siyasal kültürün öğelerinin oluşmasında temel belirleyici olmuştur. Bu bağlamda yeni bir dengeye girilmiştir; ancak bu dönemin koşulları tarihsel süreklilik içinde bir önceki dönemin mirasını taşımaktadır.

İşte tam bu noktada, kritik eşikten ne anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır: Bir önceki yapıdan kopuşu içeren ama onun mirasını da taşıyan bir değişim süreci. Bu çalışmanın başlığı için kritik eşik kavramlaştırılmasının seçilmesi de, aynı Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişte, nasıl bir toplumsal kriz çözülmüşse, ideolojik anlamda da, 1960’lı ve 1970’li yıllarda, daha önceden devralınan düşünsel ayrımların krizinin çözüldüğüne işaret etmesindedir. Zirâ artık yeni safların belirlenmesinde Avrupa’nın algılanması önemli ve belirleyici bir yer tutmaktadır. Kendi içinde yeni çelişkiler ve tartışmalar içeriyor olabilir, ama bu süreçteki tartışmalar artık Avrupa veya Batı meselesini ideolojik bir tabana oturtmuştur.

Modernleşme üzerine analitik, övücü, eleştirel birçok görüşe kolayca ulaşabilmek mümkündür. Konu doğrudan modernitenin ve onun ortaya çıkardığı devletin felsefi ve tarihsel tahlili olmadığından, konu içindeki açıklamalara yardımcı

---

⁹⁴ Yazıcıoğlu, s. 40.

olacak kısa bir çerçeve çizmekle yetinilecektir. Ayrıca Batının tarihsel gelişimi ve toplumsal evrimi içinde doğmuş; ama tüm dünyayı sarmış olan modernitenin, bu yayılışı ve egemen paradigma oluşundan birçok ülkeyi ve toplumu etkileyişi, Batılılaşma olarak adlandırılmıştır.

Modernlik terimi Roma'dan günümüze dek çeşitli anlamlarda kullanılmıştır⁹⁵. Günümüzde modernlik; ilk anlamına bağlı olarak, içinde bulunulan çağa ait, bu çağda ortaya çıkmış; eski olandan yeni olana geçişi belirtmek amacıyla; kendini “eski” ile kıyaslayan ve kendinin “yeni” olduğunu vurgulayan bir dönemi anlatmaktadır⁹⁶.

Abel Jeaniere'in, modernliği dört ana eksen üzerinden açıklamasından yola çıkılarak⁹⁷ şöyle bir şemalaştırma yapılabilir:

Tablo-1: Moderniteye Geçiş Alanları

	Bilimsel Devrim	Siyasal Devrim	Kültürel Devrim	İktisadî Devrim
Değer	Pozitivizm	Ulus	Laiklik	Sanayileşme
Farklılık	Doğaya egemenlik	Meşrûiyet kaynağı halk	Özerk insan	Makineleşme

Modernlik akılcı, bilimsel, teknolojik ve yönetsel etkinliğin ürünlerinin yaygınlaşmasıyla yaşam bulmaktadır. Bundan dolayı da modernlik, toplumsal yaşamın çeşitli bölümlerinin (siyaset, iktisat, aile yaşamı, din ve sanat) giderek farklılaşması sonucunu doğurmaktadır⁹⁸.

Weber de modern kapitalizmin yükselişini, kişisel olmayan tahakküm ilişkilerinin büyümesi ve bilim tarafından dünyanın büyüsunün bozulmasıyla açıklamaktadır. Bu süreç içinde, onun yaşam küreleri adını verdiği alanlar birbirinden giderek ayrılmaktadır. Büyünün bozulması, siyasal alanın hesaplanabilirliğine ve akılcı denetime tâbi tutulması anlamına gelmektedir. Siyasal alan için geçerli olan iktisadî alan için de geçerlidir. Bürokratikleşme yoluyla, katı bir kurumsallık içindeki örgütlerin kurulması ve görevlerin uzmanlaşması, iktidarı teknik uzmanlarla

⁹⁵ İlk kez M.S. V. yüzyılın sonuna doğru Roma İmparatorluğu'nun putperest dönemi ile Hıristiyan dönemini ayırmak için kullanılmıştır Muharrem Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 15.

⁹⁶ Jürgen. Habermas, “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, (Çev. G. Naliş), *Postmodernizm*, (Der. N. Zeka), Kıyı Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.30-32. Immanuel Wallerstein, “Hangi Modernliğin Sonu?”, (Çev. M. Özel), *Kayıtlar Dergisi*, Sayı: 41-42, Mart-Nisan 1994, s. 54.

⁹⁷ Abel Jeanniere, “Modernite Nedir?”, (Çev. N. Küçük), *Modernite Versus Postmodernite*, (Der. M. Küçük), Vadi Yayınları, Ankara, 1993, ss. 15-25.

⁹⁸ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, 2002, İstanbul, s. 23.

buluşturmakta⁹⁹. Modern toplumu, yalnızca teknolojinin ve bilimin gelişmişliğine göre tanımlamak hatalıdır; çünkü onun en önemli özelliği kamusal ve özel yaşamı birbirinden ayırmasıdır. Burada yatan temel felsefe ise akılcılıktır; akılcı bir topluma geçişin özlemidir¹⁰⁰.

Aydınlanma düşüncesini kendinden öncekilerden ayıran özellik, akla uygun olarak yürütülen yaşamı tüm topluma yayma istemidir¹⁰¹. Tüm devrimcilerin amaçladığı, bilimsel olduğundan dolayı mutlak bir nitelik taşıyan, keyfiliğe, bağımlılığa ve gerici anlayışlara karşı toplumun saydamlığını korumaya çalışan bir iktidar kurmaktır¹⁰². Bu süreç Weber'e göre toplumsal yaşamın rutinleşmesidir. Böyle bir kişisellikten arınma süreci, ancak güçlü bir lider aracılığıyla ortaya konan düşünsel boyutla başarılabilir ve hattâ dengelenebilmektedir¹⁰³.

Toplumsal alanda önemli bir özellik de akıl tarafından yönetilen dünyanın olumlu bir imgeye dönüşmesidir; çünkü kurtarıcı ve özgürleştirici modernlik imgesi yeterli değildir. İşte bu noktada zevk ve hazzın da en iyiye yöneleceği inancı pekişmektedir. J. Ehrard'ın "*Matematikçinin aklının, fiziksel doğanın yasalarıyla uyum göstermesi gibi; zevk sahibi kişi de kendiliğinden mutlak güzelin doğrusuna kavuşacaktır...*" ifadesi bunu anlatmaktadır. Lock ile ilk kez ifâde bulan bu anlayış, insanı, ruhu ve bedenini ayırmadan birlikte ele alır; ikisini de belirleyen doğanın yasalarıdır ve onlara uymak insana mutluluk (yarar) getirmektedir. Bu durum "araçsal akıl" ile doğanın birleşmesine tekabül etmektedir. Böylelikle akıl ve zevk birbiriyle uyumlaşacaktır, insan ve dünya birleşecektir¹⁰⁴. Bu ise daha önceleri dinle açıklanan toplumsal ilişkilerin, artık bilimin yardımıyla ortaya konacağı anlamına

---

⁹⁹ Ralph Schroeder, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, (Çev. M. Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, ss. 163-168.

¹⁰⁰ Bu özlem, entelektüel etkinliğin siyasal propaganda ve dinsel inançlardan korunması; yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, partililiğe ve yolsuzluğa karşı korunması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel iktidarlardan arındırılması gibi toplumun aklın kabul ettiği bir çizgide olmasını kapsar. Touraine, s. 24.

¹⁰¹ Touraine, s. 25-26.

¹⁰² Touraine, s.26.

¹⁰³ Schroeder, ss. 169-171.

¹⁰⁴ Touraine, ss. 27-28.

gelmektedir¹⁰⁵. Tourain'e göre modernlik düşüncesi, Tanrı'nın yerine bilimi koymuş; dinsel inançları özel yaşam bünyesinde kabul etmiştir¹⁰⁶.

Modernitenin iktisadî arka planı ile ilgili daha açıklayıcı olan kavram, feodalitedir. Feodalite, yalnızca iktisadî bir alanla sınırlı olmayıp, feodalitenin toplumsal ve siyasal boyutu da vardır. Batı Roma'nın yıkılışından sonra, ortaya çıkan feodal bağ, sözleşmeye dayalı ve tamamen kişiseldir. Lonca (guild) adı verilen meslek örgütleri içinde örgütlenen meslek erbabı yemin ederek, sözleşme ile bağlanmaktadır. Avrupa'daki merkezî devletten iyice kopan ve senyörlerine bağlı feodal oluşumlar XI. yüzyıldan itibaren hem iktisadî yaşama ağırlıklarını koymuşlar hem de laikleşmeye başlamışlardır. İktisadî alan XII. yüzyıldan itibaren ise toplumsal alanın önüne geçmiştir. Loncalar kentleri ele geçirmiş ve kentsel özgürlük doğrultusunda siyasalarını sürdürmüştür¹⁰⁷.

İşte bu noktada feodal ilişkilerin, koşullar değiştiğinde nasıl modern zamanların insanını yarattığını gözlemlenmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta da kapitalist ilişkilerle, lonca içi ilişkileri birbirinin devamı olarak görmemektir. Rekabete kapalı ve lonca işi yoğun denetime tâbi sistem, kapitalist tüccarların denetimine girmek istememektedir. Bunun sonucunda da piyasa üzerindeki denetimini yoğunlaştıran lonca örgütleri bir iç çatışmaya düşmüş, işçi çalıştıran ustalar ile sadece emek sahibi kalfalar arasında bir çatışma doğmuştur. Bu ise Avrupa'daki ilk kent isyanlarına değin uzanan bir süreci başlatmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir statü de serfliklerdir. Kırsal alandaki doğrudan üretici olan serfler, senyörlere bağlıdırlar. Kentler ise görece daha özgür olduğundan serfler, çirak olarak kentlere gelmektedirler. Bir başka ifadeyle özgürleşmektedirler. Bunun yanında "soyluluk" kurumu da önemlidir; çünkü Avrupa'da soylu demek, özgür demektir, özgür demek ise servet ve kimliğini devlete borçlu olmamaktır¹⁰⁸.

Bir başka ifadeyle, Batının imgeleminde soylu olmak, aynı zamanda özgür olmak yani devletin dışında yer almak demektir. Kısaca açıklamaya çalışıldığı gibi,

---

¹⁰⁵ Schroeder, ss. 179-180.

¹⁰⁶ Touraine, s. 24.

¹⁰⁷ Kılıçbay, 2001, ss. 17-21. Murat Sarıca, *Siyasî Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, ss. 36-40.

¹⁰⁸ Kılıçbay, 2001, ss. 22-23.

bu yapı üzerine inşa olunan kapitalizm, modernite denilen olguyu doğurmuştur. Zamanla feodalitenin dinsel, yönetsel ve iktisadî merkezleri, piyasa için mal üretiminin ve ticaretin gelişmesi ile güçlerini yitirmişlerdir. Burjuva kentlerde nüvesini oluşturmakta; ama toprak sahibi olmadığından devlet karşısında özerk olamamakta; buna karşın feodalitenin denetimindeki kentlerde meta üretimini yayarak sızmaktadır¹⁰⁹. Bu noktada kamusal alanın genişliğini dikkatten kaçırmamak gerekir. Toplumdaki bireylerin ortak alanı anlamındaki kamusal alan da böylelikle genişlemektedir.

Bu noktada burjuva sınıfı tarih sahnesine çıkmaktadır. Coğrafi keşiflerle sağlanan birikim, düşünsel ve bilimsel gelişmelerin finansmanını sağlamış, bunun sonucunda ortaya çıkan sanayi devriminin sahibi olan burjuvazi, kendi iktisadî düzenin sağlayacak bir siyasal organizasyona gitmiştir. Bu iklim içinde modernite, toplumsal kültürel değişimin adı olmakta; onun değerleri, onun kurumları, onun bakış açıları tüm dünyaya egemen olmaktadır. Tarihte hiçbir uygarlık bu denli kapsayıcı ve kendi dışına taşıcı olmamıştır. Burjuva sınıfı, yukarıda koşullarını saydığım kriz ortamını yeni bir istikrara kavuşturan sınıf olmuştur.

Toplumsal ve siyasal mücadelenin arenası olan kamusal yaşamın doğasının krizli olduğu, hattâ var oluşunun krizle olanaklı olduğunu söylenmektedir. Kapitalizm ile birlikte burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla, kamusal yaşam daha da krizlere yatkın olmuştur¹¹⁰. Avrupa’da kamusal yaşam, burjuvanın denetimine geçme sürecinde, uzunca dönem (XIX. yüzyılla dek) soylu sınıfın zevk ve beğenilerinin taklidine yönelik olmuştur. Burjuva, kendi kültürünü yaratırken uzun süre, o gün için muhafazakâr duruma gelmiş saray kültürünü örnek almıştır. Bu ise Ögün’e göre medenîleşme (modernizm) ve özgürlük arasındaki sürekli gerilime tekabül etmektedir. Modernleşme yönüyle, öncekine göre çok daha baskıcı ve derinlemesine topluma sirayet eden bir süreçle karşılaşmaktadır¹¹¹.

---

¹⁰⁹ Sarıca, s. 40.

¹¹⁰ Süleyman Seyfi Ögün, “Kamusal Hayatın Kökleri Üzerine”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Kasım-Aralık-Ocak 1998-9, s. 49.

¹¹¹ Ögün, 1998-9, ss. 51-52.

Bu süreç, siyasal alanı olabildiğince genişletmiştir; zirâ burjuva iktidara sahip olabilmek için siyasetin dar kapsamını olabildiğince genişletmiştir. Devlet de bu süreçte çeşitli toplumsal kesimlerle ilişkiye girmiştir. Modernleşen her ülkede siyasal sistem farklılaşma, bütünleşme ve merkezîleşme olarak belirmektedir. Modernleşme hangi alanda başlarsa başlasın, sonuçta mutlaka siyasal sistemi etkileyecek ve onda bir değişime neden olacaktır¹¹². Batılı toplumların gelişim düzeneği genellikle “modern” ve “geleneksel” olarak adlandırılan iki toplum tipinin karşılaştırılmasıyla açıklanır¹¹³.

Modernleşme, tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçiş sürecidir. İktisadî yön ağır bassada bu süreç toplumsal ve kültürel boyutları içerir¹¹⁴. Bunun siyasal alana yansımaları ise sosyo-iktisadî modernleşme ile siyasal katılımın birbirine koşul olarak gelişmesidir¹¹⁵.

Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan birisi, feodal sadâkat bağlarının çözülerek, somut -yani kurumlara yönelik- bir itaat bağının yerleşmesiyle gerçekleşmiştir. Modern devletin kurulmasında kiliseye ve imparatorluklara karşı verilen mücadele belirleyici olmuştur¹¹⁶. Modern devlete giden süreçte J. Bodin, egemenlik kavramını mutlak bir güç olarak ortaya atmış¹¹⁷ ve modern devletin hem kuramsal hem de pratik doğuşu yukarıda çizilen siyasal kültürel değerler etrafında gerçekleşmiştir. Bu süreç, egemenliği kullanacak kitleyi de belirlemiş ve ulus bu sürecin sonucunda tarih sahnesine çıkmıştır.

Fransız İhtilâli’nden sonra uluslaşma sürecinin baştaki evrenselci (içten dışa) ulus tanımlaması yerini, dıştan içe bir tanımlamaya bırakmıştır. Bir başka ifadeyle, kendini kendinden olmayana göre tanımlama, kendindeki değerleri benimseyen herkesi kendinden saymanın yerine geçmiştir¹¹⁸. Ulus, sınırları belli bir coğrafyada,

---

¹¹² Ersin Kalaycıoğlu-Ali Y. Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 3-5.

¹¹³ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 39.

¹¹⁴ Sevil, s. 52.

¹¹⁵ Samuel P. Huntington ve Jorge I. Domínguez, *Siyasi Gelişme*, (Çev. E. Özbudun), Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1985, ss. 43-49.

¹¹⁶ Ozan Erözen, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 47.

¹¹⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s. 122.

¹¹⁸ Erözen, ss. 56-57.

ortak özellikler taşıyan bir kitleyi ifade etmektedir. Böylelikle, hem kendindeki birlikteliği sağlama çabası hem de dışı karşı farklılıkları ortaya koyma, uluslaşmanın koşulu olacaktır. Halkı, ulus olarak görme ve bu anlayışı ona benimsetme (ulusçuluk) işi, bu çerçevede oluşan ulus-devletin görevi olmuştur¹¹⁹.

XVII. yüzyılda mutlakıyetçiliğe karşı mücadele çerçevesinde belirginleşen ulus kavramı, toplumsal farklılıklardan bir bütün oluşturma sürecidir. Makyavel'den Locke'a kadar, siyaset kuramcılarının çoğu, devletle toplumsal alanı bütünleştiren "egemen" bir ilke, toplumsal barışı sağlayan bir "iktidar" öngörmüşlerdir. Devletin bu özelliklerini ilk kez öne çıkaran, "egemen merkezî iktidar" anlamını devlete yükleyen Makyavel'dir. Ayrıca, Hobbes da devleti, doğal çatışmayı barışa dönüştüren kurum olarak algılamış, Hegel de "siyasal toplum" olarak tanımladığı devlete bu görevi yüklemiştir. Ulus-devlet anlayışı bu düşünsel zemin üzerinde yaşam bulmuş; 1690 İngiliz Restorasyonu ile ortaya çıkmış, 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleri ile güçlenmiştir. Feodalizmden koparak siyasal ve yönetsel merkezîleşme ile ulus-devlet kurumsallaşmıştır¹²⁰.

Ulus-devletin halkının aidiyet biçimi yurttaşlıktır. Bazı yazarlarca antikiteye yapılan atıfla açıklanmaya çalışılan sürecin temeli, siyasal alanın genişlemesi ve birçok yeni aktöre açılmasıdır. Ulusçuluğun doğması, yasalar önünde eşit insanlardan kurulu, serbest pazar ekonomisinin işleyebileceği döneme rastlamaktadır. Ulus bu yolla, kendini devlete çevirmiştir¹²¹.

Bir başka bakış açısına göre, aydınlanmanın maddeyi temel alan anlayışı, iki önemli zihniyetin güçlenmesine neden olmuştur: otoriterlik ve görelilik. Otoriterlik, çağlardan beri süregelen varlığıyla, siyasal alanda dinin ve ilahî iradenin kurumlarını ortan kaldırmıştır. Buna göre özgürlük, ancak dışımızdaki gerçekliğin bilgisine

---

¹¹⁹ Erözen, s. 60.

¹²⁰ Bakır Çağlar, "Vakur Versa'nın Batıda Egemenlik Kavramının Gelişimi Konulu Tebliğ Üzerine Yorum", *I. Milli Egemenlik Sempozyumu*, TBMM Yayınları, Ankara, 1984, ss. 24-25. Bu noktada ulusun, aslında tüm devirlerde var olduğu ve ulus-devleti öncelendiği tezi ile ulusun modern bir yapılanma olarak bizzat ulus-devlet tarafından yaratıldığı tezi vardır. Bu tezler sırasıyla, "Ulusun Tarih Dışılığı" ile "Ulusun Modernliği" tezleridir. Ulusun tarih dışılığı tezi, ulusal bilincin eski çağlardan beri insan topluluklarında var olduğunu ve tarih boyunca değişmeksizin kaldığını varsayar. Ulusun modernliği tezi ise ulusal bilincin ve buna bağlı yapılanmanın modern çağlarda ortaya çıktığını ve daha önce mevcut olmadığını ileri sürer. Erözen, ss. 61-62.

¹²¹ Sarıca, s. 120.

ulaşmakla olanaklı olacaktır. Bunun yanında, ikinci bir zihniyet de dışımızdaki bilginin mutlaklığına karşı, onu algılayışın farklılaşması anlamındaki göreliliktir. Böylelikle, insanlar birbirinden bağımsız ve kendine yeterli bireyler olarak algılanmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda ise akılcılık, aklın evrenselliği, hesaplanabilirlik egemen değerler olmuştur¹²².

Bu bağlamda, modernleşme sadece “yeni bir çağa ait olmak” olarak görülemez; modernleşmeyi aynı zamanda, Batı gibi gelişmek biçiminde anlamak gerekmektedir¹²³.

Batıda modernlik düşüncesi, tamamen içselleştirilmiştir; zirâ süreci yaratan da yaşayan da Batının kendisidir. Doğu ve Batı ayrımı ilk kez, Roma İmparatorluğu zamanında ve Akdeniz kıstas alınarak yapılmıştır. Roma İmparatorluğu tüm Akdeniz’e egemendir; ancak bu sadece askerî boyuttadır. Kültürel olarak bugünkü Balkanlardan geçen çizginin doğusu Helen, batısı da Latin kültürünün egemen olduğu alanlar olarak gelişmiştir. Kılıçbay; İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Museviliği Batılı sayan görüşleri eleştirerek, onları babaerkil olmaları ve eski Doğu geleneklerine dayanmaları dolayısıyla Doğulu saymaktadır. Batılı olmak, Aristocu mantığı terk eden, Doğudan kaynaklanan ve onu tıkanma noktasında tashih ederek gelişen bir süreci anlatmaktadır¹²⁴.

Batılılaşma ise, Batı dünyasının hem teknolojik hem de iktisadî olarak diğer uygarlıklardan öne çıkması ve bunun Batı dışındakiler tarafından fark edilmesi sonrasında; gerek Batının kendisinin etkisi gerekse Batı dışındaki ülkelerin kendi içinden gelen istemler doğrultusunda, Batı dışındaki toplumların, Batının geçirdiği değişimi kendi bünyelerine aktarma ideolojileri olarak anlaşılmalıdır.

XIX. yüzyılın katı gerekirciliği içinde modernleşme, her toplum için zorunlu aşamaları ifâde eden, geriye çevrilemeyen, ilerlemeci bir süreç olarak kabul edilmiştir. Ancak burada, Batı dışı toplumlar için bu süreci hızlandırıcı öge olarak aydınlardan söz etmek doğru olacaktır. Batı kendi iç dinamikleri ile

---

¹²² Etyen Mahçupyan, *Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, Patika, İstanbul, 1998, ss. 32-35.

¹²³ Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45.

¹²⁴ Kılıçbay, 2001, ss. 47-48.

modernleşmişken, onun dışında kalanlar, yani geleneksel toplum sınıfına girenler, daha kısa bir zaman dilimi içinde, kendiliğinden olmayan ve dış etkenlerin de etkisiyle modernleşmiştir¹²⁵. Modernleşme ideolojisi olarak adlandırılan ve değişim ortak paydası olarak sanayileşmeyi gören bu süreç J. Kautsky, S. N. Eisenstandt ve E. Shils tarafından şöyle betimlenmiştir¹²⁶:

- Batı dışındaki sanayileşme, kısa bir zaman dilimi içinde, bu toplumları söz konusu sürece sokan iç ve dış etkenlerin etkisiyle olmaktadır.
- Batı-dışı toplumlar Batıya göre durağan olduğundan bir dış müdahale gerekir.
- Gelenekselliği sürdüren kitleler çoğunlukta olduğundan, bu toplumlarda, yabancı aristokratik bir seçkinler zümresinin ve/veya Batılı kültürünün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydın topluluğunun yol göstericiliğinde modernleşme süreci gerçekleşmektedir.
- İktisadî ve toplumsal düzeyleri Batı tipi bir demokrasi kurmaya elverişli olmayan bu toplumlar için tek-partiye dayalı baskı dönemleri gerekebilmektedir.

Siyasal katılımın geniş tabana yayılmasından önce, merkezî bir yapının oluşması ve siyasal taleplerin artması gerekmektedir. Bu süreç için itici bir güce gereksinim duyulmaktadır. Batılı olamayan toplumlarda, toplumun geneli gelenekseldir ve bu sürece destek vermeyecektir. Bundan dolayı topluma, aydınlar olarak adlandırılan, yol göstericilerin refakat etmesi gerekmektedir¹²⁷. Bu yol gösterici aydınlar, devlet yoluyla topluma Batı modelini benimsetmeye ve onu meşrû kılmaya çalışmaktadır¹²⁸.

Bu noktada otoriterlik ve totaliterlik tartışması gündeme gelmektedir. Bu rejimlerin demokratik olmadıkları kolayca söylenebilir; ama farklarını belirtmek ve çözümlenmek pek kolay değildir. Bunun için ikisi arasındaki kuramsal farkların yanında, bu sistemlerin aracı olan tek-partinin hedeflerine bakmak gerekmektedir. Köker'e göre, tek-partinin hedefi yeni bir insan ve yeni bir toplum yaratma bir başka ifâdeyle köklü bir toplumsal değişim sağlamak ütopyasıysa bu rejimler totaliter; hedef

---

¹²⁵ Köker, ss. 49-51.

¹²⁶ Köker, ss. 50-51.

¹²⁷ Sevil, s. 65.

¹²⁸ Göle, s. 66.

kısmî bir değişim ve ideoloji ise demokrasi öncesi evrede bulunan bu rejimler otoriterdir¹²⁹.

Modernleşmeyi Batının zorunlu eşiti sayan görüşler zamanla eleştiriye uğramış, her toplumun kendi özgün koşullar içinde bir modernleşme çizgisine ulaşabileceği gündeme gelmiştir. Geleneksel-modern toplum ayrımı etrafında dönen bu açıklama evreni, Weberyen eleştiriye maruz kalmıştır. Buradan çıkan sonuç, “(...)geleneksel toplum ile modern toplum kavramlarını tarihin başlangıç ve bitiş noktaları olarak varsaymak, toplumsal değişme sürecini ise geleneksellik ve modernlik öğelerinin her toplumsal yapının somut oluşumlar içinde karşılıklı ilişkileri çerçevesinde analiz etmek olmuştur...” biçiminde özetlenebilmektedir¹³⁰.

Bu anlayış sonunda varılan kuramsal boyut, tüm toplumları gelenekselden moderne doğru akan bir geçiş aşamasında görmektedir. S. Huntington tarafından dile getirilen bu tez, L. Binder tarafından şöyle kurgulanmaktadır:

“Geçmiş, gelenektir; gelecek -tarihin sonu olmasına rağmen dünyanın içinde var olmayı sürdüreceği- modernliktir; bugün ise geçiştir. (...) Modernlik düşüncesi geleneksel uzaklaşmaya yol açan bir çekicilik olabilir ancak, modernlik geleceğin tarihsel değil, diyalektik karşıtı olarak işlev görmektedir. Geçiş olarak adlandırdığımız şey, düşünce olarak modernlik ile ampirik, tarihsel bir oluşum olarak gelenekğin sentezidir(...)”¹³¹.

1960’lı yıllardan sonra, klâsik modernleşme kuramına getirilen eleştiriler, geleneksellik ve modernliği Weber’in ideal tipleri gibi bir algılama anlayışına yönelmiş, “bugünü” ise geleneksel toplumdan modern topluma giden bir süreç olarak algılamıştır. Bu durumda Batı dışı toplumların farkı, kendi özgüllükleri ile açıklanabilecektir. Bu açıklama biçimi içinde modernlik ve siyasal gelişme süreci gerilimli yanları da işin içine katılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Siyasal gelişme süreci; yapısal farklılaşma süreci, eşitliğin gerektirdikleri ve sistemin bütünleştirici isteklere yanıt verme kapasitesi arasındaki etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Bu etkileşim, gelişme sendromu olarak adlandırılmaktadır. Bir başka ifâdeyle, siyasal gelişme, modernleşmenin gerektirdiği siyasal kurumların oluşum sürecidir ve önemli

¹²⁹ Köker, ss. 53-54. Köker, K. Poper’in de ütopyacı düşünüş tarzının totaliterliğin kökenlerinden biri olduğunu söylediğini belirtmektedir.

¹³⁰ Köker, s. 58.

¹³¹ Köker, s.59.

olan bunun, toplum içindeki siyasal güçler ile olan ilişkisidir. Siyasal gelişme modernleşme sürecinin bir parçasıdır; ama aynı zamanda ondan bağımsızdır¹³².

Siyasal gelişme kavramı da içerdiği normatif boyut ile toplumları bir hiyerarşiye sokmakta, alt sırada olanlara bir hedef göstermektedir. Huntington ise “siyasal değişme” kavramıyla, hem gelişmeyi hem de bozulmayı içine alan daha geniş bir kavram önermektedir. Sarıbay da bu değişim kavramının, zorunlu olarak, dış etkilenmenin sonucunda olacağını vurgulamakta, bunun ise dünya konjonktürünün bir sonucu olduğunu dile getirmektedir¹³³. Bir toplum eğer dünya ile temasta ise siyasal değişim kaçınılmazdır.

Bu noktada önemli bir katkı da B. Moore’dan gelmektedir. Ona göre, modern sanayi toplumuna geçişin üç yolu bulunmaktadır: İngiltere, Fransa ve ABD’de kapitalizm ve liberalizm eksenindeki “demokratik yol”; Almanya ve Japonya’da görülen “tepeden inme” yol; Rusya ve Çin’deki “komünist” yol. Moore, yapısal-işlevselcilerin aksine, değişim sürecinde dengeye değil, devrimci ve tepkici özelliklere önem vermiş; yukarıda üç yoldan birine girişin toplumların kendi özgül koşulları içinde belirleneceğini vurgulamıştır. Ona göre, tarım toplumundan modern topluma geçişte, demokratiklik ya da demokrasiye yönelmede en önemli kıstas burjuvazinin varlığıdır¹³⁴.

Bu tartışmaların, Batıyı bir mihenk noktası olarak gördüğü söylenebilir. Bu anlayışa ciddi tepkiler bulunmaktadır. E. Said’in öncülüğünü yaptığı “oryantalizm” eleştirisi bunun en işlenmiş örneğidir. Batı denilen kültürel, siyasal ve iktisadî oluşumu, modern yapan özelliğin bilgi-güç ilişkisine dayanan bir yönetme mantığı olduğunu savunan görüşe göre, Batının “öteki” toplumlar hakkında ürettiği bilgiler, belli bir iktidar ve güç ilişkisini ifâde ettiği gibi, Batının sahip olduğu güç de bilgi üretimini ifâde etmektedir¹³⁵.

---

¹³² Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 60.

¹³³ Sarıbay, ss. 192-204.

¹³⁴ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, (Çev. Ş. Tekeli-A. Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 66-69.

¹³⁵ Fuat Keyman ve diğerleri, “Giriş: Dünya Nasıl ‘Dünya’ Oldu?”, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, (Der. F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğernoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8.

Bu anlayış Batılı kuramcılarının hemen hemen hepsi tarafından içselleştirilmiştir. Compté'un, Marks'ın, Weber'in analizleri hep bu ilerlemeci mantığın eseridir. Oysaki Batıya göre Doğu, sadece komşu değildir. Avrupa'nın en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkların ve dillerin kaynağı, kültürel rakibi, en önemli "öteki" imgesidir¹³⁶.

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş, tarihsel gelişmenin birbirini izleyen üretim biçimleri tarafından belirlenmesi, tarihin modern ve evrensel aklın çıkış süreci olarak görülmesi gibi kuramsal belirlemelerin hepsi, modern Batı toplumunu tarihin sonu yapan anlayışın yansımasıdır¹³⁷. Önerilen ise, Batının temsil ettiği söylenen evrensel aklın, kendinden menkullüğünün aşılması; global düzeyde toplumsal, iktisadî, ideolojik ve psikolojik ilişkiler çerçevesinde ele alınması; Batı uygarlığının kimlere ve nelere dayanılarak kurulduğunun belirlenmesi, yani Batı dışına olan bağımlılığının ortaya konmasıdır¹³⁸.

Batı dışındaki modernleşme hareketleri toplum bilimcilerce çeşitli adlarla tanımlanmaktadır: Resmîleşme (formalizm), modernizasyon, yapısal karmaşıklık ve en yaygın olarak Batılılaşma. Bu tür toplumsal değişme süreçlerinde, belli kesimlere ait yapılar genel bir erozyona uğramıştır. Toplumsal yaşamda yükselme ve başarı olanakları herkese açılmaya başlamıştır. Kurumsallaşmış düzenlemeler artar; çünkü geleneksel uygulamalar yol gösterici olmaktan çıkmıştır. Ataerkil toplumlarda, esnek ve paternalistik bir kamusalite vardır; bu düzen ise görevi kötüye kullanmayı doğurmaktadır. Batı dışındaki modernizasyon hareketlerinin resmî organizasyonları ve uygulamaları Batıdaki sürece benzerdir: refah ve fırsatlar, kişisel ve gayri resmî ilişkilerin yerini almıştır¹³⁹.

---

¹³⁶ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, (Çev. B. Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

¹³⁷ Fuat Keyman ve diğerleri, s. 12.

¹³⁸ Fuat Keyman ve diğerleri, s. 16.

¹³⁹ Mehran Kamrava, *Politics & Society in the Developing World*, Routledge, Floransa, 1999, s. 96-97.

II) AVRUPA VE BATI İMGESİ

A) Bir Karşılık: Bağımsızlıkçılık ve Batıcılık

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Osmanlı Devleti'ni tekrar eski ihtişamlı günlerine kavuşturma hayalinin gerçekleşmesi bir yana, Mondros Mütarekesi ile paramparça edilen devletin işgal edilme süreci Sevr anlaşması ile devam ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmek, yaşatmak hattâ büyütme amacıyla girilen savaş sona erdiğinde, İmparatorluktan geriye bir Türk ulusu bile kaldığına pek az insan inanmaktadır¹⁴⁰.

Yeni bir devletin oluşturulma süreci, yeni formüllerin ve yeni çözüm arayışlarının saptanmasına ve bunların siyasal yapı değişimlerinde uygulanmasına yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, bir açıdan, yeni bir formülün somut görüntüsü olarak belirmiştir. Başlangıcında tam belirgin olmazsa da ulusal kurtuluş savaşı, salt dünya savaşı çöküntüsünde ülkeyi bölüşen yabancıların püskürtülmesini değil, savaşın ardından, yeni bir siyasal yapı değişimini de gerçekleştirmeye yöneliktir¹⁴¹.

İşte böyle kritik bir ortamda Mustafa Kemal'in önderliğinde ve onunla arkadaşlarının temsil ettiği "aydınlanma" ideolojisine sahip güçler ile Anadolu'da egemen dinsel ideolojinin temsilcilerinin belirli koşullarda uzlaşması sonucu başlayan¹⁴²; ulusun bağımsızlık ve egemenliğini sağlamak üzerine kurulan millî mücadele hareketi, her kesimden insanın mücadelesi sonucu başarıya ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun birinci aşamada bağımsızlığın elde edilmesi, ikinci aşama da ise yeni bir devletin oluşturulması olmak üzere iki aşamadan oluştuğu konusunda akademisyenler arasında genel bir kabul olduğu görülmektedir¹⁴³. 1919-1922 yılları arasındaki sürecin, Türkiye'nin savunulması ve yeni bir devletin kurulması gibi temel iki karakterine işaret eden A. Toynbee'ye göre: "29 Ekim

---

¹⁴⁰ Berkes, 2002b, s. 221.

¹⁴¹ Bu konun ayrıntısı için bkz. Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

¹⁴² Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 135.

¹⁴³ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

1923'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile doğan Türkiye Cumhuriyeti, bugünün dünyasında Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır"¹⁴⁴.

Cumhuriyet devrimlerinin temel amacı toplumun gelenekçi usûl ve âdetleri yerine çağdaş ve akılcı düşünceleri yerleştirerek Türk toplumunu günün ihtiyaçlarına göre yenileştirmektir. Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği yeni insan akılcı, gelenekselciliğe ve medreseye cephe almış, her sorunu düşünsel bağlamda ele almayı öngören bir insan tipidir. Dolayısıyla laiklik ilkesi, fiilen, bütün devrimlerde önemli rol oynamakta; sadece din ve devletin ayrılması anlamında değil, dinin toplumsal yaşam ve siyasal kurumlar üzerindeki belirleyici etkisinin sona erdirilmesi anlamında da büyük önem taşımıştır¹⁴⁵.

Dinsel etkenlerin baskın nitelikte bulunduğu, siyasal iktidarın hiç değilse kuramsal olarak dinsel nitelikte bulunduğu bir toplumda, laik düzenin gerçekleştirilmesi kuşkusuz kolay değildir. Salt laiklik değil, siyasal yeniliğin tüm öğeleri de, Osmanlı'nın siyasal yapısının dışında ve ona yabancıdır. Bu açıdandır ki, siyasal yenileşme ve biçimlenmenin belirli bir süreç içinde, aşama aşama oluşturulmasına çalışılmıştır¹⁴⁶. Oluşum sürecini ise, toplumsal değişimlerin doğal sonucu olan, yeni sorunların ve yorumların doğması, yeni düzenlemelere gereksinme duyulması izlemiştir.

“Osmanlı'yı nasıl kurtaracağız” sorusuna verilen yanıtlar içinde, yeni Türkiye'nin kurulmasında en etkili olanı Türkçülük akımı olmuştur. Gerçekten de Osmanlı'nın siyasal iktidar yapısında, değişik ulusların oluşturduğu kabul edilen reayanın birleştirici ögesi, aynı ümmetten olmaktan öteye gitmemektedir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın çöküşü, Osmanlılık ve Ümmetçilik sentezine dayanan Osmanlı bütünü'nün tümünden parçalanması sonucunu yaratmıştır. Böylece Müslüman cemaatler de uluslaşma ve ayrı devlet kurma arayışına girmişlerdir. Osmanlı'nın birleştirici ögesinin silindiği bir ortamda, Anadolu insanının bir daha gerçekleşme

---

¹⁴⁴ Arnold J. Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: K. Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 150.

¹⁴⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayınları, İstanbul, 1996, s. 65.

¹⁴⁶ Aybars, 2006, s. 116.

olanağı bulunmayan Osmanlılık düşüncesi yerine Türk ulusçuluğu ilkesi çerçevesinde birleştirilmesi doğal bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır¹⁴⁷.

Cumhuriyetin Batı anlayışında, Batı; rönesans, reform süreçlerini yaşamış, hümanizmayı yaratmış bir imgeye sahiptir. Batı bir toprak parçasını değil, çağdaş buluşların, aydınlığın kaynağı olan düşünce ve uygarlık olgusunu dile getirmektedir. Atatürk'ün bir Fransız gazeteciye verdiği röportajdaki sözleri, bu bakış açını yansıtmaktadır¹⁴⁸:

“(...) Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikameti korudu. Biz daima doğudan batıya doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz. Bu değişiklik gelip geçici ve istemeksizin oldu. Takdir etmelisiniz ki, doğuda ikâmetgâh seçimine mecbur olduğumuz için, ırkımızın beşiği ile alâkadar olması nedeniyle mümkün olduğu kadar yakın batıda bir ikametgâh seçtik. Fakat vücutlarımız doğuda ise fikirlerimiz batıya doğru yönelik kalmıştır (...) Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye’de çağdaş, dolayısıyla batılı bir hükümet meydana getirmektir. Medenîyete girmek arzu edip de, batıya yönelmemiş millet hangisidir?”

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında belirttiği gibi, “Bir devlet ki kendi tabasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz, gümrük resimlerini düzenlemekte yasaklanmış ve yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksun ise, böyle bir devlete bağımsız denilemez”¹⁴⁹. Atatürk Nutuk'ta da bağımsızlık meselesini ulus-devlet merkezli tanımlamıştır:

*“Tam istiklâl denildiği zaman, tabii, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî v.s. her hususta tam istiklal ve tam serbestlik kast olunmaktadır. Bu saydıklarımın her hangi birinde istiklâlden mahrum olmak, hakikî manasıyla bütün istiklâlden mahrum olmak demektir”*¹⁵⁰.

Atatürk'ün ısrarla vurguladığı iki ilkeden biri, tam bağımsızlık diğeri ise ulusal egemenliktir. Esasen TBMM saltanatın kaldırılışından önce, 1921 Anayasası ile millî

¹⁴⁷ Aybars, 2006, ss. 108-114.

¹⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk, “Fransız Muhabiri Pernot’ya Demeç, 29.10.1923”, *İletişim Toplum Kültür*, Sayı: 4 Yıl: 2003, s. 18.

¹⁴⁹ Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 69.

¹⁵⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezî Yayınları, Ankara, 1989, s. 415-416

egemenlik ilkesini açıkça ilân etmiştir. Atatürk saltanatın kaldırılması görüşmelerinde şunları söyler:

*“Cihan tarihinde, bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya, kendi nam ve sıfatında bir devlet kurmuştur. Millî mukadderatını eline alarak, millî saltanat ve egemenliği bir şahısta değil, milletçe seçilmiş vekillerden meydana gelen mecliste temsil etmiştir. Kısaca yeni Türk devleti “eşhas devleti” değil, “halk devleti”dir. Millî egemenlik bütün kişisel yönetimlere karşıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nde tacidar yoktur, diktatör yoktur ve olmayacaktır. Devletin başında tek bir kuvvet vardır o da millî egemenliktir”*¹⁵¹.

Atatürk’e göre, uygar dünyanın (Batının) çağdaş yönetimi Cumhuriyettir. Cumhuriyet insanca yaşamın düzenidir. Atatürk’ün, çeşitli konuşmalarında Cumhuriyeti değerlendirdiğini görülür. Nitekim İzmir’de, 14 Ekim 1925’de yaptığı bir konuşmada, Cumhuriyetin kuruluşu ile hükûmet ile millet arasında ayrılık kalmadığını vurgulamış, *“Artık Hükümet Millettir ve Millet Hükümettir”* demiştir¹⁵².

Atatürk 14 Ekim 1925’de İzmir Kız Öğretmen Okulu öğrencilerine, *“Cumhuriyet Fazilettir. Cumhuriyet, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir”* demiştir. Siyasal anlamda fazilet, devlet ve siyaset adamlarında bulunması gerekli nitelikleri kapsar. Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerini destekleyen değerlerden biri de, Türk toplumunu çağdaş ve uygar bir düzeye getirme hedefine yönelik ve gelişme ile değişmeye açık oluşudur. Atatürk 30 Ağustos 1925’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada *“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti Halkını tümüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmektir”* demiş ve 10. Yıl Nutku’nda *“Millî Kültürün, her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti’nin temel direği olarak temin edeceğiz”* ifâdeleri ve 1 Kasım 1937’de TBMM’yi açış konuşmasındaki *“Büyük davamız en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir büyük inkılâp yapmış olan Türk milletinin dinamik idealidir”* sözleri ile Türk inkılâbının “statik” değil, “dinamik” olduğunu vurgulamıştır¹⁵³.

¹⁵¹ İsmet Giritli, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Sayı: 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=165>, (25.03.2008).

¹⁵² Giritli.

¹⁵³ Giritli.

Batılılık, Atatürk tarafından çağdaş uygarlığın yeri olarak konumlandırılmıştır. Bugünün dünyasına egemen olan çağdaş değerler, Batının yüzyıllardır yarattığı ama tüm insanlığın malı olan değerlerdir. Bunlara sahip olmak gerekir. Ancak bu sahip oluş, bir imparatorluk bilinci ile değil ulus-devlet bilinciyle olmaktadır. Ulus-devletin uluslararası alandaki en önemli vasfı da, bağımsız olmasıdır. Ulus-devletler, Avrupa’da vücut bulurken aynı zamanda düşünsel ve siyasal ilkeler de yaratılmıştır. Bunların başında ulus-devletin varlık koşulu olan bağımsızlık gelir. Çağdaş Avrupalı devletler egemenliklerini kurarken, iç egemenliklerinden çok bağımsızlıklarını (dış egemenlik) tesis etmeye çalışmışlardır. Bir bakıma bağımsızlıkçılık Avrupa’nın yarattığı devlet düzenin (ulus-devlet), doğal bir sonucudur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti bir bağımsızlık mücadelesi ile kurulduğundan ve bu mücadele bizzat Batının kendisi ile yapıldığından; aslında Batılı olmanın önemli bir birleşeni olan “ulusal bağımsızlık” olgusu ile Batıya yönelik bir çelişki gibi algılanmaktadır¹⁵⁴. Oysa bu bir çelişki değil, dönemin koşulları gereği oluşan bir karşıtlıktır. Batılı devletler, Türkiye’nin onlar gibi olmasına ancak kültürel ve kısmen siyasal alanda izin vermiştir. İktisadî alan, bir başka anlatımla, bağımsızlığın temeli, Batılı devletlerce asla tanınmak istememektedir. Bu bağlamda Kongar’ın deyişiyle Türkiye’nin kurulması, tarihin doğal seyrine yapılan bir müdahale olarak, Batıya rağmen Batılı bir yol çizmiştir.

Türkiye, Lozan Anlaşması’ndan sonra Balkan devletleri ile ilişkilerini düzenlemek ve geliştirmek için ikili dostluk anlaşmaları yapmıştır. Türkiye’nin Yunanistan dışında Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde önemli bir sorunu olmamış, Lozan Anlaşması çerçevesinde belirlenen ilişkiler normal gelişimini izlemiştir. 1930 yılında Türk-Yunan devletleri arasında yakınlaşmanın ortaya çıkması Balkan Antantı’nın kurulmasına yol açmıştır. Paktın çekirdeğini, bir taraftan Yugoslavlar ve Romenler arasındaki anlaşma, diğer taraftan da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 14 Eylül tarihli anlaşma oluşturmuştur. Balkan Antantı ile taraflar, sınırlarını karşılıklı olarak garanti altına almışlar ve birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan

---

¹⁵⁴ Kongar, 1999, s. 112.

devletiyle birlikte bir siyasal harekette bulunmamayı veya bir siyasal anlaşma yapmamayı taahhüt etmişlerdir¹⁵⁵.

Bu yolun en önemli izlerini Türkiye'nin dış siyaseti ile iktisadî siyasetlerinde görmek mümkündür. Örneğin, 2 Ekim 1935'te Türkiye, Irak ve İran temsilcileri bir araya gelerek üçlü bir anlaşma imzalamışlardır. Bu üçlü anlaşmaya daha sonra Afganistan'da katılmıştır. Ancak Cenevre'de temelleri atılan bu Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi bazı nedenlerden dolayı uzun sürmüştür. Bu üçlü paktın Cenevre'de parafe edildiği Ekim 1935 ile Temmuz 1937'de Tahran'da imzalanan Sâdâbat Paktı arasında iki yıl geçmiştir. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasındaki Dörtlü Pakt 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sâdâbat sarayında imzalanmıştır. Sâdâbat Paktı beş yıl için imzalanmıştır. Paktın maddelerine göre; Pakta üye devletler bir diğer üye devletin içişlerine karışmayacaktır. Sınırların dokunulmazlığı ve güvenliğine sadık kalınacaktır; ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası konularda fikir alışverişinde bulunulacaklardır, taraflar birbirlerine karış saldırı hareketinde bulunmayacaklar; saldırı hedefini güden bir kombinezona girmeyeceklerdir; uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti'ne götürülecek; Briand-Kellogg Paktına uyulacaktır¹⁵⁶.

1933 yılından sonra uluslararası siyasette kamplaşmaların oluşmaya başlaması, Milletler Cemiyeti'nin önderliğinde yürütülmek istenen silâhsızlanma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, devletlerin silâhlanma yarışına girmeleri ve revizyonist devletlerin uluslararası hukuku hiçe sayıp çiğnemeleri karşısında, Boğazların Lozan'da belirlenen Sözleşme hükümleriyle korunamayacağı ortaya çıkmıştı. Boğazların silahtan ve askerden arındırılmış olması, uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlanmasından sonra Türkiye'yi endişelendirmeye başlamıştır. 11 Nisan 1936'da

---

¹⁵⁵ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 352. Antant ile birlikte gizli bir protokol de imzalanmıştı. Buna göre, taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve bir Balkan devleti de saldırgana yardım ederse, diğer taraflar bu Balkanlı saldırgana karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Fakat bu Protokol üzerine Türkiye, bir Rus-Romen savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya'ya bildirmiş ve Yunanistan da bu Protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği hususunda rezerv koymuştur. Fahir Armaoğlu, *20. yüzyıl Siyasî Tarihi Cilt: 1-2*, Alkım Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz), ss. 339-340.

¹⁵⁶ Fahir Armaoğlu, ss. 203 ve 347; Atay Akdevilioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 357-369. Sâdâbat Paktı, İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi üzerine işlerliğini kaybetmiştir.

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne imza koyan devletlere birer nota göndermiştir. Türkiye, bu notada Boğazların askerden arındırılmış olmasının değişen dünya koşulları göz önünde tutulacak olursa Türkiye için çok büyük tehlikeler doğurabileceğini, bu tehlikeleri görmezlikten gelerek değerini yitirmiş garantilere sarılarak eli kolu bağlı oturmanın sorumluluğunu kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

Bu öneri karşısında, İngiltere, Türkiye'nin notasına olumlu cevap verir. Öte yandan, Almanya'nın Ren Bölgesine asker sokması üzerine Fransa ile Sovyetler Birliği arasında yakınlaşma başlamıştır. Bu nedenle Fransa'da Türkiye'nin isteğine olumlu yaklaşmıştır. Sovyetler Birliği ise 1923 tarihli Lozan'da kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi'ne Karadeniz ülkesi olması nedeniyle pek olumlu bakmamaktadır. Revizyonist bir politika izlemeye çalışan Bulgaristan ise, Neuilly Anlaşması'nın delinebileceği düşüncesiyle bu öneriye muhalefet etmiş,. Romanya ise doğal olarak tüm anlaşmaların değiştirilmesine karşı çıkmıştır.

Arkasından Mayıs 1936'da Belgrad'ta yapılan Balkan Antantı Daimî Konseyi toplantısında Antant üyeleri Türkiye'yi destekleme karar vermiştir. 22 Haziran 1936'da Boğazlar Konferansı Montö'de toplanmıştır. Türkiye, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını isteyen 13 maddelik bir tasarı metni sunmuştur. 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi; Türkiye, Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanmıştır¹⁵⁷. Montrö Antlaşmasının temel maddeleri şunlardır¹⁵⁸:

- Boğazlar kayıtsız şartsız Türk hükümlerine bırakılacak, tahkimat yapmak hakkı tanınacaktır.
- Barış zamanında her devletin ticaret gemileri serbestçe geçebilecek, buna mukabil savaşta ve barışta asker ve sivil hava kuvvetlerinin geçmesine müsaade edilmeyecektir.
- Savaş zamanında eğer Türkiye tarafsız kalmışsa ticaret gemileri geçebilecektir.

---

¹⁵⁷ Armaoğlu, ss. 343-346 ve 356. Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 242. Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi" *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 370-380.

¹⁵⁸ Özersay, s. 382.

- Barış zamanında denizaltı gemileri müstesna olmak şartıyla savaş gemileri on beş gün evvel Türkiye Hükümetine haber verecek, gidecekleri yer, isim, tip ve adetleri bildirilecek ve uçak kullanmamak şartıyla Boğazlardan geçebileceklerdir.
- Eğer Türkiye savaşa girmişse yalnız tarafsız devletlere mensup ticaret gemileri, düşmana hiç bir surette yardımda bulunmamak şartıyla gündüzün serbestçe geçebileceklerdir.

Yukarıda örnek olarak seçilmiş olaylar, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin tümünü açıklamaya yetemez. Başta Batı Avrupalı ülkeler ve SSCB ile ilişkiler, Türk dış siyasetinin ağırlıklı noktasını oluşturmaktadır. Zirâ bu dönemde dünya siyasetinin belirleyici coğrafyaları buralardır. Dünyanın büyük bir savaşa daha sürüklendiğini gören Cumhuriyet yönetimi Türkiye'yi hem uluslararası siyaseti gerekleri çerçevesinde hareket ederek hem de bölgesel siyaset izleyerek yaklaşmakta olan bunalıma hazırlamıştır. SSCB ile yinelenen saldırmazlık anlaşması ve 1939 Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı bunun önemli kanıtlarıdır. Ancak Türkiye dönemin koşulları içinde bölgesel politikalarını sürdürememiştir. Bu noktada önem arz eden husus, bu siyasetin altında yatan zihniyettir. Bağımsızlık ve Batılılık, dünyanın içinde ulusal bir devlet olarak yer almanın anahtarı olarak ortaya çıkmaktadır.

B) İktisadî Alan: Devletçiliğin Kurulması

Lozan Barış görüşmeleri sırasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Cumhuriyet döneminde izlenecek iktisadî siyaseti saptamıştır. Bu kongrede özel sektör öncülüğünde liberal bir politika benimsenmiştir. Bu doğrultuda, 1924 yılında İş Bankası ve 1925 yılında maden işletme ve kredi sağlama amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Kongrede, yabancı sermayenin Türk yasalarına uyma koşuluyla faaliyet gösterebilecekleri benimsenmiştir¹⁵⁹.

İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen kalkınma ve sanayileşme siyasaları doğrultusunda yabancı sermaye; kömür, bakır ve krom maden işletmeciliği başta olmak üzere, bu sektöre ortaklıklar şeklinde girmiştir. Bu dönemde devlet, özel sektörün gelişmesini teşvik etmek amacıyla, 28 Mayıs 1927'de, 1055 sayılı teşvik

---

¹⁵⁹ Afetinan, ss. 82-83.

yasasını çıkarmıştır. 1923 yılında başlayan bu model istenen başarıyı sağlayamamıştır. 1932 yılında yeni bir değerlendirme ile devletçilik politikaları benimsenmiştir¹⁶⁰.

1930'lu yıllara kadar, gerek Osmanlı Dönemi ve gerekse Cumhuriyet döneminde, ülkenin doğal kaynaklarının tespitine yönelik bilimsel çalışmalar yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu belirsizliğin ortadan kaldırılması amacı ve mâden aramalarına başlanması gerektiğinin bilinciyle 14 Haziran 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur (MTA). 24 Haziran 1935'de 2819 sayılı kanunla Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİEİ), elektrik enerjisine yönelik potansiyelinin saptanması amacıyla kurulmuştur. Bu kuruluşun faaliyetleri de Devlet Hizmeti olarak benimsenmiştir. Sümerbank, MTA, Etibank ve EİEİ'nin kurulmasıyla devletin sanayi alanındaki kurumsal altyapısı tamamlanmıştır.

Sanayileşme hedefine ulaşılabilmesi için demir ve çelik üretiminin gerçekleşmesi gerekmektedir. 1937 yılında temeli atılan Karabük Demir Çelik Fabrikaları 1939 yılında üretime geçmiştir. Hammadde ihtiyacının karşılanması amacıyla demir aramalarına başlanmış ve Divriği Demir Yatağı 1938 yılında işletilmeye alınmıştır. Dönem içerisinde, ülkenin petrol rezervlerinin saptanması ve işletilmesi; krom, bakır, manyezit, çinko ve kurşun başta olmak üzere birçok mâdenin aranması ve üretimiyle ilgili projelendirme çalışmalarının yürütüldüğünü görülmüştür¹⁶¹.

Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılmasıyla azınlık ve yabancılara ticaret alanında verilen ayrıcalıklar da kaldırılmıştır. Ayrıca Lozan'dan sonra Rumların değişim suretiyle gönderilmesi sonunda ticaret alanı Türklere tamamen açılmıştır. Hükûmet bir taraftan üretimi artırırken bir taraftan da ticaret siyasetini ulusal çıkarlara göre düzenlemiş ve ulusal üretim ile bu üretimi dış pazarlara sunma esası kabul etmiştir.

Ticaretin gelişmesi için var olan kooperatifler, anonim ve limited şirketler ve sigortaların sayısı arttırıldığı gibi yenileri de kurulmuştur. Cumhuriyetten önce ulusal

---

¹⁶⁰ Bırsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 42.

¹⁶¹ Kuruç, ss. 65-70.

banka olarak yalnız Ziraat Bankası kurulmuştur. Kredi kullandırma işleri de tamamen yabancıların elindedir. Devlet, ulusal sermaye ile yeni bankalar açmış ve özel sermaye ile açılacak bankalara her türlü kolaylığı göstermiştir. Lozan Anlaşması ve eki Ticaret Mukavelesine, Türk tarafının 5 yıl süre ile gümrük tarifelerini arttırmaması şeklinde bir hüküm konulmuştur. Bu hüküm çerçevesinde Cumhuriyetin ilanından 1928 yılı sonuna kadar tamamen liberal bir dış ticaret politikası izlenmiştir. Başka bir ifadeyle, bu safhada Türkiye’de bağımsız bir dış ticaret rejimi uygulanamamıştır¹⁶².

Bilindiği üzere, sanayi maddeleri üretiminde tekelci konumuna gelen Avrupa ülkeleri, gümrük idarelerinin denetimi ve gümrük vergilerinin yükseltilmemesi konusundaki kapitülasyonların doğal bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun pazarına büyük ölçüde hâkim olmuşlardır. Bu itibarla, bu dönem Osmanlı Devleti’nin iktisadî açıdan sonunu getiren ve ulusal bir sorun hâlini alan ödünlerin yok edildiği ve bir ölçüde yenilenme dönemi olarak tarihin sayfalarına geçmiş bulunmaktadır. Anılan dönemde, ulusal sanayinin kurulması ve teşvik edilmesi gereği belirlenmiş olmasına rağmen, ithalât politikasının yukarıda ifade edilen nedenle belirlenen amaca yönelik olarak kullanılamaması bu plânı geciktirmiştir¹⁶³.

1929-1945 arası dönem, ulusal sanayinin kurulabilmesi ve korunabilmesi için bağımsız politikaların oluşturulabildiği ve uygulamaya konulduğu dönemin başlangıcı olarak görülür. Zirâ bu dönemin başlangıç yılından itibaren ithalâta korumacı bir politika başlatılmıştır. Ancak, bu da Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan borçların ödemeleri ve artan dış ticaret açıklarıyla büyük boyutlara ulaşan ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya yeterli olamamıştır. Bu itibarla, dışarıda korumacı politikaları desteklemek amacıyla 1929 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile yabancı hisse senetleri ile döviz alım satımına da bazı kısıtlamalar konulmuştur. Buna ek olarak, 1930 yılında yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunu ile de kambiyo rejimine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Yaklaşık on yıl uygulanan bu politika ile bazı maddelerin ithalâtı yasaklanmış, alınan önlemler ve getirilen yasal düzenlemelerle çok taraflı

¹⁶² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁶³ Tezel, s. 192.

değişim yerine iki taraflı değişim ve ikili denge politikaları tercih edilmiştir. Bu politika ile dış ticaret dengesi kurulabilmekle birlikte, dar anlamda takas uygulaması sonucunda dış ticaret hacmi önemli oranda küçülmüştür. Uygulanan ikili değişim sisteminin en ilginç sonucu, 1930'ların sonunda dış ticaretin ağırlıklı olarak Almanya'ya bağlı hale gelmesidir¹⁶⁴.

Dış ticaretin seyri ve uygulanan politikalar II. Dünya Savaşı ile birlikte değişiklik göstermiştir. Zirâ savaşın başlamasıyla birlikte ihracat artmış, ithalât azalmış ve dış ticaret fazlası ortaya çıkmıştır. Ancak, savaşın uzun sürmesi ile askerî önlemlerin de sonucu olarak ihracat daralmış ve dış ticarete *kliring*¹⁶⁵ sistemlerine itibâr edilmiştir. Bu bağlamda, Almanya'nın dış ticaretimizdeki önemi daha da artmıştır. İlerleyen dönemlerde Almanya'nın ağırlılığı azalsa da, Türkiye'nin dış ticaretindeki payı hep büyük kalmıştır.

Türkiye'de uygulanan devletçilik politikasının ilkeleri ve kapsamı konusunda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bazıları Türkiye'deki devletçiliği sosyalist sisteme geçişin bir aşaması olarak görmüş; bazıları da kapitalizm ve sosyalizm arasında bunlara alternatif bir sistem olarak kabul etmiştir. Tezel'in aktardığına göre, Thornburg, Türkiye'deki devletçilik uygulamasını "*Devlet sosyalizminin aşırı bir ifâdesi*" olarak tanımlarken; Bernard Lewis, askerler ve bürokratlar arasında "*Batıya karşı ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması*"; Herslag da "*sâdece pragmatik bir araç değil; fakat temelde köklü ve ideolojik bir unsur*" olarak yorumlamıştır¹⁶⁶. Gumpel ise Türkiye'deki devletçiliği; devlet ve özel sektörün bulunduğu; devletin iktisadî yaşama fazlasıyla müdahale ettiği; iktisadî kalkınma için hem emredici hem de yol gösterici özelliklere sahip plânların var olduğu, az gelişmiş bir ülkedeki kalkınma siyasetiyle eşdeğer kabul etmektedir¹⁶⁷. Devletçilik konusundaki genel yaklaşım, o dönemdeki uygulamaların bir sistem veya doktrin sonucu ortaya çıktığını kabul etmemek yönündedir. Gumpel'e göre, dönemin uygulamaları ve devleti

¹⁶⁴ Kuruç, ss. 122-130; Tezel, , ss. 242-235. 1938 yılında Almanya'nın ithalâtındaki payı % 47, ihracattaki payı ise % 43 olarak gerçekleşmiştir. Tezel, s. 168.

¹⁶⁵ Kliring (takas) dış ticarete, iki ülke arasında yapılan alışverişin karşılıklı olarak, döviz kullanılmadan, malla ödenmesidir.

¹⁶⁶ Tezel, ss. 210-211.

¹⁶⁷ Werner Gumpel, "Atatürk'ün Devletçiliği, Alternatifleri ve Geleceği", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi*, TOBB Yayınları, Ankara, 1981, ss. 198-199.

yönetenlerin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman, devletçilik uygulamasının bir doktrin gereği değil, pragmatik bir zihniyetle benimsendiği anlaşılacaktır¹⁶⁸. Nitekim Atatürk'ün devletçilik görüşü şu şekildedir:

“Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icapettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti filen alakadar etmektir”¹⁶⁹.

Atatürk'ün bu sözlerinden uygulanan devletçiliğin doktriner bir yanının olmadığı; fakat bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığı ve özel girişimi esas tuttuğu anlaşılmaktadır. Dönemin İktisat Vekili Celâl Bayar, iş dünyasında doğmuş olan endişeleri gidermek ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemek için bir genelge yayınlamıştır:

“(...) Memleketin bütün istihsal membaları ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen, aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır... Kanaatimce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin veyahut millî iktisat kuvvetleri ile müştereken devletin mesaisi ile yaratılacak; yapılacak sayısız işler vardır (...)”¹⁷⁰.

Atatürk ve Celâl Bayar'ın bu konuşmalarından Türkiye'de uygulanmış olan devletçiliğin özel girişimi göz ardı etmediği; devletin yanında özel sektörü de görmek istediği ve bu politikanın ülke şartlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir başka konuşmasında Atatürk bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

“Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin

¹⁶⁸ Gumpel, s. 203.

¹⁶⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s. 135.

¹⁷⁰ Kuruç, s. 211.

bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak”¹⁷¹.

Devletçiliğin milletin ihtiyaçlarından doğduğunu İsmet İnönü Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşmada ifade etmiştir¹⁷²:

“Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği olmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”

Devlet yöneticilerinin beyanlarından devletçi sanayileşme politikasının özel sektörü dışlamadığı, devleti özel girişimciliğin yerine ikame etmek amacıyla olmadığı ve özel girişim ile piyasa mekanizmasının yine esas olduğu anlaşılmaktadır. Sadece özel sermayenin yeterli olmamasından ve ülke şartlarının da hızlı bir şekilde sanayileşmeyi kaçınılmaz kılmasından dolayı devlet sanayi alanına el atmak mecburiyetinde kalmıştır. Devlet özel sektörün yapamadığı veya rağbet etmediği alanlarda faaliyet gösterecektir. Yine kamuya ait birtakım sanayi işletmelerinin sonraki yıllarda özel sektöre devredilecek olması, devletçiliğin geçici nitelikte olduğunu ve doktriner olmadığını göstermektedir.. Bu yüzden de kapsamı dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir.

Devletçilik döneminde özel girişimlerin sermaye yetersizliğinden dolayı yatırım yapamadığı alanlarda devlet bazı yatırımlar yapmış; tesisler kurmuştur. Bununla birlikte herhangi bir şekilde özel sermayenin çıkarlarına ters bir siyaset de takip edilmemiştir¹⁷³. Piyasa mekanizması ortadan kaldırılmamış, devlet girişimciliği özel girişimciliği ikame etmemiştir. Özel kesim ve kamu kesimi hem farklı hem de aynı alanlarda faaliyette bulunmuştur. Fakat birbiriyle rekabet etmemişler, tamamlayıcı işlevler üstlenmişlerdir¹⁷⁴. Bütün bu açıklamalardan sonra 1930’lu yıllarda uygulanan devletçiliğin uygun bir tanımı olarak B. Lewis’in tanımını verilebilir. Lewis

---

¹⁷¹ Kuruç, s. 98.

¹⁷² Kuruç, s. 101.

¹⁷³ Kongar, 1999, s. 68.

¹⁷⁴ Tezel, s. 245-255.

devletçiliği özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınıai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumu olarak tanımlamaktadır¹⁷⁵.

Devletçilik döneminin ana hedefleri; özellikle sanayideki üretim artışı yoluyla hızla kalkınmak, ödemeler bilançosunu iyileştirmek, iktisadî büyüme, tarımsal ve sosyal reformlar vasıtasıyla hayat standartlarını yükseltmek ve ekonomik bağımsızlığı elde etmektir. Devletçilik, Türkiye’de ulus-devlet yaratmanın iktisadî ayağını oluşturmuştur. SSCB’deki başarılı kalkınma siyasetinden etkilenilse de, Türkiye’deki devletçilik daha ziyâde Avrupa’dakine benzer bir burjuva sınıfı yaratma gayreti taşır. Ancak oradaki sınıf çatışmalarının Türkiye’de görülmesi istenmediğinden, devletin iktisadî yaşama müdahalesi, olası çatışmayı erteleyici bir özellik de gösterir. Devletçilik uygulaması, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’daki refah devleti uygulamaları ile birleştiğinde, Türkiye’deki sol hareketler içinde önemli bir yer işgal edecektir. Savaşın da etkisiyle devletin iktisadî yaşamdaki etkisi giderek artmış, savaş sonrası dünyadaki Keynesci iktisat siyasetiyle de örtüştüğünde, 1960 sonrası için verimli bir tartışma konusu oluşmuştur.

C) Toplumsal-Kültürel Alan: Toplumun Laikleştirilmesi

Devlet ve hukuk düzeni laikleşirken toplumsal yaşayışın ve günlük hayatın da laikleşmesi gereklidir. Dinin toplumsal kurumlarının ve görüntülerinin bir kısmının ortadan kaldırılması, toplumu Doğu kültüründen uzaklaştırıp Batı kültürüne yakınlaştırabilmek, laik düzen ve yaşayışı oluşturabilmek ve eşitlik esasına dayalı vatandaş kavramının yerleştirilmesini sağlayabilmek için toplumsal alanda da devrimler gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, Müslüman halkı dinsel konularda bilgilendirmek ve kendi anlayışları doğrultusunda Tanrı’ya ulaşma yollarını göstermek amacıyla kurulmuş tarikat adı verilen kurumlar vardır. Bu kurumların çoğunda din, farklı

---

¹⁷⁵ Lewis, s. 465.

yorumlanarak çalışmadan uzak bir yaşam benimsenmiş; bunlardan bir kısmı birer dinsel, iktisadî ve siyasal çıkar merkezî hâline gelmiş, yapılan devrimlere karşı birer tepki yuvası hâline dönüşmüştür. Cumhuriyet, Osmanlı Devleti'nin dayandığı ideolojik değerleri yıkararak, kendisinin ortaya koyduğu değerler üzerine kurulmuştur¹⁷⁶. Hükûmet, girişilen devrimin toplumda kabul görmesi ve korunması için yalnız tekke ve zâviyelerin değil, türbelerin de kapatılmasını uygun görmüştür. Şeyh Sait İsyanı sonucunda 28 Haziran 1925'de ayaklanma bölgesindeki tarikatlar kapatılmıştır¹⁷⁷.

Aklı ve bilimi topluma rehber olarak seçen Atatürk 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada, şöyle demektedir: “*Efendiler ve ey millet, biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî tarikat, medeniyet tarikatıdır*”¹⁷⁸.

1925'de Bakanlar Kurulu tekke, zâviye ve türbelerin kapatılmasına ve din görevlilerinin kıyafetlerine ilişkin bir kararname yayınlanmıştır. Bunun yanında bir kanunla; şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, muskacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması ve bunlara ait hizmetlerin de yapılması yasaklanmıştır¹⁷⁹. Böylesi bir kararlar halkın gündelik yaşamına kadar girmiş ve kökleri yüzyılların derinliklerinden gelen mistik doğulu anlayışa, devrimci bir atılımla son verilmek istenmiştir.

İnsanların giyim ve kuşamları toplumsal ya da ulusal kültürü yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir. Kültürün her alanında olduğu gibi giyimde de toplumsallığı belirleyen ve değişmelere neden olan bazı temel etkenler vardır. Bu etkenlerden çoğu inanç, zevk, iktisadî koşullar, psikolojik eğilimler gibi bireye bağlı olup giyimde ve kuşamda değişikliğe neden olmaktadır. Osmanlı'daki giyim kuşam ise ulusallıktan çok ümmet anlayışını, geleneksellikten çok karmaşayı doğuran bir

---

¹⁷⁶ Lewis, s. 549.

¹⁷⁷ Ergün Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Demokrasi*, İleri Kitabevi, 1994, ss. 99-100.

¹⁷⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) Cilt I-III*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, s. 215

¹⁷⁹ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun: No. 677, 13 Aralık 1925. Aybars, 1994, s. 45.

derlemenin egemenliğini yansıtmaktadır¹⁸⁰. Osmanlı'da giyim kuşam sosyal ve dinî farklılaşmaları kuvvetlendirici niteliktedir. Osmanlı toplumu, din temeline dayanan cemaatlerden oluştuğu için, her cemaatin kendi geleneklerine göre bir kıyafet kullanması belirlenmiştir. Müslüman olmayan kişi ve topluluklar da sarık kullanmışlar ve onlara belirli renkte sarık sarma ya da işaret koyma zorunluluğu getirilmiştir. Örneğin, III. Selim döneminde, Müslümanların serpuş (başlık) ve ayakkabıları için sarı, Ermeniler için kırmızı, Rumlar için siyah, Yahudiler için de mavi renk kabul edilmiştir¹⁸¹. Osmanlı'da giyim kuşam, Sultan II. Mahmut'un yeni kurduğu askerî birliğe yeni bir başlık giydirmesi ile büyük değişikliğe uğramıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra oluşturulan birliğe 1829'da yürürlüğe giren bir tüzükle fes giydirilmesine karar verilmiştir¹⁸².

Bu arada daha çok Müslüman olmayan tebaanın, özellikle de Yahudi hekimlerin ve sarrafların giydikleri kalpak da güncellik kazanmaya başlamıştır. Kalpak; fes ve sarığın yanında üçüncü bir tür başlık olarak yaygınlaşırken II. Abdülhamit 1903'de topçulara ve süvarilere fes yerine kalpak giydirmek istemiştir. Fes bir süre sonra bir dinî sembol haline gelmiştir¹⁸³.

Önceleri devlet gücüyle giydirilen fesin köylere kadar yayıldığı XIX. yüzyılda aydınların kasket ve şapka giyme eğilimi gösterdikleri de dikkati çekmektedir. Bu nedenle de şapka giyenler gâvur ya da Frenk taklitçisi diye suçlanmıştır. Erkeklerin şapka giymelerine ilişkin bir yasanın çıkartılmasına ve kıyafetteki değişikliklere işte bu aşamalardan geçildikten sonra gelinmiştir. Bu yoldaki ilk adım da Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasından sonra hukukçuların giysileri ile atılmıştır. 3 Nisan 1924'de kabul edilen "Hâkimler ve Adliye Mensuplarının Resmi Kıyafetleri" hakkındaki yasa ile hukukçuların görevleri sırasında giyecekleri üniforma belirlenmiştir. 1925'de ordu mensuplarına şems siperli (güneşe karşı korumalı) bir

---

¹⁸⁰ Aybars, 1994, s. 46.

¹⁸¹ Namık Sinan Turan, "16. yüzyıldan 19. yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 4, Yıl: 2005, s. 256.

¹⁸² Turan, s. 261.

¹⁸³ Seçil Erden, "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 3 Modernleşme ve Batılılaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 387-388.

başlık giydirileceği açıklanmıştır. İçişleri Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı birimlerinde memurlar şapka giymeye başlamışlardır¹⁸⁴.

Türk vatandaşlarına, din ve dine dayalı kültürün yerine yeni bir dünya görüşünü kazandırmak amacıyla hareket eden Atatürk'ün uygarlıkla Batılılaşmayı eş anlamlı gördüğü ve köklü bir kültürel Batılılaşma hareketini başlattığı görülmektedir¹⁸⁵. Zihniyet değişikliği ifâdesi Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme düşüncesini dile getiren bir terimdir. Atatürk, Türkiye'nin siyasal-toplumsal yapısını Batı medeniyetine çevirmeye çalışmıştır. Modernleşme, Atatürk tarafından “asrîleşme”, “muasır medeniyet seviyesine erişme” veya “garplılaşma” gibi terimlerle ifâde edilmiş ve bilimin, insanlığa yön veren temel bir prensip ve hayat görüşü olarak bütün topluma egemen olması hedeflenmiştir.

Aslında, XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen bir düşünce olan pozitivizm ve onun temel argümanı olan cansızları düzenleyen doğa yasaları olduğu gibi, insan topluluklarını da düzenleyen yasaların olduğu düşüncesi Atatürk tarafından benimsenmiştir. Kendinden öncekilerden farklı olarak, bilimi toplumun şekillenmesinde işlevsel bir araç olarak kullanmayı seçerek¹⁸⁶ pozitivist bir paradigma içerisinden hareket eden Atatürk'e “*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*” dedikten de hiç kuşkusuz bilime duyduğu bu sonsuz güvendir¹⁸⁷.

Böylece yukarıda dile getirilen paradigmlar çerçevesinde, Tunaya'nın ifâdesi ile “*medeniyet alanının değiştirilmesi*”¹⁸⁸ düşüncesinden hareket eden Atatürk; devrimler eşliğinde modern, laik yüzü Batı medeniyetine dönük Türkiye'yi kurumsallaştırmıştır.

Osmanlı döneminde Batıdan alınan kurumların bazılarının Cumhuriyet kurumlarının öncülü olduğu görülse de bu kurumların alınış amacının devletin kötü gidişine dur demek ve fakat devleti yine aynı paradigmlar çerçevesinde idâme ettirmek olduğu söylenebilir. Islahat fermanındaki hukuksal düzenlemelerle, II.

---

¹⁸⁴ Erden, s. 390.

¹⁸⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 77.

¹⁸⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 190.

¹⁸⁷ Mardin, 2006, ss. 189-202; Ayrıca Pozitivizmin Türkiye'ye girişi hakkında özgün bir çalışma için bkz. Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Hece Yayınları, Ankara, 2002.

¹⁸⁸ Tunaya, 2004, s. 19.

Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen Batı tipi eğitim kurumları gibi gelişmelere rağmen yine de bir yanda Batılı kurum ve kuruluşlar, öbür yanda ise İslâm dinine ve geleneklere dayalı kurumlarıyla, Osmanlının, ikili (düalist) bir karaktere sahip olduğu ve bunun Cumhuriyete kadar devam ettiği söylenebilir. Osmanlı modernleşmesinin bu yönüyle, yukarıda görülen modernleşme olgusunun temel dinamikleriyle karşılaştırıldığında, “çekingen” bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Oysa Türkiye’nin kuruluşu ve Cumhuriyet devrimleri, önceki dönemden çok daha farklı bir niteliğe sahiptir. Aslında Berkes’in de ifade ettiği gibi, Cumhuriyet döneminde devrime konu olan hiç bir sorun salt Cumhuriyet döneminin ürünü değildir ve özellikle Meşrûtiyet döneminde hayli yoğun tartışmalar ve çözüm önerileriyle dile getirilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet Devrimlerinin Berkes’in ileri sürdüğü gibi tarihsel bir zorunluluk, Cumhuriyet’in ise Osmanlı’nın devamı olduğu öne sürülebilir¹⁸⁹. Böyle bir yargıya Atatürk Devrimlerinin temel dinamikleri ve ayırıcı mâhiyetini göz ardı etme tehlikesi içereceğinden dolayı dikkatli yaklaşmakla birlikte, yine de Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki görece sürekliliğe işâret etmesi bakımından dikkate değerdir.

Cumhuriyet Devrimleri, tamamıyla bir medeniyet değişikliğine olan inanç ve bundan dolayı da eski sistemin tümünden tasfiye edilmesi düşüncesinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Burada söz konusu olan restorasyon değil, yeni bir uygarlığa geçiş; dolayısıyla da bu uygarlığın değerlerinin yaşatılacağı yeni bir toplum tipi yaratmaktır. Bu dönemdeki devrimler de, Osmanlı modernleşmesindeki yenilikler gibi, asker-sivil bürokratların eliyle uygarlaştırıcı misyon anlayışı içinde yapılmışlardır, ancak bu sadece modernleşmenin doğasından kaynaklanan biçimsel bir benzerliktir. Cumhuriyet Devrimlerine önceki modernleşme hareketlerinden çok farklı bir özellik kazandıran olgu, yukarıda da değinildiği gibi Atatürk’ün, özellikle, hukuk ve eğitim alanlarında gerçekleştirdiği reformlarla, Türkiye toplumunu Batıda ifâdesini bulan “çağdaş uygarlık” düzeyine getirme çabasıdır. Bunu yaparken de, devletin geleceğinin önünde tehlike olarak görülen geleneksel kurumlar tasfiye edilmiş ve onların yerine Batıdan alınan kurumlar ve ilkeler yerleştirilmiştir.

---

¹⁸⁹ Berkes, 2002b, s. 462.

Sonuç olarak, bazı açılardan modern Türkiye ile Osmanlı Devleti arasında bir devamlılık görülse de, aslında, aralarında aynı kategori içinde ele alınamayacak kadar büyük bir mâhiyet farkı ve radikal kopuş vardır. Bu farkın önemli yansımalarından biri de dil alanındaki siyasetten izlenebilir. Türklerin İslâmiyet'e girmeleri, dili de, iki yabancı dilin Arapça ve Farsçanın etkisi altına sokmuştur. Yazı ili ile konuşma dili arasındaki ayrılık giderek artarken, kültürel ve toplumsal gereksinimler XIX. yüzyılda dilin önemini ve dilde çözülmesi gereken büyük sorunlar bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Tanzimat döneminde değişim zorunluluğu nedeniyle öğretim yönünden çağın çok gerisinde kalmış olan medreseler dışında yeni okullar açmak ve dış dünyadaki bilimsel gelişmeleri içeren yapıtları Türkçeye çevirmek yoluna gidilmiştir. Ancak açılan meslek okullarında okutulacak nitelikte Türkçe kitaplar bulunmadığı ve zengin bir dil sayılan Osmanlıcanın çevirilerde bilimsel terimleri karşılamaktan uzak olduğu görülmüştür. Bu yüzden 1827'de açılan Tıbbiyede öğretimin Fransızca yapılması kararlaştırılmıştır¹⁹⁰.

İmparatorluktan ulusal devlete geçildikten sonra ulusal bütünlüğü sağlamak ve çağı yakalamak için dil sorununu da çözmek artık kaçınılmaz olmuştur. Ancak dil konusunda bağlayıcı bir yasa çıkarmanın hukuk kurallarıyla bağdaşmadığı düşünülerek bu öneri kabul edilmemiştir. Kurum oluşturma yöntemi tek çıkar yol olarak ortaya çıkmıştır. Dil konularıyla uğraşacak bir kurul oluşturulması, 1926'da Millî Eğitim Bakanlığı kuruluş yasası görüşülürken gündeme gelmiştir. Yeni Türk alfabesinin saptanması için kurulan Alfabe Komisyonu'na aynı zamanda Dil Heyeti adı verilmişti. Bununla alfabenin dil çalışmalarına geçişte ilk aşama olduğu anlatılmak istenilmiştir. Gerçekte de Dil Kurulu yeni alfabeyi saptadıktan sonra dağıtılmamış, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak dil çalışmalarını sürdürmesi istenmiştir. Kurul öncelikle bir Yazım Kılavuzu yayımlamış, arkasında bir Türkçe sözlük hazırlamaya koyulmuştu. Ancak bu kurulun çalışmalarının politikacılar tarafından eleştirilmesi ve kurulun iş göremez hale gelmesi sonucu yeni ve bağımsız bir örgütün kurulması yoluna gidilmiştir¹⁹¹.

¹⁹⁰ Berkes, 2002b, s. 253-256; Aybars, 2006, ss. 260-269.

¹⁹¹ Tahsin Yücel, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21.

Türk Dil Kurumu, Atatürk döneminde ve ondan sonra da çeşitli siyasal dalgalanmalara karşın çalışmalarını kuruluşunda saptanan amaçlar doğrultusunda sürdürmüştür. Bunun sonucunda da konuşma dili yazı dili arasındaki uçurum giderilmiş, Türkçe, büyük oranda sâdeleştirilmiş, bir bilim ve kültür dili düzeyine çıkarılmıştır¹⁹².

Toplum açısından bakıldığında tarih; toplumu ve ulusu oluşturan öğelerden biridir. Zirâ bireylerin bir araya gelip toplum hâline dönüşmeleri için belirli bir sürecin, tarihsel akışın geçmesi gerekir. Bunun gibi tarih; kültür denilen değerler topluluğunu da oluşturan öğelerden biridir. Birlikte yaşanmış bir geçmiş olmadan kültürün oluşmasına olanak yoktur. Bu nedenle tarih, aynı zamanda toplumsal bellek demektir¹⁹³. Geçmişe dayanmayan bir ulusçuluk da olamayacağına göre, önemli olan tarihten insanlık için önemli noktaları bulup çıkarmak ve onları sürdürebilmektir. Bunun için de en belirgin ölçüt kültür ve uygarlıktır. İşte Atatürk tarihte bunu aramaktadır. Cumhuriyet Devriminin genel amacını, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma, hattâ ulusal kültürü o düzeyin üstüne çıkarmak olarak belirleyen Atatürk, bunu sağlayabilmek için, Türklerin yalnızca devletler kuran asker bir ulus olmayıp uygarlığa ve ilerlemeye de katkılarının olması gerektiğini kanıtlamayı gerekli görmüştür. Türklerin uygarlıktan yoksun olmadıklarını kanıtlayabilecek biricik kaynak da tarihtir¹⁹⁴.

Türklerin sarı ırktan gelen, uygarlıktan yoksun ikinci sınıf insanlar olduğu yolundaki suçlamaların asılsız olduğunu kanıtlamak için tarih araştırmalarına öncelik ve ağırlık verilmesi, kısa zamanda Türk Tarih Tezi denen bir varsayıma da yol açmıştır. Bütünleştirilmemiş, sistemleştirilmemiş bazı görüş ve savlara dayanan bu tez, başlıca iki noktada yoğunlaşıyordu: Türk uygarlığı tarihin en eski uygarlıklardan biridir. Uygarlığın kökeni Orta Asya'dadır. İlk uygarlığı kuranlar, başlayan göçlerle eski dünyaya yayılmışlar ve gittikleri yerlere uygarlıklarını da taşımışlardır. Bu say,

---

¹⁹² Yücel, s. 124.

¹⁹³ Eric J. Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, (Çev. O. Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, İstanbul, s. 12.

¹⁹⁴ Kemal Şenoğlu, *Mayatepek Raporları Türk Tarih Tezi ve MU Kıtası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 13. Türk tarih tezinin Türk-İslâm sentezi ile aynı zihniyeti içerdiğine ilişkin görüş için bkz. Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, (Çev. A. Berktaş), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

haritalarda Orta Asya'dan Asya'nın öbür bölgeleri ile Avrupa ve Afrika'ya doğru uzanan oklarla gösteriliyordu, anlatımda da bütün ırkların ve ulusların kökeninin Türk olduğu yolunda bir izlenim doğuruyordu. Tezin siyasal bir amacı da vardır: Anadolu üzerindeki tarihsel iddiaların asılsızlığını saptamak¹⁹⁵.

Öte yandan, eğitim öğretimde amaçlanan sonuca ulaşılabilmesi için ders programları dışında bunu öğretecek kadroya; yetenekli ve bilgili öğretmenlere sahip olmak zorunludur. O nedenle Cumhuriyet, gelecek kuşakları yetiştirecek öğretmenleri ülkeyi savunacak, koruyacak olan bir ordu, irfan ordusu diye nitelemiştir. Yeter sayıda öğretmen yetiştirilmesi amaç olmakla birlikte, asıl önemlisi nitelikli öğretmen yetiştirmektir. Bu nedenle yalnız belli alanlardaki bilgilerle donatılmış değil, aynı zamanda genel kültür kazanmış ve devrimin amaçlarını kavramış bilinçli öğretmenler yetiştirmeye büyük önem verilmiştir. Öğretmen okulları programlarında ve kadrolarında gerekli düzenlemeler yapılmış, ortaöğretim kurumlarının öğretmen gereksinimini karşılamak için de 1924'de Musikî Muallim Mektebi, 1926'da da Gazi Eğitim Enstitüsü ve Orta Öğretmen Okulu açılmıştır¹⁹⁶.

Millet Mektepleri başka ülkelerdeki halk eğitimi çalışmalarından esinlenerek ve Türkiye koşulları göz önüne alınarak uygulanmaya konulmuştur. Buna göre Millet Mektepleri, bütün yurdu kaplayacaktır. Vatandaşlar işlerinin en uygun olduğu dönemlerde iki ya da dört ay süre ile açılacak kurslara devam edecekler; uygun zaman bulamayanlar için de bir gezici öğretmenler örgütü oluşturulacaktır. Atatürk de Millet Mektepleri örgütünün genel başkanlığını ve başöğretmenliğini olmuştur¹⁹⁷.

Türkiye'de kültürel yöndeki Batılılaşma hareketi Tanzimat ve Meşrûtiyet dönemleriyle karşılaştırıldığında, bir süreklilik olduğunu söylemek olanaklıdır. Ancak böyle bir bakış açısı Cumhuriyet Devriminin bütüncül özelliğini göz ardı etmektedir. Zirâ sadece toplumsal alan değil, siyasal ve iktisadî alan bu değişimler minvalinde düzenlenmeye çalışılmaktadır. Böylelikle Batılılaşma, yalnız günlük yaşam pratikliklerinde ortaya çıkan bir durum olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır.

---

¹⁹⁵ Copeaux, ss. 23-31.

¹⁹⁶ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, ss. 250-253.

¹⁹⁷ Ozankaya, s. 123.

D) Siyasal Alan: Milliyetçilik ve Batıcılık

Giriş kısmında Abdullah Cevdet'in tek bir uygarlığın varlığına ilişkin bakış açısının Ziya Gökalp'de farklılaştığı, onun Avrupa uygarlığının yanında bir de Türk kültürünün varlığına işâret ettiği vurgulanmıştır. Bu durumu sadece Gökalp'e bağlamak yeterli bir açıklama olmamaktadır. Gökalpçi yanıtların çözümlemelerde yeterli kalmadığı açıktır¹⁹⁸. Gökalp'in bakışı, Batı uygarlığını yadsımaz, tersine temel uygarlık kümesi olarak olumlar. Ancak Batı uygarlığının yanında işlevsel ve tarihsel olan bir Türk kültürünü de ön varsayar¹⁹⁹. Örneğin İslâm'ın yeniden yapılandırılmasıyla Batılı toplumların pratik yaşamlarına benzer bir deneyimin Türkiye için düşünülmesi olanaklıdır. Ancak buna her zaman gerek olmayabilmektedir. Çünkü Çiğdem'in kavramlaştırmasına göre, asıl doğrultu "Türk başkallığı" diye adlandırdığı, Türkiye'nin kendine özgü koşullarının temel belirleyici olduğu iddiasıdır. Bunu Osmanlı düşünsel gelişmelerine değin götüren yazar, Türkiye'nin daima diğerlerinden farklı alanları olduğu savının tarihsel süreklilik içinde hegemonik bir söyleme tekabül ettiğini belirtmektedir²⁰⁰. Bu noktada, "Batıya rağmen Batıcılık" olarak adlandırılan tutumuna kadar bu özgünlüğün meşrûlaştırıldığı savındadır. Ancak Cumhuriyet ideolojisini Gökalp'a indirgemek ve bunu çeşitli muhafazakâr kişiliklerle desteklemek yolu, Cumhuriyet düşüncesini yalnız bir alanla sınırlamak anlamına gelmektedir. Aslında Cumhuriyet, Gökalp'in uzlaştırmaya çalıştığı Türk milleti, İslâm ümmeti ve Garp medeniyeti üçlemesinin bir kanadını fiilen ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Uzlaştırılacak mesele, Türk milleti ile Garp medeniyeti arasındadır (Türk milleti kavramlaştırmasının İslâmiyet'i ne kadar içerip içermediği ayrı bir tartışmadır). Burada Gökalp'in bakışını doğrulayacak adımların atıldığı muhakkaktır. Ancak harf devrimi, şapka devrimi, saat ve takvim devrimi gibi radikal uygulamaların, bir uygarlık anlamında Türk tanımını içermediği veya en azından tanımını değıştirdiği açıktır. Zirâ bu devrimler yapılmadan da, Gökalpçi anlamda Batı ile uzlaşmak olanaklıdır. Böyle bir yolun seçilmesi, Cumhuriyetin

¹⁹⁸ Ahmet Çiğdem, *Taşra Epiği "Türk" İdeolojileri ve İslâmcılık*, Belge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25.

¹⁹⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitapları, İstanbul, 2006, s. 52.

²⁰⁰ Çiğdem, 2001, ss. 45-51.

Gökalp'in doktrinleştirmesinin izinden değil, kısmen Gökalp'a dayansa da, radikal Batıcı tavır takınabildiğine kanıt olmaktadır. Bunun bir Türk başkılığına tekabül ettiği iddia edilebilir. Ancak dünyada tarihsel olarak benzeşen tüm Batılılaşma çabalarının (Türk, Rus ve Japon Batılılaşması) kendine özgün yanlarını bulabilmek olanaklıdır. Bu bağlamda, bir Türk başkılığından hem olumlu hem olumsuz anlamıyla söz edilebilir. Ancak bu durumu, Batı ile uyuşmayan her alanda sığınılan bir meşrûiyet aracı olarak görmek hem tarihsel hem de sosyolojik olarak hatalı olmaktadır.

Osmanlı için vurgulanan devleti kurtarma idealinin bir yansımasını da, Gökalp'in şu ifâdesinden izlemek olanaklıdır:

“Millî kültürü kuvvetli fakat medeniyeti zayıf bir milletle; millî kültürü bozulmuş fakat medeniyeti kuvvetli bir millet, siyasi mücadeleye girince millî kültürü kuvvetli olan millet daima galip gelmişti”²⁰¹.

Gökalp'in bu hayli iddialı genellemesini, Cumhuriyetin temel düsturu olarak görmek zorlama bir yaklaşımdır. Bunun yanında Cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki bazı reflekslerden de, bu tutuma payanda aranmıştır. Ancak bunun yanında, bunu yanlışlayacak tutumlar da vardır. Cumhuriyet ideolojisindeki milliyetçilikle Batılılaşmanın birlikteliğini, milliyetçilik merkezli “özgün” bir Batı tasavvurunla kuşatıldığını ve hattâ malûl kılındığını söylemek her zaman mümkün değildir. Zirâ bir kurucu ideoloji olarak Cumhuriyet ideolojisinin, devleti kurtarmaktan ziyâde yeni bir devlet kurma iddiasını taşıdığını da vurgulamak gerekir. Baskın milliyetçi kısım, devleti kurtarma saikıyla açıklanabilir, ancak ulus-devlet kurma iddiası devleti kurtarmanın yanında ve ondan daha baskın olarak Batılı bir amaç taşımaktadır. Bu meyanda, milliyetçilik ile Batıcılığın beraberliği (Gökalp'in Garp ve Türk sentezi) Cumhuriyetin kurucu ideolojisinde yer almış ama sonraki dönemleri bağlayacak kesin çizgiler çekmemiştir. Zâten Cumhuriyete yüklenen anlamın özellikle 1960'lı yıllardan itibaren siyasal alanın genişlemesiyle birlikte, farklılaşması da buna işâret etmektedir.

Abdullah Cevdet, Peyami Safa'ya yazdığı bir mektupta Batılılaşma yolunda alınan mesafeleri şöyle eleştirmektedir:

---

²⁰¹ Gökalp, s. 27-29.

“Hürriyetlerin en birincisi ve mukaddesi vicdan hürriyetidir; ‘itikadını intihap ve itiraf etmekte serbest olamıyan kimse ruhunun yarısını kaybeder”. İctihad’ın ilk hedefi olan bu noktaya varılmış mıdır? İctihad hürriyeti var mı? Vicdan hürriyetine hürmet var mı?... Serpuş değiştirmeği, kadınların yüzü örtülü çıkmağa mecbur tutulmaları gibi şeyleri asrîlik hatimesi addetmek bizden uzaktır. Biz serpuştan ziyade serlerin değişmesini istedik... Başımızda şapka, heykellerin başına takılan şapkalar gibi kaldıktan sonra ne işe yarar? Biz bununla mı mücahedeye hitam verilmek lâzım geldiğine ve asrîliğin fethedilmiş olduğuna hükmedeceğiz?”²⁰².

Abdullah Cevdet’in bu eleştirilerini, devleti kurtarmakla yeni devlet kurma aşamasındaki Cumhuriyet için değil de, onun başlattığı dönüşümleri Batılı anlamda bir özgürlükçü rejime evrilmemesi için dile getirmek daha anlamlı olacaktır. Zirâ Batının yüzyıllardır sağladığı dönüşümü -Cumhuriyetin iddiası bu olsa bile- bu denli kısa sürede zihinsel anlamda yakalamak toplumsal olarak olanaksızdır.

Atatürk’ün Türkiye’yi “muasır medeniyet” seviyesine yükseltme arzusunun sonucu olan devrimlerden; 1938’e kadar gerçekleştirilenler arasında şunları sayılabilir²⁰³:

- Hilâfetin saltanattan ayrılması ve saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922)
- Cumhuriyetin ilânı (29 Ekim 1923).
- Halifeliğin, şer’iye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması ve eğitimin devletin birliğini sağladığı bir alan olarak ifâde edilmesi (3 Mart 1924).
- Tekke ve zâviyelerle, ziyâret maksadına yönelik olarak türbelerin kapatılması (2 Eylül 1925).
- Uluslararası takvimin kabulü (26 Aralık 1925).
- İsviçre Medeni Kanunu üzerine kurulu Türk Medeni Kanunu’nun kabulü (17 şubat 1926).
- Anayasadan “Türkiye Devleti’nin dini din-i İslâm’dır” maddesinin kaldırılması (10 Nisan 1928).
- Uluslararası rakamların kabulü (24 Mayıs 1928).
- Yeni Türk harflerinin kabulü (1 Kasım 1928).

²⁰² Abdullah Cevdet, “Dr. Abdullah Cevdet’in Bir Mektubu”, *Türk Düşüncesi*, Cilt: I, Sayı: 1, 1953, s.30.

²⁰³ şerif Mardin, “Atatürkçülüğün Kökenleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt I*, (Der. U. Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 87-88.

- Millî Eğitim Bakanlığı okullarından Arapça ve Farsça öğreniminin kaldırılması (1 Eylül 1929).
- Yeni Belediye Kanunu'nda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (3 Nisan 1930).
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması (15 Nisan 1931).
- Devletçiliğin, Cumhuriyet Halk Partisi Programı'na girişi (10 Mayıs 1931).
- Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kurulması (12 Temmuz 1932).
- Birinci Beş Yıllık Plânın kabulü (1 Aralık 1933).
- Efendi, Paşa, Bey gibi lâkapların kaldırılması (26 Kasım 1934).
- Türk kadınlarına milletvekili seçmek ve seçilmek hakkının yasa ile tanınması (5 Aralık 1934).
- İş Kanunu'nu kabul edilmesi (8 Haziran 1936).
- Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı oku diye bilinen altı ilkenin (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik) Anayasa'ya konulması (5 Şubat 1937).

Yukarıdaki devrimlerden de görüleceği gibi, Tunaya'nın "*Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti devresinde aramak gerekir*" dediği 1920 yılında başlayan bu devrede, hedeflenen temel tez modern ve çağdaş bir toplum hâline gelmektir²⁰⁴.

Bu amacı sembolize eden "muasır medeniyet seviyesi" terimi, Atatürk'ün iktisadî, toplumsal ve siyasal alanlarda oluşturmak istediği "yeni toplum"a işâret etmektedir. Bu çağdaş uygarlık, Batı tarafından temsil edilmektedir. Atatürk'ün, Batılı işgalcilere karşı yürüttüğü askerî ve siyasal hareketinin özünde Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti oluşturmak olduğu ve bu bağlamda da sık sık hareketinin Batı ideal ve değerlerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu söylenebilir²⁰⁵.

²⁰⁴ Tunaya, 2004, s.10.

²⁰⁵ Oral Sander, *100 Soruda Siyasî Düşünceler Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 195-200.

E) İdeolojik Bir Kaynak Olarak Kadro Hareketi

Kadrocu kurama göre, çağdaş toplumlarda teknik yapı ileri ancak üretim araçlarına sahip olma biçimi geri bir nitelik göstermektedir. Bu uyumsuzluk, Kadrocu çözümlemede dünyaya hâkim temel çelişkilerin kaynağı olarak sunulmaktadır.

Bu hareketin kuramcılarına göre, âdil olmayan gelir dağılımı koşullarında ortaya çıkan çelişkiler, iki temel düzlemde gelişmektedir: Bir yanda, Batıda tekniğin sanayiye uygulanması sonucunda, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran sınıfla, bu araçlardan yoksun kılınan sınıf arasında, sanayi yoğunluğunu elinde bulunduran toplumlara özgü bir çelişki eksenini belirginleştirirken; öte yanda, yine tekniğin sanayiye uygulanması ile başlayan bir gelişme seyri içinde, sanayinin dünyanın belli alanlarında yoğunlaşması olgusunun belirleyiciliği altında, üretim araçlarını elinde biriktiren gelişmiş toplumlar ile sanayiden yoksun kılınan sömürge/yarı sömürge toplumlar arasında bir diğer çelişme eksenini genişletmekte ve keskinleşmektedir²⁰⁶. Bu çelişmelerden birincisi, gelişmiş ülkelerde “sınıf kavgası”; ikincisi ise, dünya çapında “ulusal kurtuluş mücadeleleri” biçiminde somutlaşmaktadır²⁰⁷.

Bu çelişkilerin ortadan kaldırılması ve yeni bir dünya düzeninin kurulabilmesi için birinci çelişme ekseninin çözümlenmesi, yani sanayinin yoğunlaşmış olduğu gelişmiş ülkelerde hâkim olan sınıf kavgasının sona ermesi, Kadroculara göre, yeterli bir gelişme olmayacaktır. Dünya sisteminin yeniden düzenlenmesi yolunda evrensel çelişkilerin çözümü ancak, ikinci çelişki ekseninin çözümünü sağlayacak olan millî kurtuluş hareketlerinin başarısına bağlıdır. Dolayısıyla tarihsel gelişime yön veren çelişkiler içinde belirleyici olan, merkez ile çevre arasındaki çelişkidir:

“İktisaden ileri ve geri memleketler arasındaki tezat hiç şüphe yok ki, bütün tezatlardan mukaddemdir (öndedir) ve bütün tezatların anasıdır. Müstemlekeci memleketlerdeki büyük sanayi kesafeti (yoğunluğu) ve onun mahsulü olan proletarya mücadelesi ve sosyalizm hareketleri gidasını bu müstemleke tezatından alır”²⁰⁸.

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 40; 85.

²⁰⁷ Şevket Süreyya, “İnkılap Bitti mi?”, *Kadro*, Sayı: 3, Mart 1932, *Kadro-Seçmeler*, İleri Yayınları, 2004, İstanbul, s. 85 içinde.

²⁰⁸ Aydemir, 1990, s. 45.

Temel çelişkiyi sınıf perspektifinin ötesinde, ulus bazında açıklayan Kadrocuların dünya-sistemine²⁰⁹ ilişkin iki temel dayanak noktası bulunmaktadır. Birincisi, sınıf çelişkisi ve buna dayalı çözüm arayışının, “bu çelişkinin evrensel bir nitelik göstermemesi ve buna getirilecek çözümün, diğer hâkim çelişki düzlemini tasfiye ederek çelişkilerden arınmış yeni bir dünya düzeni kurma potansiyeli göstermemesi” nedeniyle güncel ve başat çıkış yolu olma niteliği göstermediği düşüncesidir²¹⁰. Buna göre sosyalist devrimlerin, evrensel ve belirleyici bir nitelik kazanması, ancak bunlara zemin hazırlayan kapitalizmin tüm dünyayı kapsamaması halinde mümkün olacaktır. Fakat var olan eğilimler irdelendiğinde görülen odur ki; “*bugünkü sermayedarlık şeklinin, bugünkü temeller ve kurallarla, bütün dünyaya yayılmasına ve bu suretle de sermayedar-proleter çelişmesinin dünya ölçüsünde bir hal almasına (...), zaten bugünkü kapitalizmin yapısı engeldir.*”²¹¹ Bu yapı içerisinde, sanayinin yoğunlaştığı merkez ülkelerinde etkilerini gösteren sınıf çatışmasının çözüm aracı olarak sosyalizm, bu bağımlılık ilişkisini tasfiye etmediği sürece dünyanın metropol alanları dışında kalan büyük kısmı için sömürüden kurtulma bağlamında hiçbir anlam ifade etmemektedir. Oysa millî kurtuluş hareketleri, onları doğuran tarihsel koşullar ve yapılarındaki objektif nitelikler bakımından sömürünün devamı anlamına gelen bütün bu seçeneklere karşıdır²¹².

Ulusal kurtuluş hareketlerini merkez alan çözümleme yönteminde etkili olan ikinci unsur, Kadrocuların sınıf çelişkisi eksenine ile merkez-çevre çelişkisi eksenine arasında kurdukları kuramsal ilişkidir. Onlara göre, sınıf çelişkilerinin gelişimini yönlendiren metropol-koloni çelişmesidir. Burjuvazi, sömürgelerden aktardığı değerler ile proletaryayı besleyebildiği ölçüde sınıf kavgaları uzlaşmaya yönelecek, sömürgeler kaybedildiği durumda ise, sınıf kavgaları keskinleşecektir²¹³. Bir başka

---

²⁰⁹ Karoocuları “dünya sistemi analiz”cilerinin öncüleri olarak görmek olanaklıdır. Dünya-sistemi analizi Immanuel Wallerstein’in ortaya attığı dünya ekonomik sistemini ulus devletleri aşan çevre-merkez ikilisine kurulmuş bir sistemle târif eden kuramdır. İleri ve erken kapitalistleşmiş ülkeler çevredeki az gelişmiş ve sermaye transferine muhtaç ülkelerin öz kaynaklarını kendi iktisadî çıkarları uyarınca merkeze aktarmaktadır. Merkez, dünya ekonomik sistemini yönetirken çevre pasif biçimde ona eklenmiştir. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, Dünya Sistemi Beş yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?, İmge Kitabevi, Ankara, 2003. Çağlar Keyder, bu kuramı Türkiye’ye uyarlamıştır.

²¹⁰ Aydemir, 1932, s. 84

²¹¹ Aydemir, 1990, s. 47.

²¹² Haldun Gülaıp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 92.

²¹³ Aydemir, 1990, ss. 44-45.

anlatımla, ulusal çelişki aşıldıktan sonra, en başta tâlî bir nitelik taşıyan sınıf çelişkisi ortaya çıkacaktır.

Kadroculara göre, özellikle kapitalist dünyayı sarsan iktisadî kriz (1929 İktisadî Bunalımı) ulusal kurtuluş hareketlerini gerçekleştiren ülkelerin, kapitalist sistemin pazarı içinden kendi sanayilerini geliştirerek çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, çevrenin Batı kapitalizmi tarafından sömürsü, sömürge ülkelerin alım güçlerini de bitirmiş ve Batının sanayi ürünlerine satış olanağı bırakmayarak krizin derinleşmesinde etkili olmuştur. Bu durum da, Batıda üretimin durmasına, stokların artmasına ve işsizliğin yoğunlaşmasına neden olmuştur²¹⁴. Kadrocu bakışta, *“bu otarşi yönelimini takip edecek olan yeni düzen, eski bağımlı/sömürge ülkelerin kendi sanayilerini kurarak bağımsızlaştığı ve her ülkenin diğerine göre daha elverişli şekilde üretebildiği ürünlerin karşılıklı mübadelesinin esas olduğu âdaletli bir pazar sistemi, bir “toplular dengesi” olarak öngörülmektedir”*²¹⁵.

Kadro hareketinin, 1929 İktisadî Bunalımını, yarattığı tüm çöküntülere rağmen olumlu bir gelişme olarak değerlendirmesi böylece açıklık kazanmaktadır. Son olarak, Kadrocuların krizi olumlamalarında, bu olgunun, Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler için büyük bir sanayileşme fırsatı oluşturmasının da önemli etkisi bulunduğu belirtilmelidir. Bu konuya büyük önem veren Aydemir’e göre, sanayi yoğun ülkelerde kriz nedeniyle âtıl kalan makineler ve uzmanlaşmış işgücü, sanayileşmek isteyen ülkeler için câzip fırsatlar sunmaktadır ve Türkiye’de devletçi bir iktisat düzeni içinde bu fırsatlardan yararlanmanın yolları aranmalıdır²¹⁶. İşte bu noktada, Kadrocular iktisadî devletçiliğe önem vererek, bunu iktisadî vurgusu yoğun bir biçimde doktrinleştirmeye uğraşmışlardır. Bu noktada temel siyasal tavır ise emperyalizm karşıtlığı ile bağımsızlık olmuştur. Özellikle 1960’ların ortasından itibaren yeniden

---

²¹⁴ İsmail Hüsrev, “Dünya Buhranı Ne Halde?”, Kadro, Sayı: 1, Ocak 1932, Kadro-Seçmeler, 2004, s. 53 içinde. İsmail Hüsrev’in bu görüşünü, Burhan Asaf’ın paylaşmadığını yine Kadro sayfalarında görmek mümkündür. Burhan Asaf yazısında şu ifâdelere yer vermektedir: “Pazarlar alım kabiliyetleri olmadığı için değil, almamak için, metropolün mamül emtiasına mahreç olmaktan kurtulmak için, kendi sanayilerini kurmak için almıyorlar.” Burhan Asaf, “Cihan Buhranı Bitti mi?”, Kadro, Sayı: 10, Ekim 1932, Kadro-Seçmeler, 2004, s. 276 içinde.

²¹⁵ Hüsrev, s. 54.

²¹⁶ Krizleri bir fırsat görme eğilimi erken bir öngörüdür. Toplumsal bilimlerde yapılan çalışmalarda irdelenen “kriz” olgusuna, günümüzde, bu açıdan bakılmaktadır. Bu bağlamda Yunancadan tıp literatürüne aktarılan, yeğin ve akut olumsuz bir durumu anlatan kriz yerine, Çinlilerin binlerce yıldır kullandıkları sözcük çok daha anlamlıdır.

keşfedilecek Kadrocu gelenek, tüm sol kesim üzerinde çeşitli etkiler bırakmıştır. Neredeyse sol kesimin tümünün bir şekilde etkilendiği bu hareket, ayrıca sesli olarak her zaman dile getirilmese de, sağ kesim arasında da taraftar bulmuştur. Özellikle devletçilik vurgusunun bir emperyalizm söylemi ile siyasal alana taşınması, merkez sağın dışında kalan siyasal akımlarca da, çeşitli savlarını kanıtlamak için hem iktisadî hem de siyasal çözümlerinde, bol miktarda kullanılmıştır.

F) II. Dünya Savaşı ve Batı Algısının Dönüşümü

II. Dünya Savaşı, Türkiye’de yeni yeni oturtulmaya çalışılan devlet yapısını derinden etkileyen uluslararası bir etkidir. Bu etki yalnızca Türkiye’nin dış siyasal bağlantıları bağlamında değil, bunun yanında, iç siyasal ortamı bağlamında da ele alınmalıdır. 1939 Eylül’ünde başlayan ve Avrupa’da Mayıs 1945’e kadar süren bu büyük savaş; Türkiye’nin, Lozan Anlaşması’ndan sonra sürdürmek istediği statüko siyasetinin çökmesine neden olmakla kalmamış; savaş sonrası oluşan yeni dengeler bağlamında da Türkiye’nin hem dış hem de iç siyasal ortamı üzerinde temel belirleyici olmuştur.

Türkiye, II. Dünya Savaşının başladığı süreçte gerek bölgesindeki ülkelerle gerekse dünyanın etkili ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma ve bunu sürdürme peşindedir. Cumhuriyet Devrimi ile oluşturulan yeni devlet yapısı çerçevesinde Batıyı örnek alan reformlar yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır. Ancak, Avrupa’nın istikrarsız yapısının gün geçtikçe daha kötüye gitmesi neticesinde, örnek alınan Avrupa uygarlığı büyük bir yıkım yaşayacaktır.

Türkiye’nin savaş sırasında izlediği “her ne pahasına olursa olsun savaşa girmeme ve işgale uğramama” siyaseti²¹⁷ gereği, savaşın dönemsel seyrine göre, dış siyasette çeşitli manevralar yapılmıştır. Cumhuriyetin inşa sürecinde, Kurtuluş Savaşı sırasında düşman olan Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler kurulmuştur. Düşman Avrupa’nın yerini, örnek alınacak Avrupa almıştır. Batı ile eş anlamlı olarak görülen Avrupa imgesi bu dönemde, özellikle kültürel boyutta hayli olumludur. Siyasal ve

---

²¹⁷ Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sırasında uyguladığı siyasetin uluslararası siyaset edebiyatındaki adı “savaş dışı” (non-belligerent)’tir. Türkiye’nin “tarafsız” (neutral) kaldığı söylenemez. Oran, s. 393.

iktisadî alanda, bağımsızlıkçı bir vurgu korunsa da, bu alanlarda da, Batı gibi olmak düsturu egemendir. Batı gibi olmak, “onların” karşında “onlar” gibi olmak idealini içerir. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşına yaklaşıldığı ortamda, Batı Avrupalı devletlerin -özellikle İngiltere ve Fransa’nın- Türk siyasal yaşamında olumlu bir imgesi olduğundan söz edilebilir. Bu dönemde, SSCB’ye karşı olumsuz bir algılamadan söz etmek pek olanaklı değildir. Her ne kadar Türkiye Batı iktisadî sistemi içinde yer alsa da, SSCB ile ilişkiler dostane bir şekilde devam etmektedir²¹⁸. II. Dünya Savaşının arifesinde, Türkiye, 1928 yılında oluşturulan Kellogg-Briand Paktı’nın²¹⁹ üyesidir; SSCB ile 1925 yılına dayanan dostluk ve tarafsızlık anlaşması bulunmaktadır; her ne kadar, karşı taraf bu anlaşmaya aykırı hareket etse de, 1928 yılında İtalya ile imzalanan tarafsızlık anlaşması vardır; 1934 yılında oluşturulan bir ittifak anlaşması olan Balkan Paktı’nın etkin bir üyesidir; 1937 yılında kurulan bir saldırmazlık anlaşması olan Sâdâbat Paktı’nın üyesidir²²⁰. Bu uluslararası bağlantılar Türkiye’nin o gün için kurulmuş olan dünya düzenini devamından yana olduğunu göstermektedir. Ancak Avrupa’da savaşın işâretleri keskinleştikçe hem SSCB hem İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etme politikasını yaşama geçirmeye çalışmaktadır. Türkiye, tüm stratejisini olası bir Almanya-SSCB savaşı ön görüşü üzerine kurgulaşmıştır. Ancak Almanya ile SSCB aralarında anlaşınca, tüm Avrupa gibi Türkiye’nin temel stratejisi çökmüştür. Bu süreçte, Türkiye, hem SSCB ile saldırmazlık anlaşmasını devam ettirmek için hem de İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması yapmak için görüşmelerini sürdürmüştür. Ancak SSCB ile anlaşma

---

²¹⁸ Oran, ss. 256-257.

²¹⁹ Kellogg-Briand Paktı, savaşı ulusal politikanın bir aracı olmaktan çıkarmayı amaçlayan, 1928’de tamamlanıp daha sonra hemen hemen bütün ülkelerce imzalanan genel anlaşmadır. ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg ile Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand’ın girişimleri sonucu hazırlanan Pakt, 1928’de ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, İtalya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya tarafından imzalanmıştır. Türkiye daha sonra bu Pakta katılacaktır. Anlaşmanın iki ana maddesine göre taraflar: 1- Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayı kınıyor ve savaşı ulusal politikalarının aracı olarak kullanmayacaklarını açıkça ilân ediyorlardı; 2- Hangi şart ve kökene sahip olursa olsun hiçbir anlaşmazlık ve çatışmanın çözümü için barışçı yollar dışındaki yollara başvurulmayacaktı. Yine de Paktı imzalayan pek çok ülke anlaşmaya kendilerine yönelik “saldırı” olması durumuyla ilgili olarak çekince koymuştur. Kellogg-Briand Paktı Birleşmiş Milletler öncesi dönemde barışı koruma konusundaki en önemli girişimlerden biridir. Paktın tarafları anlaşmayı çiğnemiş olsa da II. Dünya Savaşı’na kadar Pakt güvenilir bir belge olma özelliğini korumuştur ve savaş sonrası oluşturulan savaş suçları kavramına hukuksal temel olmuştur. Ayrıca Nürnberg ve Tokyo Mahkemelerinde Kellogg-Briand Paktı’nı ihlâl eden suçlardan dolayı da yargılamalar olmuştur. Armaoğlu, ss. 221-223.

²²⁰ Oran, ss. 399-400.

sağlanamamış, ama İngiltere ve Fransa ile bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Türkiye bu anlaşma ile savaşı İngiltere ve Fransa'nın oluşturacağı bloğun kazanacağını düşünerek yapmıştır. Oysa savaşın başında Fransa'nın savaş dışı kalması ve Müttefik Devletlerin hızla yenilgiye uğraması, Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu durumun iç siyasete yansımaları olmuş, o güne dek palazlanmasına olanak verilmeyen Türkçü-Turancı ideoloji hızla taraftar toplamaya başlamıştır²²¹. Almanya ve faşist blok yanlısı Turancılar, aslında o günlerde Avrupa'da ortaya çıkan otoriter devlet anlayışının Türkiye'deki temsilcileri konumundadırlar. Bunun yanında, sonraki yıllarda ortaya çıktığı üzere Alman Devleti ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrası Versay Anlaşması ile düşürüldüğü kötü durumdan hızla çıkışını, hızlı iktisadî kalkınmacılığını ve totaliter devlet anlayışını desteklemekte; bunları Türkiye'de de yaşama geçirme arzusu gütmektedirler²²².

Türk hükûmetinin bu dönemde izlediği, Türkiye'yi savaş dışında tutma siyaseti gereği Almanya'ya yaklaşması, ülke içinde de, Alman sempaticiliğini arttırmıştır. Liberal Avrupa imgesi, yerini yetkeci bir Avrupa idealine bırakmaktadır.

1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırması ile biraz rahat nefes alan Türk dışişleri, bu kez de, Müttefik Devletlerin -özellikle ABD ve SSCB'nin- savaşa girilmesi yönündeki telkinlerine göğüs germek durumunda kalmıştır²²³. Bu tarihten sonra ise hükûmetin Almanya'ya karşı olan tutumu hızla olumsuzla kayarken, iç siyasette de Alman sempaticilerine baskı artmış, Türkçü-Turancı akımın temsilcilerine dâvâlar açılmaya başlamıştır. Savaşın son yıllarında SSCB ile gerilen ilişkiler, savaş sonrasına kopma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin savaş boyunca izlediği, savaşa girmeme siyaseti gereği olan oyalama taktikleri; savaş sonrasında Türkiye'yi hem SSCB hem de ABD nezdinde "güvenilmez ülke" konumuna sokunca, savaş sonrası kurulacak olan Birleşmiş Milletler (BM) sisteminden dışlanmasına

---

²²¹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Çağdaş Türkiye Cilt: 4*, (Yay. yön. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 173-174.

²²² Oran, ss. 397-398.

²²³ Bu tarihe kadar Türkiye kendi tarafında savaşa girmesi yönünde Almanya'nın yoğun baskısına maruz kalmıştır.

neden olmuştur²²⁴. Bu kısa süreli ortada kalış, Türkiye’yi, İngiltere’nin de desteği ile hızla Batı bloğuna itmiştir. II. Dünya Savaşını izleyen ilk yılda Türkiye’nin dış siyasetinin büyük sorunu, savaş içinde düştüğü yalnızlıktır. Almanya’nın mağlubiyeti, Avrupa’nın dengesini Ruslar lehine bozmuştur. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, 19 Mart 1945’te Moskova’da bulunan Türkiye Büyük Elçisine gönderdiği notada 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Paktının feshedildiği bildirilmiştir. Türkiye tehlikeyi bertaraf etmek için Sovyetlerle anlaşma yolunu denese de Türkiye’nin egemenlik ve bağımsızlık haklarının bir kısmını kaybetmeden Sovyetlerle anlaşabilmenin çok zor olduğu ortaya çıkmıştır. 7 Haziran 1945’de Sovyetler Birliği, Türkiye anlaşmak istiyorsa Türkiye-Sovyet sınırının değişmesi, Boğazlarda Sovyet Rusya’ya üs verilmesi, Montreux sözleşmesinin yeniden düzenlenmesini istemiştir²²⁵. Bu durum karşısında Türkiye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumakta endişe duymuş, silâhlı bir Sovyet saldırısına uğradığı takdirde tek başına da olsa karşı koymak azminde olduğunu dünyaya ilân etmiştir²²⁶. ABD ile İngiltere’nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonrası işbirliği gerçekleştirmek amacıyla toplanan Postdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945), Sovyetlerin, Boğazlar üzerindeki istekleri ve Boğazlar rejimini değiştirmek yolundaki teklifleri Türkiye’nin endişesini daha da arttırmıştır. Postdam’da üç devlet Boğazlar konusunda anlaşamamış, ancak Boğazların yeni bir rejime tâbi olması, Amerika’nın Boğazlar üzerinde söz sahibi olması hususunda mutabakata varılmıştır. Sovyetler, 7 Ağustos 1946 ve 25 Eylül 1946 tarihli notalar ile Potsdam’daki iddialardan da ileri giderek, Boğazların statüsünün yalnız Karadeniz’e sâhildar devletler tarafından arasında tespit edilmesini ve kendilerine üs verilmesini istemişlerdir²²⁷.

Artık en büyük düşman Türkiye’nin sınır komşusu olan SSCB’dir. 1945’ten sonra Batı artık sadece Avrupa’dan oluşmamaktadır. Hattâ Batı imgesinde, Avrupa ikincil bir komuna düşmektedir. Onun yerini hızla ABD almaktadır. Bu yükseliş Demokrat Parti döneminde daha da hızlanacak, Türk siyasal yaşamında o güne dek,

---

²²⁴ Oran, s.398.

²²⁵ Gönlübol ve Sar, s. 245.

²²⁶ Gönlübol ve Sar, s. 248.

²²⁷ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası*, (Der. B. Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 474.

pek de olumsuz bir konuma sahip olmayan ABD hızla prestij kazanacaktır. Türkiye, Truman Doktrini²²⁸ ve Marshall Plânı'na²²⁹ dâhil olarak ABD'nin öncülüğünde oluşan Batı bloğu içinde yer alma kararını açıkça göstermiştir. Avrupa, artık eski prestijli konumlanışından çok uzaktadır.

Truman Doktrini, bir yandan yeryüzünün iki bloğa ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını ilân edip soğuk savaşın ilk adımlarını oluştururken, öte yandan Doğu Avrupa ve Balkanlardaki bölünmeyi de çok daha kesin çizgileriyle ortaya koymuştur²³⁰. Özellikle 1960'lara kadar Avrupa, Türk siyasal yaşamındaki eski ağırlığını kaybetmiştir. 1960'lı yıllardan sonra gerek Avrupa ülkelerinin bir topluluk oluşturma düşüncesinin yaşama geçirilişi gerek siyasal hareketlerin artmasıyla gerekse Türklerin Avrupa'ya işçi olarak gönderilmesi üzerine, Avrupa yeniden Türkiye'nin gündemine girmiştir. Ancak artık Batı sadece Avrupa'dan oluşmamakta, ABD hayli ağırlıklı olarak Batı imgesi içinde yer almaktadır.

Türkiye'nin çok partili yaşama yönelmesinde etkili olan dış dinamiklerin başında; ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin oluşturduğu Batı bloğuna kayış yatmaktadır. Türkiye'nin bu yeni oluşum içinde yerini alabilmesi için Batının hemen her alandaki norm ve standartlarını benimsemesi zorunlu hâle gelmiştir²³¹.

Bu noktada, savaş döneminin ve sonrasında Türkiye'nin iç siyasetindeki etkisini dikkate almak gerekir. Savaş döneminde iktisadî sorunlar için uygulamaya konan

---

²²⁸ II. Dünya Savaşı sonunda Yunanistan'da komünistlerle iç savaş baş göstermiş, Türkiye de 1945 ve 1946 döneminde SSCB'nin Kars ve Ardahan üzerindeki toprak ve Boğazlarda üs elde etme istekleri ile karşılaşmıştır. Bu atmosfer içinde, 1947 yılında ABD Başkanı Truman, Kongreden Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım için 400 milyon dolarlık bir ödenek istemiştir. Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolarlık bir yardım askerî yardım yapılmıştır. Armaoğlu, (tarihsiz), s. 441.

²²⁹ II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konan ABD kaynaklı bir ekonomik yardım paketidir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülke (İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç), bu plan uyarınca ABD'den iktisadî kalkınma yardımı almıştır. Marshall yardımları sonucunda ve üç yıllık bir süre içinde Avrupa'daki sanayi üretimi savaş öncesine oranla % 25, tarımsal üretim ise % 14'lük bir artış göstermiştir. İlk etapta 6 milyar dolarlık bir iktisadî yardım yapılmıştır. Bu yardım ileriki yıllarda 12 milyar dolara ulaşmıştır. Armaoğlu, (tarihsiz), s. 443.

²³⁰ Armaoğlu, s. 444.

²³¹ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.113.

çeşitli önlemler, daha sonraki siyasal yapıyı etkilemiştir. Bürokrasiyi çok güçlendirmiş olan 1940 yılında çıkarılan Millî Korunma Kanunu ile 1938 yılında çıkarılmış olan Toprak Mahsulleri Kanunu ile birleşince, büyük toprak sahipleri ile kentteki karaborsacı tüccarı palazlandıran sonuçlar doğurup küçük köylüyü fakirleştirince, halk rejime yabancılamıştır. Buna 1942’de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu da eklenince toplumun İnönü dönemi hükûmetlerinden soğuması daha da artmıştır²³². Savaş yıllarında bir yandan iktisadî sıkıntılar aşılmaya ve savaşa girmemeye çalışılırken, diğer yandan da Atatürk döneminde başlatılan eğitim ve kültür alanındaki çabalar devam ettirilmiştir. İnönü döneminin en önemli eğitim kurumu kuşkusuz Köy Enstitüleridir. 1940 yılında kırsal kesime öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Köy Enstitüleri, Türkiye’nin dünya eğitim tarihine kazandırdığı en özgün modellerden biri olarak döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde eğitim ve kültür alanındaki diğer gelişmeler; klâsik Batı müziği eğitimine önem verilmesi, tiyatrunun yaygınlaştırılması, yeni kitaplık ve kütüphanelerin açılması, Doğu ve Batı klâsiklerinin Türkçeye kazandırılması şeklinde sıralanabilir²³³.

G) Demokrat Parti (DP) ve ABD’nin Yükselişi

Demokrat Parti (DP) temelde siyasal özgürlük, özel girişimin güçlendirilmesi, Türkiye’nin dünyaya açılması, bireysel hakların geliştirilmesi, kalkınma hareketlerinde taşraya öncelik verilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi vb. programları savunmuştur²³⁴. CHP’nin ekonomi modeline sürekli eleştiri getirmiştir. 1946 yılından sonra ülkedeki muhalefetin arttığını gören CHP birçok alanda yeni uygulamalar başlatmıştır²³⁵. DP bütün bu yapılan uygulamalara rağmen 14 Mayıs

---

²³² İktisadî alandaki tüm olumsuzluklara karşın devletin kontrolündeki döviz rezervlerinde olağanüstü bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye silâh sanayinde kullanılan kromu savaşan ülkelere satarak önemli ölçüde döviz elde etmeyi başarmıştır.

²³³ Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’inde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Çağdaş Türkiye Cilt: 4*, (Yay. yön. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 428, 486 ve 492.

²³⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859- 1952)* Cilt: 3, İstanbul 1952, s. 662 – 673.

²³⁵ CHP’nin bu uygulamalar içinde; tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, gazete kapatma yetkisini hükümetten mahkemelere verilmesi, üniversitelere özerklik verilmesi, Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması, Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları Kanunu çıkarılması, İnönü’nün “Değişmez Genel Başkan” sıfatına son verilmesi, din derslerinin seçmeli olarak okutulması, imam-hatip yetiştirilmesi için kurslar ve Ankara’da bir İlahiyat Fakültesi açılması sayılabilir.

1950’de yapılan seçimleri, yeni seçim kanununa göre “çoğunluk sistemi” gereğince oyların % 55’ni alarak ve 408 milletvekili çıkararak kazanmıştır.

Bu dönemin ilk yıllarında iktisadî alanında önemli gelişmeler olmuş, uluslararası ortamın uygunluğu dolayısıyla tarım ihracatının artması, DP’nin seçmen tabanının önemli bir kısmını oluşturan tarım kesimine verdiği destekler, tarımda makineleşmeyi artması ile sağlanan ek gelir tarım kesiminin yaşam seviyesini yükseltmiştir. Ayrıca dış yardımların ve kredilerin; özellikle Kore Savaşı sonrasında Türkiye’ye başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin bakışının değişmesi ve Türkiye’nin Batı ile siyasal, iktisadî ve askerî işbirliğinin arttırması sonrasında hızlı bir şekilde bulunabilmesi iktisadî yaşamı destekleyici bir unsur olmuştur. Ülke içinde özellikle taşrada yaşayan vatandaşların gelirleri artmış, karayolları yapımı hızlanmış ve ulaşımdaki kolaylıklar iç ticareti ve haberleşmeyi hızlandırmıştır. Demokrat Parti özellikle taşra oyları ile beslendiği için taşradaki muhafazakâr ağırlıklı seçmenlerin ve yeni oluşan sermaye kesiminin iktisadî ve toplumsal taleplerine yönelik politikalar uygulamıştır²³⁶.

Aslında DP’nin kurucu ve yönetici kadrosu, CHP içinde uzun yıllar siyaset yapmış, Cumhuriyet Devrimi sürecinde görev almış, Batılı dünya görüşüne sahip kişilerdir. DP’nin, modernist dünya görüşü bağlamında CHP’den farklılaştığını söylemek pek olanaklı değildir²³⁷. Ancak toplumda yükselen muhafazakâr muhalif söylemleri bünyesinde barındırmış ve onların bazı marjinal olmayan taleplerini yaşama geçirmiştir. Böylelikle o güne değin siyasal alanın dışında kalan köylü ve muhafazakâr kesimler Türk siyasal yaşamında belirleyici aktör konumuna ulaşmıştır.

---

²³⁶ Eroğul, 1998, s. 115

²³⁷ Ancak Demokrat Parti’nin kökenlerini Türk siyasal yaşamında daha eski temel bir ayrılık bağlamında çözümlenmek mümkündür. Bu 1902 yılında yapılan Jön Türkler kongresine kadar uzanır. Bu kongrede Jön Türkler, merkezî otoritenin güçlü olmasını savunanlar ile liberal bir yönetim biçimini savunanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Birinci grup Ahmet Rıza liderliğinde İttihat ve Terakki adını almıştır. İkinci grup Prens Sabahattin çevresinde toplanmış ve Osmanlı Ahrar Fırkasını oluşturmuştur. İttihat ve Terakki anlayışı I. Dünya Savaşı ve ardından başlayan Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM’e Birinci Grup ve sonradan Halk Fırkası’ni en sonunda da Cumhuriyet Halk Partisi’ni ortaya çıkarmıştır. İkinci Grup, Ahrar, Hürriyet ve İtilaf ile Cumhuriyetin ilanı sonrası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası adlarıyla partilemiştir. İşte 1946’da kurulan Demokrat Parti bu İkinci Gruptan nüvelenmiş ve sonunda doğmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, henüz Cumhuriyet Devrimlerinin tam oturmadığı aşamalarda ortaya çıktığı için, demokratik hayatın birer parçası olamamışlardır. Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, ss.12-14

Aydınlatma düşüncesinin Türkiye’deki eğitim kurumları olarak tasarlanmış Halk Evleri ve Halk Odaları kapatılmış ve bütün malvarlıkları devletleştirilmiştir. Ayrıca bu kurumların gelirleri ve taşınmazları hazineye alınmıştır. DP özellikle kuruluşundan beri eleştirdiği ve bir Sovyet Modeli olarak gördüğü, 1942’de faaliyetine başlayan ve başta taşra olmak üzere öğretmen ihtiyacının giderilmesine önemli katkıda bulunan “Köy Enstitüleri”ni kapatarak onları sıradan birer öğretmen liselerine çevirmiştir. Bunlar muhafazakâr kesimi memnun etme gayretleri olmanın yanında, bunların bir özelliği de Türk siyasal yaşamında bu tarihten sonra egemen olan sol karşıtı söyleme dayanılarak yapılan etkinlikler olmalarıdır²³⁸.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD’nin Türk siyasal yaşamındaki belirleyiciliği giderek artmış ve bu DP döneminde en üst noktasına ulaşmıştır. ABD’nin bu dönemdeki olumlu imgesinin temelinde, Avrupa’nın gözden düşmesi ve Türkiye’nin Batı bloğu içinde yer alışı gösterilebilir. Petrol araştırması, akaryakıt tedariki, deniz vasıtaları, motorlu araçlar, montaj malzemeleri, sanayi altyapı malzemeleri, silâh tedariki, elektrifikasyon işleri, araştırma, projelendirme ve yatırım hizmetleri tamamen ABD’ye veya onun kontrolüne verilmiştir²³⁹. Ancak bu dönemde hemen her alanda hızlı bir büyüme ivmesi yakalanmıştır²⁴⁰. Bu süreç, yüksek oranda borçlanmak pahasına gerçekleştirilmiştir. 4 Mayıs 1958’de Türk parasının değeri Amerikan doları karşısında üç kata yakın düşürülerek (1 ABD doları 2.80 TL’den 9 TL’ye yükseltildi) dış borç almanın önü daha da açılmak istenmiştir. Doğal olarak dönemin sonuna

---

²³⁸ Katoğlu, s. 429.

²³⁹ Kongar, 1999, s. 350.

²⁴⁰ DP Döneminde özellikle kırsal hizmetlerde önemli başarılar elde edilmiştir. Kamu ve özel teşebbüs yatırımları bu dönemde önemli oranda artmış ve başta tarım olmak üzere ekonomik büyüme hızlanmıştır. Tarımda ekili alan 1940 ile 1950 arası 14,5 milyar hektar civarında iken 1960’da 23.264 hektara yükseltilmiştir. Traktör sayısı 1949’da 1.756 iken 1960’da 42.136’ya yükselmiştir. Toplam tarım üretimi bu dönemde iki katına çıkarak 1950 endeksi 100 birim alındığına 130’a yükselmiş, sanayi üretimi 1948’de 100 endeksinden 1960’da 256 çıkmıştır. Kömür üretimi iki katına çıkmıştır. Fabrika, konut ve diğer bina sayılarında, özellikle küçük kent ve kasabalarda çok büyük artışlar görülür. 1948’de 9.093 kilometre olan karayolları 1961’de 23.826 kilometreye, ticarî araçların sayısı 14.100’den 68.400’e, özel araçlar yaklaşık 8.000’lerden 45.800’e çıkmıştır. Bu on yıl içinde okul sayısı 18.282’den 25.922’ye; öğrenci sayısı tüm seviyelerde 1.785 milyondan 2.932 milyona çıkmıştır. Okuryazarlık oranı % 33,5’ten % 43,7’ye yükselmiştir. Gayri Safi Milli Hâsıla on yıl içinde 496 liradan 1836 liraya yükselmiş; sabit para değeri üzerinden hesaplanan millî gelir de on yıl içinde yüzde elli artış göstererek 434 liradan 601 liraya çıkmıştır. Kişi başına düşen millî gelir 1938’de 50, 1950’de 428, 1960’da ise 1.598 liraya çıkmıştır. Sabit fiyatlarla bu üç rakam 432, 434 ve 601 liradır. Kongar, 1999, ss. 357-360.

doğru enflasyonist baskı ortaya çıkmıştır. DP yıllık on yıllık dönemde ortalama % 5 gibi önemli bir büyüme hızı yakalamıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönem dış siyasette önemli gelişmelerin olduğu yıllardır. Savaş sonrası başlayan iki kutuplu dünya içinde Türkiye, savaş sonrasında Batılı ülkelerle işbirliği yolunu seçmiş, ABD ve onun müttefiki olan ülkelerle ikili ve çokuluslu ittifaklar ve antlaşmalar sistemine girmiştir. Türkiye, Kore Savaşı sonrasında NATO'ya katılmış ve ABD ile Ortadoğu'da bir denge siyaseti uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin NATO'ya üye olması Sovyetler Birliğini daha da rahatsız etmiştir. Türk-Sovyet ilişkileri bu dönemde Ortadoğu bölgesinde meydana gelen krizlerin etkisi ile çok gerilmiştir²⁴¹.

DP Hükümetlerinin ülke içindeki özellikle sol hareketlere karşı sertlik politikalarının temelinde ABD ile kurulan müttefiklik ilişkisi yatmaktadır. Türkiye bu dönemde ABD merkezli dış siyaset izlemiştir. Sovyet etkisinin Balkanlarda 1950'li yıllarda artması ve Yugoslavya'nın da Sovyetlerden bağımsız bir politika izleme gayreti içinde oluşu Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı ortak bir ittifak kurma fikrine yöneltmiştir. 1954'de Yugoslavya'nın Bled kentinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında "Balkan İttifakı" imzalanmıştır. Güçlü bir işbirliğine dayanmasa da bu ittifak, bölgedeki Sovyet tehdidine karşı kurulmuştur. Ancak Türk-Yunan gerginliğinin 1955'te başlaması ve Sovyetlerin Yugoslavya'ya karşı uyguladıkları politikalarını değiştirmesi bu ittifakın güçlenmesini engellemiştir. Aynı şekilde Türkiye, Ortadoğu'nun hızlı bir şekilde savaşa sürüklenmesi ve Arap-İsrail Anlaşmazlığı ve Sovyetlerin bu olaylar sonrasında Ortadoğu'ya müdahalesinin artması üzerine bölgedeki güvenlik sorununu "Bağdat Paktı" kurarak çözmeye çalışmıştır²⁴². Bağdat Paktnın, ABD tarafından da desteklenen bir siyasal ve askerî örgüt olması hedeflenmiştir. Ancak Nâsır'ın liderliğindeki Mısır ve Suriye bu teklifi reddetmiş ve kendileri İsrail'e karşı Arap kökenli devletlerin oluşturduğu örgütlenme faaliyetlerine girişmişlerdir. 1955'de Türkiye ve Irak "Bağdat Paktı"nı imza etmişlerdir. Bu paktın temel amacı üye devletlerarasında bir savunma ve işbirliği yapmaktır. Bu pakta isteyen bölge devletlerinin de katılması öngörülmüştür. Fakat

---

²⁴¹ Gönlübol ve Sar, s. 245.

²⁴² Armaoğlu, s. 525.

bölge devletlerinden ziyade pakta İngiltere, Pakistan ve İran katılmıştır. Bu pakta özellikle Türkiye Başbakanı Adnan Menderes büyük önem vermiş ve paktın genişletilmesi ve Ortadoğu'daki rolü konusunda büyük gayret göstermiştir. Zaten olayların akışı bu paktın bir işlevinin olmadığını gösterecektir. Paktın asıl zayıflaması ise 14 Temmuz 1958'de Irak'ta patlak veren ihtilâl hareketidir. Bu ihtilâl hareketi ile Irak'taki monarşi yıkılmış, yeni kurulan General Kâsım liderliğindeki Irak rejimi, paktan çekilmiştir. Bağdat Paktı, bu gelişmelerin getirdiği bir sonuç olarak önemini ve işlevini yitirmiş, bu pakt 1963'te Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization-CENTO) adıyla yeni bir örgüte dönüşmüştür²⁴³. Buna karşılık başta Suriye ve Mısır olmak üzere bazı Arap ülkeleri, bu pakta ve ittifaklar zincirine karşı Sovyetler ve uydusu olan Doğu Avrupa ülkelerinin de askerî ve siyasi desteklerini de alarak kendi aralarında *İsrail karşıtlığı* çatısında birleşmiştir²⁴⁴.

Demokrat Parti Döneminde, Türkiye'nin dış siyasetinin gündemine giren önemli konulardan biri de Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs sorunu yalnızca gündeme gelmekle kalmamış aynı zamanda bu dönemde Türkiye'nin millî bir devlet politikası olmuştur. Kıbrıs sorununda Türkiye 1955'den sonra aktif bir tutum içine girecek ve Kıbrıs'ta taraf ülke konumuna gelecektir²⁴⁵. 1955 Londra görüşmelerinde sonuç alınamaması ve 1958'de Kıbrıs'ta Rum terörünün artması ile Türk-Yunan ilişkileri de gerginleşmiş NATO'nun Güneydoğu kanadındaki bu sorun ABD ve İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Londra ve Zürih Antlaşmaları imzalanarak 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs'ta iki kesimliliğe ve iki halkın (Türk ve Rum) egemenliğine dayanan Kıbrıs Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin Batı bloğuna bakışının en belirgin olarak ortaya çıktığı olay, Bandung Konferansıdır. Bandung Konferansı, Hollanda'nın sömürgeci iken, 1945'ten sonra sürdürdüğü bir bağımsızlık mücadelesi sonunda, 1949'da bağımsızlığını kazanan Endonezya'nın teşebbüsü ile, 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde yine Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanmış olup, Asya-Afrika Konferansı adını almıştır. Gerçekten, 1955 yılı geldiğinde Asya'da sömürge ülke hemen hemen

---

²⁴³ Armaoğlu, s. 515.

²⁴⁴ Armaoğlu, s. 526.

²⁴⁵ Fırat, ss. 603-605.

kalmamıştır. Fakat Konferansa katılan 29 ülkeden ancak 6 Afrika ülkesi, Mısır, Habeşistan, Ghana, Liberya, Libya ve Sudan bağımsız ülkelerdir²⁴⁶.

Konferansın amacı, yeni bağımsızlıklarını alan Afrika ve Asya ülkelerinin, Amerika ve Sovyet Rusya gibi iki büyük nükleer güç karşısında varlıklarını korumak için bir birlik ve dayanışma sağlamaktır. Fakat konferansa katılan 29 devlet o kadar “heterojen” yani siyasal sistem ve dış politikaları itibarıyla birbirlerinden o derece farklı idi ki, Asya Devleti olarak davet edilen Türkiye bu konferansta bir bakıma NATO’nun temsilcisi gibi hareket ederken Çin Halk Cumhuriyeti de Asya-Afrika devleti sayılmayan ve dolayısıyla konferansa dâvet edilmeyen SSCB’nin temsilcisi durumundadır²⁴⁷. Öte yandan, bazı Arap devletleri (Irak, Ürdün, Lübnan ve Libya) Batının görüşünü savunurken, bir kısmı da (Mısır, Suudî Arabistan, Suriye ve Yemen) tarafsızlığı savunmuştur. Asya ülkeleri içinde Pakistan ve Seylan Batı görüşüne eğilim gösterirken Hindistan, Birmanya ve Endonezya tarafsızlığı savunmuştur²⁴⁸.

Konferansta en hararetli tartışmalar, Batının temsilcisi durumunda bulunan ve milletlerarası komünizm tehlikesi karşısında tarafsızlığın tehlikelerine işaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Hindistan’ın komünist veya anti-komünist her türlü kuvvet gruplaşmasının karşısında olduğunu ve fakat NATO’nun sömürgeciliğin en güçlü koruyuculuğundan biri olduğunu ileri süren Hindistan Başbakanı Nehru arasında olmuştur²⁴⁹.

---

²⁴⁶ Armaoğlu, ss. 625-626.

²⁴⁷ Armaoğlu, s. 632.

²⁴⁸ Armaoğlu, s. 635.

²⁴⁹ Armaoğlu, s. 636.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA SORGULAMA DÖNEMİ: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'NIN GÖRÜNÜŞÜ

I) MERKEZ SAĞIN AVRUPA'YA BAKIŞI

A) İktisadî Olarak: Plânlı Dönem ve İthal İkameci Hızlı Kalkınma

Demokrat Parti (DP) kendisini kesin çizgilerle sağ veya sol olarak nitelememiştir. CHP'nin klâsik siyasal ve kültürel duruşundan ayrılan DP, bu yanının meşrûyetini sürekli iktisadî kavramlara başvurarak sağlamaya çalışmıştır. “Büyüme”, “kalkınma”, “zenginlik”, “refah” gibi kavramlar dönemin siyasal söylemine damgasını vurmaktadır. Ancak şunu vurgulamakta yarar vardır ki, DP'nin yöneticileri CHP içinden çıkan kimselerdir ve bundan dolayı CHP'nin siyasal ve kültürel yönden muhaliflerini etkin kılmamışlardır. Esas kopma *Hasan Bülent Kahraman*'ın vurguladığı gibi 1960'tan sonraki dönemde olmuştur. Ona göre bu kadrolar, Cumhuriyet Batılılaşmasının bir sentezidir. Çoğu İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) mezunu bu genç mühendislerin önemli bölümü taşra kökenli idealist kişilerdir²⁵⁰. Amaçları Batının bilimsel ve teknik ilerlemesini Türkiye'ye taşımak, burada bir dinamizm yaratarak ülkenin hızla kalkınmasını sağlamaktır. Amaç Batı standartlarında bir yaşamın tüm Türkiye'de egemen olması için çalışmaktır. Bunun için bu gençlerden bazıları bürokrat olarak yurt dışında eğitime de gönderilmiştir²⁵¹. Teknoloji ve hattâ iktisadiyat anlamında Batı ile bir sorunları yoktur. İşte önemli ayırım burada ortaya çıkmaktadır. Batılı standartlara da öykünseler ve hattâ gündelik yaşamaları Batılı gibi sürdürseler de, kültürel olarak Batı ile aralarına bir mesafe koymaktadırlar. Kendilerini “muhafazakâr”, “memleketçi”, “mukaddesatçı” veya “milliyetçi” sıfatlarıyla nitelemekteydiler²⁵². Ayrıca dinsel ritüellere de uygun davranmaktaydılar. Bu kadro içinden, ilerleyen yıllarda İslâmcılık akımının temsilcileri olan kişiler de çıkacaktır. İktisadî olarak Batının gelişmişliğini Türkiye'ye

²⁵⁰ Hasan Bülent Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 136.

²⁵¹ Kahraman, s 140.

²⁵² Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 12-15.

taşımakta kararlı olan bu kesim, siyasal olarak da Batı demokrasileriyle sorunlu değildir²⁵³. Nilüfer Göle bu durumu, mühendislerin kendilerini, kapitalizmin karşısında sanayileşmenin, geleneklerin karşısında rasyonalizm ve pozitivizmin, liberal düşüncenin karşısında toplum mühendisliğinin sözcüleri, temsilcileri olarak konumlandırmakta olduklarından hareketle açıklamaktadır²⁵⁴. Bu genelleştirme, özellikle yukarıda anlatılanlarla tam örtüşmemektedir. Genel olarak kalkınmacılık bağlamında bir pozitivist tavırları varsa da, özellikle kültürel alandaki tavırları, Cumhuriyetin kurucu sürecindekiyle bazı farklılıklar gösterir. Bundan dolayı da, CHP ve çevresince şiddetle eleştirileceklerdir. *Kahraman*, aslında bu tavrın, Cumhuriyet ideolojisine uygun olduğunu, kalkınmanın ve Batının yakalanması düşüncesinin Atatürkçülüğe içkin olduğundan yola çıkarak öne sürmektedir. Bunu Kemalist sentez olarak görmektedir²⁵⁵. Bu sentezin oluşabilmesini de, Batılılaşmanın artık içselleştirilmiş olduğuna bağlamaktadır. Ona göre artık Batılı değerler Türkler tarafından içselleştirilmiş, bu taşralı gençler de bunun en görünür sentezi olmuştur. Bunun en önemli kanıtı olarak da, 1960 İhtilâli sonrası, bütün iktidarların bu anlayışı sürdürmüş olmasını ve başka bir zihniyetin bu “muhafazakârlıklılığın” yerini alamaması olarak göstermektedir²⁵⁶. Aslına bakılırsa sol bahsinde de görüleceği gibi, Batılılaşma sorunu sol cenahta “emperyalizm” vurgusunun dışında pek işlenmemiştir. Batılılaşma sorunu daha çok sağ siyasetin içinde yoğun olarak işlenmiştir.

Batılılaşmanın en önemli tartışma alanlarından bir tanesi, erken Cumhuriyet dönemi olarak imlenen XIX. yüzyılın son yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan Batılılaşma veya Avrupa tartışmalarından mirâs kalan, teknik ve kültür olarak Batılılaşma meselesidir. Yukarıda değinilen bu tartışma, 1960’lı yıllarda da, etkisini

---

²⁵³ Nilüfer Göle *Mühendisler ve İdeoloji* adlı kitabında daha çok 1970 sonrası mühendislerin dünya görüşlerini modernizm eleştirisi üzerinden çözümlenmeye çalışsa da, bu hareketi Batı-dışında kalmış toplumların “toplum mühendisliği” biçimindeki modernleşme hareketi olarak görmektedir. Ona göre, “Batı-dışı toplumların tarihsel değişim çizgisini modernliğin kendi tarihinden çok modernliğe öykünme, gelişme tutkusu belirlemektedir. Zayıf tarihsellik, modernliğin içsel ve yerel bir süreç olarak ortaya çıkmadığı toplumları tanımlamaktadır. Bu toplumlar, Batı modernliğinin izdüşümünde tarihlerini ve toplumsal, öznel bilinçlerini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Batı-dışı toplumsal aktörlerin ortak özelliği içinde yaşadıkları toplumu kendi eserlerinin, eylemlerinin neticesi olarak görmemeleri ve yabancılaşmaları”. Nilüfer Göle, s. 12.

²⁵⁴ Göle, s. 14.

²⁵⁵ Kahraman, s. 136.

²⁵⁶ Kahraman, s. 142.

göstermiştir. Sağ kanatta bazı istisnalar dışında²⁵⁷ Batının iktisadî ve teknik gelişmişliğini, ulaşılması ve örnek alınması gereken bir hedef olarak görmeyen yok gibidir. Emperyalizm vurgusu sağ içinde, radikalleşme ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Statüko içinde kabul edilecek unsurlar, Batı ile bütünleşme konusunda bir kuşku duymamaktadır. İktisadî alandaki plânlı kalkınma stratejisi ve bunun Türkiye'deki uygulayıcıları için Batı ve Batının iktisadî yapısı tamamen alınmalıdır. Bu iktisadî yapının üst yapısal unsuru olan siyasal anlamdaki liberal demokrasi ile de bir sorun yaşanmamaktadır. Zirâ özellikle ithal ikameci siyasalar ile hızlı bir kalkınma sürecine giren Türkiye, bu sistemin uygulayıcısı konumdaki sağ partiye (Âdalet Partisi) güçlü oy desteği vermektedir. Liberal demokrasi tüm bunlarda öte, bu zihniyete içkin bir yapıdır. Dönemin güçlü figürü *Süleyman Demirel*²⁵⁸ yukarıda sayılan özelliklerin neredeyse tamamını bünyesinde barındıran bir “ideal tip”tir²⁵⁹. Bu anlamda, iktisadî merkezli bir Batılılaşmanın tamamen içe sindirilmesinden bahsetmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de kapitalizmin ilkelerini açıktan savunmak, 1960-80 arasının konjonktürü göz önünde tutulursa, pek olanaklı olmamıştır²⁶⁰. Öne çıkan vurgu, diğer siyasal gruplarca da paylaşılan “kalkınma”, “sanayileşme”, “refah” çerçevesinde

---

²⁵⁷ İslâm’la sosyalizmi örtüşüren ve bunu da modernizm eleştirisi üzerine kuran Nurettin Topçu; yine aynı biçimde, İslâmî-sağ kesimde çokça sevilen İsmet Özel ve Sezai Karakoç gibi şâirler bunun ender örneklerinden biridir. Uzun yıllar sağ kanatta anılan toplumbilimci Cemil Meriç de köklü bir modernizm eleştirisi yapar.

²⁵⁸ *Demirel*, Isparta’ya bağlı İslamköy’de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyonkarahisar’da bitirdi. Şubat 1949’da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi’nden mezun oldu. 1954 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nde Barajlar Dairesi Başkanı oldu. 1955 yılında da Adnan Menderes tarafından Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’ne atandı. Bu arada Eisenhower Vakfı’nın onu burslu olarak seçmesiyle ABD’ye gitti. 1962-1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalıştı. Aynı yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde inşaat mühendisliği konusunda dersler verdi. Ayşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 12

²⁵⁹ Ünlü Alman toplumbilimci Max Weber’in kavramlaştırdığı, “İdeal tipler” tarihsel bulguların incelenmesi sonucu, zihinde yaratılan, gerçeklikte tam örneği bulunmayan belli bir toplumsal olgunun tüm tipik özelliklerini kapsamının yanı sıra, farklılıklarını da işleyen bir kavramsallaştırma biçimi olarak tanımlanabilir. Weber bu zihinsel kavramlaştırmaları kullanarak söz konusu olguyu ideal tip ile arasındaki benzerlik ya da sapmaları karşılaştırmak suretiyle inceleyerek bulguları ile söz konusu olgu hakkında anlayarak bir açıklama yapmak istemektedir. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 56.

²⁶⁰ Aslına bakılırsa daha önceden de kapitalist nitelikli sayılabilecek istekler, doğrudan dile getirilememektedir. Türkiye’de burjuva sınıfının oluşmaması, bu söylemi doğrudan kamuoyuna taşınmamasının ve dolayısıyla da meşrûiyet kazanamamasının bir nedeni olsa gerekir. Bunun yanında Cumhuriyet ideolojisinin güçlü solidarist (dayanışmacı) vurgusu ile halkçılık ilkesi bu isteklerin yüksek sesle dile getirilmesini engellemiştir.

şekillenir. Demirel'in kendiyile özdeşleştirdiği “Büyük Türkiye” ideali, “kalkınmış, yoksulluğu yenmiş, mâmur” Türkiye imgesiyle tamamlanır. Siyasal yaşamı boyunca ve özellikle de bu yıllarda, “projecilik”ten, “büyük düşünmek”ten, “Türkiye’yi ikiye katlamak”tan söz etmiştir²⁶¹. Bürokratik dönemine konuşmalarına hâkim olan gündelik dilin yanında, sayı vererek konuşması, ülkenin iktisadî büyüklükleri ile konuları ya da herhangi bir iktisadî olayı rakamsal karşılaştırmalarla dile getirmesi, bu tutumun yansımasıdır. Halk gözünde “hesap adamı”, “mühendis”, “iş yapan adam” kimliğini kuran temel argümandır. Bu tavrın oluşmasında 1960’lı yıllarda hız kazanan “plânlı kalkınmacılık” anlayışının belirgin izleri vardır. İşte Demirel tam bu noktada, iktisadî kimliğini ortaya koyar. Plânlama konusundaki tutumu doktriner değildir. Kendi ifadesiyle “doktrinle Türkiye’nin kalkınmasının mümkün olmadığı”nı vurgular²⁶²:

“Plan; biçildiği şekilde giyilmesi gereken dar bir ceket değildir. Planı sorumsuzluk, hareketsizlik ve vatandaş ihtiyacına sırt çevirmenin bir bahanesi sayan görüşe katılmıyoruz (...) Planlama özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici olmalıdır. Emredici planın, demokratik ilkeler ve anayasa düzeniyle bağdaşması mümkün değildir.”

Ardılı olduğu DP çizgisinin “plân-pilâv”²⁶³ polemikindeki duruşunu, müdahaleciliği sınırlı bir kalkınmacılık söylemine monte etmeye çalışmaktadır. Demirel, devlet müdahalesine karşı bir tavır takınmamıştır. O dönemde sosyalist plânlama ile kalkınan ülkelerin câzibesi ile mücadele etmesi ve temsil ettiği Türk özel sektörünün güçlendikçe şikâyet etmeye başladığı devlet müdahalesinin bazı uygulamalarına karşı çıkması nedeniyle, plânlamaya böyle bir bakış geliştirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Demirel kapitalizmle ya da halk nezdinde kapitalizmin anlam kümesi içine giren ifâdelerle kendisini özeleştirecek bir söylemden kaçınmıştır:

“Ben kapitalist sistemle kalkınma olur müdafaasını yapmıyorum. Bizim seçmiş bulunduğumuz kalkınma modeli ne kapitalist sistem, ne liberalist sistem, ne sosyalist sistem. Türk anayasasının tespit ettiği sınırlar içerisinde karma ekonomiyi öngören, mülkiyeti, özel teşebbüsü varsayan ve memleketin kaynaklarını, memleketin ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiş bir plana göre millî geliri dağıtan bir kalkınma modeli. Memleketin

²⁶¹ Komsuoğlu, ss. 21-23.

²⁶² Süleyman Demirel, *Siyasî İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, Aydınlar Ocağı Yayınları, 1975, s. 16.

²⁶³ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 25-27.

gerçeklerinin neye ihtiyacı varsa o tarafa yönelen bir kalkınma modeli. Ne için illâ ki doktrin kopyası yapalım”²⁶⁴.

Demirel’in bu çizgisinin aslında Cumhuriyetin “*imtiyazsız, sınıfsız bir kitleyiz*” şiarıyla aynı olduğunu belirten Bora, bunu Cumhuriyetin “dayanışmacı” bakış açısının yansıması olarak görmektedir²⁶⁵. Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde keskin bir iktisadî doktrinin benimsenmediği ve bunun günün koşullarına göre şekillendiği bilinmektedir. İzmir İktisat Kongresi’nin de temel bakışının bu çerçevede olduğu, bunun da, Avrupa’nın kalkınmış yapısını yakalamak olduğu söylenmektedir²⁶⁶. Bu yapılırken burjuva sınıfı yaratılacaktır. O gün için ağırlığı olmayan işçi sınıfı aslında büyük bir kaygı uyandırmamıştır. Önemli olan ülkenin iktisadî temelini oluşturan tarım kesiminin durumudur. Olası bir sanayileşme hamlesinde, bundan en olumsuz etkilenecek kesim nüfusun %70’ini oluşturan çiftçidir²⁶⁷.

AP de bu duyarlılığı sürdürmüştür. Sadece Demirel özelinde değil, AP için de, kapitalizm ve liberalizm vurgusu merkezî bir rol üstlenmemiştir. Tanel Demirel’in, dönemin AP milletvekili Aydın Yalçın’dan aktardığı gibi, Yalçın kendi ideolojilerini “*XIX. Asır liberalizmine taalluk eden hiçbir nokta yoktur*” ifadeleriyle sanki kapitalizmden ayrı tutmak ister²⁶⁸. Ancak 1960’ın iktisadî alt yapısı ile Cumhuriyetin kuruluş yılları arasında yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Bu dayanışmacı gelenek sadece Cumhuriyet için değil, onu da aşarak Türkiye için verili bir sosyo-iktisadî yapıdır. Bu noktada, Demirel’in iktisadî çizgisiyle Cumhuriyetinkini örtüştürmek sorunlu olmaktadır. Demirel’in AP’yi “*tarım halkına, köylüye, çiftçiye dayanarak sanayi kurabilmenin adı*”²⁶⁹ olarak tanımlaması da bu verili alt yapısal unsurun hâlâ geçerli (1960-80 arası) olduğunu gösterir. Türkiye’de tarımsal nüfus, 1960 sonrası hızlı kalkınma sonucunda dahi % 70’ler civarındadır²⁷⁰. Bu noktada Demirel’in işlevi temsil ettiği sanayici kesimle tarım kesimi arasında bağı korumak olmaktadır. Zirâ

---

²⁶⁴ Demirel, 1975, s. 191.

²⁶⁵ Bora, 1998, s. 45.

²⁶⁶ Demirel, 2004, s. 35.

²⁶⁷ Kongar, 1999, s. 529.

²⁶⁸ Aydın Yalçın, *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 58, Oturum 3, Cilt 14 (27.02.1966), s. 801 aktaran: Tanel Demirel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 485.

²⁶⁹ Demirel, 1975, s. 10.

²⁷⁰ Kongar, 1999, s. 529.

gelişen bir sanayi burjuvazisi ile çatışan ilk kesim tarım kesimi olacaktır. Onun, tarım kesimince hoş görülme; Batılı, gâvur, günah, Frenk usûlü sayılan değerlerin kabul ettirilmesinde büyük rolü olmuştur. “Kâr”, “faiz”, “iktisadî çıkar”, “zenginleşme” gibi Batıyı imleyen, modernleşmeye ve kapitalizme içkin kavramlara, güçlenen sosyalist akımların da bu kavramları eleştirmesi üzerine, itibâr kazandırma gayreti vardır.

“Dünya kurulalı beri insanoğlunu menfaat saiki kadar verimli çalıştıran bir diğer metod keşfedilmemiştir (...) İsteddiği işi tutma hakkı, meşru kazancından tasarrufu ile mülk edinme hakkı ve onun istediğine bırakmak, yani miras hakkı rejimin bel kemiğidir”²⁷¹.

Demirel’in bu dönemde, gelişen kapitalist sınıfın söylemini doğrudan benimsemediği, onu “sosyal liberal” olarak kabul eden bakış açılarınca dile getirilmektedir²⁷². Demirel’in Batılı anlamda kapitalizm ve liberalizm izahı 1990’lardan sonra görülmüştür. Bunu toplumsal ve tarihsel nedenleri başka bir araştırmanın konusudur²⁷³. Ancak 1960-80 arası dönemin toplumsal koşulları göz önünde tutulduğunda, zâten Demirel’in böyle inansa bile bunu dile getirmesi zordur. Demirel için önemli olan, Türkiye’de kurulmaya çalışılan ithal ikameci kalkınmanın ve bunun sonucunda gelişecek sermaye kesimlerinin olası bir “sol” etkiyle farklılaşmamasıdır. Bu kesim Avrupa ile olan iktisadî bağlarını kültürel bağlarla da güçlendirecektir. Demirel’in Batıya bakışındaki temel nokta iktisadîdir ve böyle olduğu için de yapısal olarak belirleyicidir. Onun temsil ettiği anlayışın derdi, Batıdan gelebilecek ve bu statükoyu bozacak olası sol etkilerdir. Bu da onu sosyal-demokrat olmasa da, sosyal-liberal bir çizgiye çekmektedir:

“Biz diyoruz ki, herkesin bir şeyi olsun. Herkesin bir şeyi olsun ki, zincirden başka bu rejimde kaybedebileceğim bir şeyim yok demesin. Burada olur herkesin bir şeyi”²⁷⁴.

²⁷¹ Demirel, 1975, s. 48 ve 50.

²⁷² Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 570-571.

²⁷³ Demirel’in şu sözleri 1960-80 arasında dile getirmemesi, onun bugünle o dönem arasındaki farklı tutumunu gösterir: “Siyasî liberalizm ve ekonomik liberalizm birbirini tamamlar. Siyasette ve ekonomide liberalizm Türkiye’nin geleceğidir, gücüdür, kudretidir”. Süleyman Demirel, Demirel’in TBMM’nin Yasama Yılına Açış Konuşması 1 Eylül 1994, http://www.belgenet.com/arsiv/demirel_tbmm_1994.html, (12.05.2008).

²⁷⁴ Demirel, 1975, s. 122.

Burada değinilmesi gereken bir kesim de, DP partinin içinde yer almış bir grubun Ferruh Bozbeyli önderliğinde AP'den kopmasıdır. Genel başkanlığını Ferruh Bozbeyli'nin yaptığı Demokratik Parti²⁷⁵, sanayici kesimlerden çok tarımsal ve ticarî çıkarılara yönelik bir politika izlemiş ve AP'nin İstanbul sanayicileri ve Ankara bürokrasisi ile olan ilişkilerini uzlaşmacı olarak nitelendirmiştir. Ancak elitist bir yapısı bulunmaktadır. Bu kopuşta, kültürel nedenler ön plâna çıkmış, Batı anlayışı yine belirleyici bir etken olmuştur. Ancak buradaki belirleyicilik, iktisadî ve siyasal olmaktan ziyâde, kültürelidir. Hattâ iktisadî olarak AP ile aralarında tam bir uyum vardır²⁷⁶.

Aynı şekilde 1965'lerden sonra CHP'nin ortanın solu siyasetine kayışı ve aşağıda değinilecek bir başka önemli figür olan Bülent Ecevit'in parti içinde etkinlik kazanmasına müteakip, parti içinde sağ kanadı temsil eden kişiler de yeni CHP ile yollarını ayırmıştır. 1967 yılında Turhan Feyzioğlu önderliğinde CHP'den kopan bir grup Güven Partisi'ni kurmuştur. Parti bildirisinde “*Yolumuz Atatürk'ün gösterdiği yoldur*” deniyordu. Liberalizme ve sosyalizme karşı olduklarını ısrarla belirtmişlerdir²⁷⁷.

Bu kesim, aslında yukarıda târif edilen iktisadî ve siyasal olarak Batıya eklemleme düşüncesindeki kesimle tam bir uyum içindedir. Aralarındaki tartışma daha ziyâde kültürel nitelikli meselelerden cereyan etmektedir. Bazen şiddetlenmiş olsa da bu tartışmadaki eksen asla iktisadî boyut kazanmamıştır. Daha sonra “merkez

---

²⁷⁵ Demokratik Parti, 1970'de kurulmuştur. Ekim 1970'te Meclis Başkanlığından ve Kasım 1970'te de Âdalet Partisi'nden istifa eden Ferruh Bozbeyli ile altmış dokuz kurucu tarafından kurulmuştur. Genel başkanlığa Ferruh Bozbeyli seçilir. Yöneticileri Yüksel Menderes, Sadettin Bilgiç, Talat Asal, Faruk Sükan, Aydın Menderes, Mutlu Menderes, Nilüfer Gürsoy'dur. Demokratik Parti, http://tr.wikipedia.org/wiki/Demokratik_Partii, (21..04.2008).

²⁷⁶ Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*, Degâh Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 25-32.

²⁷⁷ Parti yöneticileri Ferit Melen, Orhan Öztrak, Cüneyt Yaşar, Deniz Hızal, Alper Akarca, Emin Paksüt, Hayri Başar, Vefa Tanır, Şevket Raşit Hatiboğlu, Hilmi İncesulu, Coşkun Kırca, Kemal Satır, Kemal Demir, Ali İhsan Göğüş, Nermin Neftçi'dir. 1969 seçimlerinde ardından üçüncü parti olmuştur. Bu arada adı Millî Güven Partisi olarak değişmiştir. Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nden katılmalarla güçlenmiştir. 1971-73 döneminde hükümette bakan ve başbakan düzeyinde yer alır. 1973'de CHP'den ayrılan bir grup Bağımsız Halkçılar ve Cumhuriyetçi Parti adıyla teşkilâtlandılar ve Millî Güven Partisi ile birleştiler. Partinin adı Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) oldu. CGP, 1980'de “Atatürkçülüğe Çağrı” adlı olağanüstü kongresini topladı. 12 Eylül'de kapatıldı. Gürtecan Bozkır, “Türk siyasal hayatında Güven Partisi, Millî Güven Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1996.

sağ” olarak adlandırılan kesim için iktisadî olarak Batı, her zaman olumlu çağrışımlar yapan, bununla da kalmayan ona entegre olunması, sisteminin aynen getirilmesi ve hattâ onunla beraber olunması gereken bir alan olmuştur²⁷⁸.

Bu noktada, 1970’lerin başına kadar, Amerika Birleşik Devletleri’nin Avrupa’nın yerini aldığı gerçeğini vurgulamak gerekir. Batı artık Amerika’dır. Amerika hem bir müttefik hem de tarihte olumsuz izleri olmayan bir figür olarak iktisadî olarak olumlanmaktadır. Bu olumluluk yalnızca iktisadî olarak değil, siyasal ve kültürel olarak da devam etmektedir. Amerika’nın hızla büyüyen iktisadî yapısı ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada kapitalist bloğun koruyuculuğunu yapıyor olması, Türkiye’de merkez sağ siyaset içinde hayli ilgi toplamıştır. 1964’teki ABD Başkanı Johnson’un mektubundan sonra itibâr kaybetmeye başlasa da, ABD 1974’lere kadar bu itibârını korumuştur. Ancak bu daha sonra, bu itibârın tersine döndüğü anlamına gelmez. Sadece eski itibârı yoktur. 1950’li yıllardan beri artık Batı dendiğinde sadece Avrupa’nın anlaşılması gerekmektedir. Batı kapsamı içinde Avrupa’nın yanında ve bazen ondan daha güçlü olarak Amerika da vardır.

1960’lı yıllarda, özellikle 27 Mayıs İhtilâli sonrası, ihtilâlin de temel nedenleri arasında gösterilen iktisadî bunalımdan çıkış için uluslararası kuruluşlarla münasebetler sürmüştür. Zâten DP’de iktidardan düşmeden önce bir borç yapılandırma anlaşması yapmıştır. O günlerdeki adıyla Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (OECE) ile ilgili çıkan haberler, Türkiye’ye vereceği borçlara ilişkindir. OECE’nin, dönemin hükûmetini başarılı bulduğu ve 50 milyon dolarlık kredinin son kısmını da serbest bırakacağı övünülerek manşete taşınmıştır. Bütçenin OECE’nin isteğine uyarak denk olarak kapanacağı hükûmetin başarılı olduğuna yorulmaktadır²⁷⁹. Yine aynı şekilde NATO’nun Türkiye’nin kalkınması için yardım yapacağı, bunun da Türkiye’ye çok yarar getireceği vurgulanmaktadır. Örneğin, OECD’nin verdiği 45 milyon dolarlık dış borcun, dış açıkları kapatmak için

²⁷⁸ Bozbeyli, s. 125; Bozkır, ss. 225-235.

²⁷⁹ *Hürriyet*, 08 Temmuz 1961. *Hürriyet* gazetesi, 27 Mayıs 1960 öncesi DP’yi desteklerken ihtilâl sonrası hızlı bir şekilde DP dönemini yermeye başlamıştır. Yargılanan DP’lilerden “sabıklar”, “düşükler” gibi ifadelerle bahsederken Yassıda Mahkemelerinde DP’lilere karşı yapılan suç isnatlarını manşete taşımıştır (Bkz. 27 Mayıs 1960 sonrası *Hürriyet* gazetesinin sayıları).

kullanılacağı olumlu bir tonla vurgulanmaktadır²⁸⁰. NATO İktisat Heyetinden bir yetkilinin açıklamaları ile Fransa'nın eski başbakanlarından E. Faure'un sekreteri olan bir kişinin gazeteye verdiği demece dayanarak verilen haberde²⁸¹, bu yıllarda sıkça rastlanan Batı ve NATO kanadından verilen "olumlu" mesajların baş sayfada yayımlanmasında olduğu gibi, gazete bunu Batının Türkiye'nin yanında olduğu imajını vererek aktarmaktadır. ABD'nin dış yardımlara ilişkin Hürriyet gazetesinin görüşünü yansıtan ikinci sayfada çıkan "Hâdiseler Arasında" adlı köşede, Türkiye'nin plânlı ekonomiye geçişiyle birlikte, ABD'den Türkiye'nin istediği yıllık ortalama 250 milyon dolarlık yardımı vermesi istenmektedir²⁸².

"Böyle bir isteğin dostumuz Amerika Birleşik Devletleri tarafından anlayışla karşılanması ve yerine getirilmesine çalışılması, kuvvetle muhtemeldir. Bizi [Hürriyet gazetesi çevresi] bu konuda iyimser olmaya götüren çeşitli sebepler arasında, iki tanesi önemlidir(...)"

Bu sebeplerden birincisi, Türkiye'ni plânlı ekonomiye geçmesi ve bunu destekleyen ABD'ni vereceği paraları denetim altında tutabileceği, kalkınma dışı (ya da denetimi dışındaki alanlara) yerlere harcanmasının kolaylıkla önüne geçebileceğidir. İkinci neden ise, ABD'de dış yardımlar ilişkin olumlu bir havanın olduğu, ABD Başkanı Kennedy'nin de vurguladığı gibi, yardımların beşer yıllık dönemlerde verilmesinin kararlaştırılmasıdır. Tüm bunlardan sonra, ABD'nin az gelişmiş ülkelere yardım yapmasının gerekliliği kesin bir dille ifade edilmektedir. Çünkü kalkınmakta olan ülkelerin, sırf iktisadî nedenlerle komünist bloğa kaymamaları için bu yardımların verilmesi gerekliliğinin idrakine varılmıştır²⁸³. Yine aynı köşede yayınlanan Türkiye'nin ABD'nin temsil ettiği bloktan çıkmamasına ilişkin bir başka yazıda, 1960'lardan itibaren güçlenen "bağlantısızlık" siyaseti "tarafsızlık" olarak adlandırılarak, Türkiye'nin bu yöne kaymamasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Hürriyet'e göre, tarafsız ülkeler "*soğuk harbi besleyen meselelerde (...) komünistlerin tarafını tuttukları, emperyalizmi tasfiye sloganı arkasında komünizmin dünya yüzünde bir cebir ve tahakküm rejimi olarak yayılmasına hizmet ettikleri*" göz ardı edilse bile, Türkiye'nin asla onların arasında

²⁸⁰ Hürriyet, 21 Mart 1962.

²⁸¹ Hürriyet, 15 Aralık 1961.

²⁸² Hürriyet, 30 Temmuz 1961.

²⁸³ Hürriyet, 30 Temmuz 1961.

yer almaması gerekmektedir. Cemal Gürsel'in, İhtilâlin (27 Mayıs) başından beri NATO ve CENTO'ya bağlı kalan hükûmet, gerek ABD gerekse Batılı müttefiklerine karşı “*vecibelerini*” yerine getirmektedir, şeklindeki açıklamasına istinaden, SSCB ile münasebetlerin ancak bu çerçevede sürdürülebileceği vurgulanmaktadır²⁸⁴. Aslında bu bakış açısı, dönemin iktidarının bakışını da yansıtmaktadır. SSCB ile ilişkiler DP'nin son günlerinde iyileşmeye başlamıştır ama bu ilişkilerin Türkiye'nin müttefiklerinin yanında yer alarak sürdürülmesi gerekir. Bu anlayışta bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Türkiye'de merkez sağın, Johnson Mektubundan sonra dahi, retorik değişse de, aynı çizgiyi sürdürdüğü söylenebilir. 1970'lerde ise ABD'ye karşı daha mesafeli bir tutum alınacaksa da, esas düşman olan solun yeri hep merkezde kalacaktır. İhtilâlden sonra Türkiye'ye iktisadî yardımda bulunmak isteyen ülkelerden olan İngiltere, 1 milyar 250 milyon sterlin yardım önermiş ve bu olay büyük bir sevinçle karşılanmıştır²⁸⁵. Bu haberi izleyen günlerde ise İngiltere'nin “Müşterek Pazar” a girişini destekleyen bir yazı gazetesinin Hâdiseler Arası köşesinde çıkmıştır. İngiltere'de yapılan tartışmaya atıfla, gazete İngiltere'nin Ortak Pazara girmesini destekleyenleri savunmakta; ertesi gün çıkan yazı da ise Avrupa'nın ortak paraya doğru gittiği dile getirilmektedir. O gün için henüz 6 üyesi (Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda) bulunan Ortak Pazarın Türkiye'nin de işine geleceği belirtilmektedir²⁸⁶. Bu haberlerin çıktığı günlerde Ortak Pazar meselesi sıkça gazetelerde yer almaya başlamıştır. Devlet Bakanı Sıtkı Ulay'ın “*Müşterek pazara girmememiz bahis konusu değildir. Biz bu teşkilâta hesapsız kitapsız balıklama dalacak bir idare değiliz*” ifâdesi iç sayfada yer alırken manşete, dönemin Ticaret Müsteşarının “*Müşterek pazara üye olmamız şart aksi halde dış münasebetler değişebilir*” şeklindeki beyanı taşınmıştır. Bu konunun bu kadar önem arz etmesi aslına Yunanistan'ın ortak pazara kabul edilişiyle ilgilidir²⁸⁷. Avrupa'nı iktisadî olarak içinde yer almak istenmektedir. O günlerde Ortak Pazarın siyasal birliğe doğru bir gidiş olduğunun da farkına varılmış, bu durum gazetelerde yer almıştır.

---

²⁸⁴ *Hürriyet*, 22 Temmuz 1961.

²⁸⁵ *Hürriyet*, 14 Temmuz 1961

²⁸⁶ *Hürriyet*, 15 Temmuz 1961 ve 16 Temmuz 1961.

²⁸⁷ *Hürriyet*, 19 Temmuz, 1961.

Türkiye'nin Batılı devletlerin yanında yer almasını iktisadî ve siyasi anlamda desteklemektedir:

“(...) Müşterek Pazara dahil altı memleketin, kendi aralarında beş yıl önce kurdukları ekonomik birliği, asıl gayesi olan politik birliğe ulaştırma kararları, hür milletlerin müşterek gayelerine uygun bulunmaktadır. Filhakika, hür milletlerin, NATO dahil olmak üzere, aralarında kurmuş buldukları çeşitli savunma sistemleri ve müşterek müesseseler gibi, Altuların varmak istedikleri yeni sistemin de asıl gayesi, insanlığı tehdit eden büyük tehlikeye [komünizm] karşı daha tesirli şekilde karşı koyma imkânının elde edilmesidir”²⁸⁸.

Amerika ile iktisadî ilişkiler artmış ancak bu hiçbir zaman Avrupa ile olan iktisadî ilişki boyutuna ulaşmamıştır. 1950'li yıllarda gelen Amerikan mallarının yerini 1960'lardan sonra Avrupa malları kısmen de yerli mallar almıştır. Tüm bunların yanında, ABD'nin siyasi ve askerî üstünlüğü, iktisadî olarak büyük ilişkiler kurulmasa da, iktisadî olarak öykünülen ve ilişkilerin artırılması isteğinin sürdüğü bir konuma onu oturtmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın iktisâden düzlüğe çıkmasında ve bu dönemde Türkiye'ye de iktisadî yardımların yapılması, ABD'nin değerini ekonomici bir bakış açısından da arttırmıştır²⁸⁹. Amerika, Avrupa'nın dolayımında Türkiye'nin de muhtaç olduğu bir güç konumuna yükselmiştir. ABD'nin SSCB ile 1960-70 döneminde sürdürdüğü sert ilişkiler aynen Türkiye'deki merkez sağa yansımış ve komünizm vurgulu bir sol aleyhtarlığı iyice belirginleşmiştir. İktisadî açıdan kapitalizme veya Amerika'nın uygulamalarına getirilen her türlü eleştiri de, komünistlikle damgalanmaktadır. 1970'lerin ortalarına kadar ABD'nin temsil ettiği (ve dolayısıyla Batının) iktisadî yapı Türk siyasetinin merkezinden eleştiriye uğramamış, bu yapının iktisadî eleştirisini yapmak siyasi akımları marjinalleştirmeye yetmiştir.

Bu dönemde, SSCB ile olan eski sert ilişkilerin yumuşadığını ve iktisadî olarak SSCB ile ilişkilerin gelişmeye başladığını belirtmekte yarar vardır. 1960'lardaki siyasi vurgu yerine bu dönemde “homo-economicus” vurgusu ağır basmaya

---

²⁸⁸ *Hürriyet*, 21 Temmuz 1961. Bu günden sonra Müşterek Pazarın ne olduğuna ilişkin, ortak pazarı destekleyen, Türkiye'nin buradan yararlanması ve buraya üye olması için neler yapılması gerektiğine ilişkin; bir kısmını Prof. Memduh Yaşa'nın kaleme aldığı çeşitli yazılar ilk sayfada veya iç sayfalarda geniş yer bulmuştur. *Hürriyet*, 27 Ağustos, 5 Ağustos, 6 Ağustos.

²⁸⁹ Kongar, 1999, ss. 362-365.

başlamıştır. Türk sağındaki bu kayış, Amerika ve Avrupa'nın müttefikliğinin sorgulanması ve solun eleştirilerinin toplumda yankı bulması ile de ilgilidir. SSCB ile iktisadî ilişkileri arttırma çabası, iki kutuplu sistemin olanakları dâhilinde mümkün olmaktadır. Devletin iktisadî yaşamdaki etkisinin, sağ kesim tarafından sorgulanmadığı; aksine istenilen bir durum olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, merkez sağın iktisadî bakış açısıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Zirâ en başta da vurgulandığı üzere Batı merkezli bir “kalkınmacılık” vurgusu merkez sağ siyasete damgasını vurmuştur²⁹⁰.

Ancak bu noktada, 1970'lerin başına kadar merkez sağ kesim içinde yer alan ve özellikle 1960'ların sonunda AP'den kopan taşra eşrafiyla, İstanbullu sermayedarlar arasındaki çıkar uyuşmazlığının sonucu, radikalleşen sağ akım için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Aşağıda inceleneceği üzere, sağ içinde kendini konumlandıran gerek Necmettin Erbakan'ın liderliğini yaptığı İslâmcı akım gerekse Alparslan Türkeş'in liderliğini yaptığı milliyetçi akım AP'nin Batılı kalkınmacılığı ile tam bir uyuşma içinde değildir. Bu noktada sağ içinde, Avrupa'nın iktisadî konumlanması açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır²⁹¹. Aşırı sağ olarak adlandırılan bu kanatlar içinde, özellikle Erbakan hareketi, Batıya solcular kadar olmasa da, iktisadî açıdan da bazı eleştiriler getirmektedir²⁹². Türkeş ise korporatizm²⁹³ olarak sınıflandırılabilir muğlak iktisadî tasarımları ile iktisadî olmaktan ziyâde siyasal ve kültürel bir Avrupa eleştirisi yapmaktadır²⁹⁴.

²⁹⁰ Demirel, 2005, ss. 568-571. Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt:1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 689-691.

²⁹¹ Alparslan Türkeş, *Millî Doktrin Dokuz Işık*, Kemer Yayınları, İstanbul, 1997.

²⁹² Mehmet Ali Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 195.; Binnaz Toprak, “Dinci Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, 1998, ss. 245-247.

²⁹³ Korporatizm, tümü tüketici olan üreticiler tarafından bütün tüketiciler için düzenli üretimdir. Toplumda sınıf yaklaşımını reddederek, her kesimin tüm faaliyetlerinin amacını, dayanışma ve ortak çıkara indirgeyen politik bir yaklaşımdır. Bir taraftan işleticilerle işletilenler, diğer taraftan da üretim ile tüketim arasındaki ilişkileri değiştirme ve geliştirmeye yönelik bir sistemdir. Korporatizmin esas iki amacı vardır: 1) İktisadî yaşamı yeniden kurmak, 2) Sosyal âdaletin tesisini sağlamak. Korporasyonlar, nispeten “lonca”lara benzerler. Korporatizm, toplumu organizmacı bir gözle görmenin bir sonucu olarak her kesimin tüm faaliyetlerinin amacını dayanışma ve ortak çıkara indirgeyen politik bir yaklaşımdır. Ayferi Göze, Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet, *Beta Yayınları*, İstanbul, 1995, ss. 71-74

²⁹⁴ Alparslan Türkeş, *Türkiye'nin Meseleleri*, Hamle Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 12-18.

B) Siyasal Olarak: Parlâmentarizme Onay, Sola ve Anayasaya Muhalefet

Türkiye’de 1960’lı yıllarda, sağ siyasetin merkezindeki siyasal tutumunu belirleyen II. Dünya savaşı sonrası orta çıkan yeni denge olmuştur. Savaş sonrası iktisâden çöken Avrupa’nın kıtasal olarak dünya siyasetinin tek merkezi olma ve onu kontrol etme vasfı da sona ermiştir. İktisadî anlamda ABD’ye bağlı bir konuma gelen Avrupa, siyasal olarak da ABD’nin korumasına gereksinim duymuştur. NATO’ya olan güven, Hürriyet gazetesinin temsil ettiği kanat açısından son derece önemli bir duruştur. Batının konumlanmasında, önemli bir yer teşkil eder. Batının kapitalist kanadını temsil eder. Türkiye’nin orada olması istenir. Dönemin NATO Genel Sekreteri Dirk Stikker’in Türkiye’ye gelişi üzerine atılan manşet, Genel Sekreterin ağzından aktarılan “*NATO’nun en sadık üyesi: Türkiye*” biçimindedir. NATO, “*Türkiye’ye karşı tüm vecibelerin*”i yerine getirecektir²⁹⁵. Batı uygarlığı olarak imlenen modernitenin doğduğu ve biçimlendiği yer olan Avrupa, artık bu coğrafi merkezliğini kaybetmektedir. En azından bunu ABD ile paylaşmak zorundadır. XIX. yüzyıl aydını için dünya siyaseti Avrupa’dan ibâretken artık başta Amerika olmak üzere Orta ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu, Afrika ve hattâ Arabistan da siyasal olarak dünya siyaseti içindeki yerini almaktadır. Bu da, Batıyı siyasal anlamda bir coğrafi yer olmaktan çıkarmaktadır. Artık Batı ile Avrupa arasındaki eşanlamlılık silikleşmektedir.

Bu durumun sağ siyaset üzerindeki en önemli etkisi, siyasal anlamda Batılılaşma ile aradaki mesafeyi azaltmasıdır. Batının liberal demokrasileri, özellikle merkez sağ değerler açısından tersi düşünülemeyecek kadar olağan bir şeydir. Radikal sağ açısından da siyasal anlamda bir modernizmin hâkimiyetinden söz edilebilir. Türkiye pratiği açısından da, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ile arasında bir ideolojik ve toplumsal süreklilik olduğu söylenen DP ve AP geleneği, iktidarını liberal Batı demokrasi modeline borçlu olduğu düşünülürse, bunun yararçı nedenleri olduğu da ortaya çıkmaktadır. ABD’nin bu olumlu imajı 13 Nisan 1966’da kamuoyuna Hürriyetçe açıklanan Johnson’un ünlü mektubundan sonra sekteye

---

²⁹⁵ Hürriyet, 10 Nisan 1962.

uğramaya başlamıştır²⁹⁶. Bu haberi sürmanşetten veren gazete, Kıbrıs meselesi ile de çok ilgilidir. Aslında kamuoyu tarafından 1964'te bilinen Johnson'un müdahalesi o zaman da yankı yapmıştı. "*Milletçe Hüsrana Uğradık*" manşetiyle çıkan gazete de, bir yetkilinin "*NATO'dan çekilebiliriz*" açıklamasına yer verilmiştir²⁹⁷. Kıbrıs konusunda ısrarlı yayın yapan gazete, Johnson'un bu tutumu karşısında birden sert tavır almıştır ancak tepkinin Johnson'un şahsına gösterilmesine de özen gösterilmiştir. Aynı günlerdeki bir haber de Amerikan elçisinin "*Türkiye'siz NATO olmaz*" ifadesi ilk sayfada sitemli biçimde de olsa yer bulmuştur²⁹⁸. 6 Haziran 1964 günkü Hürriyet'in manşeti Kıbrıs konusunda ABD'ye çatan bir üslûpta "*Amerika, çıkmamızı yine önledi*" biçimindedir²⁹⁹. ABD'nin eski imajı bozulmaya başlasa da, uzunca süre etkisini koruyacaktır. Bu süreç aslında Türkiye'deki siyasal elitlerin ABD ile ilişkileri tekrar gözden geçirme sürecine denk düşer. Bu durum da Hürriyet'in manşetine aynen yansımıştır. 1970'lerden itibaren dünyadaki "detant" döneminin belirleyiciliğinde SSCB ile ilgili çıkan haberlerde kullanılan dil, fark edilir biçimde değişecektir. Kıbrıs Barış Harekâtı, haşhaş ekim yasağı, Amerikan ambargosu ve üsleri meseleleri ABD'ye belli bir mesafe konmasını gerektirmiştir. Ancak bu mesafe asla, NATO dışına çıkışı gündeme getirecek biçimde değildir. Daha ziyâde konjonktürelidir³⁰⁰.

Türkiye'deki liberal-muhafazakâr geleneği oluşturan kişiler arasında Ali Fuat Başgil'i (1893-1967) anmak gerekir. 1940'lı yılların ortalarından itibaren CHP'nin uyguladığı sistemi eleştiren Başgil, *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*'nin³⁰¹ başkanlığını

²⁹⁶ *Hürriyet*, 13 Nisan 1966. İlerleyen günlerde de mektuba ilişkin haberler önemli yer tutar.

²⁹⁷ *Hürriyet*, 17 Nisan 1964.

²⁹⁸ *Hürriyet*, 20 Nisan 1964.

²⁹⁹ *Hürriyet*, 6 Haziran 1964.

³⁰⁰ Ancak bu dönemde esnaf, tüccar ve sanayicinin ortak pazara karşı çıkan ya da en azından girilmesinin daha erken olduğuna ilişkin beyanları da bu haberler içinde verilmektedir. Bu örgütlerin tepkisini Avrupa karşıtlığı olarak tanımlamak mümkün değildir. Zirâ iktisadi açıdan öyle bir durum olamayacağı gibi siyasal açıda da böyle bir söylem yoktur. İthal ikameci bir sanayileşmenin uygulandığı Türkiye'de gümrüklerle korunan üretici, dış âlemle rekabeti gerektirecek böyle bir uygulamaya sıcak bakmamaktadır.

³⁰¹ 1947 yılının sonbaharında kurulan derneğin kurucuları arasında başta Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil olmak üzere, Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat Berger, Prof. Dr. Şinasi Hakkı Erel, Prof. Dr. Ziyâetin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Remzi Tevfik Kazancıgil, Osman Fethi Okyar, Burhan Apaydın gibi dönemin meşhur akademisyenleri bulunmaktadır. Ayrıca gazeteci Ahmet Emin Yalman da, derneğin kurucularındandır. Hüseyin Sadoğlu, "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 307-315.

yapmıştır. Bu derneğin yayın organı olan *Hür Fikirler Mecmuası*'nda³⁰² çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. 1961 yılında yapılan ve Cemal Gürsel'in tek aday olarak kazandığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine AP'nin adayı olarak giren A. F. Başgil, DP'nin ilk hükûmet günlerinden beri etkin bir şekilde günlük siyaset konusunda düşüncelerini açıklamıştır³⁰³. Kore'ye asker gönderilmesine, okullara din dersi konulması gibi konularda DP iktidarına destek vermiş ancak daha sonra bazı DP politikalarına karşı çıkan yazıları olmuş ve soruşturmaya uğramıştır³⁰⁴. 1930 yıllardaki devletçi uygulamaların savunucusu olan Başgil, 1945'lerden itibaren siyasal açıdan liberal bir tavır almıştır.

“(...) Liberal hükûmetler ise ferde insan hakları anlamı dairesinde bir hayat ve teşebbüs sahası bırakır ve serbestçe nefes alma imkânı verir, ve tabiatıyla, münasebetleri müsaadekâr kanunlara bağlar. Çünkü bu çeşit hükûmetlerin iktidar sahipleri bilir ve kabul eder ki, cemiyet içindeki insan karıncalıktaki bir karınca değildir; bizatihi bir değer merkezî ve bir hak ve şeref hâmidir. Vatandaş olmak sıfatıyla fert devlete ait ise, insan olmak sıfatıyla kendine ait ve nefsinin sahibidir. Kanun yalnız umumî hayatı nizamlar, vatandaş tanır ve vatandaşlara hitap eder. Hususî hayatın kanunu ise ferdin ahlâkî iradesinin kuvvetinde, bilgi ile inkişaf eden aklının ışığındadır (...)”³⁰⁵.

Başgil, 1948 yılında Birleşmiş Milletlerce (BM) yayımlanan ve imzaya açılan BM İnsan Hakları Bildirgesi'ni normlar hiyerarşisinde iç hukukun üstünde görmesi, onun liberal demokrat rejimlere verdiği açık destektir. ABD öncülüğünde kurulan “yenidünya”da, Türkiye'nin sistemini yeniden gözden geçirmesini desteklemektedir. Onun *“Bugün haksızlıktan sızlanan vatandaş, en çok kendi millî devletinin kanunlarından şikâyetçidir. Bugün baskı ve zulüm, kanun şeklini almakta ve maalesef kanunlaşmaktadır.”*³⁰⁶ biçimindeki sözleri, 1960'lı yıllarda AP tarafından sahiplenilse de, çoğu zaman göz ardı edilecektir. Başgil, açıkça liberal Avrupa rejimlerine destek vermektedir. Bu yönüyle siyasal anlamda Türk sağının temel söylemini kurgulamaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda, başta AP genel başkanı Süleyman

³⁰² Bir sayısına ulaşabildiğim dergi, Sadoğlu'nun belirttiği üzere, Kasım 1948'de yayım hayatına girmiştir.

³⁰³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Y. Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 70.

³⁰⁴ Ali Fuat Başgil, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 113-114.

³⁰⁵ Ali Fuat Başgil, *Cihan Sulhu ve İnsan Hakları*, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1948, ss. 37-39.

³⁰⁶ Başgil, 1966, s. 54.

Demirel olmak üzere, bu düşüncede olan birçok kimse, aslında Başgil'in tasavvuruna yakın bir düzen kuran 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini iddia edecektir. 1971 ve 1973 yılında ise askerî yönetim ile beraber Anayasada, Başgil'in iddiasıyla çok uyuşmayan³⁰⁷ devlet otoritesini güçlendirici ve temel hak ve özgürlükleri törpüleyici düzenlemeler yapılmasına destek verecektir. Demirel'i bu tutumunun liberal söylemin bir iç çelişkisi mi olduğu yoksa doğrudan, devamı olarak siyaset sahnesine çıktığı DP'lileri iktidardan düşüren askerî yönetimin ürünü olan Anayasanın kendisine duyduğu bir “manevî” kızgınlık mı olduğu tartışılabilir. Ayrıca, Türk sağındaki bu ikircikli tutumun, karşı tarafın (sol) güçlenmesi karşında belirginleştiğini söylemek de mümkündür. Tanıl Bora, “*Türk sağıının üç hâli*” olarak tanımladığı (milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılık) unsurların dönemsel olduğu ve içerik itibarıyla geçişler içerdiğini, bazı konularda özgürlükçü bir tavır alırken bazı konularda tutucu bir tavır aldıklarını bu ilişki içinde açıklar³⁰⁸.

Başgil, siyasal liberalizmin standartlarını uluslararası ölçekte (Batılı normlarda) belirlenmesi şeklindeki görüşünü daha da ileri götürerek Anayasa Mahkemesi'nin dahi ulusal hukuk geleneğine bağlı kalacağından, üst bir norm olarak İnsan Hakları Bildirgesine doğrudan iç hukuk değeri verilip yargıçlar tarafından uygulanabileceğini dile getirmiştir³⁰⁹. Liberal demokrasiye verdiği destek, Batılı bir ton taşır:

*“(...) Bu rejim [liberal demokrasi], yaşayan ferdi ve nesli ileride yaşayacak olan ferde ve nesle kurban eden ve, bu inadı uğruna, insanları demirden bir çember içinde yaşatarak Şark tipi demokrasilerle taban tabana zıddır. Aradaki benzerlik sırf bir demokrasi kelimesinden ibarettir (...)”*³¹⁰.

İnönü dönemini İtalyan faşizmine benzetererek onu Şark tipi bir rejim olarak gören Başgil, bu rejimi şekil değiştirmiş (onun deyimi ile ‘tebdili kıyafet’) bir komünist rejime de benzetmiştir³¹¹. Başgil'in “komünizm” olarak işaret ettiği şey iktisadî bir imlemeden ziyâde siyasal bir ton taşımaktadır. Özgürlükçü olmayan,

³⁰⁷ Başgil, her ne kadar liberal özgürlükleri savunsa da, güçlü bir yürütme dolayımında güçlü bir devlet örgütlemesi görmek ister. Ali Fuat Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1960, s. 38.

³⁰⁸ Bora, 1998, s. 65.

³⁰⁹ Başgil, 1961, ss. 291-294.

³¹⁰ Başgil, 1961, s. 141.

³¹¹ Başgil, 1966, s. 35.

despotik, diktatörlükçü bir çağrışımla nitelenen komünizm Avrupalı ve Batılı değildir. Tersine, tüm solu da kapsayacak biçimde, komünizm, SSCB'ye ait bir siyasal kavramlaştırmadır. Diğer birçok sağcı düşünürde dikkat çeken bu bakış açısı Başgil'de de bulunmaktadır. Liberal demokrasinin ve insan haklarının meşrûiyetini açıklarken “komünizm” olumsuz bir imge olarak kullanılmaktadır.

Devlet otoritesinin, parlâmentonun ve bürokrasinin etkisinin sınırlanmasını isteyen Başgil'in düşüncelerinde iktisadî liberalizm göze çarpmaz. Hattâ iktisadî yaşamda devletçi yönetime sıcak bakar, 1960'lı yıllardaki plânlı kalkınma ve sosyal refah devleti siyasetlerine yakındır. O dönemde, yeni-liberal bakış açısı sağ siyasetlere egemen olmadığından bu durumu olağan karşılamak olanaklıdır. Ancak Başgil'deki devletçi vurgu dikkat çekicidir. Bir önemli vurgusu, devlet ile din ilişkileri üzerindedir. Dine, bir vicdan meselesi olarak değil, toplumsal düzenin istikrarını sağlayan bir kurum olarak bakar. “*Nazarımda din, yalnız fert için bir fazilet ve feragat kaynağı değil; aynı zamanda ve böyle olduğu için içtimâî hayat temizliğinin de en kuvvetli bir teminatıdır*”³¹² ifadesiyle dinin manevî bir değer olarak toplumsal yaşamda oynadığı rolü ortaya koymaya çalışır. Aslında onun bu bakışının oluşmasındaki etken dindarlık değil, halkın yeteri kadar gelişkin olmadığıdır³¹³. Ona göre, Batıda din maddeci cereyanlar çerçevesinde hor görülmüş ancak daha sonra bundan geri dönmüştür. Türkiye'deki laiklik uygulamalarının ilk sistemli eleştirisi ona aittir. Etkileri günümüze kadar gelen birçok sağ siyasetçi tarafından kullanılan ve Anglo-Sakson laikliği (sekülerizm) olarak olumlanan ve Fransız laikliği olarak olumsuzlanan, bakış açısı Başgil'den kaynaklanmaktadır³¹⁴. Her ne kadar Taha Akyol, Başgil'in sonraki dönemi çok etkilemediğini söylese de³¹⁵, bu temel bakış açısının sıkça tekrarlandığı söylenebilir. Laikliğin “dinsizlik” veya “dini modernleştirme” olmayıp devletin dinsel alana karışmaması demek olduğunu ıstırarla vurgulamış ve Batılı bir laiklikte devletin din hizmeti vermemesi gerektiğini belirtmiştir³¹⁶:

³¹² Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977, s.21.

³¹³ Başgil, 1960, ss. 185-187.

³¹⁴ Bora, 1998, s. 94.

³¹⁵ Taha Akyol, *Bilim ve Yanılgı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 120.

³¹⁶ Başgil, 1998, s. 19 ve s. 172.

“Laiklik, her şeyden evvel, devletin, memlekette mevcut matuf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı ve herhangi bir din veya mezhebin iç nizamına ve ibadet ahkâm ve erkânına hiçbir suretle müdahale etmemesidir (...) laiklik bir itidal ve muvazene sistemidir (...)”.

Başgil’in bu bakış açısı, “Türk laikliği” olarak nitelenen uygulamaya eleştirel bir bakışı yansıtır. İslâmiyet ve Hıristiyanlık meselesinin tarihsel ve kuramsal farklılıklarına göre değil de, laiklik uygulamalarının sonuçları bakımından bir eleştiri yapmıştır. Batıyı ikiye ayırarak yapılan (Ango-Amerikan ve Fransız) bu ayırım, sağ ideologlarca benimsenecektir. Bu yanıyla Batılı bir bakış açısı vardır. Ancak daha çok, Batının Hıristiyan demokrat-muhafazakâr geleneğinin Türkiye’deki kurucusu sayılabilir. Bu bakımdan etkisi kişi olarak çok olmasa da, söylem düzeyinde olmuştur³¹⁷.

Başgil’in öncülüğünde çıkartılan, Türkiye’de merkez sağ ideolojinin kaynaklığını ne oranda yaptığı tartışmalı olan, Hür Fikirler Mecmuası, Türkiye’deki siyasal rejimi Anglo-Amerikan menşeli bir eleştiriye tâbi tutmuştur. Derginin ana hareket noktası, birey özgürlükleridir. Siyasette anayasal demokrasinin, iktisadî yaşamda görece bir serbest pazar düzeninin, eğitimde özerk üniversiteyi savunmuştur³¹⁸. Ancak 1960’larda, siyasal alanın Batılı biçimde genişlemesi ve solun da varlık göstermesi üzerine, Başgil’in laiklik söylemini kullanan sağın, onun siyasal liberalizmini es geçtiği söylenebilir. Bu değerlerin bir kısmı, sol siyaset tarafından savunulmuştur. Ancak Türk sağının parlâmentarizmi, bir kriz sırasında hayli kırılğan olmuştur.

“Seçimler”, “siyasal partiler”, “ülkeyi yönetmek” veya “millet-devlet birlikteliği” gibi kavramlar siyasal arenada sağ politikacılar tarafından sıklıkla tekrarlanan temalardır. Türkiye’deki siyasal alanın 1961 Anayasası ile tüm kesimlere açılması, 1950-60 arasındaki dikensiz gül bahçesi günleri kadar olmasa da, devrin hükümetlerine bir marj sağlamıştır. Bu marj, 1970’lerden itibaren tersi bir etki yapmış olsa da, özellikle Demirel’in 1965 ve 1969 Milletvekiliği Genel Seçimlerinde elde ettiği başarıyı, hızlı kalkınma hamlesiyle birlikte; seçkin kadroyla halk arasındaki

³¹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı’nın önerdiği “100 Temel Eser” arasında Başgil’in yapıtı da bulunmaktadır.

³¹⁸ Ali Fuat Başgil, “Demokrasi ve Mekteplerimiz”, *Hür Fikirler Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 10, Ağustos, 1949, s. 400 aktaran: Sadoğlu, s. 316.

gerilimi seçimler yoluyla lehine çevirme başarısına bağlamak gerekir³¹⁹. Demirel'in Batılılaşma ile doğrudan bir sorunu yoktur. Gelişme, ilerleme gibi kavramları sıklıkla kullanan Demirel, bunu yalnız siyasal anlamıyla Atatürkçülükle bağlantılı olarak değerlendirir. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ve "çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma" düsturları, başta Demirel olmak üzere sağ siyasetçiler tarafından sıklıkla vurgulanan ifadelerdir. Atatürkçülükle olan bağlarını belirtmek için zikredilen "*Türk halkı terakki ve teceddüdü seven bir halktır*"³²⁰ gibi sözler, daha çok liberal Batı demokrasileri ile olan bağlantıyı işaret eder:

*"Garp medeniyetinin yaratıcı kudretinin muharriki, fertlerin bu nimetlerden mahrum olmamak ve bilakis çok daha rahata, huzura kavuşmak için giriştikleri çabadır"*³²¹.

Bu noktada, genişleyen anlamında Batı tipi yönetimler merkez sağın savunduğu ve merkeze yakın unsurlarca da desteklenen siyasal bir anlayış olmuştur. Sola kayan CHP ve solda yer alan TİP (Türkiye İşçi Partisi) de bu tavrı benimsemiştir. Merkez sağın soldan bu desteği almasıyla, liberal demokrasi modeli Batının siyasal yönetim anlayışı olarak benimsenip güçlenmesini sağlamıştır. Her ne kadar ABD iktisadî anlamda örnek alınsa da, siyasal model olarak Avrupaî kurumlar tercih edilmektedir. 1961 Anayasası, Fransız ve Alman hukuk geleneğinden etkilenerek oluşturulmuştur³²². Bunun en önemli nedeni, Türk üniversitelerindeki Kıta Avrupa'sının merkezî konumudur. Özellikle Fransız ve Alman geleneği, hukuk ve siyasal bilimler alanında etkili olduğundan, Osmanlı'dan beri süre gelen gelenek devam etmektedir³²³.

Sağ siyasetin eğilimli olduğu İngiliz geleneği ise kurumsal olarak bir türlü diğerlerinin yerini alamamaktadır. Demirel'in özgürlükçü vurguları 1960'lı yılların başlarında çok belirgindir³²⁴:

"Bırakın yürüsün neden tedirgin olalım. Kim istiyorsa yürüsün. (...) Biz bir şeye dikkat ederiz. Yürüyüş adı altında yağma, gasp, tahribin

³¹⁹ Kongar, 1999. s. 365.

³²⁰ Süleyman Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, AP Genel Merkezî Neşriyatı, Ankara, 1965, s. 88.

³²¹ Demirel, 1965, s. 22.

³²² 1982 Anayasası'nda da bu sürmüştür.

³²³ Ahmet Mumcu, Coşkun Üçok ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 56-59

³²⁴ Demirel, 1965, s. 34-38.

yapılmamasına dikkat ederiz. (...) Devleti tehlikeye sokacak noktaya gelmemek şartıyla greve alışıcağız. Modern bir müessesedir. Grev hakkı vereceksiniz, sonra şehrin pislenmemesini isteyeceksiniz. Buna imkân yoktur. Her hakkın bir karşılığı vardır. Eğer grev hakkı isteyecekse 3-4 gün, 10 gün, neyse. Birtakım vatandaşların haklarının istismar edilmemesini isterken bir taraftan, şehir pis olmadan bunun istismar edilmesini diyorsanız, bunun çaresi bulunmamıştır. Bilen varsa söylesin. Bunun için grev konulmuş. Başkentli birtakım vatandaşların haklarının istismar edilmemesi için 4-5 gün pislige tahammül edecek, bunlara alışıcağız. Bunlara alışamadığımız müddetçe modern bir anlayışı hiçbir zaman kuramayız (...)”.

Ancak ülke yönetiminde iktidarı elinde tutamadığı zamanlarda, Anglo-Amerikan modeli tezleri ortaya atılmaya başlanır. “Ülkenin bu anayasa ile (1961 Anayasası) yönetilemeyeceği”, “Anayasanın topluma bol geldiği” veya “sosyal gelişmenin iktisadî gelişmenin önüne geçtiği”³²⁵ gibi sözler duyulmaya başlanmıştır. Bu da, Avrupa ve Batı arasında yapılan ayrımın sağ açısından anlamlı bir göstergesidir. Bu tutumu, Türkiye’deki sağ düşüncenin tüm varyantları içinde açık ya da örtük şekilde bulmak mümkündür. Laiklik konusunda çok görüş bildirmeyen Demirel, “millî irade” kavramına yaptığı vurgu ile öne çıkar:

*“Atatürk’ün ilkeleri, sensin aziz vatandaşım. Onun eseri olan Cumhuriyete, millî hâkimiyete ve millî iradeye sahip sensin”*³²⁶.

Buna karşın, toplumsal hareketler konusunda Batılı modelden ayrılık gösterir:

*“Parlamento dışı muhalefet, baskı grupları veya güçleri egemenlik yetkisinin ortağı değildir. Millî iradeyi ifade edemezler. Esasen parlamento-dışı muhalefet kavramı meşruiyet sınırları içinde kanaatimizce sığdırılması pek mümkün bir kavram değildir”*³²⁷.

Siyasal olarak en büyük darbe, ABD Başkanının 1964’deki Kıbrıs Bunalımı nedeniyle dönemin başbakanı İsmet İnönü’ye yazdığı ultimatoma nitelikli mektubudur. O güne değin, Amerika Birleşik Devletleri ile olan siyasal ilişkiyi “bağlılık” olarak addeden sağ siyaset için, bu mektup bir dönüm noktası olmuştur.

Aslında merkez sağın simge ismi Demirel, siyasal yaşamı boyunca Batıyı referans almıştır. Onun 1960’lı yıllardaki “Batı medeniyetçiliği” söylemi, sertleştiği

³²⁵ Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (Çev..A. R. Uşûl), İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s. 39.

³²⁶ Demirel, 1965, s. 99.

³²⁷ Demirel, 1965, s. 65.

yıllar olan 1974-80 döneminde dahi muhafazakâr kimliğine eklenmiştir³²⁸. Tabii burada güvenlik kaygısı önemli bir yer tutar. Sovyetlerin tehdit olarak algılandığı dönemde, merkez sağ için Amerika, bu tehdit karşısındaki müttefiklerdir. Demirel bu tutumu nedeniyle “Amerikancı” olarak sınıflandırılacaktır³²⁹. Demirel, Avrupa ile tarihsel ve zihinsel bağın farkındadır. Bunu da desteklemektedir. İç siyasal ortamın olanakları dâhilinde bunu dile getirmektedir O tarihlerde olmasa da, 2002 yılında AGİK zirvesi günlerinde söyledikleri, Demirel’in Batı konusundaki tutumunu açıkça yansıtır³³⁰:

“AGİK Şartı ne ise, Türkiye hukuk düzenini ve Anayasasını ona yitirmeye mecburdur. Dünya ile beraber solunmak istiyorsanız birinci mesele bu. Bunu yapmadığınız takdirde, eğer uygar dünya ile beraber olacaksınız, uygar dünya sizi içine almaz. ‘Efendim almazsa almaz’. Mesele uygar dünyanın hoşuna gitme olayı değildir. Kendimizi uygar yapma olayıdır”.

1970’li yıllara yaklaşıırken ABD-SSCB gerilimi azalması, Türk dış siyasetinin görece olarak özerkleşmesini sağlamıştır³³¹. Haşhaş ekim yasağı, silah ambargosu, vs. gibi uygulamalar sağın ABD ile araya mesafe konmasını gerektirmiştir. Zirâ milliyetçi-muhafazakâr kır kökenli taban için, ABD yanlısı bu politikalar izah edilemez bir hâl almaktadır. Dünyadaki “detant” dönemi ile birlikte, SSCB ile iktisadî ilişkiler merkez sağ kökenli siyasetçilerce gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Demirel’in gerek haşhaş ekim yasağına bir süre direnmesi, gerekse ABD’nin silah ambargosu karşısında 1975 yılında Amerikan üslerinin etkinliğini geçici olarak durdurması bunun göstergesi sayılabilir³³². Türkiye’nin iki kutuplu sistem içindeki bu manevra alanı, sağ siyasetteki Sovyet karşıtlığını 1970’lerde yumuşatmış olsa da; meşrûiyetinin bir kısmını komünizm aleyhtarlığına borçlu sağ siyasetçiler açısından zorluk yaratmaktadır. Özsel olarak Avrupa ile problemi kalmayan merkez sağ, solun meşrûiyetini tanımamakta ısrarcı olmaktadır.

---

³²⁸ Bora, 1998, s. 75.

³²⁹ Bu tanımlamayı destekleyecek hayli örnek vardır: AP Genel Başkan adaylığı sırasındaki dönemin ABD başkanı ile rötuşlu fotoğrafı, Amerikan Morrison şirketinin temsilciliğini yapması, NATO üsleri için “Türkiye’de Amerikan üssü yoktur, tesisi vardır” mealinden sözü.

³³⁰ Ethem Atay, “AGİK Zirvesi ve Türkiye”, *Türk Hukuk Dünyası*, Yıl: 1, Sayı: 1, Mayıs 2000, s. 75.

³³¹ Baskın Oran, “1960-80: Göreceli Özerklik”, (Der. B. Oran), *Türk Dış Politikası-Cilt 1*, İstanbul, 2004, s. 655.

³³² Oran, 2004, s. 678.

1 Mayıs gösterilerine karşı İstanbul ve İzmir’de düzenlediği “Bayrak Mitingleri”nde “*Türklüğün ve Müslümanlığın en büyük düşmanı*” olarak gördüğü komünizmi (verilmek istenen mesaj aslında tüm solun komünist olduğudur zirâ Milliyetçi Cephe hükûmetleri kurulurken de, 1977 seçimlerinden sonra CHP’yle koalisyon kurmama ısrarında da; Demirel’in ‘solla bir araya gelmeme’, ‘ülkeyi sola teslim etmeme’ iddiası bulunmaktadır) mahvetme gayreti yatmaktadır³³³. Siyasal anlamda Avrupa ile aradaki bu fark, Avrupa’ya göre çok renksiz olan ABD siyasetine öykünülmesine neden olmaktadır. 1970’li yıllarda ülke siyasetine damgasını vuran ve başını AP lideri Demirel’in çektiği Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri, meşrûyetlerini ülke yönetimini sola yani CHP’ye teslim etmemekte aramaktadır. Komünizmle hiçbir bağlantısı olmayan CHP’ye dahi tahammül edilememesi, aslında siyasal anlamda Avrupa ile kurulan bağın en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Solun kaynağını, Âdalet Partisi 8. Olağan Kongresinde, Avrupa olarak gösterilmiştir.³³⁴ Demirel’in komünizm karşıtlığını neredeyse Türkiye için “kurucu unsur” gibi gösterdiği, “*Cumhuriyet kurulduğu gün, Cumhuriyet düşmanlarıyla mücadele kaçınılmaz olmuştur. Büyük Atatürk komünizmi, Cumhuriyet rejimi için en büyük tehlike ve düşman ilan etmiştir*”³³⁵ ifâdeleri bu iddayı kanıtlamaktadır.

Bu tutum, sağın giderek daha da muhafazakârlaşmasına hattâ siyasal ve kültürel anlamda tutuculaşmasına neden olacaktır. İktisadî olarak tam bir uyum içinde olunan Avrupa ile siyasal alanda bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Sol bu noktada, siyasal açıdan değil, kültürel açıdan sıkıştırılmak istenir. Milliyetçi-muhafazakâr söylem bu noktada devreye girmektedir.

*“Sol cereyanın karşısına ne ile çıkacağız? Sol cereyanlar aslında materyalizmden ve diyalektikten kökünü almaktadır. Bunun karşısına ne ile çıkacağız? Millî kültürümüzle, millî harsımızla, Türk-İslâm medeniyetinin hazinelerine sahip çıkmaya mecburdur Türkiye”*³³⁶.

³³³ *Hürriyet*, 20 Mayıs 1977.

³³⁴ Süleyman Demirel, *AP 8. Büyük Kongresi Açılış Konuşması*, Ankara, 1976, s. 27.

³³⁵ Demirel, 1976, s. 28.

³³⁶ Süleyman Demirel, *Siyasî İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, Aydın Ocağı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 31.

C) Kültürel Olarak: Millî ve Manevî Değerler

Türkiye’de sağ siyasetin Avrupa veya Batı konusunda olumsuz tavır takındığı alan kültürel alan olmaktadır. Tanzimat’tan bu yana, Avrupa konusunda, tüm düşünce akımlarının iktisadî ve kısmen de siyasal bakımdan olumsuz tavır takınmadıklarını, aksine Avrupa’nın “fenni”, “ilmi”, “teknîği”, “ticareti” gibi konularda, Avrupa’ya özendikleri söylenebilir. Yine aynı şekilde, meşrûti monarşiye geçişle birlikte, hiçbir siyasal akım “padişahın yetkileri niye kısıyor?” şeklinde bir tepki vermemiştir. Verilen bazı tepkiler de, Avrupa’yı kültürcü bakış açısıyla değerlendiren bakışlardır.

Cumhuriyet Devrimi ile sorun yaşamayan Demirel, devrim adına yapılan bazı uygulamalardan şikâyetçi olduğunu vurgulayarak uzlaşmacı bir konumda olmuştur:

“En ufak bir köyde, büyük Türk milleti medeniyetçiliğin kıymetini biliyor. Fakrî zarureti biliyor, ama fakrî zaruretin altında ezilmiş değil, medeniyetçilik için lâzım olan bütün şeyleri biliyor”³³⁷.

Ancak kültürel konularda ve özellikle de “tarz-ı hayat” meselesi gündeme geldiğinde, Avrupa karşıtlığı ya da eleştirisi, iktisadî ve siyasal alandaki olumlu tavrını gölgede bırakacak bir düzeye erişmektedir. “Diyâr-ı küffar” olarak anılan bu uygarlıkla, kültürel olarak bir ortaklık Tanzimat adamının kafasında çözemediği bir sorunsaldır. Bu dönemden, çağdaş Türkiye’nin düşünce yaşamına mirâs kalmış “yanlış Batılılaşma” retoriği bu tavrı en iyi anlatan örnektir. Şerif Mardin’in³³⁸ dönemin edebî eserlerine atıfla yaptığı çözümleme ile İlber Ortaylı’nın³³⁹ “Tanzimat adamı” olarak nitelendirdiği kişilerin kafa karışıklığının temeli, kültürel motiftir. Cumhuriyet ile birlikte bu tartışma durmuş gibi gözükmektedir. Zirâ Cumhuriyet bu dönemdeki tartışmalara son vermiş, Türk entelektüelleri arasındaki bu krizi çözmüştür. Tavrını Batı ve doğrudan Avrupa uygarlığı yönünde koyan Cumhuriyet yönetimi, uygarlık ve kültür ayrımı meselesini gündemden düşürmüştür.

Ancak Cumhuriyetin ideoloğu olarak anılan Gökalp’e atıfla, II. Dünya Savaşı’ndan sonra tekrar su yüzüne çıkan tartışma, özellikle 1960’lı yıllardan itibaren Türk sağının itibârı yüksek tartışma konusu olmuştur. Şöyle söylemek de mümkündür

³³⁷ Süleyman Demirel, *Seçim Konuşmaları-2*, AP Genel Merkezî Neşriyatı, Ankara, 1966, s. 126.

³³⁸ Şerif Mardin, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türkiye’de Politik Değişimi ve Modernleşme*, (Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 48-55.

³³⁹ Ortaylı, 2002, ss. 256-260.

ki, sağ içinde iktisadî ve siyasal olarak ortaya çıkan ayrılık, kültürel alanda silikleşir. Türk sağında, merkez de dâhil olmak üzere, Avrupa ve daha geniş anlamıyla Batının kültürel kodları, Batının çirkin ve istenmeyen yüzü olarak görülmüştür. Merkezde yer alan bir Cumhuriyet kuşağının temsilcisi olan *Ahmet Emin Yalman*'ın tutumu, merkez sağın da, bu kültürel bakışa katıldığını gösterir. Çok partili yaşama kuşkuyla bakan, bunun yanında iktisadî liberalizmi destekleyen Ango-Amerikan modelini savunan ve hattâ Prens Sabahattin çizgisine atıfları bulunan ve “komünizm” ile mücadele de AP ile birleşen Ahmet Emin Yalman³⁴⁰, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan laiklik metotlarını gerekli görse de, artık bunların (1950'lerin sonu) uygulanamayacağı öne sürer. Yalman, iktisadî devletçiliğe getirdiği eleştiriyi³⁴¹, “yenilik taassubu” kavramıyla dinsel tutuculuğa karşı çıkan ama “din düşmanı” olmayan laiklik vurgusuyla birleştirir:

“Dün dinî taassubun milliyete karşı gösterdiği inhisarcılığı bugün millî hareket hiç farkında olmadan dine karşı aynen iade ediyor (...) Politikaya âlet olamayacak, millî tesanüde el uzatmayacak, terakkinin yolunu kesmeyecek, ilme karşı gelmeyecek, hayat mücadelesine engel olamayacak bir dinî hayata³⁴² acaba yer yok mu?”³⁴³.

AP çizgisine bakıldığında da, aynı tavrı görmek mümkündür. Günlük yaşam pratikleri Avrupalı gibi olsa da, AP ileri gelenleri, nüfusunun önemli kısmı kır kökenli olan bir toplumda, tam bir muhafazakârlık örneği sergilemişlerdir. İktisadî ve siyasal olarak Batı ile entegre olmada engel görmeyen ve doğası gereği buna yatkın olan merkez sağ, bu iktisadî ilişkilerin doğurduğu kültürel sorunlar karşısında aynı tavrı sergilemekten -en azından- söylemsel düzeyde çekinmiştir. Kadın hakları, öğrenci hareketleri, sol, turizm gibi konulardaki tartışmalar, bu tavra ilişkin örneklerdir. Hattâ bu tutum yukarıda görüldüğü üzere, solun gücünü kırmak için siyasal alana da taşınmıştır.

---

³⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 115.

³⁴¹ Ahmet Emin Yalman, *Berraklığa Doğru*, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1958, s. 41.

³⁴² Yalman'ın dönme bir aileden geldiği bilinmektedir. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s. 119.

³⁴³ Yalman, 1958, s. 48 ve 50.

Çiftçi ve esnaf ağırlıklı bir yapıya sahip bu hareket, dinsel değerler karşısında “olumsuz” olarak algıladığı CHP çizgisinin, bu algılanma biçimini sürekli tâze tutmaya özen gösterir. Mehmet Kaplan’ın³⁴⁴ ifadesiyle, “yanlış anlaşılabilir laisizm yüzünden Türkiye’de dinin ihmal edilişi ruhî ve içtimaî bir buhran yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır (...) İnsan ruhu, günlük ekmek gibi ulvî bir duygu ile beslenmek ister. Aksi takdirde hayatın zelil çamuruna bulanır”. Üniversite hocası ve entelektüel kişiliğe sahip insanların dile getirdiği bu bakış açısı, Ali Fuat Başgil’de de görülür. İnanmayan insanın her türlü belâyaya saplanacağını dile getiren Başgil’e göre, “Madde ve şehvet tanrısına tapan insanda insanlık seciyeleri silinmekte, fazilet, feragat ve fedakârlık yerine feci bir ‘boş ver’ zihniyeti hâkim olmaktadır”³⁴⁵.

1960’lı yıllarda toplumsal hareketler konusunda son derece müsamahakâr olan Demirel, özellikle 1974-80 döneminde bu hareketlere cephe almıştır. Milliyetçilik tanımını, dönemin sol hareketlerini dışlayan bir üslûpta yapmaktadır. “Eğitimi millî, kültürü millî, dili millî, ahlâkı millî, manevî değerlerine, inançlarına yüce dini Müslümanlığa, şanlı tarihine sınımsız bağlı Türk milleti, milliyetçi Türkiye’nin sahibi ve efendisidir”³⁴⁶ şeklindeki sözleri aslında doğrudan solu hedef alır. Demirel 1970’li yıllarda kurduğu hükûmetlerde Türk-İslâm sentezin klâsik eserlerinin yayımlanmasını sağlamış, milliyetçi-muhafazakâr düşünürlerce takdir edilmiştir³⁴⁷. Asla Pantürkist-Turancı bir çizgisi olmayan Demirel’in zaman zaman bu tür söylemlere müracaat etmesi de, aynı saiktedir. Merkez sağıın kapsamını MSP ve MHP ile genişletmeye çalışan Demirel, bu hareketlerin doğal hâmisi rolünü oynamaktadır. Merkezdeki gücünü sola kaptıran Demirel’in daha sağa kayması gerekmiştir:

“Bugün Türkiye aslında bir manevî vecibenin içerisinde. Büyük Türk topluluğu sadece Anadolu Türklüğü’nden ibaret değildir. Büyük Türk topluluğunun Adriyatik Denizinden Japon Denizine kadar uzanan sahada, Türk medeniyeti, Türk-İslâm medeniyeti vardır. Biz Misak-ı Millî içine sığmışız, değerlerlerini düşünmeyiz demek doğru değildir. Aslında Anadolu Türklüğünün elindeki meşale, büyük Türk topluluğu için fevkalâde önemli bir ümit kaynağıdır”³⁴⁸.

³⁴⁴ Mehmet Kaplan, *Milliyetçilik ve Din*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997, s. 68.

³⁴⁵ Ali Fuat Başgil, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1962, s. 78.

³⁴⁶ Demirel, 1975, s. 98.

³⁴⁷ Bora, 1998, s. 65.

³⁴⁸ Demirel, 1975, s. 34.

Kırdan çıkıp Türkiye'nin en seçkin üniversitelerinde okuyan ve bir kısmı Batılı yaşam tarzını benimseyen bu insanların, kültürel konulardaki duyarlılığı devam etmektedir. Hızlı sanayileşme ile birlikte kentler de, kır kökenli yeni işçilerle dolmaya başlayınca, bu duyarlılık taban da bularak hızla Türk sağının söylem merkezine oturmuştur. Avrupa'ya veya Batıya laikliğe veya maddeciliğe yöneltilen eleştiriler, doğrudan Atatürk dönemine atıfla yapılmamaktadır. Atatürk dönemi, milliyetçi karakteri ön plâna çıkarılarak övülmektedir. Ancak, Batıcılığı solculuk üzerinden değerlendirme gayreti de giderek belirginleşmektedir. Cumhuriyet Devrimi ile gerçekleşen birçok üst yapısal yenileşme hareketi, bu eleştiriden nasibini alır. Örneğin harf devrimine doğrudan karşı çıkış yoktur ama sonuçları hakkında eleştirel tavır artmıştır. Yılbaşı kutlamaları, kadın-erkek ilişkileri, çekirdek aile yapısı gibi somut örnekler eleştirilmekte, bunların yazıyı değiştirmekle aynı şey olduğu kabul edilmektedir. Zâten en önemli tartışma konusunun “dil” olduğu unutulmamalıdır. Bu yıllarda Türkçe tartışmaları, doğrudan Cumhuriyeti değil ama dil dolayımında “Batılı” toplum yapısını eleştirmek için sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Sol veya komünizm Batılı değerleri temsil eden bir simgeye dönüşmüştür.

Demokrasi Yolunda adlı eserinde *Başgil* toplumlar için herhangi bir düşünceyi okuyup öğrenmenin ve bu konuda konuşmanın yararlarına değinmiş; düşünceleri, doktrinleri okumayıp değerlendirmemeyi toplumlar için kayıp görmüştür. Ancak yazar, aynı eserinde Tanrı tanımayanları “hayvanlar”, “haydutlar” gibi sıfatlarla nitelemekten de kendini alamamıştır³⁴⁹. Sol ile Batının olumsuz imgesini örtüştüren (ahlâksızlığını, hafif meşrepliğini, maddeciliğini, dinsizliğini) sağ ideologların, toplumda nasıl bir Batı ve sol imgesi yarattıklarına iki örnek verilebilir.

Birincisi, *Tanel Demirel*'in, dönemin ülkücü militanlarından *Haluk Kırcı*'nin anılarında söz ettiği bir olayı yorumlarken “*Komünistlerin iktidarı ele geçirmesi halinde ilk yapacağı işin kız kardeşlerini öldürüp dağa çıkmak olduğunu yazan bir militan, komünizmin her şeyden önce geleneksel ahlâki değerler karşılığı ile özleştirildiğini göstermektedir*” ifâdesinin ortaya koyduğu gerçektir. Komünistlerin (solcular olarak da okunabilir) iktidarı ele geçirmeleri olanak dâhilindedir. Solun

---

³⁴⁹ Başgil, 1966, s. 74.

güçlü olduğu ama bu gücün “şer” bir nitelik taşıdığı algısını göstermektedir. Zirâ onunla mücadele etmek için, son çâre olan dağa çıkarak vatani savunacaktır. Ancak ikinci nokta daha dikkat çekicidir. Bunu yaparken kız kardeşlerini öldürecektir. Çünkü komünist (solcu) olan birinin nitelikli bir suçlu olduğu inancı da hayli güçlüdür. Bu hareket, kız kardeşlerini yanına alamayacağına göre, komünistler iktidarı ele geçirdiklerinde mutlak olan “tecavüze” uğrama akıbetine karşı bir önlemdir. Bu imge, Avrupa ve Batı için de geçerlidir. Zirâ bu iki kavram (Batı ve Komünizm) benzer anlam kalıplarını içermektedir.

İkinci örnek bunu daha net açıklayacaktır. 1969 yılında Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde, Kayseri’de yapılan Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Kurulu sırasında, İmam Hatip Okulu ile Türk Kültür Derneği önünde bombaların patlaması sonucu halkın galeyâna geldiği yazmaktadır. Bu gibi yerlere bomba koyacak “potansiyel” kişilerin toplandıkları salon, sol yayınlar satan bir kitapçı ve TİP’in bürosu basılmıştır. Ama galeyâna gelenler bununla yetinmemiş, pavyonlara ve burada çalışan konsomatris kadınların kaldığı otele yönelmiş, bu kadınlardan birini çırılçıplak soyarak sokakta dolaştırmıştır³⁵⁰. Bu tepkinin toplumsal, toplumsal-ruhsal çözümlemesi yapılabilir kuşkusuz, ancak tarihsel açıdan bakıldığında, Avrupa ve Batıya dâir olumsuz kültürel imgenin sola kaydırıldığı açıktır.

AP içindeki bölünmeye kadar gidecek ve içinden iki ayrı duyarlılığı paylaşan akımlar çıkaracak olan Türk sağ, 1960’lı yılları bu tartışmalarla geçirmiştir. 1960’ların sonunda İslâmî sağ ile milliyetçi sağ ayrı birer parti kurarak siyaset sahnesine çıkınca, kültürel vurgulu söylem Türk sağının ideolojik çizgisine hâkim olmuştur. AP de bu duyarlılığa bigâne kalamamış ve “laiklik”, “Müslümanlık”, “Türklük-Sünnilik” üzerinden bir siyaset izlemeye başlamıştır. Erbakan’ın “ağır sanayi hamlesi” ile Türkeş’in “korporatizm”i; Demirel’in “kalkınmacılık”ı arasındaki ciddî ayrınlıklara rağmen uyuşabilmiştir. Zirâ Avrupa bu noktada kültürel olarak bir araya getirici “olumsuz” bir figür olmaktadır. O kadar ki, komünistlik olarak nitelenen solculuk dahi “kokuşmuş Avrupa’nın yaydığı zararlı fikir”lerden biri olarak nitelenmektedir. Siyasal ve iktisadî alana ilişkin çözümlemeleri kültürel argümanlarla

---

³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1969.

yapmak, Türk sağının ve özellikle merkez sağının ayırt edici bir özelliği olarak 1960'ların sonunda hayli belirginleşmiştir. Alanlarında söz sahibi birçok sağ görüşlü entelektüelin sol veya Avrupa üzerine yaptığı açıklamalara bakıldığında bu durum izlenebilmektedir. *Ahmet Turan Alkan*'ın, bu duruma ilişkin “*Kuruluş yılları sözkonusu edildiğinde kıyasıya tenkid edilen Cumhuriyet, komünizm tehdidi ile karşılaştığında ‘son bağımsız Türk Devleti’ olmuştur*”³⁵¹ şeklindeki yorumu hayli açıklayıcıdır.

Böylelikle iktisadî iddiaları birbirinden çok farklı olsa da, 1960-80 döneminde, Türk sağı kültürel anlamda Batı karşıtlığı ile bir arada kalabilmiştir. Bu durmu Türk sağındaki radikal akımlarının iktisadî bakışlarının yetersizliği ile açıklamaktansa, Türk siyasetine damgasını vuran, kültürel kodlarla siyaset yapma geleneği ile açıklamak daha doğrudur. Toplumun büyük kısmının kırdan yaşadığı ve bu kırdan yaşayan nüfusun hızla kentlere aktığı bir dönemde, kültürel ağırlıklı söylemler oluşturmanın kolaylığı göz ardı edilemez. 1946'dan sonra CHP'nin yapmaya çalışıp başarılı olamadığı ve DP tarafından başarıyla uygulanan bu siyaset; hem bu mirâsın etkisi hem de dönemin uygun konjonktürü ile birleşince Türk siyasal yaşamında sağ-sol ayrımına gidecek kadar etkisi geniş olan bir tavır ortaya çıkartmıştır. Örneğin Batının kültürel değerlerine eleştirel olmak, “sağcı” olmanın gerek ve yeter koşulu olmuştur. Gençlerin saygısız olduğu; hippie kıyafetleri ve saç şekilleri ile dolaştığı; kadınların cinsel obje olduğu, modanın gençliği bozduğu, içki ve kumarın arttığı, fuhuşun önlenemediği; bencilliğin, çıkarıcılığın yeni nesle hâkim olduğu gibi düşünceler, AP'liler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Komünizme karşı yapılan her hareket *Hürriyet* gazetesinde geniş yer bulmuştur. Bunlardan biri de, Mart 1966'da yapılan “komünizmi tel'in mitingi”dir³⁵². Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından düzenlenen miting, aslında, MTTB'nin İslâmî ağırlığı ağır basan grupların eline geçmesinin bir sonucudur³⁵³. Merkez sağ ile radikal sağ arasındaki ittifakın niteliği bakımından önemli bir göstergedir. Bu yıllarda güçlenen sol hareketlere karşı

---

³⁵¹ Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sağ’ın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 16, 1991, s. 11.

³⁵² *Hürriyet*, 21 Mart 1966.

³⁵³ Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Millî Türk Talebe Birliği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 144-146.

topyekûn yürütülen mücadelenin bir ayağını da, İslâmî söylemlerin dile getirilmesine olanak tanınması oluşturmuştur. Batıyı kültürel açıdan reddeden İslâmî kanat ile bir ortaklık kurulmaya çalışılmış ve bu ayrılık, her iki tarafça da yok sayılmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın "Müslümanlık hiçbir vakit gericilik değildir"³⁵⁴ açıklamasıyla desteklenen bu süreç, SSCB ile dış ilişkilerin gelişmeye başladığı dönemde, "komünizme karşı mücadelenin" de arttığına işâret eder. Örneğin, Hürriyet'te çıkan bir haberde SSCB'de eğitim gören 22 Türk'ün vatandaşlıktan çıkarılma girişimine zımnen destek verilmektedir³⁵⁵.

Avrupa'nın bu dönemde sağ açısından konumunun, iktisadî başarılarından ziyâde, sola karşı üretilen savunmada kültürel yozlaşmanın coğrafi yeri olarak imlenmesi çok daha belirgindir. Taşra muhafazakârlığını körükleyen bu siyasetle, dinsel alanın kamu yaşamına sokulması sağlanmıştır. AP iktidarda kalabilmek için daha tutucu kesimlere dayanmak ve politikalarını o minvalde belirleyeme itilmiştir. Demirel'in "*bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz*" sözü, bu tercihin simgesel bir yansımasıdır. Doğası gereği Batılı değerle sorunu olmayan merkez sağ, kültürel yönden yaptığı millî ve manevî değerler siyaseti ile Türkiye toplumunun giderek aşırı sağa kaymasına zemin hazırlamıştır. 1970'li yıllarda denetiminden çıkan kitleyi, geri kazanmak için izlenen bu yol, 1980 sonrası politikalarıyla da desteklenmiştir.

II) MERKEZ SOLUN AVRUPA'YA BAKIŞI

A) İktisadî Olarak: Sosyal Demokrat Kapitalizm Eleştirisi

Türk solunun Cumhuriyetten sonra sahneye çıkışı 1960'lı yılların ortasını bulmuştur. TİP'in kurulması ve entelektüel kesimden destek bulması solun bu yıllardaki hızlı yükselişinin işâretidir. Dünyada ve özellikle de Avrupa'da sol hareketlerin etkinlik ve mevzi kazanması da, hem orada bulunan öğrenciler vâsıtasıyla hem de diğer kanallardan ülkeyi etkilemeye başlamıştır.

---

³⁵⁴ Hürriyet, 10 Haziran 1966.

³⁵⁵ Hürriyet, 3 Ekim 1966.

Cumhuriyet öncesinden solun devraldığı bir mirâs vardır. Ancak bu mirâs, sanayileşmemiş bir ülkenin zemini üzerinde yükseldiğinden, işlevsel değildir. Atölye ve bazı küçük fabrikaların bulunduğu Osmanlı kentlerinde, yine entelektüellerin de etkisiyle ortaya çıkan sol hareketler; kimi etkinliklerde bulunsalar da, hem 1876'dan itibâren iç siyasetin etkisiyle hem de onu izleyen dönemde ülkenin sürekli savaş hâlinde oluşundan, sâdece gündemin takipçisi olmuştur. Dolayısıyla, 1960 yıllara kadar solun Türk siyasal yaşamında ciddî bir ağırlığı olmamıştır³⁵⁶. Kezâ o dönemde sola taban oluşturacak kitleler de mevcut değildir. Bir orta sınıf radikalizmi şeklinde gelişebilme olanağı bulunan sol, bu iki etken yüzünden gündeme bağlı kalmıştır. Ülkenin (Osmanlı) sömürgeleştiği iddiası ve daha sonra da işgale uğrayınca ülkeyi emperyalistlerden temizleme siyasetiyle taban bulmuştur. Ama bu tabanın neredeyse tümü, orta sınıfa mensup kişilerdir. Cumhuriyetin inşa sürecinde sola izin verilmemiş ve sol siyaset ancak 1961 Anayasası'nın düzenlediği ortamda yeniden vücût bulabilmiştir. 1923-1960 arası çeşitli sol hareketler görülse de, hem tabanının zayıflığı hem de sistem dışı kabul edilmelerinden dolayı etkili olamamış, daha çok yeraltı örgütlenmesi şeklinde yaşamını sürdürmüştür³⁵⁷. Sola izin verilmemiştir ama "sol" tek başına olumsuz olarak da konumlandırılmamıştır. İsmet İnönü'nün Türk siyasal yaşamına 1960-80 arası dönemde damgasını vuracak olan "ortanın solu" deyimini, 1965 yılında *Kim Dergisi*'ne verdiği bir mülâkatta şöyle değerlendirmektedir:

*"(...) Kalkınmamızı yaparken ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan 'solcu', 'sağcı' deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır 'devletçiyiz' derken, aynı şeyleri söylüyorduk. Bunun için 'ortanın solundayız' dedim. Aslında 'laikiz' dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun"*³⁵⁸.

³⁵⁶ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-Cilt I*, BDS Yayınları, İstanbul, 1991, s. 9.

³⁵⁷ Sol ifadesi daha çok "özgürlükçü" bir imgeye sahip olarak kullanılmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki bazı tartışmalarda, sola yapılan vurgu bu yöndedir. Aynı şekilde, DP'nin önde gelen ismi Adnan Menderes de, 1950 seçimlerinden önce bir gazetecinin CHP ile DP arasındaki farkı sorması üzerine, Menderes partisinin CHP'ye göre solda olduğunu vurgulamaktadır. Tunaya, 2004, s. 109. Buradaki vurgu doğrudan içinde olunmaktan ziyâde, yönü târif etmede bir mesafe, bir konum belirleme olarak sağ ve sol kullanımınıdır. Ancak neticede, solun o dönemki konumlanışı ilerleyen yıllarda, merkez sağ tarafından algılanışının tersine "olumlu" bir özgürlükçülük şeklinde sayılabilir.

³⁵⁸ İsmet İnönü, *Kim Dergisi*, 13 Ağustos 1965, s. 12.

CHP’de 1965’den sonra güçlenmeye başlayacak olan “ortanın solu”u hareketi giderek partiye hâkim olmuştur. Parti içindeki sağa eğilimli kişilerde bu süreçte tasfiye olmuştur. Genel başkan İsmet İnönü’nün de ağırlığını “ortanın solun”dan yana koymasıyla birlikte, CHP bir dönüşüm içine girmiştir. Zirâ hareket daha doğuş aşamasındadır. 1969 seçimlerine bu savsözle giren parti, oy kaybına uğrar. Buna rağmen partinin çizgisi gittikçe daha sola kayar. Hattâ 1971 Muhtırası’ndan sonra kurulacak hükûmete bakan verip vermemek konusunda anlaşmazlığa düşen genel başkan ve genel sekreter arasındaki çekişme, bir zamanların “Millî Şef”i olan genel başkanın, genel başkanlıktan düşürülmesine kadar gidecektir.

Ecevit, 1966 yılında yayımladığı *Ortanın Solu* adlı kitabında ortanın solunu, “*insana en üstün değer veren, insan kişiliğinin gelişmesini her türlü baskı ve engellemeden kurtarmak isteyen (...) sosyal adaletle bağdaşmayacak etkenleri ve yöntemleri reddeden; maddî yoksunluğun da, manevî yoksunluğun da herkes için sona ereceği insanca bir toplum düzenini kurmaya çalışan bir tutum*”³⁵⁹ olarak tanımlamaktadır. Hümanist bir tabanı kendine mihenk taşı edinen bu hareket, iktisadî tavrını da bunun üzerinden kuracaktır. Marksist solun sınıf çelişkisi, sosyalist devrim gibi çözümlenme araçları yerine “paylaşım”, “insanca yaşam” gibi motifleri kullanmaktadır. Özgürlük vurgusu, Marksist “özgürleşme” jargonundan çok Avrupa sosyal demokratlarının söylemini çağrıştırmaktadır. Ecevit’in düşüncelerini, onun düşüncelerinin yayım aracı konumundaki *Özgür İnsan*³⁶⁰ dergisinden izlemek mümkündür. Çoğu merkez solda yer alan, sosyal demokrat diyebileceğimiz kişilerin yazılarının yayımlandığı dergi daha ziyâde Ecevit’in görüşleriyle biçimlenmektedir.

---

³⁵⁹ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, Ankara, 1966, s. 120.

³⁶⁰ Haziran 1972 ile Ekim 1975 arasında yayım hayatını sürdüren dergide Ecevit’ten sonra en çok yazı yayan kişiler Haluk Ülman ile Ahmet N. Yücekök’tür. Birçok kişiye sayfalarını açan dergide Tefik Çavdar, Bozkurt Güvenç, Şerif Mardin, Ahmet İsvan, Mustafa Akdağı, Mete Tunçay, Ahmet Taner Kışlalı, Mümtaz Soysal, Turan Güneş, A. Başer Kafaoğlu, Ergun Türkcan, Kemel Derviş, Emre Kongar, Orhan Koloğlu gibi kişilerin de yazıları yayımlanmıştır. Ertuğrul Günay, “Özgür İnsan Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 8*, (Der. M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 242.

Ecevit Marksist soldan kendini ayırsa da, Marksist çözümleme araçlarına başvurmaktadır. İktisadî olarak CHP'nin devrimciliğini yeniden tanımlama uğraşındadır. CHP'nin 10. Kurultayında yaptığı konuşmada şöyle demektedir³⁶¹:

“Biz artık Türkiye’de olaylara bürokrat aydın açısından bakmıyoruz. Halk açısından bakıyoruz. CHP’nde bakış açısı değişmiştir. CHP’nin devrimcilik görüşü değişmiştir. Şimdi devrimcilik sözünden altyapı devrimciliğini anlıyoruz.”

Ancak altyapı devrimciliğinin boyutlarını, geçmişte yapılanlara göre çok daha zordur³⁶². Ecevit’e göre, tek parti döneminde yapılan üstyapı devrimlerinin çok az kişinin çıkarına dokunduğunu, oysa altyapı devrimlerinin çok kişinin çıkarına dokunacağı için gelecek tepki de daha çok olacaktır. Çünkü tek parti içinde “sömüren” ve “sömürülen” de aynı anda yer almaktadır³⁶³. Ecevit aslında eskiden bir kopuştan ziyâde bir devamlılık vurgusu yapmaktadır. CHP yarım bıraktığı işi tamamlamalıdır. Kamu ve özel sektörünün yanında bir “halk sektörünün”³⁶⁴ olmasından bahseden Ecevit, anayasanın reformları dayattığını, “toprak ve vergi reformlarının” bir an önce yapılmasını istemektedir³⁶⁵. İskandinav ülkelerindeki toplumsal refah artışını Türkiye’de yaratma iddiasındaki Ecevit’in dayanak noktası ise 1960 sonrası beliren plânlı ekonomi, sosyal güvenlik, devlet müdahalesi gibi sosyal devlet uygulamalarının yaygınlaşmasıdır. Aslında bunun yaygınlaştığı yer Avrupa’dır. Avrupa’da 1960’lı yıllarda sosyal demokrasi kavramı, Marksist çözümlerinin hâkimiyetinden arınmış, kapitalist devleti Keynesçi iktisat politikalarıyla yönetmeye aday bir konumdadır.

Ecevit 1976 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, devletçiliğin gereklerini iktisadî bir vurguyla ama kapsayıcı bir tonla anlatmaktadır. Devletçiliğin sadece sosyalizmin değil kapitalizmin de aracı olduğunu belirtmektedir. Bu ise onun, sosyal demokrat

---

³⁶¹ *Milliyet*, 9 Temmuz 1970.

³⁶² Ecevit, 1966, s. 261.

³⁶³ Ecevit, 1966, s.15.

³⁶⁴ Ecevit, “*Sosyal politikamızda işçiye, köylüye öncelik tanıdığımızı, ekonomik politikamızla da halk sektörünü kayıracağımızı kimseden saklamıyoruz. Halk sektörü kavramımıza ise esnaf, sanatkar ve kamu görevlileri de giriyor*” diyerek orta ve dar gelirli kesime hitap eden iktisadî duruşunu açıkça ortaya koyar. Bülent Ecevit, *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara, 1977, s. 38.

³⁶⁵ Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 100-105.

kimliğinin yansımasıdır. Ecevit'in devlet sektörü üzerindeki kesin vurgusu, onun iktisat siyasetinin ne olduğunu açıkça ortaya koyar³⁶⁶:

“Öyle bir çağa gelmiş bulunuyoruz ki, öyle büyük işletmelerin, organizasyonların gerekli olduğu, bunlar için öyle büyük sermayenin gerekli olduğu bir çağa ulaşmış bulunuyoruz ki, bu çağda artık bırakınız sosyalist ülkeleri, kapitalizmin en köklü olduğu ülkelerde bile geniş bir devlet sektörüne kesin zorunluluk duyulur olmuştur. Artık bu, hiç değilse bir ölçüye kadar genişçe bir devlet sektörüne sahip olmayı isteme meselesi, bir ideolojik tercih olmaktan çıkmıştır; bir ekonomik zorunluluk, bir teknik zorunluluk olmuştur (...) Şimdi en kapitalist ülkeler bile kendilerine bu ihtiyacı karşılayabilecek kadar olsun bir devlet sektörü yaratmaya çalışırken, Türkiye’de Cephe Hükümetinin devlet sektörünü haraç mezat satışa çıkarmayı düşünmesi, çağ dışı bir düşüncesizliktir.”

Bu noktada, klâsik CHP anlayışından farklı biçimde Batıya, özellikle iktisadî alanda eleştiriler getiren bir figür olan Bülent Ecevit partinin başına geçer. Sokaklarda “Ne Rusya ne ABD, tam bağımsız Türkiye” sloganlarının atıldığı ve “toplumsal gelişmenin iktisadî gelişmenin önüne geçtiği için” muhtıra verildiği bir dönemde, Bülent Ecevit, “bu düzen değişecek” sloganıyla kitlelerden oy istemiştir. 1965’ten beri iktidarda olan ve hayli yıpranan AP’ye olan desteğin de düştüğü bir dönemde, 1973 Milletvekilliliği Genel Seçimlerinde CHP birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimi, CHP’nin kazandığı ilk gerçek seçim olarak görenler de çoktur. Ecevit, o günlerde yine gündemde olan, günkü adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ilişkileri değerlendirirken, iktisadî yönden Avrupa ve Türkiye’nin konumunu “karşılıklı çıkar ilişkisi” biçiminde tanımlamaktadır. Bu ise, Avrupa ile Türkiye’nin konumlanışını, CHP’nin iktisadî bağlamda eleştirmesi anlamına gelmektedir. Özlenen Avrupa refah devletidir ama Avrupa ile iktisadî ilişkiler mevcut yapısı ile sürdürülemez³⁶⁷:

“Batı Avrupa ülkeleriyle sanayi ve teknoloji alanında işbirliği yapmak bir imtiyaz değildir. Bu, onların işine gelen bir şeydir. Ortak Pazar üyesi olamayan, Ortak Pazarın ortak üyesi olmayan pek çok ülkeyle -en geri kalmışından en gelişmişine kadar pek çok ülkeyle- zaten sanayi ve teknoloji alanında işbirliği yoluna gidiyorlar (...) Biz elbette buna karşı olamayız (...) Biz, sanayi ve teknoloji alanında işbirliğini, istediğimiz ülkeyle

³⁶⁶ Bülent Ecevit, *Türkiye 1965-1975 CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in 1976 Bütçesi Üzerinde Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, (tarihsiz), s. 94.

³⁶⁷ Ecevit, 1976, s. 113.

yaparız. Yalnız Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeleriyle yapmaya ve o yıldan [yönden olacak] Avrupa Ekonomik Topluluğuna bütütün bağımlı duruma gelip, topluluk içinde ağırlığımızı daha çok yitirmeye razı olamayız.”

Ecevit'in kapitalist dünya ile kurulan ilişki biçimine itirazı, ulus-devletin iktisadî bağımsızlığını içerse de, daha önemli olarak; iktisadî olarak Avrupa standardında olma, onunla eşit konumda olma idealini taşır. Demirel için yukarıda söylenen, sosyal-liberal terimi, Ecevit için de “modern kapitalist” biçimde dile getirilmiştir. Buradaki “modernlik” kapitalizme eleştiriyi içerir. Ancak devrimci bir yolla onu devirmeme inancını da kapsar. Geniş kapsamlı bir işçi hareketine iktidarını dayandırmak yerine, geniş kapsamlı sınıfsal bir uzlaşma aramaktadır. CHP'nin klâsik çizgisinden hem bir kopuş vardır hem de bir devamlılık:

“Biz ayrı ayrı sınıflar olduğu gerçeğini kabul ediyoruz. Bu gerçeği kabul etmemek bilim dışı bir şey olur. Sınıflar arsında demokratik ve barışçı mücadele de son derece doğal bir şeydir ve bu mücadelelerin dünyanın her yerinde, hele gelişme, sanayileşme sürecine girmiş her ülkede yer aldığı bir bilimsel gerçektir. Eğer bunun barışçı ve demokratik yöntemleri ve kuralları saptanıp kabul edilmezse, kötü anlamda sınıf kavgası o zaman olur”³⁶⁸.

Ecevit her ne kadar Marksist devrimci bir çizgi izlemese de, Marksist kavramaları kullanmakta, bazen de Marksist yöneme eğilim göstermektedir. Bu tutumu, CHP içinde de olmak üzere, sol tandanslı çözümlenmelerden hoşlanmayanlar için hoşnutsuzluk kaynağı olurken toplumun sola yatkın ancak sol tahayyülleri amorf bir halde olan kitle için cesaret vericidir. Ecevit'in bu tutumu Avrupalı bir sosyal demokrat ya da demokrat solcu bir tavrı yansıtır.

Ecevit'in söylemi, Avrupa karşıtlığından ziyâde, o dönemde hayli artan ABD karşıtlığı ağırlıklıdır. Halefî olduğu Demirel hükümetince ABD'nin baskılarıyla yasaklanan haşhaş ekimini serbest bırakması, Türkiye'nin garantörü olduğu Kıbrıs Adası'na askerî harekât yapması ve kamuoyundan gelen (özellikle üniversite çevresi) bağımsızlıkçı ve “devrimci” savsözlere yanıt vermesi, onu bir anda solun tek önderi hâline sokmuştur³⁶⁹. Ecevit, özellikle mevcut iktisadî sisteme yaptığı eleştirilerle,

³⁶⁸ Ecevit, 1966, s. 21.

³⁶⁹ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Çağdaş Türkiye Cilt: 4 (1908-1980)*, (Yay. Yön. S. Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 254.

dolaylı yoldan kapitalizmi hedef alsa da, o güne dek Batılı iktisadî yapıyı popüler anlamda pek tartışmaya alışık olmayan kamuoyunda ilgiyle izlenmektedir. Ecevit'in "toprak işleyen su kullananın" sloganı ise merkez sol çizginin sola kayışını göstermektedir. Ancak bu eleştiri hiçbir zaman "devrimci" bir mâhiyet almamıştır. Avrupa, bizzat Avrupa uygarlığının ülkedeki kurucusu tarafından eleştirilmektedir. Bu durum aslında, Türkiye'deki Batıcı ideolojinin içinde yaşadığı bir ikilemdir. Osmanlı'dan beri Avrupa'ya olumlu bakanlardaki milliyetçi vurgu gözden kaçmaz. Yeni CHP de bunu sol içine taşımıştır. Batı Avrupalı ülkeler yerine, sosyal devlet uygulamaları en radikal şekilde hayata geçiren İskandinav ülkeleri artık revaçtadır. Parlâmentarizm içinde bir "düzen değişikliği" talebi söz konusudur. Bu noktada merkez solun siyasal anlamda Avrupa ile barışık olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bülent Ecevit'in düşünceleriyle şekillenen Özgür İnsan dergisinde yayınlanan Özhan Ulutam'ın "Türkiye'nin Kalkınması ve Uzun Dönemli Strateji" adlı makalesinde şu görüşlere yer veriliyor:

*"Ortak Pazar üyeliğinin ilke olarak kabulü, ekonominin böyle bir topluluk içinde yaşayabilmesi için köklü değişmeler geçirmesini gerekli kılıyor. Türkiye, hızla sanayileşmek, daha çok üretmek, daha iyi ve daha ucuz şekilde üretmek, dış ticaretinin hem bünyesini değiştirmek, hem de ihracatını büyük rakipler önünde arttırmak zorunda"*³⁷⁰.

Aynı dergide, Ali Nejat Ölçen "Ortak Pazar Çıkmazı" adlı makalesinde açık bir şekilde Ortak Pazara tavır almıştır:

*"Ortak Pazarın ya yanında ya da karşısında olmak gibi iki zıt davranıştan tüm vazgeçerek, hem yanında, hem karşısında bir yöntem izlememiz gerekli. Aktif politikanın tanımından bunu kasıtıyoruz. Taviz peşinde koşan sünepe bir politikadan sıyrılıp, dinamik, akılcı ve uygar bir yöntem izlemek demektir bu. Ortak Pazar dışında kalan, örneğin Yakın Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerini daha çok pekiştirerek izleyebiliriz böyle bir politikayı. Galiba bunu yapmak zorundayız"*³⁷¹.

Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde Ortak Pazara girişle ilgili olarak Erim hükûmeti tarafında hazırlanan programa ilişkin yayımlana makale de, söz konusu

³⁷⁰ Özgür İnsan, Sayı: 5, Ekim 1972, s. 31.

³⁷¹ Özgür İnsan, Sayı 13, Haziran 1973, s. 22.

programın Türkiye'nin kalkınma stratejileri, genel iktisadî süreçler ve ortak pazarın yapısı bakımından ciddi ve eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur³⁷². Aslında bu tavır, 1963 yılında Türkiye ve Ortak Pazar temasları başladığında da görülmektedir. O dönemde daha Ortak Pazarın Türkiye'nin kalkınmasına yardım edebileceği ama Türkiye'nin koşullarına uygun düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmektedir³⁷³. 1970'lere gelindiğinde ise Ortak Pazar karşısında tarımın korunması için makaleler yazılmaktadır³⁷⁴. Bu konuda en dikkat çekici yazılardan biri, solun Avrupa'ya bakışının iktisadî kökenleri için iyi bir örnek oluşturacak olan Arslan Başer Kafaoglu'nun "Teknoloji ve Yabancı Sermaye" başlıklı makalesidir. Ona göre, "Yabancı sermaye ve üstün teknolojideki tüketim endüstrisinin, kalkınmayı saptırması ve kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını engellemektedir"³⁷⁵. Bu yazıda yabancı sermayeye karşı tam bir olumsuz tavır alınamasa da, o dönemde Bülent Ecevit tarafından dile getirilen "yabancı sermaye gelecekse Türkiye'nin kalkınma stratejisine uygun koşullarda gelmelidir" tezine destek vermektedir. Bununla birlikte, Türk sanayisinin AET anlaşmalarına uyum sağlayabilmesi için "dışa dönük sanayi" modelini benimsemesi görüşü, gazeteye yazılan bir makalede yer bulabilmektedir. İthal ikameci sanayi modelinin artık işlevini tamamladığını dile getiren yazar, AET'ye ancak bu koşullarda girilmesi gerektiğini söylemektedir³⁷⁶. 1960'ları başında İlhan Selçuk'ta dahi görülen Avrupa'nın refah devletine olan övgüden³⁷⁷ veya Türkiye'nin ortak pazara girmesini Yunanistan ile bir denge sorunu olarak gören anlayıştan³⁷⁸ AET'nin Türkiye'nin koşullarına uymadığına ilişkin görüşlerin dillendirildiği bir anlayışa gelinmiştir. Bunu Turhan Feyzioğlu çizgisinden Ecevit

---

³⁷² Gülten Kazgan, "Program ve Ortak Pazara Geçiş Dönemi", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1971. Bu dönemdeki gazetelerde görülmeyen ciddi bir ekonomi sayfasının varlığı, gazetenin ve solun konulara bakışını göstermektedir. Yabancı sermaye girişine ait kapsamlı bir değerlendirme yazısı buna örnek olarak gösterilebilir.

³⁷³ *Cumhuriyet*, Temmuz 1963.

³⁷⁴ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1970.

³⁷⁵ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz, 1974.

³⁷⁶ Ahmet Kılıçbay, "Dışa Dönük Sanayi", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1974. Garip bir çelişki olarak Türkiye'nin ithal ikameci iktisat siyasetinden çıkıp ihracata dayalı modele geçmesi 24 Ocak kararları olarak bilinen merkez sağ-liberal politikaların uygulamaya konmasıyla olmuştur.

³⁷⁷ İlhan Selçuk, "İki Belçika", *Cumhuriyet*, Ekim 1962.

³⁷⁸ Örneğin, Türkiye'nin Müşterek Pazara katılmasını Yunanistan'la ilişkilendiren veya İngiltere'nin girip girmemesine odaklanan dönemin diğer görüşlerine benzer bir tutumu yansıtan manşet. *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1961 ve 1 Mayıs 1961.

çizgisine kayış olarak da yorumlamak olanaklıdır. Zirâ DP içindeki sağ kanadı temsil eden Feyzioğlu, 1962’de verdiği bir beyanatta “*Türkiye Ortak Pazara üye olacak*” demektedir³⁷⁹. Bu dönemde başbakan yardımcılığı görevi üstlenen Feyzioğlu, Türkiye ile Ortak Pazar arasında imzalanan yardım anlaşması sırasında gazetecilere verdiği demeçte şöyle demektedir³⁸⁰:

“Batı ile işbirliğinin en önemli merhalesi aşılmıştır. Anlaşmanın parafede edilmesi ve imzalanması ile iş bitmemektedir. Asıl meseleler, milletimizi bundan sonra beklemektedir.”

Türkiye’deki “ortanın solu” ve “ortanın solunun solunun” çeşitli argümanlarını Cumhuriyet’te bulabilmek olanaklıdır. Erim hükûmetinin millî petrol siyaseti “*Madenlerimiz yabancı etkilerden kurtulacak*” manşetiyle desteklemiş³⁸¹, Ahmet Taner Kışlalı gibi entelektüellerin Avrupa soluna ait yazıları yer almış, Avrupa’daki sosyalist gelişmeler olumlu bir nitelendirmeye tâbi tutulmuştur³⁸². Mao’nun 1976 yılındaki ölümünü yarım sayfayla duyuran Cumhuriyet’in baş sayfasında yer alan diğer haberler; TÖB-DER’in DGM’ye karşı çıkışı, Türk-İş’e bağlı sosyal demokrat sendikaların DİSK ile işbirliğini destekledikleri, Ecevit’in “*CHP barışı bozmak isteyenlere karşı görevde*” açıklaması ve “komandolarla” ilgili bir haber olarak sıralanabilir³⁸³. Görüldüğü üzere 1970’lere gelindiğe Cumhuriyet, Türk solunun önemli bir yayın organı hâlini almıştır. Uzun yıllar Cumhuriyetin yarı-resmî yayın organı kimliğini koruyan gazete, II. Dünya Savaşı ve DP’nin iktidarı dönemlerinde yayın çizgisinde âni değişiklikler yaşamış, 27 Mayıs’tan sonraki süreçte sola kaymıştır. Aslında bu durum Cumhuriyet Devrimini yetiştirdiği yeni kuşağın genel tutumuna tekabül de etmektedir. Bu dönemde sosyalist ülkeler olumlu bir imgelem içinde değerlendirilirken Avrupa solu temel alınmaktadır. Örneğin İspanya’da sola karşı girişilen saldırılara değinilmekte, “*Madrid’te on binlerce faşist hükümet aleyhine gösteri yaptı*”³⁸⁴ başlığı kullanılmakta; “*TSİP ‘yeni Marshall planı’na karşı çıktı*” haberi, Allende’nin 1973’te devrilmesinin yıl dönümünde “*Faşist darbe üç yıl*

³⁷⁹ *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1962.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1965.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1971.

³⁸² Ahmet Taner Kışlalı, “Batı’da Sosyal Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 5 ve 6 Temmuz 1974.

³⁸³ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1976.

³⁸⁴ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1978.

önce bugün gerçekleştirildi” başlığının altına Allende’nin “*Vatanımın işçileri; Şili ve geleceğine olan inancım sürüyor*”³⁸⁵ sözleri büyük puntolarla yazılarak verilmektedir.

B) Siyasal Olarak: 1961 Anayasası’nı Savunan Bir Parlâmentarizm

Ecevit, düzen değişikliğinden 1961 Anayasası ile getirilen sistemin reformlar yoluyla hayata geçirilmesini kast etmiştir. Ona göre ortanın solu hareketi bir anayasa hareketidir.

Siyasal alan aslında merkez sol ile sağın kesişme alanıdır. Parlâmentarizm, bazı vurgu farkları olsa da, her iki ana akım tarafından tartışmasız kabul görmüştür. Merkez sağın, siyaseten sola kapamak istediği parlâmento, merkez sol tarafından etkin biçimde kullanılmak istenmektedir. Sokak hareketleri, demokratik toplum kuruluşları, sendikalar merkez sağ açısından ayak bağı olarak görülürken; her biri Avrupaî kurumlar olan bu kurumların merkez sol tarafından hararetle desteklendiği görülmektedir³⁸⁶. Zamanla aralarında iyi ilişkiler tesis edilecek ve bu kurumlar CHP’ye -tam olarak uyuşmayanlar da- kitlesel destek verecektir. Özellikle Kıbrıs Harekâtından sonraki dönemde kurulan Milliyetçi Cephe (MC)³⁸⁷ hükûmetine duyulan tepki ve MC hükûmetinin geleneksel sağ seçmenin bir kısmınca benimsenmesine, ABD’nin silâh ambargosu ve yükselen Batı karşıtlığı (iktisadî anlamda) eklenince, Ecevit 1977 Milletvekili Genel Seçimlerinde oylarını %43’e çıkarmıştır³⁸⁸. Ülkedeki hava artık Ecevit’in parlâmentarizmiyle zapt edemeyeceği aşamaya gelmiştir. Aşağıda göreceğimiz, çeşitli aşırı sol hareketlerin arzusu olan ve yaklaşık 10-12 yıldır ülke gündeminde bulunan “devrim” düşüncesi, söylemsel düzeyde de olsa merkez sola sirayet etmiştir. Bu ortamın oluşmasında sağın, güç yitirmesiyle birlikte parlâmentoya olan inancının zayıflaması ve sokak terörüne

---

³⁸⁵ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1976.

³⁸⁶ Ahmad, s. 178.

³⁸⁷ Sol “tehlike” karşısında tüm sağ partiler, aralarındaki ayrılıkları bir yana koyarak birleşmişlerdir. Bunlar arasında Ecevit’in ilk başbakanlığındaki koalisyon ortağı olan Erbakan’ın partisi de bulunmaktadır.

³⁸⁸ Bu oy CHP’nin çok partili yaşama geçildiğinden bu yana (1946 seçimleri sayılmazsa) aldığı en yüksek oydur (Bkz. <http://www.belgenet.net/>).

başvurulması da etkili olmuştur³⁸⁹. 1970'lere kadar sokaklara egemen olan solun, bu ağırlığının dengelenmesi için sağ tarafından önlemler alınmış, "komando" denilen ve Muhafazakâr-Milliyetçi yapıda gençlerden oluşan bir teşkilât oluşturulmuştur. Sağın parlâmentarizme güvenmeyen ve Batıya mesafeli yanını oluşturan bu gruplar, kısmen merkez sağ tarafından da desteklenmiştir. Merkez sol bu dönemde ısrarla Avrupaî anlamda (sağ ve solun dengeli olduğu) bir parlâmentarizm konusunda ısrarını sürdürmüştür. Bu ısrar, sadece sıkıyönetim isteyen sağa karşı değil, devrim isteyen sola karşıdır da³⁹⁰.

Solun geneli bu dönemde Amerika'ya eleştirel bir tavır almıştır. 1960'lı yıllarda solun çizgisi yeni yeni belirginleşirken ABD'ye olan bu tavır sol kimliği de biçimlendirmiştir. İlhan Selçuk, 1961'de çıkan yazısında Türk sosyalizminin ilkelerini Hilmi Özgen adlı yazarın kitapçığından esinlenerek, "*Batıdan ithal ettiğimiz soyut fikirlerin, havada kalmış tartışmalara konu olmaktan çok, memleket gerçekleri açısından ele alınması elbette çok daha faydalı bir adımdır. Memleket gerçekleri ise yalnız Anadolunun çölleşen topraklarında, açlığında, fakirliğinde, susuzluğunda, cehaletinde uyumuyor (...) Asıl memleket gerçekleri, daha çok büyük şehirlerin esrarengiz borsalarında çevrilen büyük oyunlarda saklıdır (...) Her halde o yedi yıldan beri ayaklarını memleket topraklarına basmamış demokrasinin ve on yedi yıldır lâfi bile yasak edilmiş sosyalist fikirlerin Türkiye'ye uygulanmasını düşünlere, Hilmi Özgen, kitabıyla ışık tutmaktadır*" demektedir³⁹¹. Bu yazıda önemli olan nokta, Selçuk'un görüşlerinden ziyâde, onun sosyalist sözcüğünü kullanmasındaki heyecandır. Artık Cumhuriyet sola açık bir gazete hüviyetine kavuşmaya başlamıştır. Bu dönemde sol kimliğini genelleştirmek olanaklı değildir. Zirâ çok farklı düşünceler gazete içinde dile getirilmektedir. Kültürel anlamda bir duruşu simgelemesi açısından, bu dönemde Sebahattin Eyuboğlu'nun makalelerine yer vermesi dikkate değerdir. Bunlardan biri de görüşlerini özetleyen "İlyada ve Anadolu" adlı uzun yazısıdır³⁹².

---

³⁸⁹ Ahmad, s. 185.

³⁹⁰ Ahmad, ss. 182-189.

³⁹¹ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1961.

³⁹² *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1962.

Mayıs 1961’de Küba krizi sırasında diğer merkez basının tersine ABD’ye mesafeli ve eleştirel yaklaşımı dikkat çekmektedir. Amerika’nın ağızından da olsa, Küba olayları nedeniyle Amerika’nın prestijinin sarsıldığı başlığı atılmıştır. Yine ABD’nin Laos’ta asker bulundurmasını eleştiren Amerikan Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu başkanı Fulbright’ın sözlerini manşete taşımıştır³⁹³. Daha bir ay öncesine kadar, Amerikan yardım programında yapılan değişiklik ile Türkiye’ye daha az kaynak ayırması ve Hindistan gibi ülkelere yardıma başlayan Amerikan’ın bu tutumunun “*Türkiye gibi eski dost ve müttefiklerini hatırdan çıkardığı anlamına*” gelmediğine ilişkin kapsamlı yazılar çıkmaktadır³⁹⁴. İlerleyen dönemlerde Amerikan eleştirisi ağırlık kazanacaktır. 1971’de ise SSCB’nin üstünlüğüne ilişkin yazılar görülmektedir. Vietnam meselesinden dolayı ABD’yi eleştiren SSCB Savunma Bakanı’nın “*Vietnam, emperyalist bir askeri doktrine mezar olmuştur*” ifâdesine yer verilmiş, Sovyet ordusunun dünyanın her yerine ulaşacak güçte olduğu vurgulanmıştır³⁹⁵.

Cumhuriyet gazetesi, yine aynı dönemde, başta nötr ifâdelerle başlayan ama giderek Amerika’yı eleştiren manşetlerle Küba krizini değerlendirmektedir. Küba krizi sırasında SSCB’nin izlediği siyaseti manşetine taşıyan Cumhuriyet, SSCB’nin Amerika’ya karşılık verdiğini belirterek Amerika’ya mesafeli durmaktadır³⁹⁶. Yine aynı şekilde, İngiltere’nin Küba krizinde ABD’ye destek vermeyeceği büyük puntolarla haber yapılmaktadır³⁹⁷. Küba krizi gazetenin manşetlerine sık sık çıkmakta, bu dönemde Amerikan yanlısı bir tutum takınılmamaya özen gösterilmektedir. Bu tutumun önemi, SSCB’nin Türkiye’yi Küba siyasetinde koz olarak kullandığı değerlendirildiğinde daha belirgin olmaktadır³⁹⁸. Ancak 1960’ların

---

³⁹³ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1961. Ama aynı gazetede bir ay önce İsmet Giritli NATO’nun önemi üzerine makale yazmıştır. Bu aslında Cumhuriyet’teki eğişimin aşamalı olduğuna ilişkin bir göstergedir. İsmet Giritli, “NATO”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1961.

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1961.

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1971.

³⁹⁶ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1962.

³⁹⁷ *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1962.

³⁹⁸ *Cumhuriyet*, 25, 26, 27 Ekim 1962. Ancak bu tutum Kruçef’in Türkiye’yi açıkça koz olarak öne sürdüğünde değişecektir. Artık bir süre Kruçef’ten SSCB’nin en güçlü adamı olarak değil, Rus diktatörü olarak söz edilir. *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1962.

başından beri gazetede görülen hem ABD'yi hem SSCB'yi çok olumlu olmayan hava giderek ABD aleyhine bozulmaya başlayacaktır³⁹⁹.

Türkiye'de yükselen ABD karşıtlığının habercisi şeklindeki bu tutum, ileride daha da sertleşecektir. Örneğin, OECD Bakanlar Kurulu toplantısı Amerikan çıkarı kokmakla itham edilmiştir⁴⁰⁰.

SSCB'ye yaklaşımı olumsuz değildir. Örneğin, Yuri Gagarin'in uzaya çıkmasını manşete taşımış ve bunu Rusların başarısı olarak sunmuştur⁴⁰¹. Bunun yanında Yugoslavya, Çekoslovakya gibi demirperde ülkelerine ilişkin haberler de, olumsuz bir nitelermeye yer vermeden gazetede yer almaktadır⁴⁰².

Cumhuriyet, bu dönemde dış haberlere en sık yer veren gazetelerden biri olduğundan, sayfalarına Avrupa ile ilgili birçok haber yansımaktadır. O dönem basınında çok sık görülen, olayları birer "sıfat" ekleyerek değerlendirme alışkanlığı Cumhuriyet'te yoktur. Bunun yanında gazete, diğer gazetelerde bahsi bile geçmeyen Londra'daki nükleer silâhlara karşı yapılan gösteriyi büyük puntolarla duyurmaktadır⁴⁰³.

Türkiye'de merkez solun siyasal olarak Avrupa ile sorunu olduğu pek söylenemez. Sovyet tipi bir şûralar hükûmeti hiçbir zaman CHP'nin amacı olmamıştır. Aşağıda ayrıca incelenecek olan TİP de, 12 Mart'a kadar SSCB karşıtı sayılabilecek parlâmentarist bir tavır sergilemiştir. Avrupa solu olarak adlandırılan bu akımın Türk solundaki egemen bakış olduğunu vurgulamak yanlış olmasa gerek. Ecevit de kendi hareketini bu solun içinde tanımlamıştır.

"Bizim dışımızdaki bir takım sol topluluklar -çok şükür hepsinde aynı eğilimi görmüyorum- tarihten hiç ders almaksızın, önlerine kurulan tuzağa mertlik uğruna olsun inançları uğrun olsun göz göre göre yürüyebiliriler. Ama bizi kendi yakınlarına çekemezler. Biz mücadelemizi yalnız demokratikliği değil, Türkiye'nin koşulları içinde geçerliliği kanıtlanmış

---

³⁹⁹ Örneğin Sovyetlerin uzaya kadı göndereceği haberi, SSCB'nin teknolojik üstünlüğüne vurgu yaparak verilirken iki sonraki gazetede çıkan Sinop'ta Amerikalı askerlerce öldürülen bir erin haberi alt köşelerde yer bulmaktadır. *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1961 ve 18 Mayıs 1961.

⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1974.

⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1961 ve 15 Nisan 1961.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1969 ve 25 Ocak 1970.

⁴⁰³ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1961.

olan kendi kurallarımıza, yani özgürlükçü demokrasinin kurallarıyla yürüteceğiz. Barışçı olarak yürüteceğiz”⁴⁰⁴.

Ecevit, bahsettiği düzen değişikliğini parlâmenter sistem içinde gerçekleştirmeyi tasarlamaktadır. Bunu devrim ve şiddet yolu ile yapmayı amaçlayan radikal siyasal girişimlerle arasına mesafe koymaktadır. Kendisinin konularına egemen olduğu Özgür İnsan dergisinde bu “barışçı” ve “şiddet karşıtı” temayı sürekli işler:

“ (...) Sanyorum ki, ters düşmenin bir başka nedeni de, gençliğin özentici bazı yetişkin ‘devrimciler’in etkisine fazlaca girmiş olmasıdır. Bu etkinin altına giren gençlerin çoğu şimdi ya ölmüş ya hapiste ya da bütün kapılar bir bir önlerinde kapandığı için sıkışıp kalmış durumdadır. Nerede onları ateşe, ölüme, çıkmaza süren yetişkin ve ‘tecrübeli’ devrimciler?”⁴⁰⁵.

Ancak bu tutum Ecevit’in devrimciliği kavram olarak reddettiği anlamına gelmez, tersine gerçek devrimin “altyapı” devrimi olduğu vurgular. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimleri “üstyapı” devrimleri olarak gören Ecevit, gerçek devrimin üretim ilişkilerini yeniden düzenlemekte olacağını belirtir⁴⁰⁶. Marksist solla arasına mesafe koysa da, Ecevit Marksist kökenli çözümler yapmaktadır. Diğer tavırlarıyla birlikte, bu duruşu da onun, Batılı bir solu örnek aldığını gösterir. Halkın altyapı devrimlerini her zaman benimsediğini iddia eden Ecevit, devrimlerin yalnızca üstyapısal sorunlarla ilgilenirse, halk tarafından benimsenmemesinin olağan olduğunu belirtir. Ona göre, Cumhuriyet Devrimini devam ettirmenin yolu altyapı devrimini gerçekleştirmektir⁴⁰⁷. Bir başka anlatımla, onun amacı, örnek aldığı Batı Avrupa ya da İskandinav tipi bir demokratik sol modelin Türkiye’de uygulanmasıdır.

Bu modelin üstyapısal kurumu olan anayasa aslında hazırdır. Ecevit bu dönemde 1961 Anayasası’nı hararetle savunmuştur. Ortanın solu hareketi dahi, “Anayasayı kâğıt üzerinden kurtarma, toplum dokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasayı gerçekleştirme” hareketi olarak tanımlamıştır⁴⁰⁸. Ecevit’in söylemlerine yansıyan halkçılık vurgusu, devlet tarafından halkın düşünülmesi anlamına gelen

⁴⁰⁴ Özgür İnsan, Sayı: 37, Nisan 1975, s. 20.

⁴⁰⁵ Özgür İnsan, Sayı: 6, Kasım 1972, s. 3.

⁴⁰⁶ Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1970, ss. 46-49.

⁴⁰⁷ Ecevit, 1970, s. 52.

⁴⁰⁸ Ecevit, 1966, s. 46.

bürokratik bir halkçık değil; halkla beraber, onu ikna eden bir grubunun anlayışını yansıtmaktadır. Bürokratik bir seçkincilikten ziyâde, kendini halk olarak gören bir seçkin yapıdır. Zirâ, halka bir altyapı devrimi sunmak gerekmektedir. Radikal olmamakta, sınıfsız bir toplum düzeni de hayal etmemektedir. Batı toplumlarındaki sınıflı yapıyı veri kabul etmekte ancak siyasal misyonunu, bu yapının çatışmaya dönüşmesini engellemek olarak görmektedir⁴⁰⁹.

C) Kültürel Olarak: Kapsayıcı Batıcılık

Solun kültürel olarak Avrupa ile olan yapısal bir sorunu yoktur. Zirâ Avrupa, işçi hareketlerinin en yoğun olarak yaşandığı ve solun iktidara geldiği yerdir. Ancak burada iktisadî olarak Avrupa karşıtlığı ile kültürel olarak Avrupa yandaşlığını karşılaştırmak zor olabilir. Çünkü iktisadî olarak “bizi” sömürmeye çalışan bir Avrupa düşüncesinin, uygarlık beşiği olarak Avrupa idealiyle düşünsel anlamda çatışması çok olasıdır. Bu noktada “Mavi Anadolucu”lar kültürel ağırlıklı çözümlenmeleriyle incelenebilir. İktisadî konulara bulaşmadan daha çok kültürel tabanlı ve kapsayıcı bir kültür tanımı içinde modern Türkiye’yi görmek isterler. Bu Avrupa ile aynı şeritteki bir Türkiye özleminin, Türkiye’nin olanakları ile inşa edilmesidir.

CHP’nin kültürel olarak Avrupa’ya bakışı bu tavrından çok etkilenmiştir. Bülent Ecevit’in edebiyatçı kimliği ve çoğu edebiyatçı veya sanatçı olan Mavi Anadolucularla olan kişisel ve fikrî dostluğu, CHP’nin kültür siyasetine damgasını vurmuştur. TRT’nin başına *İsmail Cem*’in getirilmesi, bu anlayışın en önemli yansımalarından biridir. Avrupalı değerlerle barışık bir kişi olan Cem, modern yerlilik ile Batılı değerlerin bir sentezidir. Aynı şekilde Kültür Bakanlığı yapan *Ahmet Taner Kışlalı* da Avrupa’da eğitim almış ancak kültürel anlamda sentezci görüşleri ön plâna çıkarmıştır. Daha birçok simge isim vermek mümkündür. Ayrıca 1960’lardan beri Türk Dil Kurumu (TDK)’na egemen olan “öz Türkçeci” gelenek ve Ecevit’in de bu geleneği desteklemesi, merkez sağla solun arasındaki kültürel Batıcılığın simgesel öğelerinden biridir. Dilde sâdeleşme yanlısı TDK çevresi, bu Arapça ve Farsça kökenli Türkçe sözcükler konusunda hayli titizdir. Bunları gündelik yaşama sokma-

---

⁴⁰⁹ Ecevit, 1966, s. 21.

sokmama uğraşı, sağ ve sol arasındaki kültürel siyasetin önemli bir mevzisi olmuştur. Sağ kanattan gelen eleştiriler; TDK'nin siyasallaşarak sol kanattan kimselerin eline geçtiği ve onlarında dilde tavsiyecilik yaparak Türkiye'yi kültürel bağları olan İslâm uygarlığından kopararak Avrupa uygarlığına kolu kanadı kırık şekilde teslim etmeyi amaçladıkları yönündedir⁴¹⁰. Bu anlamda, dildeki sâdeleşme ve öz Türkçecilik akımı Batıcı (bu söylemde SSCB de Batıdır) ve Avrupaî bir nitelik taşır. Bu akımın temsilcileri genellikle Mavi Anadoluculuk ekseninde düşünen kişiler olmakla beraber, böyle bir genelleme yapmak ve bunu Avrupacılığa bağlamak zordur. Ancak dildeki bu gelişmenin seyrinin milliyetçiliğin Avrupa ile olan çetrefil ilişkisine dayandığını söylemek mümkündür. Zirâ dildeki öz Türkçecilik akımı, daha çok eski Türkçe sözcüklere karşılık bulmuş, bunu da zaman zaman Batı dillerindeki eklere benzeyen Türkçe olduğu iddia edilen söz ve eklerle yapmıştır. Bu sav genellenemeyecek olsa da, sonuçta bu tavrın müellifi kişilerin kültürel anlamda Batıyla sorunlu olmadıkları söylenebilir. Burada amaç, dil siyasetinin amaçları değil simgesel olarak görünümünü ortaya koymaktır. Türkiye'de dilde sâdeleşme meselesinin savunucusu sol olmuştur.

Ecevit Batı kültürüne sahip bir aile içinde yetişmiş olmasına rağmen, siyasal alandaki tavrını kültürel alanda farklılaştırır. Batılı kültürel değerle, yerli değerler arsında, yerli değerleri önemseyen bir sentez arayışı bulunmaktadır. Kemal Tahir'in Ecevit üzerinde etkisi görülmektedir. Özgür İnsan dergisinde de Kemal Tahir'e özel yer verilmiştir⁴¹¹. Yine o dönemlerde Ecevit'in yakınlarında bulunan ve Özgür İnsan dergisinde yazıları çıkan A. N. Yücekök bir makalesinde şöyle demektedir⁴¹²:

“Batılılaşma hareketi sonucu toplumda kökleri bulunmayan Batılı kurumları getirilmesi, böyle kurumların toplumdaki sosyo-kültürel yapı ile açık çelişkiye düşmeleri, Osmanlı toplumunda bir kültür ikileşmesi yarattı. Çünkü bu kurumlar Batı'da kapital sahibi olan sosyal ve siyasal hakları kısıtlı burjuvanın ihtiyaçlarına cevap veren kurumlardı (...) Sömürünün,

⁴¹⁰ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 245. Eleştiri dozunu arttırıp komplo teorileri üretenler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmının entelektüel nitelikte kişiler olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Örneğin, dildeki sâdeleşme akımının SSCB tarafından (yani komünizm) dayatılan ve Türkiye'nin Sovyetler içindeki Türkî unsurlarla bağını koparmayı amaçlayan bir siyasetin en önemli mevzisi olduğunu savlayan görüşlere çok rastlanır.

⁴¹¹ *Özgür İnsan*, Sayı: 24, Mayıs 1974.

⁴¹² *Özgür İnsan*, Sayı: 1, Haziran 1972, ss. 28-29.

siyasal ve ekonomik sarsıntının acılarını çok yakından tanıya halk yığınları Batılılaşmanın bu iğreti görüntüsüne şiddetle karşı çıktılar (...) Herkese iş, onurlu ve güvenli yarın ve toplumsal gelirden adil pay verebildiğimiz gün, İslâmcı muhalefet içinde yabancılaşmış ve kaybolmuş yurttaşlarımızı tekrar kazanacağımızdan kimsenin kuşkusu olmasın”.

Ecevit de bu söyleme uygun bir strateji izlemektedir. Solun oy alabileceği yoksul ancak muhafazakâr kesimlere seslenebilmek için, aldığı mirâsı sorgulamaktadır. Bu en çok kültürel alandaki söylemlerde tartışılmaktadır, oysaki iktisadî ve siyasal alanda takındığı tavır da buna benzemektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin temsil ettiği bürokrat-seçkinci yapı ile halk arasındaki ayrılığı gidermek üzere siyasal söylemini oluşturmaktadır:

“Türkiye’de artık tepeden bakan aydınların topluma yön verebilecekleri çağ kapanmıştır. Çünkü, bir yandan büyük çıkar çevreleri onlardan daha güçlü hale gelirken, bir yandan da toplu aydınlanmıştır. Karşılıklı bu gelişme, halkla bütünleşmeyen aydınları etkisiz bırakmıştır.

Bir halk dinine, töresine bağlı olabilir. Fakat eğer toplumu hızla kalkındırarak, topluma daha çok sosyal adalet getirecek, huzur getirecek düşüncelere kafası açıksa, o halk ilerici bir halk demektedir. Beş vakit namaz kılrsa da ilericidir”⁴¹³.

Ecevit'in bu vurguyla amaçladığı, CHP'ye atfedilen seçkinci tavrın yerine halkçı bir duruşu oturtmaktadır. Netice itibarıyla, Batı kültürünün kendisi değil, uygulanma ve halka sunulmuş biçimi eleştirilmektedir. Kültürel anlamda, Batıya muhalif bir tutum gibi görünse de, aslında modernleşmenin popülerleştirilmesi anlamına gelmektedir.

III) SAĞ-SOL ARASINDAKİ GEÇİŞLER

Sağ ve sol arasında, Avrupa'ya bakış konusunda genel hükümler vermek; iktisadî, siyasal ve kültürel olarak bir ayırım yapılsa bile çeşitli sorunlar içermektedir. İlk olarak, böyle bir ayırım yapma işi iktisadî, siyasal ve kültürel alanların birbiriyle olan ilişkileri kısmen yok saymayı gerektirmektedir. Yukarıdaki çözümlemelerde indirgemeci bir yöntemle kaymamaya özen gösterilmiştir. Ancak sonuçta üç ayrı alanın çerçevesine giren özellikler seçildiği için böyle bir sakınca her zaman

---

⁴¹³ Özgür İnsan, Sayı: 14, Temmuz 1973, s. 55.

bulunmaktadır. İkinci ve daha önemli zorluk ise, sağ ve solun kendi içinde ideolojik olarak hiçbir şekilde homojen bir yapı arz etmemesidir. Bu farklılık bazen öyle görünümlere yol açmaktadır ki, sadece bir özelliğinden dolayı sağda kabul edilen ya da kendisini sağda sayan bir akım ya da kişinin, baskın diğer değerleri sol içinde olabilmektedir. Sağ ve sol ayrımı içinde iktisadî, siyasal ve kültürel olarak ayrı ayrı bir inceleme yapılmasının ise meseleyi hayli indirgemeci ve seçmeci bir yöneme götürme tehlikesi taşımaktadır. Seçilecek örnek olayların veya görüşlerin tüm düşünceyi kapsıyormuş gibi gösterilmesi sonucunu doğuracak böyle bir yöntem çeşitli zorluklar içerir. Bundan dolayı, Türkiye’deki siyasal yelpaze içinde belirgin özellikleri ön plâna çıkmış olan akımların ve bu akımların temsilcilerinin, söz konusu belirgin özelliklerin başlığı altında toplayıp Avrupa ve Batıya olan bakışları belirlenmeye çalışılacaktır.

A) Bağımsızlıkçılar

Bağımsızlık, Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türkiye’de genel kabul görmüş ve hemen her siyasal akım tarafından -kendi ideolojik argümanları çerçevesinde- olumlanan bir idealdir. Bu bağımsızlık algısı ise ulus-devlet modeline uygun olarak, belli siyasal sınırları içinde tam egemen (iç egemenlik) ve dışa karşı ise haklarını olabildiğince koruyan (dış egemenlik) bir devlet yapısı tasavvuruna dayanır. Ulus-devlet olma iddiasını imleyen bu anlayış “istiklâl-i tam” olarak adlandırılmış ve “tam bağımsızlık” kavramıyla 1960’lara taşınmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı’nın, I. Dünya Savaşı’nın gâlip devletlerine karşı verilmiş olması da onun emperyalizm karşıtlığını oluşturmuştur. Emperyalizm karşıtlığı Kurtuluş Savaşı’nın başlarında kapitalizm karşıtlığını da açıkça içermekteyse de, ilerleyen dönemde kapitalizm karşıtlığı silikleşmiş ve hattâ yok olmuştur. Ancak Türkiye’de ulus-devlet kurma sürecinin köklü mirâsı olarak “tam bağımsızlıkçılık” ki buna bağımsızlıkçılık denecektir ve emperyalizm karşıtlığı, Türkiye’deki siyasal düşünce yaşamı içinde ve özellikle de, 1960’ların ortasından itibaren hayli vurgulanmıştır⁴¹⁴. Özellikle sol tarafından sahiplenilen ve olası bir sosyalist devrimin temel şîârı olarak vurgulanan bağımsızlık

---

⁴¹⁴ Gökhan Atılğan, Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 8*, (Der. M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 678-679.

ve buna bağlı emperyalizm karşıtlığı, kapitalizm karşıtlığını da içerecek Şekilde yorumlanmıştır.

Solun bu vurgusu, onu bu kavram etrafında her zaman birleştirmemiş ve hattâ kendi içinde çeşitli fraksiyonlara ayrılmasına da neden olmuştur. Kimin “gerçek” bağımsızlıkçı, kimin “oportünist” olduğu tartışmaları 1965’lerde filiz vermiş ve 1970’lerin sonunda solun kendi içinde çatışmasına kadar varmıştır. Bu dönemde TİP’in Sovyetlerin Çekoslovakya’ya müdâhalesine ve Yugoslavya’nın SSCB ile ilişkilerinin bozulmasına kadar, Batı bloğundan bağımsız bir Türkiye vurgusu öne çıkmıştır. 1965 seçimlerinde TBMM’ye giren milletvekilleri aracılığı ile TİP, Türkiye-ABD ilişkilerini sorgulamış ve Batıyı iktisadî yönden eleştirmiştir. Aybar’a göre de, tam bağımsızlık korunması ve üzerinde durulması gerekli en önemli özelliklerden birisidir. Kurtuluş Savaşı TİP programında görüldüğü gibi hedefi yalnızca anayurdu düşman istilasından kurtarmak olmayan asıl hedefi halkımızın sömürgeci ve sömürücülerin buyruğundan kurtulması, bağımsız Türkiye’nin kurulması olan bir savařtır⁴¹⁵. Bu doğrultuda büyük devletlerle askerî ittifak imzalanmamasını, üs ve yabancı askerî personele ödün verilmemesini savunur. Emperyalizm boyunduruğundan kurtulmaya çalışan mazlûm uluslarla, halklarla dayanışmaya ve işbirliğine gereken önemin verilmesi parti programında da vurgulanır⁴¹⁶.

Atatürk’ü genel olarak olumlasa da; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması, İzmir İktisat kongresiyle sınıfların reddedilmesi, millî burjuvazi yetiştirme savı ile dışa bağımlı sermayedar gelişimine yol açılması noktalarında eleştirir. Ancak Kurtuluş Savaşı ve politikalarını tümüyle olumlar⁴¹⁷.

Daha sonra parti içinde, Prag Baharı ile başlayan tartışma sadece parti için değil, Türk solu içinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu birinci kırılma noktasında, Türk solu, Sovyeti ve Sovyet karşıtı olarak ayrılmıştır. Daha sonra Sovyetiler de kendi içinde Sovyetlerle ilişkilerin mâhiyeti bakımından ayrılığa düşmüştür. Pragmatik nitelikli bu ayrılış, Sovyet karşıtları arasında da yaşanmıştır.

⁴¹⁵ Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 14.

⁴¹⁶ Aybar, 1968, ss. 25-32.

⁴¹⁷ Aybar, 1968, s. 64

Daha liberal bir çizgi izleyen ve Doğu Bloğu ülkelerinden bazılarının Batı Avrupalı (kapitalist) ülkelerle temas kurmasını ve ülkelerinde SSCB'nin uygulamalarından ayrılarak bazı liberal açılımlar getiren ülkelere olumlu bakanlarla, Çin'deki Mao öncülüğündeki devrimi destekleyen daha otoriter hareketler de kendi içinde çatışmaktadır. Bazı gruplar SSCB karşıtlığını 1970'lerin sonunda o dereceye vardırılmıştır ki, ABD'nin SSCB karşısındaki tutumunu desteklenmeye başlamışlardır⁴¹⁸. Daha çok uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak şekillenen bu ayrılıklar, Türkiye'deki sol hareketlerin Avrupa'yı konumlandırma biçimlerinin ipuçlarını taşımaktadır. Çin Devrimini örnek alan gruplar daha çok Asyacı ve Doğucu denebilecek bir çizgi izlemişlerdir. Devrimin Avrupalı değerlerle değil Doğulu değerle yapılmasını, zirâ Türkiye'nin Doğulu bir ülke olduğu vurgusunu yapmışlardır. Avrupa'yı ve Batıyı Türkiye'nin bağımsızlığı ile uyuşamayacak olarak kabul etmektedirler. Bu dönemde çok revaçta olan Karl Marks'ın Asya Tipi Üretim Biçimi (ATÜB)⁴¹⁹ bu konuda hayli verimli argümanlar sunmaktadır. ATÜB, bireyin topluluklardan ayrı olarak toprak sahibi olması yerine, işgalci durumunda olduğu doğrudan doğruya komünal bir mülkiyetin bulunduğu biçimdir.

İlk önemli ayrılık Mihri Belli'nin önderliğini üstlendiği Millî Demokratik Devrimci (MDD) çizgidir. Türkiye'de işçi sınıfının oluşmamasından yola çıkan hareket, klâsik Marksist şablonda devrimci sayılmayan küçük esnaf ve sanayici (millî burjuva), aydınlanmış memur ve aydın kesimin desteğini alarak bir devrim yapmayı tasarlamaktadır. Bu noktada bağımsızlık vurgusu, Avrupa'daki benzer yapının Türkiye'de olmadığından hareketle Türkiye'yi oradan (Avrupa'dan) ayrı tutma eğilimiyle desteklenir. SSCB ile ilişkiler eski TKP geleneği kadar olmasa da

---

⁴¹⁸ Gün Zileli, *Havariiler (1972 - 1983)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 457-471.

⁴¹⁹ Marks'ın, Asyalı toplumların, Batıdaki toplumlardan farklı bir gelişim evresine sahip oldukları savından yola çıkarak derlenen bu görüşün iki temel biçimi vardır: Yerleşik küçük köy topluluklarına dayalı bir yapıda, komünal toprak mülkiyetinin varlığının, doğal koşullar gereği tarımın yapılabilmesi için toplulukların gücünü aşan bir otoriteye duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı, yerleşik ATÜB ve göçebe kabile toplumlarında, komünal toprak mülkiyetinin varlığının, coğrafi koşullar bağlamında steplerin beslenme gereksinimini karşılayamamasından ötürü, bu gereksinimin savaş ve yağma yoluyla karşılanmasını örgütlemek için otoriteye duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı, göçebe ATÜB. Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 41 ve 143-146.

sürdürülür⁴²⁰. Ancak MDD çizgisi için “millet” olgusunun, SSCB’den hareketle devrimde öncü bir husus olduğu açıktır.

Her ne kadar “ulus” düşüncesinin Avrupalı bir düşünce olduğundan dolayı Belli’yi Batıcı konumda göstermek mümkün olabileceksede, bu ancak yöntemsel bir benzerliktir. Belli’nin çözümlerinde, Doğulu toplumlar için uyarlanmış Marksist çözümle ile Lenin’in ulus tezleri iç içe geçmiştir. Aşağıdaki metinde özetle söylenmeye çalışılan budur⁴²¹:

“Türkiye’de egemen güç emperyalist tekellerin, transnasyonallerin acentası durumunda olan işbirlikçi, tekelci kapitalistler sınıfıdır. Bu sınıfın ve bağlaşığı olan taşra mütegalibesinin çıkarları ülkenin geri, sömürülen ülke durumunun sürüp gitmesini emreder. Bağımlı kapitalist ekonominin siyasal üstyapısı bu bağımlılığı açıkça yansıtmaktadır. Bugün Türkiye topraklarında Türk hükümetinin denetimi dışında nükleer füzelerle donatılmış Amerikan üstleri vardır. Ve bu yüzden Türkiye, iradesi dışında kopacak bir nükleer savaşta ilk dövülecek hedeflerden birisidir.

Yer yer yarı-feodal ilişkileri de barındıran bağımlı kapitalizmin siyasal üstyapısı demokratik olamaz. Türkiye’de arada bir askeri darbelerle kesintiye uğratılan şekli burjuva parlâmenter düzen işçi sınıfının, köylülüğün kendi partisi ile parlâmenter mücadele alanında yerini almasını ve gücü ile orantılı olarak ülke politikasında belirleyici rol almasını engelleyen anti-demokratik bir düzendir. Ülke nüfusunun beşte birini oluşturan Kürt ulusal topluluğunun varlığı inkar edilir, bu topluluğa zorla asimilasyon politikası uygulanır. Devlet aygıtı içinde, seçimle gelen hükümetlerin denetimi dışında ayrıcalıklı kastlar oluşmuştur. Ve bunlar ayrıcalıklarını tehlikede gördükleri anda darbenin koşullarını hazırlamak için tertiplere girişirler ve vatan kurtaran arslan pozunda CIA’nın izniyle baskını yaparlar. Darbe sonucunda sol ezilir, işçinin, emekçinin gerçek ücreti yarıya düşer, işbirlikçi tekellerin kârları rekor düzeye yükselir. Ve vatan böylece kurtarılmış olur. Burjuva partilerin iktidarın bu şekilde gasp edilmesine karşı çıkışları göstermelidir. Onlar cuntacıardan çok halktan korkarlar. “Ara dönem” dedikleri cunta yönetiminden “normal koşullar” denilen parlâmentoculuk oyununa geçildiğinde de devletin polis devleti niteliği değişmez. Türkiye’de işkence iktidarların doğal saydıkları yönetim yöntemidir. Cezaevleri birer işkencehane olmakta devam eder”.

Bağımsızlık çizgisinin bir kanadını da Kemalist vurgusu belirgin olan Yön ve Devrim çevresinde toplanan grup oluşturmaktadır. Yöncülere göre, Atatürk sonrası dönem anti-emperyalist anlayıştan sapış, Osmanlı’nın yarı sömürge koşullarına

⁴²⁰ Atılğan, s. 679.

⁴²¹ Mihri Belli, Yazılar, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970, s. 291.

dönüşün açık belirtilerini taşır. 1939'da İngilizlerle yapılan antlaşma Batı ile bağlaşmayı tesis ederken, Atatürkçü tam bağımsızlık anlayışından da kopuşu simgeler. Öyle ki, o döneme kadar hiç bir bloğa yaslanmayarak ulusal çıkarlarına uygun hareket eden Türkiye, bu dönemden başlayarak Batı kapitalist sisteminin yörüngesine girecektir⁴²². MDD ve Maoculara olan bazı yakınlıkları olsa da, bu grup bir ülkedeki devrime dayanmakta isteksizdir. Türkiye'de ordunun desteğini alarak bir sosyalist ihtilâl yapma peşindedirler.

Diğer taraftan Hikmet Kıvılcımlı, “zinde güçlerin öncülüğü” ve “millî cephe” konusunda hem Yön çizgisini hem de Belli'nin açılımlarını eleştirerek kendi tezini öne sürmektedir. Kıvılcımlı, işçi sınıfının öncülüğünde, işçi-köylü ittifakına dayanan Demokratik Halk Devrimi (DHD)'ni kurgular. Kıvılcımlı'ya göre, bu birinci devrimde ya da ilk aşamada, emperyalizm karşıtı-demokratik görevler yerine getirileceği için, işçi sınıfı bu aşamada zinde güçlerle (ilerici, anti-emperyalist subaylar, öğrenci gençlik, aydınlar vb.) birlikte yürümeli ve bu güçlerle birlikte “demokratik halk cephesi” oluşturmalıdır⁴²³.

Bağımsızlıkçıların sol kanadı, bir devrimi ön görseler de, hem devrimden anladıkları farklıdır hem de köktenci bir devrim için henüz toplumsal koşullar yoktur. Ancak bağımsızlıkçılık içindeki Avrupa karşıtlığı Yön, MDD ve DHD çizgisinde hayli belirgindir. Kültürel olarak değil ancak siyasal olarak Avrupaî kurumları küçük-burjuva ürünü olarak addeden bu gruplar, parlâmentarizmi zaman kaybı olarak görmektedir. TİP çizgisi bunlardan ayrılmakta, hem kültürel yönden hem de siyasal yönden Batılı bir tavır sergilemektedir..

Tüm bu anlatılanlar ışığında solun bağımsızlıkçı kanadının, bağımsızlıkçılık vurgusunu Avrupa ile arasına mesafe koymak ve Türkiye'de bir devrimi gerçekleştirmenin dinamiği olarak gördüğü söylenebilir.

Bağımsızlık vurgusu, sağ siyaset açısından da önem teşkil eder. AP'den kopan İslâmcı ve milliyetçi kanadın ideolojik vurgusundaki bağımsızlıkçılık doğrudan

---

⁴²² Doğan Avcıoğlu, *Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlâmentoculuk*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 34.

⁴²³ Hikmet Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 235.

Avrupa üzerinden tanımlanır. Soldaki vurgunun aksine, iktisadî olmaktan ziyâde kültürel öğeler taşır. Muhafazakâr olmanın bir gereği gibi algılanır. Avrupa'nın Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerinden beri Türkiye'yi cendereye aldığı (burada iktisadî vurgu artar) bundan -Kurtuluş Savaşı'na rağmen- bir türlü bundan kurtulmanın olanaklı olmadığı düşüncesi işlenir. Erbakan'ın dönemin tasvirini yaparken kullandığı ve bugün (1970'ler) açıklarken kullandığı dil, "millî" olana vurgusu dolayımında bağımsızlıkçılıktan yararlanır. Tam bağımsız ama "millî"⁴²⁴ bir düzen ister. Sağın milliyetçi kanadı, bağımsızlık vurgusunu çok işlemez. "Ne kapitalist ne sosyalist" iddiasıyla yola çıkan Türkeş, eklektik bir yöntemle bağımsızlığı "kendilik/yerellik" ile örtüştürür. Temel amaç esas tehlike olan komünizme karşı savaşımdır. Emperyalizm sadece Batıdan (Avrupa) değil, SSCB'den de gelmektedir. Komünizmi bazen Avrupa ahlâkı ile birleştiren ideologlar da görmek olanaklıdır⁴²⁵. Bu noktada bağımsızlık, yabancı her türlü unsurdan nefret etme hâlini almaktadır. Yerliliğin ve yabancı olmayanın tasnifi ise genellikle muğlâktır. Ama her seferinde solla ilişkilendirilir.

B) Batıcılar

1960-80 arası dönemde Türk siyasal yaşamında görünürlüğü en az olan akım Batıcılık gibi görünse de, Avrupa ile zâten iç içe olduğundan⁴²⁶ Türkiye'deki siyasal yelpaze içinde Avrupa'yı olumlayanların ağırlıkta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Batılılaşma olguları, Cumhuriyet Devriminin sonuçlarını tartışmak üzerine cereyan etmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin siyasal düşünce dünyasına egemen olan akım Cumhuriyetin ilk kuşağı tarafından benimsenen, Batı uygarlığının bir bütün olduğu ve Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen yolun Avrupa uygarlığını bütünüyle⁴²⁷ iktibas etmekten geçtiği düşüncesidir. Aslında buradaki bütünüyle kabul düşüncesinin altında yatan şey, Batı ile geniş anlamda Türk kültürünün bir sentezini yapma iddiasıdır. Özellikle

---

⁴²⁴ *Milliyet*, 25 Eylül 1969.

⁴²⁵ *Milliyet*, 26 Eylül 1969.

⁴²⁶ Türkiye Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesidir ve 1949'dan beri Avrupa Konseyi Parlamentosunda temsil edilmektedir. Ayrıca o gün adı AET olan Avrupa Birliği'ne girmek için çalışmalarını sürdürmektedir.

⁴²⁷ Tarık Zafer Tunaya, yapıtında bu görüşü savunanları Batıcılık düşüncesi açısından "bütüncüler" olarak sınıflandırmaktadır. Tunaya, 2004, s. 129.

Forum dergisi etrafında toplanan yazarlarca savunulan bu görüşlerin temelinde Türkiye’de bir kültür değişikliğinin yaşandığı kabulü bulunmaktadır. Bir edebiyat dergisi olsa da, *Varlık* dergisi de bu alanda öne sürülen tezlerin tartışıldığı yer olmuştur. Batılılaşmanın sınırları ve koşulları kişiden kişiye farklı değerlendirmelere tâbi tutulsa da, neticede Batının tercih edildiği açıktır. Hattâ Tarık Zafer Tunaya, Peyami Safa’nın çıkarttığı *Türk Düşüncesi* dergisini de bu kapsam içinde değerlendirmektedir⁴²⁸. İlerleyen dönemlerde muhafazakâr kimliği öne çıksa ve 1960-80 arası Batı karşıtlığının bazı temel argümanları için önemli bir atıf noktası olsa da, Peyami Safa, Batının tekniğinin alınması konusunda “bütüncü” bir tavır sergilemiştir. İlerleyen dönemler de, Safa’nın özellikle sol hareketleri Batıyla birleştiren düşünce iklimi, onu muhafazakâr geleneğin içine itecektir.

Bu Batıcı tavrın en önemli özelliği Doğuyu, özgürlüğü ve aklı boğan bir yapı olarak çözümlenmeleridir⁴²⁹. *Cahit Tanyol*’un *Varlık* dergisinde çıkan bir makalesinde, Türkiye’nin kültürel olarak köklerinin her ne kadar Doğuda olduğu kabul edilse de, gidilen zorunlu yönün Batı olduğu ve olması gerektiği vurgulanmaktadır. Tanyol “*Tanzimat’tan beri birinden diğerine göç ediyoruz*”⁴³⁰ diyerek, bunun “*dramatik*” bir olay olduğunu ancak aynı zamanda da, kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Batıdan korkmak ya da kaçmak faydasız bir uğraştır. *Varlık* dergisinin kurucusu ve yazarı olan *Yaşar Nabi*’ye göre ise “*başka bir medeniyet yoktur*”⁴³¹. Bu bakış açısı Abdullah Cevdet ile başlayan geleneğin en açık örneğidir. Avrupa’yı model olarak seçip bu uygarlığa uyum sağlamak için çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu bakış açısı sadece Batının neden örnek alınmasının nedenlerini sıralamamış, ondan daha etkili olarak Doğunun niçin geri kaldığını tasvir etmeye de çalışmıştır. Artık Türkiye’nin yönü uyuşuk olan ve özgür olunamayan Doğu değil, Batıdır⁴³².

Bu yazılardaki ortak tema, özgürlük duygusu ile Batı kültürünü eş tutma eğilimidir. Özgürlükten kasıt ise bireysel özgürlüklerden ziyâde (bireysel özgürlükler için daha zaman vardır) toplumsal ilerlemenin sağlanması anlamındaki özgürlük

---

⁴²⁸ Tunaya, 2004, s. 130.

⁴²⁹ Ceyhun Atuf Kansu, “Avrupa Uygarlığı ve Gelenekler”, *Varlık*, No: 410, Yıl: 1954, s. 25.

⁴³⁰ Cahit Tanyol, “Batı-Doğu Dramı”, *Varlık*, No: 396, Yıl: 1953, ss. 23-25.

⁴³¹ Yaşar Nabi, “Geriliğe Karşı”, *Varlık*, No: 367, Yıl: 1951, s. 48.

⁴³² Çetin Özek, “Devrimlerde Batıya Yöneliş”, *Hürriyet*, 25 Ağustos 1960.

vurgusudur. Batının ilerlemesi ise gerçekleştirdiği, reformlar ve devrimler ile olanaklı olmuştur. Cumhuriyet Devrimi ise Türkiye’yi Batının reform ve devrimlerle ulaştığı uygarlık düzeyine taşıyacaktı. Batının bilimi, düşüncesi, sanatı ve kültürü bir bütündür ve Türkiye ona ulaşmalıdır. Siyasal olarak da Batı tipi bir demokrasi benimsenmelidir⁴³³.

1960-80 dönemi Batıcılık tartışmalarına sirâyet eden önemli bir konu da “hümanizma” meselsidir. *Yücel* dergisi etrafında ortaya atılan ve Türkiye’de kültür, sanat ve eğitimle yaratılacak bir hümanizma cereyanı ile Batı ile bütünleşmenin olanaklılığı üzerine görüşler dikkat çekicidir. Nasıl ki, Batı Yunan ve Lâtin kaynaklara inerek hümanist bir uygarlık kurmuş ise bunun aynısını çok kısa zamanda Türkiye’de yapmak mümkündür⁴³⁴. *Nurullah Ataç*’ın deyimiyle Türk kültürünü “*Şekspir yoluyla*” yeniden kurmak için Yunan ve Lâtin kültürünü bilmek, öğrenmek ve uygulamak lazımdır⁴³⁵. Bunun sonucunda bir Türk Hümanizması kurmak ve Batı ile sentezlenmiş yeni bir Türk kültürü inşa etmek mümkün olacaktır. Bunun için tüm Türk tarihi bu gözle yeniden okunacak ve yeniden değerlendirilecektir. Batı klâsiklerinin Türkçeye çevrilmesi girişimi, lise eğitimi içinde Lâtinçe dersler konması bu girişimin ilk mayası olmuştur. Ancak daha sonraları sadece kültür alanında kalsa da, “Mavi Anadoluçuluk” akımı bu bayrağı devralacaktır.

Türkiye’de bu düşüncelerden mayalanan ve Türkiye’deki Batılılaşma sorununu siyasal yaşama taşımaya çalışan önemli bir girişim *Forum* dergisi olmuştur. Forumun ilk sayısında (1 Nisan 1954) yayımlanan “*Forum Davası*”⁴³⁶ adlı bildirmede, Batılılaşma kültürel ve özcü bir yaklaşımla değil, siyasal yaşama etkisi bakımından değerlendirilmiştir. Türkiye’de bir devrim süreci yaşandığı, bunun Atatürk sayesinde başarıldığı ve Batıyı örnek alan bir sistem kurulduğu veri olarak kabul edilmektedir. Ancak sürekli devrim sürecinde yaşanamayacağına göre, artık Avrupa tipi siyasal bir yaşam kurmak ve bunu geliştirecek düşünsel açılımlar yapmak gerekmektedir. Bunun

---

⁴³³ Çetin Özek, “Devrim İçin Laiklik”, *Hürriyet*, 18 Ağustos 1960; Ceyhan Atuf Kansu “Atatürk ve Demokrasi”, *Varlık*, No: 400, Yıl: 1955, s. 54.

⁴³⁴ Elvan Torun, “Yücel Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebi Faaliyetler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, ss. 165-168.

⁴³⁵ Nurullah Ataç, *Ararken*, İstanbul, 1954, s.32-34.

⁴³⁶ “Forum Davası”, *Forum*, No: 1, Yıl: 1954.

temeli de Batının dünyaya yaydığı en önemli değer olan bilimselliktir. Bu zihniyet Türk toplumuna yayılmadıkça, Türkiye Batılılaşamaz⁴³⁷. Forum dergisinde çıkan isimsiz yazılar incelendiğinde⁴³⁸ Türkiye için istenilen şeyin liberal bir Batı demokrasisinin işler bir şekilde yaşama geçirilmesi olduğu görülür. Atatürk'ün temel amacını ve Cumhuriyet Devriminin temel istikametinin böyle bir sistem olduğu görüşünü, özgürlüğün Avrupalı toplumların kaynağı olduğu savıyla temellendirmektedirler. Totaliter bir devlete özenen tek parti uygulaması eleştirilmiş ve bir “trajedi” olarak görülmüştür. Türkiye'nin demokrasi yoluyla Avrupa ile bütünleşeceğine olan inanç, Cumhuriyet Devriminin zorunlu istikameti olarak addedilmiştir.

Bu iki (Varlık-Forum) Batıcı görüşün bakış açısı 1960-80 döneminde sağ ve sol içindeki Avrupa konumlandırmasını derinden etkilemiştir. Safların belirginleştiği 1960-80 döneminde, Türk düşünce dünyasına köklü bir biçimde eklenilen Batılılık, hem tartışılmış hem de Batılık anlayışının farklılaşması çerçevesinde yeni bakış açıları gelişmiştir. Avrupa'nın siyasal yönünü vurgulayan ve Türkiye'deki ender liberal akımlardan olan Forum çevresi, merkez sağ siyaseti ve merkez sol siyaseti etkilemiştir. Avrupa'ya stratejik ve konjonktürel açıdan mesafeli duran milliyetçi kesimin bir bölümünce ve Avrupa'ya iktisadî açıdan eleştirel olan sol kesimin bir bölümünce de, siyasal anlamda kabul görmüştür⁴³⁹.

Batıcılık ile ilgili üzerinde durulması gereken bir önemli nokta da, kültürel anlamda Türkiye'yi Batı uygarlığı (özellikle Avrupa) içinde ama Batılı değerlerle Türkiye içinde yeniden üreten “Mavi Anadoluçuluk” akımı etkilidir. Her ne kadar, edebiyat ve san'at çevresiyle sınırlı gibi gözükse ve sol ağırlıklı gibi algılansa da, Batı ile sorunlu olmayan tüm yelpaze tarafından açıkça ya da zımnen benimsenmiş gözükmektedir. Ancak sağ ve kısmen de sol için, kültürel olarak bu akımın tam olarak kavranamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zirâ Avrupa kültürü ile

---

⁴³⁷ Aydın Yalçın, “Türkiye’de Demokrasi”, *Forum*, No: 35, Yıl: 1955, s. 52.

⁴³⁸ “Devrimler ve Demokrasi Meselemiz”, No: 59, Yıl: 1956; “Biz Ne İstiyoruz?” No: 60, Yıl: 1956; “Kurtuluş Yolları”, No: 44, Yıl: 1956, “Tek Yol Hürriyettir”, No: 57, Yıl: 1956.

⁴³⁹ Hamit Emrah Beriş, “Kemelist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. M. Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 535-540.

kurulan bağ, Batıcı olarak nitelenen kişilerde ve gruplarda bile belirsiz olabilmektedir.

Anadolu'yu ve Türklüğü sadece Türk-İslâm uygarlığı çerçevesinde değil, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki (1071 öncesi) dönemleri de kapsayacak biçimde yeniden tanımlayan bir akım olan Anadoluçuluk, Sabahattin Eyuboğlu, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Azra Erhat öncülüğünde ortaya çıkmıştır⁴⁴⁰. Eyuboğlu, Osmanlı'nın Anadolu'nun kültürel zenginliği yerine Acem ve Arap kültürlerinden beslendiğini vurgulayarak, kendini Pîr Sultan Abdal tarafında konumlandırmıştır. Bu mecaziyla düşüncesinin merkezini belirlemektedir. Artık kaynak Anadolu olmalıdır. Çağdaşlığı Pîr Sultan simgelerken; yobazlığı, geriliği Osmanlı sarayı ve saray kültürü simgelemiştir⁴⁴¹. Sarayın yerini alan Anadolu coğrafyasındaki kültürel çeşitlilik tüm tarihsel birikimi ile kabul edilmiştir. Hitit'ten Eski Yunan'a, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı, Mavi Anadoluçuluk akımının kültür kümesi içinde çağdaş Türk kültürünün potasında eritmeye çalışılmıştır⁴⁴². Tüm bu kültürlerin birikimini sentez etmiş bir "halk" algısı vardır. Bu halk Batıdaki hümanizmaya eklemlenebilecek niteliktedir. Mavi Anadoluçulara yakın durmuş Vedat Günyol, hümanizmayı insanın kafasıyla dünyayı algılaması olarak görmüş, kilise dogmalarına karşı halkın başkaldırısı olarak yorumlamıştır⁴⁴³. Her ne kadar Günyol'un Batıya bakış açısı, uygarlığın kaynağını Anadolu'ya bağlayan Mavi Anadoluçulardan farklılık gösterse de, Batıya atfettikleri olumlu imge benzerdir:

“Olumlu düşüncenin, bilimin, özgürlük, eşitlik kavramlarının gerici din çevrelerinin savaşa çarpışa, vuruşa kırıya, kurbanlar vere vere varlık kazanıp ağır bastıkları bir olgunun, oluşumun adıdır Batı. Çağdaş teknolojinin anayurdu, içeride eşitlikçi, özgürlükçü, dışarıda sömürücü, kan emici, can yakıcı bir gerçeğin simgesi olmuştur Batı ne yazık ki. Ama şunu da unutmamak gerekir ki içeride, dışarıda insan sömürüsüne karşı örgütlü, örgütsüz ilk halkça, erkekçe sesler yine oradan yükselmiştir. Zamanla dünyayı zehir saçan bir dünya panzehirini de kendi bulmuştur. İnsan

⁴⁴⁰ Bu yapının Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisiyle aynı mantığı içerdiğini iddia edenlerin yanı sıra buna karşı çıkan kişilerde bulunmaktadır. Murat Belge, “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkçısı”, *Birikim*, Sayı: 210, Yıl: 2006, s. 33.

⁴⁴¹ Sabahattin Eyuboğlu, *Pîr Sultan Abdal*, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 72.

⁴⁴² Sabahattin Eyuboğlu, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1994, s. 130-132.

⁴⁴³ Vedat Günyol, *Daldan Dala*, Adam Yayınları, 1982, s. 14.

emeğini sömüren bir dünyada emeğe en büyük değeri veren sosyalizmin de anayurdu olma onuru yine Batı'ya kısmet olmuştur"⁴⁴⁴.

Buradaki Batı imgesi, Yücel dergisi etrafında Atatürk'ün mirâsı olarak sürdürülmeye çalışılan ana akımın güçlü ve açık yansımasıdır. Devletçi bir duruş yerine daha halkçı bir ton da bulunmaktadır. Batı ve Avrupa, insanlığın tüm birikiminin toplamı olarak varsayılmaktadır. Batının oluşturduğu kültür kümesinin içinde, olumlu veya olumsuz tüm yönleriyle, tüm insanlığın dolayısıyla da, Anadolu'nun da katkısı vardır. Avrupa iktisadî olarak eleştiriye tâbi tutulmakta ancak bu eleştiri de Avrupa içinden yapılmaktadır. Bir başka anlatımla, Batının eleştirisini de Batı içinde aramakta yarar vardır. Batı belki de bunu kendi yapabildiği için, insanlığın bakiyesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada bütüncül bir Avrupa ya da Batı imgesi olduğu gözden kaçmamalıdır. Evrenselleşme eş değer bir konumu vardır.

Mavi Anadoluçuluk, daha önce izleri ardılı olduğu akımlarda bulunan Gökbalçılıktan uzaklaşmaktadır. Gökbalçılı sentez düşüncesinde Batı uygarlığı ile Türk (Müslüman+Türk) kültürü, uygarlığın teknik ve bilgi birikimi ile kültürün öznel yapısı içinden çıkacaktır. Mavi Anadoluçuluk ise, zâten uygarlığın içinde kendisinin de katkısı olduğunu varsaydığından ayrı bir kültür kümesini çok fazla vurgulamaz. Mavi Anadoluçuluk, uygarlık ve kültür ayrımına karşı çıkarak, "*insanlığın değer olarak nesi varsa bugün için ancak Avrupa kafasıyla faydalı olabileceğine inanıyorum*"⁴⁴⁵ demiştir. Bu bakış açısı, onları geleneksel Gökbalçılı Batılılaşma anlayışından koparmaktadır. Tek bir uygarlığın varlığının kabulü, o uygarlığa geçişi zorunlu kılar.

Avrupa'nın ve Avrupalı zihniyetin olumlanmasında, Anadolu'nun geriliği kullanılmamıştır. Tam tersine, Anadolu'nun varlığı ve katkısı sayesinde bugünkü Batı uygarlığı yaratılabildiği tezi savunulmuştur. Batının, Eski Yunan ve Hıristiyan kökler üzerine inşa edildiği görüşüne karşı çıkarak, Batının kaynağı olarak İyon kültürünü koymuşlardır. İyon kültüründe teknik bilginin üstün tutulmasının Batının ayırt edici yanı olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'nın Yunanistan'dan

⁴⁴⁴ Vedat Günyol, *Güler Yüzlü Ciddilik*, Çağdaş Yayınları, 1986, s. 70.

⁴⁴⁵ Eyuboğlu, 1994, s. 138.

aldığı kültür, aslında Anadolu'nun Batı kıyılarından ona taşınan, aktarılan kültürdür. Bu bakış açısıyla, Batının kaynağı aslında Anadolu'dur:

“Helenik şuuru Yunanistan'a veren Anadolu'dur, yoksa Yunanistan'ın böyle bir şuuru peyda edeceği yoktu. Artık iki kere ikinin dört etmesi gibi bir şeydi bu. Ne var ki şuur yabancı bir toprağa dikildiğinde yozlaştı ve köhne bir mistisizme dönüştü. Anadolu'dan gelme kültür Yunanistan'da ancak bir asır tutunabildi”⁴⁴⁶.

Böylece Batılıya kaynaklık eden kültür mirâsının bugünkü sahibi olan Anadolu'lu Türklerin Batılılaşması, aslında iktibas ettikleri uygarlığı tanımaktan ibaret olmaktadır. Kültür üzerinden yapılan bu Avrupalılık tanımı, sol çevrelerce benimsenmiştir. Zâten Günyol'un söyleminde de, Avrupa'ya yapılan övgünün bir nedeni de, ürettiği kötülükler için geliştirdiği panzehir olan sosyalizmdir.

Türklerin Anadolu'ya gelerek tüm bu birikimin sahibi ve “çocuğu” olduğunu iddiası, Batı ile Anadolu'yu birleştirir. Hattâ kısmen aynileştirir. Türklerin Anadolu'ya gelirken edindikleri Müslümanlık da yine kendine özgüdür⁴⁴⁷. Anadolu içinden evrenselciliğe ulaşan bu akım kapsayıcı özgün bir ulusçuluk da inşa eder. Eyuboğlu, düşüncelerinin öncülünün Atatürk olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Atatürk'ün uygarlık ve Batı meselesine bakışı da bu yöndedir:

“Medeniyetin kaynağında Türkleri görmesi [Atatürk'ün] bir üstünlük böbürlenmesi değil, bir dünyaya açılma, insanlık tarihini benimseme, düşüncemizi saran kabukları kırma gayretiydi. Hitit'i, Yunan'ı Türk'e bağlarken asıl istediği yeni Türkiye'nin gelişmesine engel olabilecek küflü, içine kapalı, dar sınırlı her çeşit tarih görüşünü sarsmak, bize her yeniliği benimsetecek bir eskilik bilinci, bir tarih derinliği kazandırmaktı (...)”⁴⁴⁸.

Bu bakış açısını bir “Anadolu güzellemesi” olarak görmek hatalı olur. Temsilcilerinin aynı zamanda edebiyatçı olmalarından kaynaklanan ededî ifâdeler, bu iddianın Türk siyasal düşünüşündeki önemini azaltmaz. Tam tersine Türkiye'deki entelektüeller içindeki Avrupa merkezli bölünmenin veya kutuplaşmanın temel eksenini oluşturur. Azra Erhat'ın “*Ne mutlu Anadolu'luyum diyene yazasım geliyor, öyle ya uygarlıkların doğup kaynaştığı bu topraklar üzerinde dünyaya gelmek onların*

⁴⁴⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 44.

⁴⁴⁷ Eyuboğlu, 1994, s. 206.

⁴⁴⁸ Eyuboğlu, 1994, s. 208.

*beşiğinde çeşitli kültürlerin seslerinden bir ninniyle sallanmak az mutluluk mu?*⁴⁴⁹ şeklindeki sözleri, romantik bir anlatımdan ziyâde iddialı bir söylemin heyecanını taşımaktadır. Erhat'a göre, bugün (1960'lar) Avrupa kültürünün eserleri üzerine çalışıldığı, düşünüldüğü zaman, onların Yunan ve Lâtin kaynaklarına dayalı köklerini bilmeden ve anlamadan, bu eserleri değerlendirme ve özümseme olanağı yoktur. Bir başka deyişle, Avrupalı olmanın yolu Greko-Lâtin kültürü bilmekten geçer. Ancak Erhat bu noktada, *Nurullah Ataç*'tan farklılaşarak, bugünkü Türk kültürün kaynakları olarak yalnızca Yunan ve Lâtin kültürünün anlaşılması gerektiğini ortaya koymuş ve bir Türk hümanizması teşekkül ettirilebilmesinin ön koşulunun Anadolu'nun eski uygarlıklarının (Hitit, Frigya, Kayra, Lidya, vs.) Türk kültürü içine alınması olarak görmüştür.⁴⁵⁰

*“Her gün Anadolu topraklarının altından bu tabakalaşmış uygarlıkların kalıntıları meydana çıkıyor. Bilim adamları kazılarla gün geçtikçe artan kültür malzemelerini ortaya çıkartıyorlar. Atatürk bu malzemeyi kültür olarak benimsememiz için bir çığır açtı: Anadolu'ya gelmiş geçmiş bütün medeniyetler bizindir dedi”*⁴⁵¹.

Bu söylemiyle Erhat ve Mavi Anadolu akımı kendini Cumhuriyet Devrimine ve özellikle de Atatürk'e bağlarlar. Onun kafasındaki uygarlık modelinin mirâsçısı sayarlar. Mavi Anadoluçuluğun en önemli varsayımı, halkı bu kültüre yatkın veya onun temsilcisi görme eğilimidir. Siyasal alana vurgu yaparlarken Doğu ve Batı ayrımı belirsizleşir ve daha eleştirel bir söylem başlar. Batı da Doğu da, demokrasi kavgası içinde sömürülmektedir. Bundan kurtulmanın misyonunu da, bilinçlenen halk kitlelerine yüklerler:

*“Her iki yanda da [Doğu ve Batıda] kendini beğenen, halkın kendi kafalarınca, zevklerine yaşamasını isteyen, kimi para kimi devlet gücüne dayanarak insanları ve bu güzelim dünyayı zindana çevirenler vardır. Her iki yanda da her çeşit devletten daha ötelere düşünen kendi akıllarından çok bilimden, değişen gerçekten ve halkın sağduyusundan yana olan uyanık kafalar tümen tümendir. Ne yazık ki her iki yanda da politika bütün yüzüzlüğü, daha doğrusu ikiyüzlülüğüyle devlet gemisinin kaptan güvertesinde”*⁴⁵².

⁴⁴⁹ Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.9.

⁴⁵⁰ Erhat, 1969, ss. 5-8.

⁴⁵¹ Erhat, 1994, s. 10.

⁴⁵² Eyuboğlu, 1994, s. 40.

Kültür olarak Batılı bir tavır takınan Eyuboğlu, siyasal alanda Batı demokrasilerine doğrudan karşı çıkmasa da, iktisadî bir vurgu ile onları eleştirir. Ancak iktisadî vurgu, edebî bir söylem içinde silikleşir. Sömürü, ikiyüzlülük gibi reel politik olmayan kavramlarla yapılan siyasal bir Avrupa eleştirisi bulunmaktadır. Halkı ideal bir düzlemde tanımlayan Mavi Anadoluocular, halkın *Türk hümanizması* düşüncesinden etkileneceği umudunu taşırlar. Bu anlamıyla, Mavi Anadoluçuluk kültürel olarak Avrupa'yı topyekûn kabul eden ama iktisadî olarak ve kısmen de siyasal olarak eleştiren bir yapı arz eder. Ancak iktisadî eleştiri, daha silik kalmaktadır.

Mavi Anadoluocuların geniş ve kapsayıcı kültür tanımından etkilenen birisi de, onlarla çağdaş olan Bülent Ecevit'tir. Ecevit'in 1969'da yazdığı *Pülürmü'nün Yaşsız Kadını* adlı şiiri aynı kültürel kapsayıcılıktadır ancak siyasal mesajı daha öne çıkmaktadır. Sol içindeki kültür merkezli bakışın önemli yansımalarından bir tanesi olma özelliğini taşımaktadır:

*Pülümürün bir dağ köyünde gördüm onu
yaşını sordum bir giz gibi güldü
kimi seksen dedi köylülerden kimi yüz
yüzüne baktım bir giz gibi güldü
bir asa vardı elinde
bir solmuş kırallığın
kadifeden harmanisi üzerinde
bir hititliydi o bir selçukluydu
bir ermeniydi bir kürttü
bir türk
yaşını sordum bir giz gibi güldü
koluma girdi bir soylu kadınca
tozlu köy yolunda sürüyerek eteğini
beni tek gözlü sarayına götürdü
köy yapısı kulübesinin
zamanı onda yitirdim ben
yitik zamanlara onda eriştim
en soylu yoksulluğun toprak döşeli sarayında
bir taç gibi konu başıma Türkiyeliliğim”⁴⁵³*

Bu bakış açısı, sol içinde taraftar bulsa da, yine aynı şekilde sol içinden eleştirilmiştir. Attilâ İlhan temel mantığı kabul etmekle birlikte, pratikteki mantığın

⁴⁵³ Bülent Ecevit, “Pülümür’ün Yaşsız Kadını”, [http://www.dsp.org.tr/MEP/MiscFiles/EIEle_Buyuttuk_Sevgiyi /pages/pulumurun_yassiz_kadini.html?null](http://www.dsp.org.tr/MEP/MiscFiles/EIEle_Buyuttuk_Sevgiyi/pages/pulumurun_yassiz_kadini.html?null), (02.05.2008).

Avrupa'yı üstün kılan bir ön kabule dayandığını iddia ederek bu grubu eleştirmiştir. Ayrıca Doğu ile olan bağımız üzerinde durmuş, Avrupa'nın artık uygarlık yaratacak vasfını yitirdiğini vurgulamıştır⁴⁵⁴.

İlhan'dan çok farklı bir çizgiden, sağdan gelen eleştirilerde ise Türklüğün önemli bir kaynağının İslâmiyet olduğu, bundan dolayı da Anadoluçuluk akımının tezlerinin millî bünyeye ters olduğu vurgulanmıştır. Türkiye Avrupa'nın tekniğini almalı ama kültürünü almamalı anlayışının devamı niteliğindeki bu bakış açısı, Avrupalı değerlerin ancak yüzeysel olarak alınabileceğini bunun da Türklüğün İslâmiyet'le bağını koparmaktan başka işe yaramayacağını vurgulamışlardır. Avrupa'ya tavır almanın en önemli mevzilerinden biri, bu akımın iddialarına karşı geliştirilen savlar olmaktadır.

C) Muhafazakârlar ve İslâmcılar

İslâmcı akımın kökleri XIX. yüzyılda, devleti kurtarmanın yollarından biri olarak ortaya çıkan akımlara kadar götürülse de, Cumhuriyet döneminde ve özellikle de 1970'li yıllarda ortaya çıkan siyasî İslâmcılığın zihinsel kurgusunda önemli değişikliklerin olduğu söylenebilir. Osmanlı dönemi İslâmcılık hareketinin içindeki Batılı unsurlar, İmparatorluğun eski günlerine dönebilmesi için (İslâmî sayılan günlere)⁴⁵⁵ gerekli araçları sağlaması bakımından bulunmaktadır. Oysa Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan ve dinsel eğilimleri güçlü olan akımlarda, modernist zihniyet

⁴⁵⁴ Attilâ İlhan, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, ss. 25-32.

⁴⁵⁵ Orta Asya Türk geleneğine göre, hükmetme gücünü doğrudan Tanrı'dan alan Türk hakanlarının İslâmiyet ile kuramsal açıdan uyuşmayan egemenlik anlayışını korudukları iddia edilmektedir. Ancak bu tez ortaya atılırken yapılan temel kabul, İslâm devletinin egemenlik anlayışının Kur'an'daki gibi olduğudur. Kuşkusuz ki hilâfet makamı önemli bir makamdır; ancak Emeviler'den ve hattâ dört halife döneminden itibaren örnek alınan İran-Bizans devlet geleneği söz konusudur ve bu geleneğin egemenlik örüntüleri Karahanlılar'dan başlayarak ortaya çıkan Orta Asya ile İslâm geleneğinden bir sentez yaratmıştır. Bunun yanında, İran-Bizans devlet geleneğinde olmayan ülüş sistemi daha uzun süre devam edecektir. Bu ise İslâm ve onun örnek aldığı devlet düzeni ile Türk devletleri arasındaki en önemli ayrım olmaktadır. Sina Akşin, "Ahmet Mumcu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı Konulu Tebliği Üzerinde Yorum", *I. Millî Egemenlik Sempozyumu*, TBMM Yayınları, Ankara, 1984, s. 51; Ahmet Arslan, *İslam, Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, ss. 113-115; P. J. Vatikiotis, *L'İslâm et L'État*, (İng. Çev. O. Guitard), Gollimard, 1992, ss. 41-50.

dikkat çekicidir⁴⁵⁶. Bu modernist dönüşümü ortadan kaldırma iddiasında bulunmasalar da, revizyona tâbi tutarak dönüştürmek idealini taşırlar. Devletle çok barışık olmasalar da, devlet karşıtı bir tutum takındıkları da söylenemez. Ancak temel sorun laikliktir. Batılı, özellikle Avrupalı ve Hıristiyan bir olgu olarak târif edilen laiklik ve uygulamaları, en azından tâdil edilmelidir. Ancak bu her zaman açıkça dile getirilememekte, onun yerine güncel konulara verilen tepkiler içinde ya da kapalı toplantılarda konuşulagelmektedir. Bu akımın temsilcileri taşradan üniversiteye okumaya gelen gençler üzerinde etkili olmaya çalışılmaktadır⁴⁵⁷.

Bu anlayışın çıkış noktası şöyledir: Türk-İslâm kültürü ve onun ürünü olan Osmanlı Devleti, manevî değerlerini kaybetmiş ve Avrupa (Haçlı) karşısında gücünü kaybetmiştir. Buna çâre olarak -devşirme devlet adamlarınca- sunulan reçete olan Batılılaşma, aslında İmparatorluğun sonunu hazırlamıştır. Devlet millî⁴⁵⁸ ve manevî değerlerden kopartılınca, onu yıkmak çok kolay olmuştur. Ancak Avrupalı güçler son Türk-İslâm devletini tamamen yıkamamışlar, onun yerine Türkiye kurulmuştur. Bu anlamda, yeni kurulan devletin kimliği ile sorunları yoktur. İslâmcı akımlardaki saltanat özleminin olmadığı dahi söylenebilir. Hattâ Hilâfet bile, temel bir sorun değildir. Söylemsel düzeyde bazı özelemler dile getirilse de, yapısal olarak Hilâfet olmazsa olmaz bir kurum değildir⁴⁵⁹. Ancak temel sorun Cumhuriyetin nitelikleriyle ilgilidir. Laiklik, Batı örnek alınarak yapılan her türlü uygulamanın nedeni olarak görülmekte, Hıristiyanî bir nitelik atfedildiğinden de eleştirilmektedir. Örneğin laiklikle doğrudan bağlantısı olmayan şapka devrimi, Batı taklitçiliği olarak görülüp laikliğe fatura edilmektedir⁴⁶⁰. Dolayısıyla laikliğin kendisi dinsel (Hıristiyanî) bir içeriğe büründürülmektedir. Bu söyleme, muhafazakâr ve merkez sağdaki “Amerikan/İngiliz laiklik anlayışı” tartışması da dayanak olarak alınmaktadır.

---

⁴⁵⁶ İslâmcı akımdan kasıt, radikal bazı çıkışları olan ama hiçbir zaman kitlesel desteğe sahip olamayan Tıcanîlik gibi uç örnekler değildir.

⁴⁵⁷ Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 52-56.

⁴⁵⁸ İslâmcıların ve özellikle Erbakan’ın çokça kullandığı “millî” sözcüğü, genel geçer anlamının dışında “ulus”un karşılığı olarak değil, Türk ve Müslüman olan bir bütünü temsilen kullanılmaktadır. Milliyet ancak dinle birlikte var olursa anlamlıdır. Sol akımların “devrim” sözcüğünü kullanıma benzer bir tavidir.

⁴⁵⁹ *Milliyet*, 25 Temmuz 1969.

⁴⁶⁰ Çakır, 2002, s.121.

1960'larda AP içinde sesini yükseltmeye başlayan ve parti içindeki laik kesimlerle çatışmaya giren daha çok taşralı, Orta ve Doğu Anadolu kökenli gruplardan oluşan İslâmcı kesim,1960'lı yılların sonunda partilileşme yoluna gitmiştir. Devlet tarafından tehlikeli görülen bu gruplar, bu nedenden dolayı bir arada kalmış, dağılmamıştır. Bunda cemaat ve tarikat kültürünün de belirleyici etkisi vardır ⁴⁶¹.

Tercüman gazetesinde, kültürel olarak Batıya mesafeli bir tavır genel olarak gözlenebilir. Ancak Tercüman muhafazakâr kanadın iktisadî olarak liberal olan kısmını temsil eder. Siyasal anlamda ise sola karşı sert tavır vardır. Kültürel anlamda Avrupa'yı konumlandırırken yapılan tartışmalardan biri yılbaşı meselesidir. Ahmet Kabaklı, yılbaşı kutlamalarını eleştirirken özgünlükten yoksunluğa dikkat çekmektedir. Yılbaşı kutlamasını kendisine değil, Hıristiyan âdetleri ile kutlamasına karşı çıkmaktadır. Örneğin çam ve Noel baba gibi imgeleri yerlileriyle ikame etmeyi önerir. Noel baba içinse Hızır Babayı:

“Korkunç bir şahsiyet buhranı geçiriyoruz. Ne yas tutuşumuzda, ne eğlencemizde, ne oturduğumuzda, ne de kalkışımızda bir Türklük ve Müslümanlık izi kalmıştır. Batılı olalım derken bütün geleneklerimiz güme gitmiş. Sığ, arık, taklitçi bir millet olmuşuz (...) Çok eskiden değil, bir nesil önce analar çocuklarını ‘Hızır gelecek yavrum şaşırmasın. Ne dilersen dileyisin!’ diye avuturlardı”⁴⁶².

Ahmet Kabaklı'nın bu düzeyli tavrı her zaman gazeteye hâkim değildir. Örneğin Paris Emniyet Müdürünün gençleri terbiye için “sopanın” yararlı olacağı yönündeki bir beyanını “Batıdan örnek alınması gerekenler” statüsünde okuruna sunmaktadır. Zamâne gençlerini ancak böyle zapt etmek olanaklıdır⁴⁶³. Gençleri zapt etmek solu zapt etmek amacını da taşımaktadır. Tercüman gazetesi, liberal her türlü girişimi sol olarak görme eğilimindedir. Köy Enstitülerinin yeniden açılmasına karşı yazılan bir yazıda, Köy Enstitülerinin “komünistlik” yaptığının açık olduğu vurgulanır⁴⁶⁴:

“Köy enstitülerinin öğretmen yetiştiren Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünde Bulgaristana kaçarken öldürülen meşhur komünist Sabahattin Ali'yi görüyoruz, onun gibi, komünistlikleri tescil edilmiş olan daha başka

⁴⁶¹ Toprak, s. 246.

⁴⁶² Ahmet Kabaklı, “Yılbaşı, Noel ve Hızır”, *Tercüman*, 1 Ocak 1962.

⁴⁶³ *Tercüman*, 23 Ocak 1962.

⁴⁶⁴ *Tercüman*, 17 Ocak 1963.

kimseleri de görüyoruz (...) Köy enstitülerinin yeniden açılması Türk milletinin mahvını hedef tutan sapık fikirleri hatırlatmakta ve tekrar yürürlüğe koymaktan başka neye yarar?”

İslâmcılar özellikle kültürel açıdan Batı karşısında yer almakta. Her tür Avrupalı değere tepki duymaktadır. Ancak bu tepki, iktisadî konularda çetrefilli olmaktadır. Solun jargonunu kullanan bazı İslâmcı ideologlar, Avrupa’yı emperyalist, sömürücü ve yıkıcı olarak konumlandırmaktadır. Ancak teknik alandaki ilerlemesine öykünmekte, bizzat Erbakan “ağır sanayi hamlesi” ile Batı tipi kalkınmacı bir model öne sürmektedirler⁴⁶⁵. Kendisi Almanya’da doktora yapmış bir makine mühendisi ve üniversite profesörü olan Erbakan, Batı eğitimi almış bir kişidir. Özel yaşamında ise hem Batılı hem de Doğulu öğeler bir arada görülür⁴⁶⁶. Ancak siyasal ideolojisini kültürel ve siyasal anlamda tam bir Avrupa karşıtlığı üzerine kurmuştur. İktisadî bakımdan Avrupa’yı eleştirse de, bu eleştiri yüzeysel kalmaktadır. Çünkü ağır sanayi çerçevesinde tasarladığı atılımlar, Batılı bir iktisadî anlayışın sonucudur. İktisadî alandaki bu ikircikli durum daha çok kültürel alandaki “millî”lik vurgusuyla örtülmektedir.

Erbakan’ın söylemindeki bu ikili yapı, hem küçük eşrafı hem de kırdan kente göç edip varoşlarda yaşayan halka hitâp etmektedir. Erbakan’ın söylemindeki sağ yan, işveren olan küçük imâlatçı ve esnaf kesimin desteğini alır. İşçi ve işveren ilişkisini cemaatvâri bir tarzda târif etmektedir. Ama aynı zamanda emperyalist ülkelerin Türkiye’yi kapitalistlerin de işçiyi sömürdüğünü, İslâmî düzende bunlara izin verilmeyeceğini dile getirmektedir. Sol söylem içinde yer alan bu iddiaları dinsel motiflerle kullanıma sokan İslâmcı ideoloji, kendi içinden sisteme getirilen köklü iktisadî eleştirileri ön plâna çıkarmamaktadır. Örneğin, sistemi radikal biçimde eleştiren ve Batı tekniğini de eleştiriye tâbi tutan ender kişilerden olan Nurettin Topçu, gerekli görüldüğünde atıf yapılan kişidir. Marksist eğilimli tahliller yapan İsmet Özel ve Topçu gibi kişiler, İslâmî hareket içinde hiçbir zaman aslî yer edinememiştir. Söylemsel düzeyde yararlanılmış ancak politik pratikte yok sayılmışlardır.

⁴⁶⁵ Toprak, s. 250. Bu modele 1980 sonrası korporatist unsurlar da katılarak “âdil düzen” söylemi ortaya çıkacaktır. Çakır, 2002, s. 251.

⁴⁶⁶ Çakır, 2002, ss.150-155.

Erbakan ve arkadaşlarının bir kısmı, Türk merkez sağındaki kişilere benzemektedir. Ancak üniversite ve bürokrasi onlardaki dinsel eğilimi azaltmamış hattâ arttırmıştır. Bürokratik geleneği İslâmî motiflerle devam ettirmek gayretinde oldukları iddia edilen bu akımın temsilcileri, liberal değerlere kapalı bir yapıdadır. Sol ve liberal değerleri içinde barındıran kişi ve grupları içlerinde barındırsalar da, dinsel öğeler bunların üstünü örtmüştür. Örneğin Tercüman, bu bakış açısını CHP içinde ortanın solu hareketine kesin karşı tavır alan Turan Feyzioğlu'nun demeçlerini sık sık manşete taşıyarak göstermiştir. Feyzioğlu'nun İzmir'de parti il binasına alınmadığında sarf ettiği, “ortanın solu sosyalizmdir” sözünü manşet yapmıştır. Feyzioğlu şöyle demektedir⁴⁶⁷:

“Kötü bir zihniyetin önderliğini yapan CHP İzmir Başkanı bu patinin milletvekillerine kapıyı kapamakla, demokrasiye ihanet etmiştir (...) Ortanın solcuları herhalde Moskova'nın yolunda oldukları için kapıyı kapadılar.”

Yanındaki bazı CHP'lilerle Kayseri'ye geçen Feyzioğlu'nun orada yaptığı konuşmada kullandığı “*Sosyal adalete 'evet', sosyalizme 'hayır'*” sloganını kullanan gazete alt başlık olarak da yine Feyzioğlu'nun ağzından “*Komünizme hayır! Millî biriliğin parçalanmasına hayır! Sol maceraya hayır! Gaflete, sefaletе hayır!*” sözlerini sloganlaştırarak manşetin altına taşımıştır. CHP içindeki sol girişime karşı sert tavır alan Feyzioğlu'na en büyük desteklerden biri Tercüman gazetesinden gelmektedir⁴⁶⁸.

Tercüman gazetesi, bir başka örnekte, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Kara Kuvvetleri Komutanlığına yeni atanan Namık Kemal Efsun'u ziyaretinde söylediği “Nasyonalizme yönelmiş bir sosyalizme ve komünizme yönelmiş bir sosyalime karşıyız” biçimdeki sözlerini manşete çekmektedir. Ancak Korutürk bu demecinde “nasyonalizme yönelik sosyalizm” ile milliyetçi militanları kastettiği hâlde, gazetede “nasyonalist” ibâresinden başka ifâde yer almadığından, sanki Cumhurbaşkanının ifadesi tüm sola karşıymış imgesi uyandıracak bir biçim almaktadır⁴⁶⁹. Alman İçişleri Bakanlığının raporu olarak sunulan bir belgeye dayanarak Maocuların Türkiye'de bir

⁴⁶⁷ Tercüman, 9 Nisan 1963.

⁴⁶⁸ Tercüman, 16 Mayıs 1963.

⁴⁶⁹ Tercüman, 5 Mayıs 1976.

darbe plânı ile Türkiye'yi parçalama plânını yayımlarken de gazete, bu üslûbu sürdürmüştür⁴⁷⁰.

D) Entelektüeller

Türkiye'de entelektüel yaşama genel olarak bakıldığında sola yakın kişilerin ağırlıkta olduğu görülür. Bunun yanında, genellikle Batılı ya da özel eğitim almış köklü ailelerden gelen muhafazakâr yanı ağır basan bir entelektüel damar da mevcuttur. Ancak entelektüellerin Avrupa'ya bakışını genelleştiremeyiz. Çok farklı bakış açıları, değişik varyantlar ve değerlendirmeler bulmak mümkündür. Zâten entelektüelliğin doğası gereği, bir konuda aynı düşünceyi ve benzer bakış açısını paylaşmaları beklenemez. Aksine, aydın ya da entelektüel denilen kişilerin, bir konuda aynı görüşü paylaşmaması gerekir. Aslına bakılırsa, Türk düşünce yaşamı Avrupa'yı değerlendirilme bakımından hayli zengindir. Sağ ve solda yer alan kişilerin bakış açıları bazı konularda ve bazı yönlerden birbirine yaklaşırken bazen uzaklaşmaktadır.

Sol gelenek içinde yer alan çok ayrı damarlardan söz etmek mümkündür. Bürokratik-devrimci gelenek içinde yer alan Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal gibi entelektüellerin Avrupa'ya bakışı ikili bir yapı içerir. Her ne kadar, Türkiye'yi Doğulu bir toplum olarak görmek isteseler de, kendilerinin sahip olduğu çözümleme formasyonu Avrupalıdır. Zaten kendileri de bu noktada Batı konusunda aynı fikirdedir. Devrimcilik konusundaki fiilî hareketleri, bir asker destekli darbe girişimine gitmiştir. Avrupa'nın liberal değerlerine eleştirel yaklaşırlar ancak aydınlanmacılık konusunda ısrarlıdırlar. İktisadî olarak yaptıkları eleştirileri siyasî olarak da sürdürmüş ve liberal Avrupa parlâmentarizmi karşısında merkezî bir aydınlanma düşüncesini koymuşlardır. “Cici demokrasi” olarak küçümsedikleri parlâmentarizme çok inanmazlar. Ancak bu noktada bir düşünce birliğinin her zaman olduğunu söylemek zordur. Yön'ün kurucularından Mümtaz Soysal 1965 Genel Seçimler sonrası Yön'den ayrılmıştır. Mümtaz Soysal, 1965 seçimlerinden sonra sosyalizmin zaman içinde kurulacağını, bunun aceleye gelmemesi gerektiğini savunmuştur. Soysal halkın sosyalist bir iktidarı seçmesi için daha zamanın erken

---

⁴⁷⁰ *Tercüman*, 7 Haziran 1976 ve 11 Haziran 1976.

olduğunu söylemektedir⁴⁷¹. Oysa Avcioğlu, var olan toplumsal yapı içinde sosyalizmin asla kurulamayacağını bunun içinde “bir şekilde” iktidara gelinmesi gerektiği kanaatinde⁴⁷². Marksizmin çözümlenmesi ile Kemalizm arasında bir bağ kurarak, Türkiye’yi sosyalizme taşımaya düşünen Yöncüler gibi Mümtaz Soysal da Atatürk devrimini siyasal bakımdan devrici olarak tahlil etmekte, kültürel yönden de Kemalizmi değişimci ve reformist olarak görmektedir. Ancak temel eleştiri noktası, iktisadî bakımdan Cumhuriyetin Osmanlı’dan devraldığı yapıyı dönüştüremediği iddiasındadır⁴⁷³. Mümtaz Soysal, Yön dergisinden ayrıldıktan sonra, Yön’ün devamı niteliğindeki Devrim dergisine de katılmayacaktır.

Bunun karşısında TİP hareketi görülebilir. Bu noktada Mehmet Ali Aybar’ın parlâmentarist çizgisi dikkat çekicidir. Lideri olduğu sürece TİP’i bu kulvarda tutmaya çalışmış, sosyalizmi parlâmento aracılığı ile egemen kılma yolunu savunmuştur. Avrupa’ya bakışı bu anlamda bürokratik-devrimcilere göre hayli olumludur. Sovyetleri ve Çin’i olumlayan, Türkiye’yi Avrupa’ya yakın olarak konumlandırmayan Kemal Tahir ekolü de sol içinde ilginç bir sentezdir. Osmanlıcılık ideali de taşıyan Kemal Tahir, Cumhuriyet düşüncesine karşı olmamakla birlikte, Avrupalılaşıma konusunda eleştirel yaklaşmakta, bu özelliği ile de solun yanında muhafazakâr kesimden gelen birçok düşünürü etkilemektedir. Tahir’e göre Avrupa uygarlığı, Türklere ters ve millî yapıya aykırı bir oluşumdur. Devletin kutsal ve merkezî olduğu bir yapıda, sivil topluma dayalı Avrupa kültürü yeşeremez ve hattâ bunu yeşertmeye çalışmak hatalıdır⁴⁷⁴. Batılılaşma konusuna köktenci bir alan Kemal Tahir’e göre, Avrupa’yı ulaşılabilecek bir hedef olarak görmek -kendi deyimiyle Batılaşımacı olmak- kendi milletine tavır almak demektir:

“Batılaşımacı olmak (Batılaşımadan yana olmak, hele bizim şimdiye kadar uygulaya geldiğimiz batılılaşmadan yana olmak) en hafif, en acıklı anlamıyla dinî şuurdan, dinî onurdan yoksun olmak demektir. Batılaşımacı olmak kendi vatanına, kendi milletine, daha açıkçası bizzat kendi kendine karşı olmak demektir. Bunun hiçbir özrü, hiçbir tevili de yoktur. Batılaşımacılık sağdan da olsa, soldan da olsa hiç fark etmez!”

⁴⁷¹ Mümtaz Soysal, “Ortanın Solu mu Sorunlu?”, *Yön*, Sayı: 133, Yıl: 1965, s. 10.

⁴⁷² Avcioğlu, 1965, s. 3.

⁴⁷³ Mümtaz Soysal, “Devrimcinin Halkçılığı”, *Yön*, Sayı: 47, Yıl: 1962b, s. 41.

⁴⁷⁴ Kemal Tahir, *Batılılaşma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992a, s.56.

*Batılaşmacılık bir tren kazasıdır, tren kazalarında vagonların sağ ya da sola devrilmelerinin raydan çıkma bakımından hiçbir önemi olamaz. Solcu batılaşmacıların solculuğu, sağcı batılaşmacıların batılaşmacılığu kadar uydurmaz, yutturmacadır. Gerçek sağcı gerçek solcu da bizim batılaşmacılık tarihi karşısında en önce batılaşmacılıktan yakasını kurtarmadıkça sağcı, solcu olamaz. Ancak hain değilse kendini aldatıyor demektir*⁴⁷⁵.

Tahir, çok açık biçimde Batıcılığa karşı çıkmaktadır. Onun Batılaşma olarak imlediği olgu iktisadî, siyasal ve kültürel yönleriyle Batının tümünden reddi gibi görünse de, daha çok üst yapısal anlamdaki Batılı hareketleri hedef tahtasına koyar. Batılı bir bakış açısı olan Marksist çözümlmeyi sıklıkla kullanır. Kemal Tahir bu çerçeve de iktisadî ve siyasal alanı da beraber târif etmiştir.

Kemal Tahir, Osmanlı Devleti'ne yüklediği “kerim devlet” sıfatıyla eşitliğu kendiliğinden sağlayan bir özellik atfetmiştir. Bunun tersi olan Batı devletine öykünmek, eşitsizliğu arzulamak anlamını taşımaktadır. Hakkaniyeti esas alan bir devlet yapısı olan Osmanlı, modernleşme ile bu özelliklerini yitirerek yozlaşmıştır. Usta romancılığu sayesinde, Türkiye üzerine tezlerini roman kahramanları aracılığuyla da ortaya atan Kemal Tahir, Osmanlı'nın feodal olmayan kendi özgü yapısının halkını koruyan ve sömürmeyen bir yapıya oturtur. Yorgun Savaşçı⁴⁷⁶ ve Devlet Ana⁴⁷⁷ kitaplarında da, sıklıkla işlediğu bu tema onun temel bakış açısını oluşturur. ATÜB çerçevesinde olumsuz bir özellik olarak nitelenen sınıf çatışmasının yokluğunu, Kemal Tahir olumlu bir özellik olarak değerlendirir. Bu Doğu toplumlarının belirleyici özelliğidir. Avrupa merkezci yaklaşımlarda olumsuzlanan bu merkezî yapıyı, kendinden bir sosyalizm olarak görerek olumlamaktadır⁴⁷⁸.

Kemal Tahir'in Türkiye'deki Avrupa'ya bakışı ve Batıyı algılamada sağ ve solu aşan tavrı, onu, uzunca süre Türk düşünce dünyasında adı verilmeden ilham alınan bir yere oturtmuştur. Kurtuluş Kayalı, onun Avrupa'ya ve Osmanlı'ya bakışındaki özgünlük ve cesaretin, çağdaşı ya da çömezi birçok entelektüele yol göstericiliğu yaptığını söylemektedir⁴⁷⁹. Kemal Tahir'in Avrupa'ya bakışı farklılaştıran yanıyla

⁴⁷⁵ Tahir, 1992a, s. 221.

⁴⁷⁶ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997.

⁴⁷⁷ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.

⁴⁷⁸ Kemal Tahir, 1996, s. 15.

⁴⁷⁹ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12-18.

entelektüel çevreler için yeni açılımlar getirdiği muhakkaktır. Sol için Avrupa'ya emperyalizm ve kapitalizm karşıtlığının dışında, zihniyet olarak karşı çıkma perspektifini temsil ettiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Ayrıca sağ da doğrudan etkileyen bir düşünür olarak, Osmanlı vurgusu ile sosyalizm iddiasını beraber dile getirmesi, az da olsa İslâmiyet ile sağ arasında varlıksal bağ kurmayan düşüncelerin ortaya çıkma olanağını yaratmıştır.

Ondan etkilenen İdris Küçükömer, Sençer Divitçioğlu ve Muzaffer Sencer gibi akademisyenler Marksist çözümlerinin içine, o güne kadar sola ait olmayan kavramları ya da sola ters gelen çözümleri getirmişlerdir. ATÜB çerçevesine oturttukları yaklaşımlarıyla, Türkiye'nin Avrupa ile olan farklılığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Türk düşünce yaşamına dinamizm getiren yazarlara göre, Avrupa gibi feodalite yaşamayan Osmanlı Devleti için kapitalist aşama, Avrupa'daki gibi olmak durumunda değildir. Daha çok Asya kültürünün egemen olduğu Türkiye için Avrupa merkezli çözümler sonuca ulaşamayacaktır. İdris Küçükömer'in Türkiye'de siyasal akımları değerlendirirken yaptığı, egemen olan bakışı tersine çeviren sınıflandırma denemesi hayli rağbet görmüştür. “Batılılaşma” olarak adlandırdığı Tanzimat ve Cumhuriyet hareketini bir bütün olarak görmektedir. Tanzimatçıları, onların devamı olarak gördüğü İttihat ve Terakki'yi, onun devamı saydığı CHP'yi bürokratik yapısı, halkı baskılaması ve devletçi geleneği ile sağ/muhafazakâr cemahta konumlandırmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, onun devamı saydığı DP ve AP'yi ise sol/değişimci olarak görmüştür⁴⁸⁰. Küçükömer'in bu iddialı bakışı sağ ve soldan birçok kişiyi etkilemiştir. Cumhuriyet tarihini Tanzimat ile birlikte ele alan görüşü, Türkiye'deki laik-İslâmcı çelişmesini geniş yelpazeli bir bakışla değerlendirmeyi olanaklı kılmıştır.

Küçükömer, Batılılaşmanın, bir üretim altyapısı değişiminden çok, kültürel üstyapıda yapılan değişikliklerle gerçekleştirilmesini düzenin yabancılaşması olarak görmektedir. Burada üzerinde durulması gereken şey, onun kültürel değişimleri, bizâtihi kültürün kendisinden yola çıkarak değil, asıl sorunu gölgeledikleri düşüncesiyle eleştirmesidir. Onun ancak sosyalizmden sonra “Batılılaşabileceğimiz”

---

⁴⁸⁰ İdris Küçükömer, *'Batılılaşma' Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, 119.

ve “laik olabileceğimiz” iddiası, aslında Batılı laik değerlerle bir problemi olmadığını göstermektedir ki, o, zaten kültürel değişimleri de büyük ölçüde ekonomik maliyetleri ve israf açısından ele almakta, kültür değişiminin toplum üzerindeki etkisine ilişkin net bir şey söylememektedir. Ona göre, sorun aydın ile halk arasındaki kopukluktur:

“19. yüzyıl başından beri Batı kapitalizmi, gerektiğe batıcı-laik bürokratlar ile İslamcı çerçeveye sığınmış halk kitlelerini kullanarak karşı karşıya koymuştur. Bu bölme ile, Türkiye’de gerçek bir gelişimin olanaklarını kilitlemiş, hapsetmiştir. Emperyalizm, şimdi aynı oyunu, solcularla İslamcılar arasında oynatmanın organizasyonu peşindedir”⁴⁸¹.

Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*’nda Türkiye’nin ana sorunu olarak gördüğü şeyin siyasal iktidarı elinde tutanların “yabancılaşma” sı olgusunu, Marksist nitelikte bir modelle ele almaktadır. Onun kullandığı “yabancılaşma” kavramı, Türkiye’de özellikle muhafazakâr kesimde sıkça dillendirilen, Batılılaşmanın sebep olduğu “kültürel yabancılaşma” dan farklıdır. Gerçi Küçükömer, Batılılaşma serüvenini bir “üst kültür devrimi” olarak tanımlamak ve Batılılaşma ideolojisinin, bir yabancılaşma biçiminde halk tefekküründen kopukluğuna işâret etmekle veya da Lâle Devrindeki yaşam tarzıyla, Cumhuriyet dönemindeki balolar ve eğlencelerin benzerliğini ve halkın bunlara tepkisini vurgulamakla, Batılılaşma olgusunun kültürel yanına da dikkat çekmiştir⁴⁸².

DP ile başlayan ve Peyami Safa’da nüveleri gözükken “tutan ve tutmayan devrimler” söylemi çerçevesinde Cumhuriyetin Batılılaşma siyasetini hem eleştiren hem de yanında yer alan bakış açısının önemli temsilcilerinden biri de *Mümtaz Turan*’dır. Gökalpçı çizgiyi devam ettirerek, bilimsel ve teknik yönden Avrupa’ya olumlayan ancak kültürel yönden dışlayan bir tutum takınmıştır. Türkiye’deki inkılâpçılık hareketinin nasıl olması gerektiği konusunda, Cumhuriyet Devriminin bazı uygulamalarını eleştirerek açıklamalar getirmektedir. “Kültür Değişmesi” ve “Garplılılaşmanın Neresindeyiz?” adlı yapıtlarında, Gökalpçı çizgiyi devam ettirmektedir. Ona göre Cumhuriyet Devrimi, Türk kültürünü muhafaza etmektense radikal bir yöne savrulmuştur⁴⁸³. Batı uygarlığının bilimsel ve teknik gelişimini

⁴⁸¹ Küçükömer, s. 121.

⁴⁸² Küçükömer, s. 121.

⁴⁸³ Mümtaz Turan, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 27-32

alması bakımından olumlu ve gerekli bir işi yapan Cumhuriyet, toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlayan ve Batının bilimsel gelişimiyle bağıntısı olmayan unsurların kabulü ile yanlış yöne sapmıştır. Ona göre “Hayatta en ilim hakiki mürşit ilimdir” lâfi yanlış yorumlanmış, bilimsel zihniyet taassubu ortadan kaldırmak yerine “*ilmî bir taassup*” yaratmıştır. Böylelikle de, Cumhuriyet Devrimi eleştirdiği meşrûtiyet ıslahatçılığına benzemiştir⁴⁸⁴. Bu noktada Murat Yılmaz’ın bir tespitini aktarmakta yarar bulunmaktadır. Mümtaz Turan, Cumhuriyet devrimini eleştirirken Atatürk’e hiç değinmemektedir. Yılmaz’a göre bunun nedeni, Atatürk’ü eleştirmenin zorluğu değil, zâten Gökalp çizgisindeki devrimin istikametinin kaydırılmasıdır. Bu eleştiri Turan’ın asistanı *Erol Güngör* tarafından yapılacaktır. Turan, Köy Enstitülerini de Batıya halka yanlış lanse ettikleri için eleştirmektedir. Aydın-halk çelişmesini köylere taşıyan “*itici*” tavrı Enstitü mezuralarının yarattığı bu durum ilâhiyat liseleri kurularak aşılmalıdır⁴⁸⁵. Türk siyasal düşüncesinde Batılılığın, dinsel öğelerin yardımıyla benimsenmesi, Avrupa’nın kültürel konumunun yeniden üretilmesi teklifi muhafazakâr düşünüşün temel amacı olacaktır. Batının konumunu bilimsel ve siyasal alanda kabul eden ancak kültürel alanda böyle bir ikameyi gerekli bulan, Türk muhafazakârlığı için bu durum yapısal bir nitelik taşısa da, bunun etkisi, kültürel bakışın ön plâna geçerek Batının olumsuz bir imge olmasına kadar gidecektir.

Sağ kanatta yer alan kişi sayısı az olsa da bazı isimlerden bahsetmek gerekir. Bunlardan biri Necip Fazıl Kısakürek’tir. Eski bir Marksist olan Kısakürek’in Kemal Tahir ile arasındaki en önemli fark İslâmiyet’e yaptığı aşırı vurgudur. İsmet Özel’in de eski bir Marksist olarak sağa kayışı, aslında sol öğelerin sağ içinde yer bulmasını ve solun da sağ kabul edilen (din, gelenek, vs.) unsurlara daha dikkatli bakmasını gerektirmiştir. Tamamen sağ içinde yer alan kendi alanında birikimli kişilerin, siyasal alana yönelik hayli sığ eleştirileri, sağ içindeki bu ihtiyacı göstermektedir. Özellikle Avrupa’ya karşı hâlâ kültür-uygarlık ikiliği ile bakan bu kanadın, muhafazakâr siyasetin doktrinleştirilmesindeki etkisi büyüktür. Sâmiha Ayverdi, Nihad Sâmi Banarlı, Mehmet Kaplan, Ahmet Kabaklı gibi yazarlarda görülen bu tavır, Avrupa ile

---

⁴⁸⁴ Mümtaz Turan, *Garplulaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1980, s. 68.

⁴⁸⁵ Turan, 1987, s. 106; Turan, 1980, s. 133.

komünizmi bir tutmaya kadar varmıştır. Özellikle “millî ahlâk” açısından Avrupa son derece zararlı bulunmaktadır.

1946 yılından sonra düşünce ve tarihle ilgili eserlere ağırlık veren Sâmiha Ayverdi, edebî kişiliğinin yanı sıra Türkiye’deki düşünce yaşamına da katkıda bulunmuştur. İslâmî kesime etkisi marjinal olsa da, çok sayıda ve her türde eser veren Ayverdi, 1966’da *Türk Ev Kadınları Derneği*’nin, 1970’de ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi ve Nihad Sâmi Banarlı ile birlikte *Kubbealtı Cemiyeti*’nin⁴⁸⁶ kuruluşunda önemli görevler almıştır. Türkiye’deki Batılılaşmaya eleştirel bakan Ayverdi, bunu özellikle kültür üzerinden inşa etmektedir.

“Biz Müslüman Türkler de hatalıyız. Zirâ İslâm’ın hikmet, irfan ve ahlâkına baş çevirerek redd-i miras eylemiş bulunuyoruz. Onun için işte topraklarımızda düşman kol geziyor. Tarihsiz, dilsiz, dinsiz nesiller yetiştirdik. Acısı büyük oldu. Amma gaflet ve hatamızın henüz tam şuurunda değilsen bile, ufuklarda gün ağarmağa başlamış bulunuyor.

Aydınlığın faydası âmâlara değil, görücü gözleredir. Biz ise yerli olmayan öyle bir okuryazarlar sınıfı meydana getirdik ki ezberlemiş oldukları Garp işi sloganlardan gayri karşılarında tarihin ve imanun alev alev parlayan nurlarına görmez gözlerle kör kör bakmakta ve içine düşmüş oldukları gayyayı dahi fark edememekte dirler”⁴⁸⁷.

Müslümanlığı Türklüğün kurucu bir unsuru olarak gören anlayışın temsilcisi olan Ayverdi, Batıyı doğrudan eleştirmekten ziyâde Türkiye’deki Batılı anlayışı eleştirmektedir.

Son olarak, özgün bir nitelik taşıyan bazı isimleri de anmak gerekmektedir. Bir grup içine pek girmeyen Ahmet Hamdi Tanpınar ve Cemil Meriç gibi entelektüeller; o günlerde siyasal alanda seslerini pek duyuramamışlardır. Marksist tahliller yapan Meriç, bazı özelliklerinden dolayı muhafazakâr kesimde addedilmiş. Tam bir modernist olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın romantiklikten öteye gitmeyen geçmiş tahayyülü, sentezcilik yerine muhafazakârlık olarak okunmuştur.

---

⁴⁸⁶ 1970 yılında Kubbealtı Cemiyeti adıyla kurulur. 1978’de vakıf haline getirilen cemiyetin kurucuları arasında tanınmış edebiyat tarihçisi Nihat Sami Banarlı, Sâmiha Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi, Mustafa Tarhanlı, İlhan Ayverdi, Ergun Göze ve Necati Tarhanlı gibi isimler yer almaktadır. <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=580>, (07.05.2008).

⁴⁸⁷ Samiha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1995, ss. 77-78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA BATIYA ELEŞTİREL BAKIŞLAR

Türk siyasal yaşamında Batıya eleştirel yaklaşan kişi ve akımları incelemeye önce, Türkiye’de Batının konumlanmasında önemli bir etki sahibi olan Peyami Safa’ya değinmekte yarar vardır. Türkiye’de Cumhuriyetçi bir muhafazakârlık kurmaya çalışmış ancak etkisi giderek köktenci akımlara kaymış olana Peyami Safa tasnif edilmesi zor bir noktada durmaktadır. Aslında muhafazakâr gelenek içinde irdelenmesi gerekse de, Türk muhafazakârlığının Avrupa’yı konumlanması Safa’nınkiyle uyuşmadığından bir başlık altında yer almamıştır. Aslında “muhafazakârlık” içinde yer alması da düşünülebilir.

Batılılaşmaya verilen kültürel-milliyetçi tepkinin alt yapısını Peyami Safa oluşturmuştur. Modernizmin kendisi ile sorunlu olmayan Safa, daha ziyâde Gökâlçpi bir yaklaşımla onun kültür üzerindeki etkisine karşı çıkmıştır. Safa 1961 yılında ölse de, gerek düşünsel değışiminin ekseni gerekse kendinden sonraki dönemi etkilemesi, onu 1960-70 arası sürecin düşünsel kaynakları arasına sokmuştur⁴⁸⁸. Onun düşüncesinde, Doğu ve Batının konumlanmasındaki giriftlik aslında Türk siyasal düşüncesinin tümüne aksettirilebilecek bir durumdur. Safa, Avrupa’nın teknik ve bilimsel gelişimi konusunda Batıya yakın durur. Tarık Zafer Tunaya, onun *Türk Düşüncesi*⁴⁸⁹ dergisindeki fikirlerinden dolayı Batıcı akım içinde sayar, ayrıca *Türk İnkılâbına Bakışlar*⁴⁹⁰ adlı eserinde de, Doğuyu olumsuz bir imge içinde değerlendirmemektedir⁴⁹¹. Ancak Peyami Safa’nın tavrı Türk Düşüncesi’ndeki yazılarındaki değışimden izlenebilir. Ondaki bu farklılığı şöyle özetlemek olanaklıdır⁴⁹²: İlk olarak, onun Türk İnkılâbına Bakışlar’daki idealizm karşıtlığı kaybolmuş hattâ idealizmi olumlamaya başlamıştır. İkinci olarak, mistisizmi eleştiren

⁴⁸⁸ Murat Yılmaz, “Türk Düşüncesi Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 5*, (Der. A. Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 216-233.

⁴⁸⁹ 1953’ten 1960’a kadar 63 sayı olarak çıkan düşünce ve sanat dergisidir. Yönetmen ve başyazarı Peyami Safa’dır. Doğu-Batı sentezi yoluyla kültür bunalımını gidermek amacıyla yayınlanan dergide *Mustafa Şekip Tunç, Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Ateş, Ahmet Kutsi Tecer, M. Türker Acaroğlu* yazı ve şiirleriyle yer almışlardır. Yılmaz, 2006, ss. 216-217.

⁴⁹⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

⁴⁹¹ Tunaya, 2004, s. 139.

⁴⁹² Bu tespitler Hilmi Ziya Ülken’e aittir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 450.

Safa, daha sonra dinsel ve mistik ögelere yazılarında yer vermeye başlamıştır. Bir üçüncü farklılık olarak da, Türk İnkılâbına Bakışlar adlı çalışmasında Doğu kavramı büsbütün olumsuz bir konuma sahipken Türk Düşüncesi'nde Doğuya daha olumlu yaklaşmış, daha önce ciddi bulmadığı Japonya'yı ve Japon kültürünü övmüştür. Son olarak, "eski"yi reddeden Safa'nın yerini "*inkılâbın bir tekamül*" olduğunu söyleyen biri almıştır. Aslında bu noktada Peyami Safa'nın değişiminden ziyâde kapsayıcılığının arttığını söylemek daha doğru olabilir. Zirâ Süleyman Seyfi Ögün de, Safa'nın düşüncelerindeki sürekliliği vurgulamaktadır⁴⁹³. Bu değişimler, Türk siyasal yaşamındaki hızlı konjonktür değişimlerinin yansıması olarak değerlendirilebilir. Türk Düşüncesi'nin temel derdi ve Peyami Safa'nın 1950'lerin ortalarından itibaren düşüncelerine egemen olan yan, Avrupa'nın Türkiye'de tanınmadığı savıyla ile Avrupa'nın artık eski Avrupa olmadığı tezidir:

*"Meşruiyet'ten bugüne kadar çıkan fikir dergilerinden hiç biri XXinci asrın büyük meselelerini ve bunların millî kaderimizle ilgisini sezmemiş, hepsi asrın dışında kalmağa ve düşünmeğe devam etmiştir. Garpçı dergilerin ve kendilerini devrimci sanan birçok fikircilerimizin anladıkları mânâda bir Batı ve Avrupa çoktan tarihe karışmış sayılabilir. Batı Avrupa denince onlar geçen yüzyılın ilk üççeyreğine ait ve bugün hepsi terkedilmiş düşünce kalıplarından kendilerini kurtaramıyorlar"*⁴⁹⁴.

Aslında Safa'nın Batıya karşı doğrudan eleştirel bir tavrı yoktur. Batı merkezci bir bakışı eleştirme gayretleri olsa da, bunu tam olgunlaştıramamıştır. Temel iddiası, Türkiye'deki düşünce karmaşıklığını ortadan kaldırmak, Doğu-Batı ikiliğine son vermek, ilerici-gerici saflaşmasının temel tartışma zemini olan din ve Batılılık sorunsallarını aşmaktır. Bu sentezi muhafazakâr ağırlığı daha belirgin bir sentez ile yapmaya çalışmıştır. Safa amacını, "*Türk devriminin geleceğe yönelen yaratıcı hamlelerine karşı koymak isteyenlerle geçmişin canlı değerlerini -ölülerinden farksızmış gibi- mahkûm etmeğe çalışanların yanılıklarını ortaya koymak ve geçmiş-gelecek, Doğu-Batı, madde-mânâ gibi ikiliklerden Türkiye'nin tarih ve coğrafya durumuna uygun ve üstün bir senteze varabileceğini ve böylece, bugünkü dünyamızın huzurunu kaçırın ruh gerginliğinin, kültür ve medeniyet buhranını aşılabileceğini*

⁴⁹³ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr yanılığısı", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 74, Yıl: 1997, s. 106.

⁴⁹⁴ Peyami Safa, "Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti", *Türk Düşüncesi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1953, s. 78.

izaha çalışmak”⁴⁹⁵ olarak ortaya koymaktadır. Bu kapsayıcı ve kapsayıcı olduğu kadar da olanaksız görünen sentez iddiasıdır ki, Safa’yı Türk düşünce yaşamında farklı konumlandırmalar içine sokmuştur. Batı ile temel bir derdi yoktur, ancak idealist ve mistik yaklaşımları Batının maddeciliğiyle uyuşmamaktadır. Aslında mistikliğini, Batının eski Batı olmadığı iddiasıyla meşrûlaştırmak istemektedir. Daha önceleri sorunlu gelmeyen maddeci Batı anlayışı, maddeci anlayışın devrimci bir hal almasıyla sorunlu olmaya başlamıştır. Özellikle büyük kentlere okumaya gelen muhafazakâr eğilimli gençler arasında birden popüler olmasının temel nedeni de budur⁴⁹⁶.

Döneminin saygın toplum bilimcisi Arnold Toynbee’den aldığı iki kavrama atıfla Türkiye’deki değişimi değerlendirmiştir. Toynbee’nin bir toplumun başka bir toplum karşısında tehlikeye düştüğünde, takınılan “zelodyen” (içe kapanıp mâzîye sığınma) ve “herodyen” (düşmanın araçlarına sahip olma) olarak adlandırdığı iki tavra atıfla⁴⁹⁷; herodyonizmi doğru bulmakta ama sonuca ulaşmada yetersiz kalacağını söylemektedir. Türkiye’deki inkılâpçı-irticacı gerilimine son vermeyi amaçlayan Safa, taklitçilikle ve halka uzaklıkla malûl olan bu herodyen tavrın değişmesinin gerekli olduğuna vurgu yapar. Bunu da Atatürk’ten hareketle destekler. Ona göre, Atatürk, Batı ailesi içinde onurlu bir üye olmak amacıyla II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan “aşırı Avrupacılık” a sapmamıştır⁴⁹⁸. Safa’ya göre bu, herodyen ve zelodyen tavrın dışındaki üçüncü bir yoldur:

“Bu yabancı medeniyeti ya toptan reddetmek veya toptan benimsemek gibi iki tepkinin dışında üçüncü bir şans vardır ki o da, milletin yabancı bir medeniyetle kendi millî ve dinî geleneklerini uzlaştıran ahenkli bir sentez yaratabilmesidir (...) Türk devrimini Arap maymunluğundan Frenk maymunluğuna bir atlayış gibi görünmek kurtaracak sentezin bütün canlı unsurlarını bugünkü Batı’nın en büyük bilgin ve edebiyatçılarının

---

⁴⁹⁵ Safa, 1953, s.12.

⁴⁹⁶ Safa’nın ölümü üzerine militan-milliyetçi bir çizgi izleyen Ötügen Neşriyat’ın bastığı Safa’nın gençlik hakkındaki kısa romanı *Gençliğimiz’e* yazdığı bir değerlendirmede Galip Erdem; Safa’yı milliyetçi, komünizm karşı, maneviyatçı, inkılâpçı ve mücahit sıfatları ile tanımlamaktadır. Peyami Safa, *Gençliğimiz*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1962, s.10-19.

⁴⁹⁷ Toynbee, Atatürk’ü herodyen olarak sınıflandırmıştır. Arnold J. Toynbee, *Türkiye ve Avrupa*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 85-87.

⁴⁹⁸ Safa, 1953, s. 78.

eserlerinde açıkça ifade edilen hâkim düşünce akımında olduğu kadar, kendi ruhumuzu dokuyan millî ve dinî geleneklerimizde bulabiliriz”⁴⁹⁹.

Köktenci olmayan bir uzlaşma denemesi olan bu sentez düşüncesi, Cumhuriyetin temel aldığı bir noktadır. Batıya rağmen Batılı olmak biçiminde de, tanımlanan bu bakış açısının bir temsilcisi de Safa sayılabilir. Ancak Safa'nın eylem adamı kişiliği onun düşünselliğinden çok, güncel siyasal yaşamın popüler konularındaki tepkilerini ön plâna çıkartmıştır.

Safa'nın bu bakışı, kendinden sonrakilerden büyük izler bıraksa da, onun bu tutumundaki gerilim veya çelişkilerin Türk siyasal düşünüşünde ayrı ayrı temsil edilen akımlarda ya da kapsayıcı olma iddiasındaki uzlaştırıcı görüşlerde bulmak mümkündür. Safa'nın simgelediği bu durum yine onun nezdinde ve eserlerinde tahlil edilmeye muhtaçtır. Zirâ Avrupa'nın Safa'nın zihnindeki konumlanması ya da başka bir deyişle bir türlü konumlanamayışı, Türk düşünce yaşamında Avrupa karşındaki olumlu-olumsuz “net” tavırlara bile sirayet etmiştir. Cumhuriyetin birinci kuşağı olan Safa'nın, Avrupa'nın üstünlüğü ile başlayıp muhafazakârlığa kadar süren düşünce çizgisi, aslında bize, Türkiye’de Avrupa'nın konumlandırılmasına ilişkin birçok ipucu vermektedir.

Safa'nın inşa etmeye çalıştığı Cumhuriyetçi muhafazakârlık ne yazık ki, komünizm karşıtlığının ağır basması ile sol karşıtlığına evrilmiştir. Dönemin siyasal olaylarının da etkisiyle, 1960'lara muhafazakârlıktan anlaşılan tek şeyin laiklik ve sol karşıtlığı olarak mirâs kalmasına aracı olmuştur. Bu durum daha sonra radikal sağda bir Avrupa karşıtlığına evrilecek ve Safa'nın eserlerine bu düşüncenin müelliflerince atıf yapılacaktır.

Bu yıllarda (1960-70) merkezde yer alan Hürriyet gazetesi de, Doğu Bloğuna ait haberleri olumsuzlayarak vermektedir. SSCB, Çin, Yugoslavya, Romanya, sosyalizm etkisindeki Arap ülkeleri, Arnavutluk veya Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya'daki sol eğilimli hükûmet darbeleri hep bu olumsuz tonda verilmektedir. Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya geçişler veya kaçışlar gazetenin sayfalarında, olumlu bir tonda ve öne çıkarılarak yer almaktadır. Örneğin bununla ilgili, bir yazının başlığı

---

⁴⁹⁹ Safa, 1953, s. 9.

“Doğu Almanya’dan Aralıksız Hicret”tir⁵⁰⁰. Berlin’in yutulmasına izin vermeyeceklerini Paris’te açıklayan “dört Batılı bakan”ın demeçleri aynı heyecanı yansıtmaktadır⁵⁰¹. Batı Almanya’nın artan Sovyet tehdidine karşı NATO emrindeki silâhlı güçlerini modern silâhlarla donatması, müttefiklerin denetimindeki Alman ordusunun Sovyet tehdidi karşısında güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır⁵⁰².

Sovyet tehdidi Türkiye’nin en önemli meselesi olmayı sürdürmektedir. Korgeneral Cemal Tural’ın “3. Dünya Harbinin Eşiğindeyiz” açıklaması manşete çekilerek verilemekte, gazete bu görüşe aynen katılmaktadır. Tural’ın, Irak’ın Kuveyt’e asker çıkarması üzerine yaptığı bu açıklama, millî birliğe vurgu olarak yorumlanmıştır⁵⁰³. İzleyen günlerde sıkça bu konuda haber yapan gazete, Türkiye’nin uluslararası konumunu tartışmaya açan kesimleri, zımmen millî birliği bozmakla itham etmektedir. Dünya’nın nükleer savaşa sürüklendiğine ilişkin haberde bunun sorumlusu Sovyetlerin “sert” siyaseti olarak algılanmaktadır⁵⁰⁴:

“Komünistlerin, dünyanın birçok noktalarında ikide bir ufak çapta harpler çıkarıp bunları yine istedikleri zaman durdurmak âdetleri, icabında bu savaşlarda, Amerika’nın kızillara karşı savaşa girmesi icap edebileceği fikrine Amerikan halkını artık tamamen inandırmıştır.”

Yine buna benzer, Alman şansölyesi Adenauer’in, Kennedy’ye yazdığı bir mektubunda dile getirdiği Batı Almanya’nın tarafsızlığa kayabilmesi “tehdidi”nin tartışıldığı yazı⁵⁰⁵; Suriye’de darbeyle gelen hükûmetin Türkiye tarafından tanınması üzerine Mısır devlet başkanı Nâsır’ın Türkiye ile diplomatik temasları kesmesinin haberi verilirken bu tanımanın “komşuluk icabı” olduğunun öne çıkarılması⁵⁰⁶; aynı günkü gazetenin yorum köşesinde Feridun Bellisar imzalı, Nâsır rejiminin iflâs ettiğine ilişkin yazı; Batının, ABD ve Batı Avrupa taraftarlığı olarak konumlandırılan tutumuna birer örnektir. ABD’nin öncülüğünü yaptığı “hür dünya” olumlanırken SSCB’nin başını çektiği “kızillar” olumsuzlanmaktadır. Batıyı komünizm karşıtı

⁵⁰⁰ *Hürriyet*, 3 Ağustos 1961.

⁵⁰¹ *Hürriyet*, 8 Ağustos 1961.

⁵⁰² *Hürriyet*, 9 Ağustos 1961.

⁵⁰³ *Hürriyet*, 1 Ağustos 1961.

⁵⁰⁴ *Hürriyet*, 18 Ağustos 1961.

⁵⁰⁵ *Hürriyet*, 2 Eylül 1961.

⁵⁰⁶ *Hürriyet*, 2 Ekim 1961

olarak algılayan bu tutum merkez sağın en belirgin özelliğidir. Hattâ Arnavutluk'un SSCB ile anlaşmazlığa düşmesi dahi Batıya yönelmesi olarak yorumlanmıştır. Batı ile teması arzuladığı iddia edilen Enver Hoca'nın, işinin zor olduğu söylenmektedir⁵⁰⁷. Bu tavrın, ABD'nin uluslararası siyasetinin izlerini taşıdığı söylenebilir. ABD'nin⁵⁰⁸ olumlu imajı ısrarla korunmaktadır. Yine aynı şekilde “sömürge devri kapanıyor” başlığında Avrupa'nın sömürgeci tarihinin Birleşmiş Milletler (BM) sayesinde sona erdiği vurgulanmaktadır. Sömürgecilik Fransa⁵⁰⁹, Portekiz gibi sömürgeci ülkeleri bunu reddettiği bir tek İngiltere'ni kabul ettiği belirtilen yazıda, artık bu halkların bağımsız olmak isteğine atıf yapılmaktadır. Bu durumu onlara sağlayan ise BM düzenidir⁵¹⁰.

ABD Başkanı Kennedy'ye düzenlenen suikast, günlerce Hürriyet'te “*Dünya Büyük Devlet Adamalarından Birini Kaybetti*” alt başlığıyla, manşet olmuş⁵¹¹, en ince ayrıntısına kadar verilmiştir. ABD gibi bir ülkenin devlet başkanının öldürülmesi böyle bir ilgiyi hak eder kuşkusuz. Ancak burada ilginç olan, hemen “*Kennedy Öldürüldü*” manşetinin altında büyük puntolarla yer alan “*Rus taraftarı bir genç yakalandı*” alt başlığıdır. Olumsuz birçok haber, SSCB veya komünizmle bağlantılandırılarak verilmektedir. ABD'nin Kennedy'ni yerine geçen başkanı Johnson'un kızlarının polis korumasından dolayı “*aşktan yana derli*”⁵¹² oldukları ya da Frank Sinatra'nın oğlunu kaçıranların yakalanış⁵¹³ haberleri olumlu bir dille verilirken; Pazar Extra ekinde yer alan Ümit Deniz tarafından kaleme alınan “*Komünist Partisi 'Evet' demezse Rusya'da hiç kimse evlenemez*” manşetli haberde ele alınan SSCB'deki

---

⁵⁰⁷ *Hürriyet*, 14 Ocak 1962. Oysaki Arnavutluk daha uzunca yıllar SSCB'ye rağmen Stalinist siyasetini sürdürecektir ve kapalı rejimini devam ettirerek “yalnızcılık” stratejisi izleyecektir.

⁵⁰⁸ ABD'deki büyüyen zenci tehlikesine de yer verilmiştir. Zencileri doğurganlık oranının yüksek olması Amerika'yı tehdit eden bir durum olarak yorumlanmaktadır. *Hürriyet*, 12 Ocak 1962. ABD'li bir komutanın Türkiye'ye gelişi ya da dönemin ABD Başkanı Kennedy'nin eşinin istirahat için Türkiye'ye gelişi manşetten verilir. Magazin haberlerinin çokça yer aldığı Hürriyet için olağan bir durum olsa da, özellikle Batılı ve ABD'lilerin ön plâna çıkarılması dikkat çekicidir. *Hürriyet*, 7 Ekim 1963. Japonya'yı dize getiren ve Atatürk hayranı olduğu söylenen General Mac Arthur'u ölümü üzerine tam bir sayfa ayırmıştır. *Hürriyet*, 6 Nisan 1964.

⁵⁰⁹ Fransa'nın Cezayir'de yaptıklarına özel yer verilmiş ve De Gaulle'ün koltuğunun sallandığı belirtilmiştir. *Hürriyet*, Mart 1962.

⁵¹⁰ *Hürriyet*, 20 Ocak 1962.

⁵¹¹ *Hürriyet*, 23 Kasım 1963, 24 Kasım 1963, 25 Kasım 1963, 25 Kasım 1963.

⁵¹² *Hürriyet*, 15 Aralık 1963.

⁵¹³ *Hürriyet*, 13 Aralık 1963.

cinsel eğitim, flört, makyaj gibi konulara değinilen yazıda⁵¹⁴ olduğu gibi ya da Yugoslavya’da “*dinsiz yetişen yeni Yugoslav neslinin*” cinsel yaşamına, cinsel eğitimine değinilen ve rejimin gençleri evlilik öncesi cinsel ilişkiye teşvik ettiği yolundaki yazıdaki⁵¹⁵ gibi yeric ve olumsuz bir üslûpla ele alınmaktadır. Benzer konular ABD’de ya da Batı Avrupa’da olduğunda magazin haberi tonunda verilirken Doğu Bloğundaki benzer konular muhafazakâr bir çizgide verilmektedir. 1960’aların sonunda ve 1970’lerde gece kulüpler ve hattâ striptiz kulüpleri haberleri ve ilânları Hürriyet’te yer bulurken, komünist ülkelerdeki dinsizlik ve ahlâksızlık haberleri aynı sayfalarda yer alacaktır⁵¹⁶. Hattâ bu konuda ilginç bir örnek de, Cumhuriyetin 40. yıl kutlamalarının yapıldığı 1963 yılı Cumhuriyet Bayramına ilişkin çıkan gazetenin manşetinin “*Kennedy Türkiye’ye Hayran*” şeklinde olmasıdır⁵¹⁷. Çok kısa bir süre sonra suikasta kurban gidecek olan Kennedy’nin mesajına binaen atılan bu abartılı manşet, bu yıllarda ABD’nin ne denli olumlu bir imaja sahip olduğunu da gösterir. Hürriyet’in temsil ettiği çizgi açısından, ABD, merkez sağda siyasal ve iktisadî olarak Batının konumlandırılmasında belirleyici olmaktadır. Avrupa ülkelerin ait haberler eğer komünizm karşıtı bir ton içermiyorsa genellikle küçük görülmüştür. Batıyı artık Avrupa ülkeleri değil, ABD simgeler. 1960-70 dönemi Hürriyet’te sıkça yer alan komünizm karşıtı haberlere örnek olarak, Almanya’daki işçilere “*kızıl*” propagandası yaptığı iddia edilen gizli bir örgütün varlığı haberidir. Manşet olarak verilen bu haber, ilerleyen günlerde de tefrika edilecektir⁵¹⁸.

Peyami Safa -kısmen de olsa- ve Hürriyet bu yanlarıyla muhafazakâr-kültürel Batı karşıtlığının, sol karşıtı olarak doğmasına zemin hazırlamışlardır. Her ne kadar, Safa ve Hürriyet’in etkisi ve konumu bir olmasa da, Türk siyasal yaşamında etkisi bugüne kadar uzanan bir damarın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Safa’yı düşünsel anlamda değerlendirmek mümkündür. Zira o, yaşamı boyunca kafasındaki sentez idealini oluşturmaya çalışmış, bunu yaparken de konjonktürden hayli etkilenmiştir.

---

⁵¹⁴ *Hürriyet*, 20 Ekim 1963.

⁵¹⁵ *Hürriyet*, 23 Eki 1963.

⁵¹⁶ *Hürriyet*, 15 Mart 1968, 25 Nisan 1971, 16 Mayıs 1975. Yine aynı şekilde “Castro’nun yedi yıllık metresini Cumhurbaşkanı yapıyor” şeklindeki bir haber de buna başka bir örnektir. *Hürriyet*, 13 Kasım 1963.

⁵¹⁷ *Hürriyet*, 30 Ekim 1963.

⁵¹⁸ *Hürriyet*, 6 Nisan 1964.

Bunun yanında, Hürriyet gibi etkili bir yayın organının bu tavrı bu damarın oluşmasında çok daha merkezî bir etki bırakmıştır. Safa'nın idealizmine karşı Hürriyet'in manipülasyonu çok daha belirleyicidir. Safa'nın toplumu korumaya yönelik kaygısı, Hürriyet'te toplumu yönlendirmeye dönüşmüştür. Bu bağlamda her ikisini aynı noktada değerlendirmek sorunlu olabilir ancak buradaki atıf kısmî bir benzerliğedir.

1) TÜRKİYE'DE BATI KARŞITLIĞININ SOL KÖKENLERİ

Türkiye'de Batı karşıtlığının önemli bir kaynağı Yön hareketidir. Özellikle emperyalizm ile Batı kavramını özdeşleştiren Yön çevresi, bunun yanında parlâmenter sistem karşıtlığını da siyasal alana taşımıştır. Bu noktada Türkiye'de Batı ve Avrupa karşıtlığı olarak tanımlanabilecek hareketin 1960-80 arası dönemde, belirleyici unsurlarından biri de Yön çevresi ve özellikle Doğan Avcıoğlu'dur. Modernleşmeye kesin bir inançla bağlı olsa da, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından devralınan “Baticılık” ve “Batıya rağmen” ikiliğini, ikincisinin lehine ve birincisinin aleyhine yeniden tanımlamıştır. Yön hareketi için, Batı aleyhtarlığının temel yapıtaşlarından olan emperyalizm karşıtlığının yanında, bir başka belirleyici unsur da parlâmentarizm karşıtlığıdır. Parlâmentarizm az gelişmişlik ve kalkınma açısından sorgulanır:

“Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler kalkınabilmek için köklü bir düzen değişikliğine ve devrimci atılımlara muhtaçtır. Bu nedenle, devrimciliği değil, tutuculuğu kolaylaştıran parlâmenter sistem, kalkınma çabasındaki ülkeler için elverişli bir sistem değildir”⁵¹⁹.

Kalkınmacılık söylemine eklenen parlâmentarizm karşıtlığı, merkez sağdaki gibi ikircikli bir tavırla değil, doğrudan, Türkiye'nin koşullarına uymadığından dolayı reddedilmektedir. Avcıoğlu bu konudaki düşüncelerinde daha da ileri giderek, 1965 yılında Yön Dergisi'nde yazmış olduğu yazılarında dönemin aydınlarını devrim ile demokrasi arasında tercih yapmaya davet etmiş, 21 Ekim 1969 yılında çıkarmaya

---

⁵¹⁹ Avcıoğlu, 1980, 364.

başladığı haftalık Devrim Dergisi'ni ise gerçekleştirmeyi arzuladığı eylemin yayın organı olarak kullanmıştır⁵²⁰.

Bir başka akım da, Mihri Belli'nin başını çektiği MDD'cilerdir. Millî Demokratik Devrim (MDD) tezinin baş mimarı Mihri Belli, Kemalizm ile ittifakı mutlak bir zorunluluk olarak öne çıkarmış ve asker-sivil aydın kadroların öncülüğünde, “millî devrimci” bir hareketin örgütlenmesini esas almıştır. MDD tezini savunanların yakın hedefi ordu, gençlik, aydınlar ve millî burjuvazinin oluşturacağı “millî cephe”nin önderliği altında bir millî devrimci iktidarın kurulmasını sağlamak ve ülkenin tam bağımsızlığını hedefleyen bir millî kalkınma hamlesini başlatmaktır⁵²¹. MDD'cilere göre, işçi sınıfının partisinin kurulması ve bir sosyalist devrimin hedeflenmesi, ancak ve ancak millî demokratik devrimin başarılması ve “tam bağımsız, gerçekten demokratik Türkiye'nin kurulmasından sonra gündeme gelebilir”⁵²² bir harekettir. Mihri Belli'nin öne sürdüğü bu görüşleri Yön'ün görüşleriyle koşutluk arz eder. Belli de vurguyu asker-sivil aydın tabakanın (zinde güçlerin) emperyalizm karşıtlığına ve devrimciliğine yapmakta ve bu güçlerle ittifakı önemsemektedir. Yaptığı “zinde güçler” ve ordu tahlilleri de bütünüyle bu bakışa dayanır⁵²³.

Diğer taraftan Hikmet Kıvılcımlı, “zinde güçlerin öncülüğü” ve “millî cephe” konusunda hem Yön çizgisini hem de Belli'nin açıklamalarını eleştirerek kendi tezini öne sürmektedir. Kıvılcımlı, işçi sınıfının öncülüğünde, işçi-köylü ittifakına dayanan Demokratik Halk Devrimi (DHD)'ni kurgular⁵²⁴. Kıvılcımlı'ya göre, bu birinci devrimde ya da ilk aşamada, emperyalizm karşıtı-demokratik görevler yerine getirileceği için, işçi sınıfı bu aşamada zinde güçlerle (ilerici, anti-emperyalist subaylar, öğrenci gençlik, aydınlar vb.) birlikte yürümeli ve bu güçlerle birlikte “demokratik halk cephesi” oluşturmalıdır.

---

⁵²⁰ Hikmet Özdemir, *Doğan Avcıoğlu-Bir Jön Türk'ün Ardından*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 305.

⁵²¹ Belli, ss. 114-120.

⁵²² Suavi Aydın, “Türkiye Solunda Özgüçülük ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 8*, (Der. M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 554.

⁵²³ Belli, s. 110.

⁵²⁴ Aydın, s. 545.

Bağımsızlıkçıların sol kanadı, bir devrimi ön görseler de, hem devrimden anladıkları farklıdır hem de köktenci bir devrim için henüz toplumsal koşullar yoktur. Anacak bağımsızlıkçılık içindeki Avrupa karşıtlığı Yön, MDD ve DHD çizgisinde hayli belirgindir. Kültürel olarak değil ancak siyasal olarak Avrupaî kurumları küçük-burjuva ürünü olarak addeden bu gruplar, parlâmentarizmi zaman kaybı olarak görmektedir. TİP çizgisi bunlardan ayrılmakta, hem kültürel yönden hem de siyasal yönden Batılı bir tavır görülmektedir.

Avrupa'ya ve Batıcılığa keskin eleştiriler getiren bir diğer kişi de Attilâ İlhan'dır. İlhan, Batılı bir aile yapısında büyümüş, Batıda eğitim görmüş bir aydındır. Ancak Batıya hem iktisadî hem siyasal hem de kültürel eleştirel getiren özgün bir yazardır. Onun tasavvur ettiği Cumhuriyet Devrimi, emperyalizme (Batıya) karşı kurtuluş savaşı vermiş, saltanatı devirmiş ve sonunda da toplumdaki ümmet anlayışını millet anlayışına çevirmiştir. Kuva-yı Milliye de XX. yüzyılın ilk "Halk Kurtuluş Ordusu"dur. Emperyalizme karşı verdiği mücadele onun, emperyalizm karşıtlığının ve ulusalcılığının kanıtı, padişahı devirmesi demokratik karakterinin yansımasıdır⁵²⁵.

Bu hareketin önderi olan Atatürk de (Attilâ İlhan'ın deyişiyle Gâzi) hem bir ihtilâlcî hem de bir inkılâpçıdır. Atatürk, Cumhuriyet Devrimini Kurtuluş Savaşı ile eş zamanlı yürüttüğü için onun emperyalizm karşıtlığı gözden kaçmıştır⁵²⁶. İlhan, Atatürk nezdinde Cumhuriyetin emperyalizm karşıtlığını ve dolayısıyla Avrupa muhalifliğini yeniden inşa etmek ister. Atatürk'ün "jakoben" bir devrimci olduğunu ama asla "Bonapartist" olmadığını vurgular. Cumhuriyeti Bonapartist kılıp halktan uzaklaştırmanın ise adına "İnönü Cumhuriyeti" dediği, dönem ve bu dönemin uygulamaları olduğunu iddia eder⁵²⁷. İnönü Cumhuriyetinin başlangıcı ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından çok önce, iktidarı fiilen ele geçirdiği 1934-35'lerde başlar. Alafrangalığa karşı şiddetli bir tepki duyan İlhan, çözümlerini çoğu kez Batılı kavramlarla yapmakta ancak bu tutumu onun Avrupa'ya olan eleştireliliğini engellememektedir. Şeriatın siyasal iktidarı ele geçirmesine karşı çıkmak olarak tanımladığı, laikliğin, "bin yıllık İslam ülkesi yurdunda Hıristiyanlığı

⁵²⁵ Attilâ İlhan, "Hangi Batı?", Bilgi Yayınevi, 1996a, ss. 12-13 ve 51.

⁵²⁶ Attilâ İlhan, "Hangi Atatürk", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996b, s. 15.

⁵²⁷ Attilâ İlhan, "Hangi Laiklik", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995 s. 110.

hoş görüp, kendi dinene yasak koymak” olarak anlaşılamayacağını da belirtmektedir⁵²⁸.

Attilâ İlhan’ın özgün sol çizgisi, kültürel bir Avrupalılaşmaya ve Türkiye’nin siyasal yaşamının düşünsel ve günlük kültür üzerinden cereyan etmesine karşıdır. Ona göre, Türkler gibi “sahib-i medeniyet” toplumların Batıya bakışı “akıllıca” olmalıdır. Bu akıllıca bakış ancak metotla olur. Bunun da Doğulusu Batılısı olmaz. Batıya iki tür sakat bakış söz konusudur ona göre, birincisi Batıyı dünya medeniyetinin tartışılmaz son aşaması olarak görmek; ikincisi ise Batıyı külliyen reddeden kendi olanakları ile çağdaşlaşmaya çalışma anlayışıdır⁵²⁹. Kültürel bakışlara ve çözümlenmelere olan karşıtlığı ve sık sık diyalektikten söz etmesi, tahlillerinde de çoğu kez maddî bir yöntem kullanması onun Marksist tabanını oluşturur. Bu anlamda Avrupalı bir bakışa sahip olduğu söylenebilir, ancak İlhan bu tavrını Batılı değil, bilimsel olarak tanımlar. Onun Batı ya da Avrupa diye karşı çıktığı olgu, kapitalist ve emperyalist Avrupa’dır. Ancak İlhan emperyalizmi yalnız bir iktisadî mesele olarak görmez, onun için emperyalizmin iktisadî yönü kadar kültürel yönü de önemlidir. Emperyalizme karşı çıkmak, kendi kültürel değerlerini unutarak olmamalıdır⁵³⁰. İlhan’ın Kemal Tahir’le olan bu benzerlikleri bir noktada ayrılır. O, Kemal Tahir gibi Cumhuriyet Devrimini Türkiye’yi emperyalizmin kucağına iten bir olay olarak değil, tam tersi Türkiye’nin emperyalizm karşıtı duruşu olarak addeder. Cumhuriyetin uygarlaşma amacını destekler ama Batıcılığına kuşkuyla bakar. Çünkü İlhan için Avrupa’nın baskın görünümü, onun sömürücü ve yok edici sistemidir. Artık XIX. yüzyılın Avrupa’sı yoktur. Güneş doğudan doğacaktır.

Kemal Tahir’e göre Batılılaşma, Batılı olmayan bir toplumun Batılı olmaya yeltenmesi hareketi ve kendi benliğinden vazgeçerek bir başka “şey” olmaya çabalamasıdır. Türkiye’deki Batılılaşma hareketi, Almanya örneğinde görüldüğü gibi, bir takım nedenlerle geri kalmış ama aynı özellikleri taşıyan bir toplumun kendisine

---

⁵²⁸ İlhan, 1995, s. 223.

⁵²⁹ İlhan, 1995, s. 122.

⁵³⁰ İlhan, 1996a, s. 142.

benzeyen toplumlara yetişmesi anlamında ele alınamaz⁵³¹. Yine ona göre, “*bu kadar açık bir anlamı bunca yıldır göremeyişimizin sebebi: Dış güçlerin sürekli olarak beynimizi yıkamalarında, aydınlarımızın da bu beyin yıkama ya var güçleriyle koşulmalarındadır. Keçecizâde Fuat Paşa’ya mal edilen, ‘En güçlü devlet Osmanlı devletidir. Siz dışardan, biz içerden bu kadar uğraşyoruz da yıkamıyoruz’ sözü*” bu açıdan çok büyük bir önem taşımaktadır⁵³².

Kemal Tahir, “*Bir toplumun içinde debelendiği zorlukların nedenleri tarihin derinliklerinde bulunduğu gibi, kurtuluşunun yolları da, tarihinin derinliklerinden gelir. Çağımızın üstün yaşama çizgisine erişebilmek için, gözlerimizi batıya dikip burnumuzun dikine gitmek ancak bizi çukurdan çukura düşürür (...) Halk kuleleriyle beraber modernleşmek için, tarihi tekrar tekrar incelemek, tarihsel olaylara bilim metoduyla akıl erdirmek şarttır*” şeklindeki sözleriyle de modernleşmenin geleneğe dayanması gerektiğine işâret etmektedir⁵³³. Kemal Tahir, yukardan zorlayarak meydana getirilmeye çalışılan değişmelerin yüzeysel kalacağını, asıl meseleleri geçici süreler için gözden uzak tutacağını söyleyerek bir anlamda devlet eliyle yapılan modernleşmeye karşı çıkmaktadır.

Batılılaşmaya getirdiği târifin aksine, Kemal Tahir'in kitaplarından, onu daha çok kapitalistleşme şeklinde gördüğü ortaya çıkmaktadır. Görüşlerine egemen olan bakış, bilhassa Cumhuriyet dönemini kastederek Batılı olmayan toplumun kendi benliğinden vazgeçerek Batılı olmaya yeltenmesi” olarak özetlenebilir.

Kemal Tahir de bir sosyalist olarak modernleşmeye değil kapitalizme karşı çıkmaktadır. Modern toplumun oluşumunun, diğer kültürlerden beslenen Batılı kültür çevresinde gerçekleştiği açıktır. Şimdi Avrupa bu genel evrim sürecini dünyanın diğer bölgelerine doğru yaymaktadır. “Batılaşım” demek, Kemal Tahir'e göre, bir sömürü ve sömürüye katılma çağrısıdır; gerçek Batılaşmaya Osmanlı'nın hiçbir

---

⁵³¹ Tahir, 1992a, ss. 70-72.

⁵³² Tahir, 1992a, s. 13.

⁵³³ Tahir, 1992a, s. 14.

zaman yönelememesi, bizim de bugün yönelememiş olmamız, cevherimizde, Batılı anlamda sömürü canavarlığı bulunmamasındandır⁵³⁴:

“Doğulu soyguncular, soygunu iş olarak yaparlar, soygundan kazandıklarını oturup sonuna kadar yerler. Batılı soyguncu, soygunu sermaye biriktirmek, bu sermayeyi son meteliğine kadar pazarda işe yatırmak için yapar. İşte bu davranış, doğulu soyguncu için katiyen akıl almaz bir deliliktir”.

Kemal Tahir; Batılı soyguncuların, soygunla topladıklarını üretime yatırmaya varlığının özelliği bakımından âdeta mecbur oldukları için; *“kapitalist burjuva tipi”* denilen bu haydutların tarih yüzüne çıktıkları ilk dönemlerde kendi vatandaşlarını, din kardeşlerini, hattâ öz kardeşlerini, hattâ kızlarını, karılarını, oğullarını öldüresiye soymayı sistemleri için haklı gördüklerini ileri sürmektedir⁵³⁵.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1800’lü yıllardan 1920’li yıllara kadar devam eden “Batı uygarlığı”na katılma girişiminin, bu *“namussuz”* soygun çetesine kabul edilme gayretinden başka bir şey olmadığını ifade eden Kemal Tahir’e göre, Osmanlı, soygunculuğa yatkın olduğu için değil, başka türlü yaşayamayacağına inandırıldığı için, bu gayreti göze almıştır:

*“1923’ten bu yana Türkiye Cumhuriyeti olarak, gösterdiğimiz hırslı atılımın da başka bir anlamı yoktur. Biz de, en kısa yoldan soygunculara katılarak soyguncu olmak istedik. Çünkü Batulaşmanın gerçek anlamı ve amacı bundan başka bir şey değildi. Bizim başımıza gelenler de, aynı tarihsel nedenlerle, Osmanlılığın başına gelenlerden başka türlü olmadı. Ne biz soyguncu olabildik, ne de soyguncular tarafından soyulma felaketini atlatabildik”*⁵³⁶.

A) Yön Hareketi

Kadro ve Forum’dan sonra, Türkiye’nin en etkili üçüncü dergisi olan Yön, 1961 yılının sonlarında yayın yaşamına başlamıştır. 1960 İhtilâlinde sonra ortaya çıkan köktenci eğilimlerin belki de en dikkate değer olanlarına⁵³⁷ sayfalarını açmıştır.

⁵³⁴ Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992b, s. 162.

⁵³⁵ Tahir, 1992b, s. 163.

⁵³⁶ Tahir, 1992b, s. 162.

⁵³⁷ Jacob Landau, *Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar*, (Çev. E. Baykal), Turhan Kitapevi, Ankara, 1979, s.74.

Yön'ü çıkarıcılar ilk sayıda yayımladıkları bir bildiri⁵³⁸ ile hayli geniş bir aydın kitlesinin desteğini almıştır⁵³⁹. Böylelikle 1960 Türkiye'sinin sorunlarını çözmeye yönelik bir tartışmayı açmak amaçlanmıştır. Bu tartışmayı açmada hayli başarılı olmuşlardır. Bildiri yankı bulmuş ve birçok kişi eserleriyle dergiye katkıda bulunmuştur. Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Mümtaz Soysal önderliğinde yayın hayatına başlayan dergi yüksek sayılabilecek bir tiraja ulaşmıştır⁵⁴⁰.

Yön Bildirisine göre Atatürk devrimleri ile amaç edinilen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, ulusal üretimi arttırmakla olanaklıdır. Bundan dolayı da, toplumu biçimlendirmek zorunda olan aydınların belirli bir kalkınma anlayışının ve felsefesinin üzerinde oydaşmaya varmaları gerekmektedir. Bu anlayışın temel noktaları ise herkesin seferber edilmesi, kitlelerin toplumsal âdalete kavuşturulması, istismanın kaldırılması ve demokrasinin kitlelere mülk edilmesidir. Bunun adı ise “devletçilik”tir.

1962 yılında kurulan ve aralarında Yön yazarların da bulunduğu Sosyalist Kültür Derneği (SKD)'ni de anmak gerekmektedir. Yön hareketine akademik destek oluşturan bu dernek, İngiltere'deki Fabiyan⁵⁴¹ derneklerine benzetilmektedir.

---

⁵³⁸ Toplam 164 kişi olup aralarından, bugün için tanınmış olanlar seçilmiştir. Daha sonra ise bu bildiriye 878 kişi imzalamıştır. Bu kişilerden bazıları şunlardır: *Muammer Aksoy, Mete Akyol, Tahir Akangu, Erdoğan Aklın, Çetin Atlan, Melih C. Anday, Sadun Aren, Özdemir Asaf, Orhan Asena, Türkkaya Ataöv, Doğan Avcıoğlu, Hamdi Avcıoğlu, Rona Aybay, Deniz Baykal, Fakir Baykurt, Korkut Boratav, Necati Cumalı, Cevat Çapan, Sencer Dıvıçioğlu, Orhan Duru, Mustafa Ekmekçi, Oktay Ekşi, Tarhan Erdem, Muzaffer İ. Erdost, Cemal R. Eyüboğlu, Sabahattin Eyüboğlu, Ali Gevgilili, İ. Sefa Giray, Turan Güneş, Abdi İpekçi, Tarık Dursun K., Arslan B. Kafoğlu, Ceyhan Atuf Kansu, Suphi Karaman, Coşkun Kırca, Mehmet Ali Kışlalı, İdris Küçükömer, Mahmut Makal, Fethi Naci, Çetin Özek, Mustafa Özyürek, Tahsin Saraç, Murat Sarıca, Bahri Savcı, İlhan Selçuk, Turhan Selçuk, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Kemal Tahir, Server Tanilli, Erdoğan Teziç, Taner Timur, Orhan Tokatlı, Cavit O. Tütengil, Ali Ulvi, Tahsin Yücel...*

⁵³⁹ Bu bildiri İngilizce ve Fransızca'ya çevrilerek Batılı entelektüel çevrelere ulaştırılmıştır. Landau, 1979., s.75.

⁵⁴⁰ Yön'ün tirajı sıkıyönetim tarafından kapatıldığı 78. sayıya değin 30 bindir. Eylül 1964 tarihinde ikinci kez yayın hayatına geçtikten sonra ise 10 bine düşmüştür. O gün için siyasal ve ideolojik bir yayın organına göre hayli yüksek sayılardır. Siyasal bir yayın organı olarak Yön'ün daha çok kamu görevlileri tarafından okunmasının yanında üniversite öğrencilerinin beğenisini de kazandığı söylenebilir. O günlerde Ankara Üniversitesi'nde yapılan bir çalışmada öğrencilerin en yüksek oranla Akis dergisini (%31,7), buna karşılık dernek yöneticisi olan öğrenciler (%40) Yön dergisi okumaktadır. İlgi çeken bir nokta da, birden çok siyasal dergiyi izleyen dernek yöneticilerin hemen tamamının Yön'ü mutlaka okumalarıdır Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 52.

⁵⁴¹ Romalı devlet adamı F. Maksime'den esinlenerek, 19. yüzyıl ortalarında İngiltere'de Fabian Derneği olarak ortaya çıkan, sosyalizmi mümkün olan en iyi şekilde âdalet ve mutluluğu sağlamak

Başkanlığını Nuri Torun'un (Eski DPT müsteşarı) yaptığı dernek yönetimi, Necat Erder (Eski DPT daire başkanı), Atilla Karaosmanoğlu (Eski DPT daire başkanı), Doğan Avcıoğlu, Adnan Başer Kafaoğlu (Maliye Müfettişi), Güney Özcebe (Yüksek Mühendis), Sırrı Hoccoğlu (CHP Hatay milletvekili), C. Reşit Eyüboğlu ve Cahit Tanyol'dan (Profesör) oluşmaktadır⁵⁴². Görüleceği üzere üst düzey kamu yöneticiliği yapmış ve kariyerli kişilerden oluşan dernek, seçkin bir hareket görünümünü vermektedir. Yön de SKD'nin çalışmalarını özenle okurlarına aktarmaktadır.

Yön hareketinin tarihe bakışında ilk dikkat çekici nokta, Türkiye'nin gelişen dünya kapitalizmine eklememesinin 1838 Ticaret Antlaşması ve Tanzimat ile olduğu yönündedir. Tanzimatçılar Avrupalıların istedikleri reformları yapmışlar, Ticaret Sözleşmesi ve Tanzimat ile Avrupa'nın yarı-sömürgesi konumuna sokmuşlardır. Başta M. Reşit Paşa olmak üzere döneme yön verenler, Avrupa'nın çıkar ve isteklerini ülkede uygulayan kişilerdir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politika gündemindeki sorunlara karşı, özellikle DP'nin izlediği politikaya yönelttikleri eleştiriler, NATO ve ABD ile ilişkilerin ulusal bağımsızlığa gölge düşürdüğü yolundaki eleştirileri savundukları dünya görüşünün bir yansımasıdır⁵⁴³.

Yöncüler, Türk Devrimi'nin amacının ulusal sınırlar içinde, çağdaş uygarlıkla bütünleşen bir ulus yaratmak olduğundan hareketle, Atatürk ile başlayan devrimin halka dönük, düzenli, plânlı ve akılcı bir iktisadî kalkınma politikasıyla mutlaka tamamlanması gerektiği görüşündedirler. Bunun iki nedeni vardır: birincisi toprak reformu gerçekleştirilmemiştir; ikincisi seçilen iktisadî politika yanlıştır. Bir önemli vurgu da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili yaşama geçmek durumunda kalması üzerinedir. Bu konuda Yöncüler arasında bir tartışma var gibi gözükse de, tüm Yön yazarları DP hareketini ağa ve eşrafın ara tabakalara karşı başkaldırısı olarak görür. Yöncüler çok partili yaşama geçilmesine karşı değillerdir. Ancak zamanlamanın yanlış olduğu, Türkiye'de çok partili yaşam erken geçildiği düşüncesindedirler. Yön hareketinin en önemli ideoloğu Doğan Avcıoğlu'na göre,

---

olarak algılayan, özünde reformist sosyalizmin kuramsal sorunlarıyla fazla ilgilenmeyen ve İngiliz İşçi Partisi'nin çekirdeğini oluşturan devrim karşıtı bir akım. http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sozluk_f.htm, (27.01.2008).

⁵⁴² Özdemir, 1986, s. 58.

⁵⁴³ Özdemir, 1986, ss. 44-45.

Atatürkçü hareket, sömürgeleşmeye karşı geliştirilen ilk tepki eylemidir. Bağımsızlık gibi bir soruna ulusçulukla yanıt vermiş, Üçüncü Dünya'daki sosyalist kalkınma için aşılması zorunlu ilk etabı gerçekleştirmiştir. Ne var ki, bu emperyalist mücadele ertesinde oluşturulması gerekli devrimlerde büyük ölçüde muhafazakâr kalmış, yanlışlar da yapmıştır. Bunlardan en önemlisi devrimin öncülüğünü yapan kadroların tabanla ittifak kurma yoluna gitmemiş olmasıdır⁵⁴⁴. Devrimciliği değil de, tutuculuğu kolaylaştıran parlâmenter sistem konusundaki şu görüşleri, onun aslında Türkiye'deki Batıcı düşüncesinin önemle üzerinde durduğu parlâmentarizm ile arasındaki mesafeyi gösterir⁵⁴⁵:

“Seçmenler, egemen zümrelerin ekonomik ve ideolojik baskısı ile aşiret, ırk, mezhep bağlarının tutucu etkilerden kurtulabilmiş ve sınıf çıkarlarını az çok görebilecek duruma gelebilmiş olsaydılar, hiç şüphe yok, genel oy batıdaki gibi ilerici bir rol oynayacaktı. Ama yalnız Türkiye değil, az gelişmiş ülkelerin çoğunda durum bu değildir. Anonim şirket, nasıl yönetimde sıfır olan küçük hissedarlar sayesinde az sayıda kapitalistin sınırlı sermaye ile diktatörlüğüne yol açıyorsa, yarı feodal bir sosyal yapı içinde de, batı politik sistemi ağa ve eşrafın oy paketleriyle politik hayatta ağır basmasını sağlamaktadır.”

Avcıoğlu'nun çok partili sisteme geçiş üzerine düşünceleri, toplumsal yapının Batının siyasal sistemini benimsemedeki yetkinsizliğinin sonucu biçimlenmiştir. Ona göre, Avcıoğlu'nun gerek II. Meşrûtiyet'ten beri yaşanmış bir tarihî geleneği reddedişinin gerekse Türkiye'nin çok partili yaşama geçişe zorlandığı düşüncesinin nedenini burada aramak gerekir. Bu açıdan Demokrat Parti hareketini halk hareketi olarak tanımlamak yanıltıcıdır. Kitleler komprador-ağa ittifakının iktidarı ele geçirişini coşkuyla desteklemişlerdir⁵⁴⁶.

Avcıoğlu'nun ortaya koyduğu bakış açısında Batının farklı bir kurgulanışı vardır. Klâsik Osmanlı düzenini adlandırırken seçtiği kavram “*prekapitalist*

---

⁵⁴⁴ Doğan Avcıoğlu, “Sosyalizmden Önce Atatürkçülük”, *Yön*, Sayı: 69, 1963, s. 9. Avcıoğlu için Atatürk sonrası süreç anti-emperyalist anlayıştan sapışın ve Osmanlı'nın yarı sömürge koşullarına dönüşün açık belirtilerini taşır. 1939'da İngilizlerle yapılan antlaşma Batı ile bağlaşmayı tesis ederken, Atatürkçü tam bağımsızlık anlayışının reddidir de; zirâ Batılı kurumlarının Türkiye'ye girişini de beraberinde getirmiştir. Bu Batı kurumlarıyla kastedilen çok partili rejim ve genel oyun belirlediği parlâmento düzenidir. Doğan Avcıoğlu, “Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlâmentoculuk” *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 358-364.

⁵⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, “Parlâmentoculuk”, *Yön*, Sayı: 158, Nisan 1966a, s. 3.

⁵⁴⁶ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, “Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2004, s. 36.

düzen”dir⁵⁴⁷. Anacak, Avcıoğlu, Batı feodalitesiyle bu kadar benzeştiğini söylediği Osmanlı düzenine feodalite demekten, onun feodal özellikler taşıdığını belirtmekten ısrarla kaçınır. Bu tutum, Osmanlı üretim yapısının özgünlüğünü savunacak olan, dönemin diğer sol görüşlü düşünürlerince de benimsenecektir. Bunun nedeni, Avcıoğlu için asıl sorunun, düzenin feodalite olup olmadığı değil, Osmanlı düzeninin adı ve niteliği ne olursa olsun Batı feodalitesi gibi “ileri” bir toplumsal aşamaya (kapitalizme) kendi dinamikleriyle evrimle olanağının bulunmamasıdır⁵⁴⁸. Avcıoğlu, Osmanlı üretim düzeninde aynı üretim tarzına dayanmakla birlikte Batı feodalitesinden farklı bir üst yapı örgütlenmesini, gerçekte merkezî devleti zorunlu kılan tarihsel ve coğrafi nedenlere dikkat çeker.

Bu dönemde ticaret-tarım, tarım-zanaat ayrışması gibi olgular, ticarî etkinlikle oluşmuştur. Nakit sermaye birikimi, buna koşut gelişen şehir yaşamı XVI. yüzyıl öncesi prekapitalist düzeni zorlayan ve kapitalizme evrilmeyi sağlayacak iç etkenlerdir. Öte yandan toprak düzeni de ileri bir toplumsal yapıya (kapitalizme) evrilmeyi engelleyecek nitelikte değildir. Reayanın tarımsal işletmeye bedel ödeyerek tapu senediyle tasarruf etmesi ve bu hakkın babadan oğla geçme niteliği, bazı sınırlamalara karşın Osmanlı düzeninin özel mülkiyete yaklaştığını göstermektedir. Bu oluşumlara koşut olarak XVI. yüzyıl öncesi toprakta özel mülkiyete ve topraktan kopmaya doğru bir iç evrilmenin yaşandığına dikkat çekerken; ATÜB tezine karşı olarak Osmanlı toplum düzeninin kendi iç dinamikleriyle bir üst toplumsal aşamaya kapitalizme evrilme gücüne vurgu yapmaktadır. Fakat bu tarihsel hareket Batı’nın XV. yüzyılla birlikte yaşadığı değişim (coğrafi keşifler) sonucu mevzi kaybedecektir. Ticaret yollarının Akdeniz’den okyanusa kayması, XVII. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti’nin büyük bir buhran içine girişine yol açacak; ticaret ve gümrük gelirlerindeki düşüş, fetih ekonomisinin zayıflamasıyla vergi gelirlerindeki azalma toprak rejiminin çözülüşüne ve merkezî devletin çökmesine neden olacaktır⁵⁴⁹.

---

⁵⁴⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni-Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 29. Bu düzen, Batıdaki feodal düzenle önemli ölçüde benzerlikler gösterir. Reaya ve serfin ürettikleri ürünün bir kısmına arazi sahibi tarafından el konulması, üretim biçimleri açısından her ikisinin de sömürüye dayalı sınıflı yapılanmasını işaret etmektedir.

⁵⁴⁸ Hacıbrahimoğlu, s. 35.

⁵⁴⁹ Avcıoğlu, 1977, s. 22 ve 58.

Avcıoğlu, özölüşün göstergeleri olarak Celâlî İsyânlarını görmektedir. Merkezî otoritenin özölüşüyle beliren yeni dönem zora dayalı yerel güçlerin egemenliğinin de başladığı dönemdir. Bunun en somut göstergesi 1808 tarihli Sened-i İttifak'tır. Bazı hukukçu ve siyaset bilimcilerce, Türkiye tarihindeki ilk anayasal belge olarak görülen Sened-i İttifak, Avcıoğlu için “eşkıyalığın meşrûlaştırılması”⁵⁵⁰ anlamına gelmektedir. Bu düzeni kaldırma çabalarına girişen III. Selim ve II. Mahmut reformları, onun için prekapitalist düzenin temel direnme noktalarını (ulema ve derebeyi) denetim altına alıcı ve çevrede devlet egemenliğini yeniden kurucu niteliğinden ötürü “olumlu” süreçlerdir. Ancak ona göre, Osmanlı'nın Doğu ve Batı arasında köprü konumunda bulunan coğrafî yapısı ve Batılı kapitalistlerin hammadde ve pazar olarak iştahını kabartan özelliği nedeniyle, Osmanlı, Batının baş hedefi olmuş ve onun kendi iç dinamikleriyle gelişmesine olanak tanınmamıştır⁵⁵¹.

Avcıoğlu'nun gelişme modeli, tarihsel-toplumsal aşamalarda kaçırılan fırsatlar üzerine temellenen bir kurgu üzerine oluşturulmuştur. Cumhuriyet Devrimi veya 27 Mayıs İhtilâli, hep bu açıdan, fırsat ve tehditler üzerinde değerlendirilmiş; dönemin Üçüncü Dünya olgusu kaynak alınarak kurgulanmaya alışılmıştır⁵⁵². Avcıoğlu'nun kurguladığı bu kalkınma yolu, emperyalizm destekli kapitalizmden arınmayı hedefleyen bir programın uygulanmasına yöneliktir. Bu, ekonomik gücün büyük arazi sahipleri ve işbirlikçi sermayenin elinden kurtarılarak halk kitlelerinin eline geçmesini gerekli kılmaktadır⁵⁵³.

Avcıoğlu sosyalizmin tek olduğunu kabul eder ancak buna ulaşım yolları açısından üç tür sosyalizmden söz etmektedir: Doğu, Batı ve az gelişmiş ülke sosyalizmleri. Az gelişmiş ülkeler açısından öncelikli sorun bu tür ülkelerde sosyalizmden önce “millî demokrasinin” kurulmasıdır. Bu demokrasi sosyalist demokrasi demek olmadığı gibi burjuva demokrasisi anlamını da gelmez. Birincisinde işçi sınıfının egemenliği, ikincisinde ise millî burjuvanın iktidarı kesin olarak söz konusudur. Oysaki millî demokrasi kavramı ile tanımlanan oluşum,

---

⁵⁵⁰ Avcıoğlu, 1977, s. 72.

⁵⁵¹ Avcıoğlu, 1977, s. 121.

⁵⁵² Hacıbrahimoğlu, s. 45.

⁵⁵³ Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Kitabevi, 1997, İstanbul, s. 242.

toplumun tüm anti-emperyalist ve anti-feodal kesimlerini içeren ve temsil eden karma bir tiptir. İşte bu millî demokrasinin kuruluşu sosyalizmin kuruluşu için temel aşamalardan biridir. Bu anlamda kurgulanan sosyalist inşanın ulusal ve sınıfsal olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. İlki, kökü dışarıda tekelci burjuvazinin tasfiyesi ile ulusalcı güçlerle bağımsız bir ekonominin kurulması; ikincisi ise kapitalizmin ve millî çıkarlarla çatışan burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını ortaya koymak yoluyla “işçilerin ve köylü ittifakının toplumdaki rolünü güçlendirmektir”⁵⁵⁴.

Öte yandan Atatürk sonrası dönem, az gelişmiş bir ülke için fayda sağlamayacak Batı kurumlarının Türkiye’ye girişini beraberinde getirmiştir. Batı kurumlarıyla kastedilen çok partili rejim ve genel oyun belirlediği parlâmento düzenidir. Avcioğlu’nun parlâmentoya ilişkin görüşlerinde çıkış noktası; *kliyalist*⁵⁵⁵ ilişkilerinin kalıntılardan henüz kurtulamamış bir toplumda parlâmentoculuğun toplumun geri unsurlarının egemenliğini kolaylaştırıcı bir siyasal düzenek olduğudur⁵⁵⁶. Avcioğlu, onu diğer Yön yazarlarından ayıran bu görüşleriyle, Türkiye için çok partili rejimin uygunsuzluğunu dile getirir. Ona göre, söz konusu sistem ilk olarak Atatürk devrimlerine karşı bir tür tepki hareketidir:

*“Atatürk devrimlerine karşı bir cins tepki olarak ortaya çıkan çok partili rejimin, meselelerimizi çözmekte gösterdiği aciz (acz), gizli veya açık bir inanç buhranı yaratmıştır. Memleketimizi ileri götürecek hamleler, çok partili hayat ile birlikte durmuştur. Daha önemlisi, ileri gidişin motoru olan devrimci kuvvet ikinci plana itilmiş, devrimci ruh zayıflamış ve hür fikir boğulmuştur.”*⁵⁵⁷.

Yukarıda Batı karşıtlığı bahsinde değinilen, Yön hareketinin ve özellikle Avcioğlu’nun parlâmenter demokrasiye olan olumsuz bakışı kendisi tarafından, Türkiye ile Batının farklı tarihsel geçmişleri çerçevesinde kanıtlanmaya çalışılır. Batı gibi bir gelişme çizgisi göstermeyen Türkiye, Batının siyasal kurumları ile farklılık gösterecektir. Avrupa’da serbest seçimlere ve genel oya dayalı olarak, uzun süren mücadeleler sonucu ve bu mücadeleyi anlamlı kılan alt yapı tarafından da desteklenen

---

⁵⁵⁴ Doğan Avcioğlu, “Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu”, *Yön*, Sayı: 111, Mayıs 1965, s. 9.

⁵⁵⁵ Destek alacağı seçmen kitlesine ayrıcalıklı hizmet vermeyi amaçlayarak siyaset yapan kişiler. Daha çok fakir ülkelerdeki siyasal ortamı betimler.

⁵⁵⁶ Avcioğlu, 1980, s. 364.

⁵⁵⁷ Doğan Avcioğlu, “İnanç Buhranı”, *Yön*, Sayı: 11, Yıl: 1962, s. 3.

dinamikler çerçevesinde biçimlenen liberal demokrasiyi uygulamak Türkiye’de mümkün değildir. Aksine böyle bir girişim Türkiye’de “gerici” sonuçlar doğuracaktır:

“Seçmenler, egemen zümrelerin ekonomik ve ideolojik baskısı ile aşiret, ırk, mezhep bağlarının tutucu etkilerden kurtulabilmiş ve sınıf çıkarlarını az çok görebilecek duruma gelebilmiş olsaydılar, hiç şüphe yok, genel oy batıdaki gibi ilerici bir rol oynayacaktı. Ama yalnız Türkiye değil, az gelişmiş ülkelerin çoğunda durum bu değildir. Anonim şirket, nasıl yönetimde sıfır olan küçük hissedarlar sayesinde az sayıda kapitalistin sınırlı sermaye ile diktatörlüğüne yol açıyorsa, yarı feodal bir sosyal yapı içinde de, batı politik sistemi ağa ve eşrafın oy paketleriyle politik hayatta ağır basmasını sağlamaktadır”⁵⁵⁸.

Avcıoğlu’nun parlâmenter sisteme ilişkin olumsuz bakışı, Türkiye’yi diğer Üçüncü Dünya ülkelerinden ayıran parlâmento geleneğinin onun tarih tezinde göz ardı edilmesine yol açmıştır. Avcıoğlu’nca kurgulanan gelişme modelinde genel oyun belirlediği temsilî parlâmenter rejimin olumsuzlanan bir siyasal yapılanma olmasından ileri gelmektedir.

Ona göre, 1946 yılında gerçekleşen çok partili sisteme geçiş bir “zorlama”dır. 1946 eylemi ulusalcı devrimcilerin kendi politikalarıyla palazlandıkları ağa ve eşrafın ilerici devrimcilere karşı ayaklanma ve iktidara onlarsız egemen olma girişimidir. Bu açıdan Demokrat Parti hareketini “halk hareketi” olarak tanımlamak yanıltıcıdır. Kitleler komprador burjuva-ağa ittifakının iktidarı ele geçişi desteklemişlerdir. Bu durum, bir burjuva hareketi olan Fransız İhtilâli’nde işçi ve köylünün burjuvazinin yanında yer almasından öte bir şey değildir. Yıllardır *“iktidardaki devrimci kadroyu jandarma ve tahsildar zulmü ile tanıyan yoksul küteler”*in bu ittifakının peşinden gitmeleri doğaldır⁵⁵⁹. Avcıoğlu’na göre, 1950-1960 sürecinde halkın yaşadığı tüm olumsuzluklara karşın 1960 askerî hareketi halkın bir başkaldırısının ifâdesi değildir. İhtilâl, dönemin bazı düşünürleri tarafından halkta palazlanmakta olan sınıf bilincini engelleyen bir eylem olarak değerlendirilmişse de⁵⁶⁰ Avcıoğlu için henüz kliyalist ilişkilerinin varlığını sürdürdüğü, geri kapitalizm olarak tanımlanabilecek bir ekonomik düzende, aracı-tefecî gibi toplumsal

⁵⁵⁸ Doğan Avcıoğlu, “Çağımızın Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi Mısır Örneği”, *Yön*, Sayı: 189, Yıl: 1966b, s. 8-10.

⁵⁵⁹ Avcıoğlu, 1977, s. 345.

⁵⁶⁰ Mümtaz Soysal, “Büyük Yalan”, *Yön*, Sayı: 40, Yıl: 1962b, s. 3.

katmanların sömürüyü ve bu bağlamda sınıf tezatlarını keskinleştirmekteki aczi, Türkiye’de 27 Mayıs gibi hareketlerin bir halk hareketi olamayacağıının göstergeleridir⁵⁶¹. 1960 İhtilâli’nin gerisinde herhangi bir sosyal-ekonomik doktrin yatmamaktadır.

Bununla birlikte, göre 27 Mayısçı aydının en büyük hatalarından biri de, sorunların çözümünün iyi bir anayasa yapmakla giderilebileceğine ilişkin kısır anlayıştır. Aydınların öne sürdükleri “iki meclis”, “nispî temsil”, “bağımsız yargı”, “Anayasa Mahkemesi” gibi konular kanunculuktan öteye geçememiştir. 1961 Anayasası tüm bu kaygılara yanıt vermesine rağmen silâhla gidenlerin 1965’de hızla geri dönmeleri, bu durumu en iyi şekilde kanıtlayan tarihsel bir durumdur. Bu durum Avcıoğlu için tarihî bir fırsatın yeniden kaçırılması anlamını gelmekte, çözümün anayasal güvenceler dışında devrimci bir kalkınma yolundan geçtiğini bir kez daha kanıtlamaktadır⁵⁶². Onun modeli tarihsel bakımdan kaçırılan fırsatlar üzerinde temellenen bir kurgu üzerine kuruludur. Cumhuriyet Devrimi, 27 Mayıs İhtilâli hep bu açılardan toplumsal aşamalarda arzulanan sıçrayışlar bağlamında, fırsat ve kaybedişler boyutunda değerlendirilmiştir. Türkiye gerçeğinde 1960’ların pratiğine katkıda bulunacak toplumsal aşamada sıçrama modeli ise, Avcıoğlu tarafından dönemin Üçüncü Dünya olgusu kaynak alınarak kurgulanmaya çalışılacaktır.

Avcıoğlu’nun kalkınma modeli emperyalizm destekli kapitalizmden arınmayı hedefleyen bir programın uygulanmasına yöneliktir ve üç ana yapılanma üzerine kuruludur. İlki; gelişkin kapitalist ülkelerle sömürge ilişkilerine ve yabancı sermaye egemenliğine son verilmesidir. Bu ilişkiye son vermek, ekonomik gücün büyük arazi sahipleri ve işbirlikçi sermayenin elinden kurtarılarak halk kitlelerinin eline geçmesini zorunlu kılmaktadır⁵⁶³. Bu modernleşme stratejisini “toplumsal devrim”, “millî demokrasi” gibi kavramlar kullanarak tanımlamaya çalışır. Ona göre, II. Dünya Savaşı’ndan sonra az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen ulusal kurtuluş hareketleri

---

⁵⁶¹ Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni -Dün-Bugün-Yarın İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 897.

⁵⁶² Doğan Avcıoğlu, *27 Mayıs, Yön*, Sayı: 165, Yıl: 1966c, s. 3. “*Namık Kemal nasıl dört başı mahmur bir Anayasa yapmakla dertlerimizin çözüleceğine inanmışsa, 80-90 yıl sonra da aynı şeyi inanılmaktadır*”. Avcıoğlu, 1978, s. 789.

⁵⁶³ Avcıoğlu, 1980, s. 239.

toplumcu eğilimleri, sosyalizme çıkış yollarının çeşitlendiğini müjdelir. Sosyalizmin takdir ancak ona ulaşım yolları açısından üç tür sosyalizm vardır: Doğu, Batı ve az gelişmiş ülke sosyalizmleri⁵⁶⁴. Avcıoğlu'nun Batı ile araya koyduğu mesafe, bu noktada belirginleşir. Hedef, Batıda ortaya çıkan bir düşüncedir. Ama günümüzde (1960) o düşünceye ulaşmak sadece Batılı yoldan olmayacaktır. İktisadî temellerle değerlendirdiği, Batıdan farklı oluşu, sosyalizme çıkış dinamiğine de taşımıştır. Kısaca, sosyalizme ulaşmak için Batının geçirdiği evrelerden geçmek gerekmez. Hattâ böyle bir süreç, yukarıda açıklandığı gibi, ona göre olanaksızdır.

Az gelişmiş ülkeler açısından öncelikli sorun sosyalizmden önce “millî demokrasinin” kurulmasıdır. Bu demokrasi sosyalist demokrasi demek olmadığı gibi burjuva demokrasisi anlamını da gelmez. Birincisinde işçi sınıfının egemenliği, ikincisi de ise millî burjuvanın iktidarı kesin olarak söz konusudur. Oysaki “millî demokrasi” kavramı ile tanımlanan oluşum, toplumun tüm emperyalizm karşıtı ve feodalizm karşıtı kesimlerini kapsar. Millî demokrasinin kuruluşu sosyalizmin kuruluşu için temel aşamalardan biridir. Bu biçimde kurgulanan sosyalizme geçişin, ulusal ve sınıfsal olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. İlki; tekelci burjuvazinin tasfiyesi ile ulusalcı güçlerle bağımsız bir ekonominin kurulması, ikincisi ise kapitalizmin ve millî çıkarlarla çatışan burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını ortaya koymak yoluyla “işçilerin ve köylü ittifakının toplumdaki rolünü güçlendirmek”tir⁵⁶⁵.

Avcıoğlu'na göre, bu kapitalist olmayan gelişme yöntemi ve millî demokrasi devleti “özgür köylü ve güçlü işçi sınıfı yaratacak ve ekonomik bağımsızlığı beraberinde getirecektir. Böylece sosyalizmin inşasına geçiş için gerekli şartlar hazırlanmış olacaktır”⁵⁶⁶. Millî demokrasiyi oluşturacak koalisyonunun burjuva kanadının uygulanacak kalkınma programı kapsamında sınıfsal çıkarları açısından sapma gösterme olasılığı ise, halkta yaratılacak bilinçlendirme sonucu kendiliğinden giderilebilecektir. Avcıoğlu, biçimlendirmeye çalıştığı sosyalist kalkınma programının Batı ve Doğu sosyalizminden farklılığını belirgin olarak ortaya koyar.

---

⁵⁶⁴ Avcıoğlu, 1980, s. 241.

⁵⁶⁵ Doğan Avcıoğlu, “Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu”, *Yön*, Sayı: 111, Yıl: 1966d, s. 9.

⁵⁶⁶ Avcıoğlu, 1966d, s. 10.

Buna göre, ülkede kalkınmayı yönlendirecek gelişkin bir burjuva sınıfının bulunmaması, Batı sosyalizminin gelişme aşamalarının Türkiye’de geçirilemeyeceğini gösterir. Doğu sosyalizminin ise sert ve acımasız yöntemlere başvurması onun Türkiye için bir model olamayacağını ortaya koymaktadır. Bu devrimci kalkınma modelini Atatürkçü düşüncenin geliştirilmesi temelinde kurgulanmıştır:

“Esasen sosyalizmi, halkçılık, devletçilik, devrimcilik, lâiklik, Cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz. Sosyalizmin Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu olduğuna inanıyoruz”⁵⁶⁷.

Yön Hareketi ve yarattığı düşünce iklimi, Türkiye’nin özgünlüğüne yapılan bir vurgunun bir varyantı olarak görülebilir. Kökleri Osmanlı’daki yanlış Batılılaşma anlayışına kadar götürülebilecek bu bakış açısı aslında temelini Cumhuriyetin özgün bir model, bir sentez yaratma iddiasından alır. Ancak buradaki kopuş, Batılı modelin tamamen reddi bakımındandır. Özellikle Kadrocu bakış açısında kaynaklarını bulan, Cumhuriyetin sol bir Batı-Türk sentezi olduğu vurgusu, Avcıoğlu’nda Batı kanadı kırık bir hâl alır. Zirâ artık, emperyalizm karşıtlığı Batılı olmak için değil, Batıdan farklı olmak için kullanılmaktadır.

Bununla birlikte açık bir Batılı parlâmentarizm karşıtlığı, bu düşünceyi pekiştirmektedir. XIX. yüzyıldan beri Avrupa’daki siyasal sistem Türk entelektüelleri tarafından veri olarak alınmıştır. Türkiye’yi Batılı kurumlarla ve sistemlerle yeniden inşa etmek amacı -Batılı bir kavramlaştırma tekniği kullansa da- Yön hareketi açısından, artık terk edilmesi gereken bir yöntemdir. Bu yanı sıra, siyasal yelpazedeki yerini, özgünlük ve yerlilik vurgusuyla alan Avcıoğlu önderliğindeki Yön Hareketi, bu bakımdan tüm sol camiyayı derinden etkileyecektir.

B) Türkiye İşçi Partisi Geleneği

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961-1980 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren bir siyasal partidir. 1961 Anayasasının getirdiği ortamda, 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. 1962 yılında kurucular, işçi sınıfı ile aydınları buluşturmak

---

⁵⁶⁷ Avcıoğlu, 1966d, s.11.

hedefiyle ve yaşadıkları tıkanıklığı aşmak için, aydınları partiye çağırdılar. Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Cemal Hakkı Selek, Yunus Koçak, Fethi Naci ve daha birçok aydın partiye üye oldular. Kurucular Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar'a genel başkanlık önerdiler. Böylece ilk başkan Mehmet Ali Aybar oldu. Mehmet Ali Aybar, partinin genel başkanı olduğu 1969'a kadar, partinin ideolojik tutumunda belirleyici olmuştur. TİP'in görüşleri basında *Vatan* ve *Öncü* gazetelerinde destek bulmuştur⁵⁶⁸.

TİP, 1965 seçimlerinde, 54 ilde, %3 oy alarak TBMM'ye 15 milletvekili göndermeyi başarır. Çetin Altan'ın da aralarında olduğu bu milletvekilleri etkili bir muhalefet görevi üstlendiler. Bunun yanında, parti içinde Mehmet Ali Aybar'ın tam bağımsız, insancıl sosyalizm görüşüyle; Behice Boran'ın Emek grubunun görüşü arasındaki tartışma giderek alevlenmiştir. 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali partiyi ikiye bölmüştür. Aybar, işgali destekleyen Behice Boran ve arkadaşlarına tepki göstermiş ve 1969'da genel başkanlıktan istifa etmiştir. Şubat 1971'de Aybar parti üyeliğinden de istifa eder. Parti içinde MDD (Millî Demokratik Devrim), ASD (Aydınlık Sosyalist Dergi), PDA (Proleter Devrimci Aydınlık), Emek grupları arasında ayrılımlar yaşanmış ve bunlardan bir kısmı ayrı sol fraksiyonlar olarak etkinliklerini ilerleyen dönemde sürdürmüştür. 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında TİP kapatılmıştır. 1975 yılında Genel Başkan Behice Boran önderliğinde yeniden örgütlenmiş ancak etkili olamamıştır. 1977'de TİP %0,1 oy oranıyla sadece 20.000 oy alabilmiştir. 1979 Senato Yenileme Seçiminde ise 33.000 oy almış; SDP (Sosyalist Devrim Partisi), TBP (Türkiye Birlik Partisi), TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi)'in gerisinde kalmıştır⁵⁶⁹.

TİP, Mehmet Ali Aybar önderliğinde parlâmenter demokrasi içinde bir sosyalizm kurma iddiasındır. Diğer sol akımlarca ilerleyen dönemlerde sıkça eleştirilecek ve "cici demokrasi", "Filipin tipi demokrasi" olarak yerilecek olan bu tutum, 1965 seçimlerinden sonra, Türk siyasal yaşamına canlılık kazandırmış, başta

---

⁵⁶⁸ Artun Ünsal, *Türkiye İşçi Partisi 1961-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 8-11.

⁵⁶⁹ Orhan Silier, "TİP'in İkinci Dönemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 8*, (M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 35; Murat Belge, "Sol", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 172.

Aybar olmak üzere TİP’li diğer milletvekillerinin gerek TBMM’de gerekse meclis dışındaki etkinlik ve açıklamaları kamuoyunda yankı bulmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile önemli bir anlaşmanın yapılmasını, Türkiye’yi kapitalizme mahkûm edeceği gerekçesiyle şiddetle eleştirmiştir. Bu reddediş naif bir sosyalizm istediğinden çok, Avrupa devletleri ile (merkez ülkeler) yapılacak herhangi bir ortaklığın Türkiye’nin çevre ülkesi olarak kalmasını pekiştireceği saikiyladır. AET ile yapılacak bir bütünleşmenin Türkiye’yi kapitalizme ve dolayısıyla da sömürülen taraf olmaya mahkûm edeceğini belirtmektedir. 1963 yılında yaptığı açıklamada Aybar şöyle demektedir⁵⁷⁰:

“Ortak Pazar hakkında resmi ağızlar şimdiye kadar hep güzel şeyler söylediler. Hükümeti dinleyecek olursanız, Ortak Pazar Türkiye’yi bolluğa, zenginliğe kavuşturacak bir altın küpüdüdür. Ama bu güne kadar, her nedense Ortak Pazar’ a girmek için bizim ne gibi şartlar ileri sürdüğümüz, Altıların bunlara karşı ne gibi şartlar dayattıkları, ayrıntıları ile açıklanmamıştır. Bir oldubitti karşısında kalmamızdan korkarız.

Ortak Pazar’ a girmek yararımıza mı olacaktır, zararımıza mı ?

Hükümet çevreleri Ortak Pazar dışında kalmanın Türkiye için büyük zararlara yol açacağını ileri sürmektedirler. İhraç maddelerimizin müşterisiz kalacağını, Batı toplumunun dışında kalacağımızı iddia etmektedirler. Sırf ekonomik bakımdan Ortak Pazar dışında kalmakla Türkiye’nin bir takım güçlüklerle karşılaşacağı kuvvetli bir ihtimaldir. Fakat bu güçlüklerin yenilmesi için gerekli olan çabalar ve fedakârlıklar sanıldığı kadar büyük olmayacaktır. Fakat asıl önemli olan nokta, Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesi halinde ekonomik kalkınma ve ilerlemesini bağımsızca yürütmesi ve çağdaş uygarlığa kavuşması davalarının büyük zorluklarla karşılaşacağıdır. Ortak Pazar’ın Türkiye için teşkil ettiği asıl büyük tehlike, bizi kapitalist sistem içinde kalmaya zorlamasından ve böylece hep bağımlı bir toplum olarak yaşar durumda bırakmasından doğacaktır. Gerçekten de Ortak Pazar’a girdiğimiz takdirde, ulusal kalkınma ve ilerlememizin zararına olarak, bu günkü hâkim sınıflarımız daha da güçleneceklerdir. Böylece emekten yana ve emekçilerin kendi elleriyle yürütüp denetledikleri planlı bir devletçilik s istemine ve emekten yana devletçi sektörün ağır bastığı bir karma ekonomiye geçiş imkânları çok daha zorlaşacaktır.

Ortak Pazar aslında Altıların mali tekelleri arasında bir anlaşma mahiyetindedir. Bu bir çeşit kartel anlaşmasıdır. Bundan dolayı da Ortak Pazar, orta ve küçük işletmeler aleyhinde olan bir kuruluştur. Kuruluş halindeki endüstriler küçük işletmeler ve pre-kapitalist küçük ve orta tarım işletmeleri ortak pazarın güçlü tekelleri karşısında er geç silinmeye

---

⁵⁷⁰ Ünsal, s. 214-215.

mahkûmdur. Ortak Pazar'a girdiğimiz takdirde bütün bu sonuçlardan başka emekçi halkımızın hayat yükü daha da ağırlaşacaktır. Ortak Pazar'a katılma gayreti içinde olan hükümetin, bütün bu noktaları ilk on yıllık dönemde elde edilecek geçici menfaatler için ihmal etmesi ağır bir hata olacaktır”.

Bu tavır, TİP'in sol içindeki özgün yerini de belirlemektedir. Radikal sol için AET olmaması gereken bir şeydir ama aynı zaman siyasal anlamda bir Avrupa tipi demokrasi modeli de reddedilmektedir. Oysa TİP bu konuda farklı bir tavır almaktadır. Aybar, sosyalizm anlayışını “sosyalizm odağı insan olan bir dünya görüşüdür. Özgürlükçü bir toplum düzenidir. İnsanın insanı sömürmediği kardeşçe yaşanan demokratik bir düzen, halkın devleti gerçekten yönettiği, üretim için harcanan zamanın azaldığı, zorunlu yerine gönüllü çalışmanın olduğu bir düzendir. Ancak asla bir takım filozofların, insancıl düşünürlerin icat ettikleri hayali bir toplum düzeni değildir. Toplumsal gelişme ve ilerlemenin insanlığı ulaştıracağı yeni üretim biçimi, insanın insan tarafından sömürülmesinin sona erdiği özgürlük ve eşitlik düzeni olarak görülmektedir. Bu arada örgütlenme biçimi sorunu çok büyük önem taşır. İşçilerin yarattıkları tüm değerlerin ve bu arada artık değerlerin kullanımına fiilen egemen duruma gelmesidir” diyerek ortaya koymaktadır⁵⁷¹. Kısaca Avrupa tipi liberal bir sol tasavvur içinde siyasal duruşunu konumlandırmaktadır. Bu sözlerde, günün getirdiği bazı naif, duygusal unsurlar bulunsa da, temel vurgu “özgürlükçü”lük üzerindedir. Bu bağlamda da, Doğulu ya da Asyalı değil, Batılı bir siyasal alanı öngörürü. Ayrıca Aybar'ın şu sözleri, Türkiye'nin özgünlüğü tezleri üzerinden kurulan ATÜB'çü ve Yön'cü çizgiyle olan farkını da ortaya koyar:⁵⁷²

“Bizim sosyalizm mücadelemiz emekçilerin bilinçlenmesine ve üretici güçlerin gelişimine katkıda bulunarak olur. Burjuva demokrasisi diye küçümsediğimiz demokrasinin yerleşmesi de bu savaşımın öğelerinden biridir”.

Aybar'ın “güler yüzlü sosyalizm”, “özgürlükçü sosyalizm”, “insan için sosyalizm” “fertçi sosyalizm” tanımlamaları, yalnızca “sınıf çelişkisi” üzerinden siyasal tutumlarını oluşturan Ortodoks Marksist anlayış ile arasındaki farkı da göstermektedir⁵⁷³. Parlâmentarizm ve seçimler yolu ile iktidara gelmek düşüncesi

⁵⁷¹ Aybar, 1968, s. 74.

⁵⁷² Aybar, 1968, s. 141.

⁵⁷³ Sosyalistlerin bir bölümü bağımsızlığı yalnızca ABD emperyalizmine karşı düşünmüştür. Aybar bağımsızlığın şu veya bu ülke karşısında olmasının farkı olmadığını söyler, “Yalnızca Marx ve

“devrimci” sol olarak kendini tanımlayan hareketler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. TİP’in demokrasi (burjuva demokrasisi) yoluyla iktidara gelme düşüncesi ise bu noktada Batılı bir sol anlayışı benimsediğinin en açık kanıtıdır. Bu, doğal olarak, Batıdaki bir örnek gibi (Fransa, İngiltere, Almanya) hareket etmeliyiz anlayışından ziyâde kapitalizme karşı duruşu Batılı modellerdeki gibi yapma gayretidir. Bu tutum, TİP’in Aybar’ın etkisinde kaldığı 1971’e dek sürmüştür. Daha sonra parti daha radikal tavra kaysa da, Batıyı konumlandırış açısından -konjonktürel tavırlar dışında- çok da farklı bir çizgi doğmamış, bu gelenek aslında Sadun Arern ve Behice Boran tarafından da sürdürülmüştür⁵⁷⁴. 12 Mart sonrası yaşanan sert müdahaleler, Aybar’ı “romantik” konumda bırakmıştır, ancak TİP’in Avrupa’ya bakışında ve Avrupa tipi bir sol tasavvurunda büyük bir değişiklik olmamıştır.

Bunun yanında TİP’i kısmen Kadrocu hareket ile bağlantılandıran, temel çelişkinin merkez ülkeler ile çevre ülkeleri arasında olduğu tezidir. Aybar da bu teze açıkça olmasa da, itibâr etmiş, ülke içindeki emek-sermaye çelişkisinden önce çözülmesi gereken uluslararası çelişkiye de vurgu yapmıştır. Aybar kapitalizmin sömürüye dayalı bir üretim biçimi olarak ortaya çıktığını, az gelişmişliği kapitalizmden bağımsız bir olgu gibi ele almanın yanlış olduğunu öne sürer. Temel çelişkinin burjuvazi ile işçi sınıfı arasında, uluslararası alanda ise gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında olduğunu tespit eder. Büyük sermayelerin küçük sermayeleri yutması sonucu kapitalizmi sonradan benimsemiş ülkelerle gelişmiş kapitalist ülkeler arasında gelişmiş olanların lehine bir egemenlik gerçekleşmesi söz konusudur. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin kapitalist modellerle kalkınmasının olanaklı olmadığını vurgular⁵⁷⁵. Burada dikkati çeken nokta, kalkınmanın sol tarafından da benimsenmiş bir söylem olmasıdır. Her ne kadar, sağ ile aralarındaki model farklı olsa da, dönemin kalkınmacı etkisi TİP için de belirleyicidir. Zâten sendikalara ve örgütlü emek hareketine dayalı bir hareketin konumu bu olmak

---

Engels’i değil Luxemburg’u, Proudhon’u da okuyun” deyince büyük tepki görür. *Forum* dergisindeki yazılarında Sovyetler’de Lenin öldükten sonra rejimin iyice bürokratlaştığını, tek ülkede sosyalizmi kurmak, Sovyet bürokrasisini korumak adına, İspanya iç savaşında Cumhuriyetçilerin kaderleriyle baş başa bırakıldığını, Hitler’le saldırmazlık anlaşması yapıldığını ve Yalta’daki nüfuz bölgeleri pazarlığı sonrası kendi nüfuz bölgelerindeki en ufak kıpırtıyı amansızca ezdiğini ortaya koyar. Ünsal, ss. 218-220.

⁵⁷⁴ Silier, s. 450.

⁵⁷⁵ Aybar, 1968, ss. 25-32 ve 41.

durumundadır. Amaç yalnızca burjuvaya karşı savaşmak değil, iktidara gelebilmek için işçileri de bilinçlendirmektir.

“Bizim davamız açıktır, cephedendir ve iki cephelidir: Bir cephemizde kafaları kalıba çekenler, dilleri ve gözleri bağlayıp sırtımıza binenler vardır. Bir cephemizde de asırlar boyunca gözü ve dili bağlı kalmaktan, konuşmaz ve görmez edildikleri için düşünmez de olmuş kardeşlerimiz vardır. Biz işte bu iki cepheye çarpışacağız. Zorbaların amansız ve pazarlıksız düşmanıyız. Öbür cepheye, kardeşlerimizin cephesine de kafamızın ve kalbimizin bütün nurunu döküceğiz”⁵⁷⁶.

Aybar’ın bu tutumu, onu, Cumhuriyet ideolojisi ile de yaklaştırır. İşgali görmüş bir kişi olarak, işgali ve Kurtuluş Savaşı’nı; kalkınmacı tezlerini ve Avrupalı sol kimliğini açıklarken kullanır. Onun Atatürkçülükle vurguladığı şey; Kurtuluş Savaşı’nın, kapitalizm ve emperyalizm karşıtı görüldüğü bağımsızlıkçı halkçılıktır. *Nihat Sargın* aktardığı bir konuşmasında Aybar’ın *“Ben itilaf donanmasının gelişini, topları saraya çevrili Boğaz’a demir atışlarını gördüm, İstanbul’u zapt edişlerini gördüm. Çocuk sayılırdım ancak bunun ne demek olduğunu ayırdına varacak bir çocuk. Ben işgalin, istiklalini kaybetmenin ne demek olduğunu bilirim”* dediğini belirtir⁵⁷⁷. Aybar kendisini Kurtuluş Savaşı felsefesinin gerçek bir mirâşçısı olarak görür ve Türkiye’nin bağımsızlığını ve egemenliğini kıskançlıkla koruması gerektiğini düşünür.

Aybar, bunun yanında Türkiye’deki devlet mekanizmasını halktan kopmakla da eleştirir. Bu eleştiri yapanların amacı, Türkiye’nin Avrupa ile kurduğu ilişkiye itiraz ederek Batıcı tavra karşı çıkmalarıdır. Türkiye’de geleneksel bürokrasinin egemenliği ve onun Osmanlı’dan mirâs olarak benimsediği merkezci, tepeden inmece, kendi dışında bir varlığa hak tanımamak eğiliminde olan totaliter devlet anlayışı söz konusudur. Bu devlet mekanizmasını elinde tutanlar halktan kopmuştur⁵⁷⁸. İttihatçıların Batının kurumlarını aktarırken oradaki iktisadî ve toplumsal gelişmelerden habersiz bir biçimde Alman emperyalizminin dümen suyunda ve Alman generallerin denetiminde burjuva sınıfı yaratma iddiaları tümüyle temelsiz görünmektedir. İttihatçılığın iktisat siyaseti Türk burjuva sınıfının dünya

⁵⁷⁶ Aybar, 1968, s. 45.

⁵⁷⁷ Aylin Özman, “Mehmet Ali Aybar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 8*, (M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 377.

⁵⁷⁸ Aybar, 1968, s. 46.

kapitalizminin Türkiye'deki uzantısı olma temelindedir⁵⁷⁹. Oysa kapitalizme sonradan ayak uydurmaya çalışan geri kalmış ülkeler için bu yolla bir kurtuluş yoktur. Ona göre, Kurtuluş Savaşı emperyalizm ve kapitalizme karşı bir başkaldırıdır. Mustafa Kemal'in kafasında rejim; hakkın, hukukun çalışılarak elde edileceği ve çalışmadan sırt üstü yatanların içinde yer almayacağı bir rejimdir⁵⁸⁰. Bu noktada, Aybar'ın Avrupa karşıtlığından ziyâde emperyalizm ve bunun dolayımında kapitalist bir Avrupa'ya karşı olduğu söylenebilir. İktisadî olarak her ne kadar, bu tutumun bağımlılık yaratacağını vurgulamışsa da, kalkınmacı iktisat siyasetini bunun dışında görmüştür. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere, siyasal ve kültürel alanda Batı ile uyuşmadığını söylemek zordur. Kendi de, Batılı bir yaşam tarzı benimsemiş biri olan Aybar⁵⁸¹, Avrupa'nın kapitalist ve sömürücü yönüne karşı dururken, liberal ve özgürlükçü yönünü siyasal ve kültürel anlamda benimsemiştir.

Aybar'a göre sömürüyü, baskıyı ortadan kaldıracamız diye yola çıkanlar, kullandıkları yöntemlerin tutsağı haline gelirler ve bir kardeşlik düzeni yerine acımasız bir polis rejimi kurarlar. Bir kapalı devre içinde yaşamaları, bu profesyonel devrimcileri gerçeklerden koparır ve devrim için vazgeçilmez kişiler olduklarına inandırır⁵⁸². Dolayısıyla kafalarındaki sosyalizm de toplumla yabancılaşır. Amacını kendinde bulan soyut bir kavram haline gelir.

Böylece sosyalizme hizmet için yola çıkanlar gerçekte kendi iktidarları için dövüşen, acımasız kişiler haline gelirler. Arkadaşları ile bile ilişkileri çoğu kez düşmanca bir hâl alır. Görüş ayrılığı ve eleştiriye tahammülsüzdürler. Soyut davaları için birbirlerini ihanetle suçlayarak öldürürler. Sonuç olarak merkezci ve katı disiplinli bir iktidarla sosyalizme geçilemez. Çünkü sosyalizmin bir amacı da bu merkezci, disiplinli, tepeden inmece yönetim biçimine son vermektir. Aybar'ın bu noktada eleştirdiği sosyalizm SSCB ve ona bağlı ülkelerdeki uygulamalardır. Nitekim, özgürlükçülüğe fazla vurgu yapması, seçimlerle sosyalizme geçileceği iddiası, çeşitlilik ve yerellikle ilgili öngörülerini Behice Boran ve Sadun Aren başta

---

⁵⁷⁹ Aybar, 1968, 74.

⁵⁸⁰ Özman, s. 380.

⁵⁸¹ Özman, ss. 376-381.

⁵⁸² Aybar, 1968, s. 84.

olmak üzere parti içindeki bazı kişilerin tepkisini çekmiştir. Çekoslovakya'nın işgali sonrasında zâten gerilmiş olan ilişkiler iyice kopma noktasına gelir. Aybar, TİP'deki birçok partiliden farklı olarak Polonya'daki askerî yönetimi, Şili'deki Pinochet rejimini, Vietnam ve Afganistan'ın işgalini bir arada lânetlemiştir⁵⁸³.

Boran ve Aren'e göre, Türkiye'de hâkim üretim biçimi feodalizm değil kapitalizmdir. Türkiye kapitalizmi, bünyesinde derebeylik kalıntılarını da barındıran az gelişmiş bir kapitalizmdir. Egemen sınıf yerli büyük burjuvazidir⁵⁸⁴. Türkiye daha sonraları iktisaden emperyalizme bağımlı bir ülke haline gelmişse de, bu, emperyalizmin bir saldırısı ya da işgali sonucunda olmuş değildir. Emperyalizmi Türkiye'ye yerli burjuvazinin kendisi dâvet etmiştir. Yerli burjuvazi 1950'lerde kendi arzusu ve iradesiyle emperyalist sermayeyle bağlanmış, emperyalizmin askerî ve iktisadî örgütlerine katılmış ve Türkiye'yi iktisadi ve askerî açıdan emperyalizme bağımlı bir ülke haline getirmiştir. Türkiye'de emperyalist sermayeyle bütünleşmek istemeyen ve bu anlamda emperyalizm karşıtı nitelik taşıyan bir "millî burjuva" kesimi yoktur. Türkiye'de emperyalizmle iç içe geçmiş kapitalist bir düzen hâkimdir. O halde kapitalizme karşı mücadele verilmeden, emperyalizme bağımlılıktan kurtulmak da olanaklı değildir. Türkiye'nin önündeki devrimci aşama, anti-kapitalist, yani sosyalist devrim aşamasıdır⁵⁸⁵. Bu noktada, *Behice Boran* ve *Sadun Aren* çizgisinin, kapitalizmle mücadeleyi öncelediği görülmektedir.

TİP'in sosyalist devrimden kastı, milletvekili seçimlerinde çoğunluğu sağlayarak parlâmentoda iktidar olmaktır. Buna göre TİP, hükümet olduğunda "sosyalist Türkiye"yi parlâmentodaki çoğunluğuna dayanarak kuracaktır. Demokratik reformlar eşliğinde uygulanan sosyal âdaletçi, emekten yana bir devletçi kalkınma projesidir⁵⁸⁶. Bu faklılık aslında Avrupa modelini örnek almayı içerir. Zirâ Avrupa'daki birçok deneyimde bu tip hareketler görülmüştür, o dönemdeki sosyal refah devleti uygulamaları da bu inancı desteklemiştir. TİP'in genel çizgisi bu noktada belirginleşmektedir. Batıdaki siyasal gelişmeleri Türkiye'ye uyarlama ve

---

⁵⁸³ Silier, s. 467.

⁵⁸⁴ Silier, s. 478.

⁵⁸⁵ Silier, s. 479.

⁵⁸⁶ Belge, 1998, s. 167.

sosyalizmi oradaki deneyimler ışığında kurma düşüncesi giderek ağırlık kazanmaktadır.

Radikal sol unsurlar, TİP ile Yön için temel bir benzerlik olarak, köktenci bir devrim kurgulamamalarını ve ülke içindeki diğer güçlere (asker, bürokrat, aydın) işbirliği içinde hareket etmeleri görmektedir. Ancak bu noktada TİP'in Avrupa'yı konumlandırışının iktisadî alanda olumsuz olmasına rağmen bunun Avrupa olarak değil, kapitalist Avrupa olarak okunması gerekir. Zirâ siyasal ve kültürel anlamda Avrupa ile sorun yoktur. Kezâ sosyalistlerin iktidara gelebildikleri bir yerdir Avrupa. Liberal sol çizginin 1960 sonrası oluşması ve belirginleşmesinde TİP çizgisi önemli bir yer teşkil etmiş, 1970'lerden sonra güçsüzleşse de, sol hareket içinde özellikle entelektüel çevrelerde en azından zihniyet olarak etkili bir konum kazanmıştır. Avrupalı bir yaşam tarzı benimseyen bu kişilerin hareketini, orta sınıf radikalizmi olarak adlandırmak doğru olur. Bu da, köken itibarıyla Avrupalı bir duruştur.

C) Radikal Sol

Türkiye'de sol hareketin en canlı olduğu dönem 1960-80 arasıdır. Gerek anayasanın sağladığı özgürlükçü ortam⁵⁸⁷ gerekse dünyada sol siyasal hareketin canlılık kazanması ve 1970'lere gelindiğinde solun giderek yükselen değer olması Türkiye'de solun hem ideolojik düzlemde hem de pratik anlamda mesafe kaydetmesini sağlamıştır. Bu noktada çoğu kez dile getirilen bir durum ortaya çıkmıştır: Solun fraksiyonlara ayrılması. Türkiye'de aslında köklü bir sol geleneğinin olduğundan söz etmek doğru olmaz. Osmanlı'nın son döneminde palazlanmaya başlayan sol düşünce savaş ve işgal dönemlerinde kuramsal ve siyasal gelişimini tamamlayamamış, dönemin büyük meselelerini ön plâna almak zorunda kalmıştır. Bunun yanında, Türkiye'de sola taban oluşturacak iktisadî ve siyasal ortamın da olmadığını belirtmekte yarar vardır.

---

⁵⁸⁷ Aybar'a göre 1961 Anayasası kapitalizme kapalı sosyalizme açık bir rejim ön görmektedir. Dolayısıyla siyasal alanda yapılması gereken şey, anayasanın ön görüşü doğrultusunda sistemi oluşturmaktan ibarettir.

Kurtuluş Savaşı sırasında temel mesele işgalden kurtulma olmuş ve sol kanat bu sorun etrafında biçimlenmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti içinde gelişen sol düşüncenin içinde önemli ölçüde İttihatçı bulunmaktadır⁵⁸⁸. Batılı (kapitalist) ülkelere karşı verilen Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan yeni devlete şiddetli bir muhalefet yapmamışlar, bazıları yeni kurulan devletin kadrolarında yer almıştır. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında, sola müsaade edildiği söylenemez. Sol bu dönemde, potansiyel bir muhalefet odağı olarak algılandığından, yalnızca yeraltında faaliyet gösterebilmiştir. 1950’de çok partili siyasal yaşama geçildiğinde ise sol için örgütlenme ve faaliyet umudu doğmuşsa da, DP sol örgütlenmelere izin vermemiş, soğuk savaş siyasetinin en şiddetli uygulandığı bu dönemde solun komünizmle eş anlamlı olduğu düşüncesinin temelleri atılmıştır⁵⁸⁹.

Türkiye’de solun güç kazanması 1961 Anayasası’nın uygulamaya girmesiyle başlamıştır. 1965 seçimlerinde TBMM’ye 15 milletvekili sokan TİP, solun mihenk taşı olmuş, sol muhalefeti oluşmasında TİP içindeki tartışmalar belirleyici olmuştur. TİP’in parlâmentarist çizgisini koruduğunu, sosyalizmi kurmak için seçimlerle iktidara gelmeyi amaçladığı daha önce belirtilmiştir. Ancak TİP içinde başlayan tartışmalar sonucunda, bu düşünceye mesafeli duran gruplar -örneğin MDD’ciler-yolarını TİP’den ayırmıştır. Bu gruplar daha sonra dünyadaki konjonktürden etkilenerek kendi içlerinde de farklı fraksiyonlara ayrılmıştır.

Solun iktidara gelme ya da bir devrimle iktidarı ele geçirme düşüncesini pekiştiren olay 1968 yılındaki olaylardır. Hobsbawm, bu hareketi “*dünya ilk kez küresel bir hal almıştı*” şeklinde değerlendirmektedir⁵⁹⁰. Gerçekten de, dünyanın birçok yerindeki siyasal gelişmeler, entelektüel tartışmalar dünyanın bir uçuna kadar yayılıp birbirini etkileyebilmektedir. Sol hareketler dünyadaki gelişmelerden hayli hızlı bir biçimde etkilenmekte ve radikalleşmektedir. Türkiye için de aynı şey söz konusudur. Türkiye’nin dışında gelişen birçok siyasal -gerek sol içi gerek sol dışı- olay aynen Türkiye’ye de yansımakta, solun kendi içinde takışılmakta ve bu

---

⁵⁸⁸ Zafer Toprak, “Muhittin Birgen’in İttihat ve Terakki Anıları”, *Radikal* 2, 26 Mayıs, 2006; Ahmad, s. 85.

⁵⁸⁹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 64.

⁵⁹⁰ Eric J. Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar*, (Çev. S. Nilüfer) İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 215.

çerçevede yeni ayrışmalar olmaktadır⁵⁹¹. Hattâ bu ayrışmalar öyle noktalara varmaktadır ki, 1970'lerin ortalarından itibaren sol gruplardan bazıları birbirlerini “düşman” olarak algılamaya başlamıştır. Sağ ideolojide yer alanlarla mücadeleden önce diğer rakip gruplarla mücadeleyi önceleyen gruplar vardır. Sol içi bu çatışmanın sonunda, sayfalar dolusu yayın ve belge bugüne kalmıştır. Ancak bunun yanında, bu çatışma alanı, solun bazı temel konulara bakışında da ciddi farklılıklar doğurmuştur. Daha çok iktidara gelmek için geliştirilen pratik kaygılar sonucu oluşsa da, nihâyetinde sol grupları belli konulara bakışı çok farklılaşabilmektedir. Avrupa ve Batı meselesi de bunlardan biridir.

Türkiye’de solun temel ayrışma noktaları, uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerdir. Bunlardan ilki 1968 olaylarıdır. 1965-75 arası dönemde, klâsik siyaset yapma araçları yerine “boykot”, “işgal”, “sokak eylemleri” gibi başını üniversite öğrencilerinin çektiği Batı Avrupa merkezli yöntemler siyasal yaşama girmiştir. Hızlı bilgi alışverişi sayesinde, gençler Marksizm’i tanımaya ve etkilenmeye başlamıştır⁵⁹². Buradaki temel bakış açısı, “ilericilik” anlayışının eleştiriye tâbi tutulmasıdır. Artık Avrupa’daki her hareket ilerici sayılmamakta, sola doğru olan hareketler ilerici sıfatını alırken burjuva modeli ise “gerici” bir modernleşme olarak görülmektedir⁵⁹³. Gençler ilk olarak, Avrupalı bir parlâmentarizmi savunan TİP’e yönelmiş ve ona destek vermiştir. Ancak TİP’i, 1965 seçimlerinde ve sonrasında her açıdan destekleyen gençler, Avrupa’dakine benzer biçimde partiyle çeşitli sorunlar yaşamaya başlamıştır⁵⁹⁴. Türkiye’deki sol hareketin Batıdakine benzer özellikler göstermesine rağmen, bazı yazarlar, Türkiye’deki gençlik hareketinin Stalinizme olan bakışı gibi nedenlerle Avrupa’dan çok farklı olduğu kanaatini taşımaktadır⁵⁹⁵. TİP’in TBMM’de sıkıştırılması ve önünün tıkanmaya çalışılması, gençlerde, parlâmentarizme ve Batı

---

⁵⁹¹ Çetin Yetkin, *Soldaki Bölünmeler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 16.

⁵⁹² Belge, 1998, s. 170.

⁵⁹³ Yetkin, s. 21.

⁵⁹⁴ Süleyman Genç, *12 Marta Nasıl Gelindi: Bir Devri Perde Arkası*, İleri Yayınları, Ankara, 1971, s. 101. Avrupa’da ve Amerika’da da komünist ve sosyalist partiler 1968 radikal öğrenci hareketlerine mesafeli durmuştur. Türkiye’de de, TİP çevresi çeşitli olaylarda gençlik hareketlerini doğrudan muhatap almada çekimser davranmış ya da muhatap almamıştır. Ünsal, s. 275.

⁵⁹⁵ Belge, 1998, s. 171. Bununla birlikte TİP’in ortodoksluğunu az bulup Leninist ve Stalinist görüşleri şiddetle savunan gençlik hareketlerinin varlığı, Avrupa’dakinden farklılıklara tersinden bir örnek olabilir. Zirâ TİP (Aybar), bu tür yapılanmaları da eleştirmektedir.

tipi demokrasilere olan inancın iyice zayıflamasına neden olmuştur. Bu kopuşun ilk göstergesi, Çekoslovakya'nın başkentinin SSCB tarafından işgal edilmesi oldu. Bu olay karşısında, o güne dek Amerika'nın emperyalizmine karşı bağımsızlıkçı bir tutum takınan ve ulusal özelliklere vurgu yapan TİP ve MDD arasında bir ayrım yaşanmıştır. Aybar, sert biçimde işgali kınarken, MDD kanadı işgalin eleştirilmesini karşı-devrimci olarak nitelendirmiştir:

“Hiçbir gerekçe bir sosyalist devletin bir başka sosyalist devletin içişlerine karışmasını mazur gösteremez. Sosyalist devletler arasında varılması gereken eşitlik ve özgürlük içinde dayanışma, bir güçlü devletin iradesini küçüklere dayatması biçimini almamalıdır. Küçük devletlerin bağımsızlığına kiskançlıkla sahip çıkmaları kaçınılmaz bir zorunluluktur. Sovyetler Birliği sosyalist devletlerle ilişkilerinde -büyük devlet- olmanın üstünlüğü ile hareket etme alışkanlığından vazgeçmelidir.⁵⁹⁶

Aybar'ın bu bakış açısı, Avrupa soluna daha yakın bir tutumdur. Hem bağımsızlıkçı açıdan hem de demokrasi bakımından SSCB'nin müdahalesi hoş karşılanmamaktadır. Behice Boran da Aybar gibi düşünmektedir⁵⁹⁷. Oysa MDD çizgisinde yer alan *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergisi etrafında toplananlar işgalini haklı bulmaktaydı. Aslında bunu nedeni MDD hareketinin Çekoslovakya olaylarını ABD'nin bir komplosu olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Esas tavır ABD'yedir. Temel sorun ABD emperyalizmi olarak görüldüğünden, onu desteklediği varsayılan bir harekete tavır almak gerekmektedir. Bu durum aslında MDD'nin bağımsızlıkçılığının ABD ve Batıya karşı olduğunu göstermektedir. Batıdan gelen hareket bağımsızlığı engellemektedir ancak Doğu'dan (SSCB'den) gelen bir hareket ise bağımsızlığa engel sayılmamaktadır. Bu noktada MDD, TİP'e göre Batıyı doğrudan kapitalizmle eş anlamlı olarak görmektedir⁵⁹⁸:

“Çekoslovakya'yı sosyalist kaptan ayırma ve emperyalist dünya sistemi içine sokma yolunda önemli bir adım atılmıştı. Elbette ki Çekoslovakya'nın emekçi halkının karşısına 'kapitalizme dönüş şiarıyla' çıkılamazdı. Bu şiar 'sosyalizmde reform şekerine' bulandı. Ve birçok iç ve dış konjonktürlerin birleşmesi, partide ve devlet mekanizmasında çok

⁵⁹⁶ Mehmet Ali Aybar, *TİP Tarihi 1*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988, s. 80.

⁵⁹⁷ Ünsal, s. 491.

⁵⁹⁸ Zileli, s. 309.

etkili duruma gelmiş bulunan bürokrat-teknokrat zümreye bu karşı-devrimci rolü oynatabiliyordu”⁵⁹⁹.

Sol içinde önemli bir ayrışma da, 1959’daki Küba Devrimi’nde esinlenerek yapılan *fokoculuk*⁶⁰⁰ tartışmasıdır. Castro’nun Sovyetleri “revizyonist” bulan görüşlerinden etkilenen bir grup sol hareket, kırdaki yapılacak mücadeleyi esas almaya başladı. Aynı şekilde, fokoculuğu eleştiren Carlos Marighella’nın sadece kırlarda değil kentlerde de yapılacak eylemlerle bir ayaklanma başlatılmasını ön gören tezleri gündeme geldi. Bu iki görüş arasında da önemli ayrışmalar yaşanmıştır. Ancak bu noktada önemli olan, sol içinde gittikçe güçlenen ve Avrupa’daki bazı gruplar gibi silâhlı mücadele anlayışına yönelmesidir. 1960’ların sonunda Sovyet sosyalizminin bürokratik havasından ve Sovyetik çizginin pasifizminden sıkılan ve yüzünü dünyanın devrimci bölgelerine çeviren Türk solcuları için Küba sosyalizmi ve Latin Amerika’daki gerilla mücadelesi, Sovyetler Birliği merkezli “kapitalist olmayan yoldan kalkınma” stratejisine göre çok daha “makul ve gerçekçi” bir model olarak görünmüştür⁶⁰¹. Nitekim öğrenci gençlik içinde MDD’liğe meyleden bazı gruplar kısa sürede Küba Devriminin ve Che Guevera’nın izinden gitmeyi denemişlerdir. Debray ve Marighella’nın kitapları hızla Türkçeye çevrilmiş, gençler arasında elden ele dolaşmaya başlamıştır⁶⁰².

*THKO*⁶⁰³ ve *THKP-C*⁶⁰⁴ gibi silâhlı mücadeleye yönelen örgütler ile TİP’in arası iyice açılmış, onlara göre TİP demokrasi oyunu oynayan bir burjuva partisi

---

⁵⁹⁹ Zileli, s. 310.

⁶⁰⁰ İktidarı, siyasal bir partinin örgütlediği kitlesel eylemlerle ele geçirmek yerine, küçük gerilla gruplarının dağıtık silâhlı eylemleriyle ele geçirmeyi öneren siyasal görüş. Latin Amerika kökenlidir. En önemli kuramcılarının biri Regis Debray’dır. Yetkin, ss. 84-88.

⁶⁰¹ Ertuğrul Kürkçü, “Che’nin Çağrısını Ciddiye Almak”, *Praksis*, Sayı: 6, Yıl: 2002, s. 35.

⁶⁰² Yetkin, s. 48.

⁶⁰³ Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), 1960’ların ikinci yarısında gelişen sosyalist gençliğin tanınmış önderlerinden Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan, Deniz Gezmiş ve Cihan Alptekin tarafından kuruldu. Örgüt, kuruluşunu gerçekleştirdiği bir dizi eylemden sonra 4 Mart 1971 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile kamuoyuna duyurdu. İlk silâhlı eylemini 29 Aralık 1970 tarihinde gerçekleştiren Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu, 12 Mart boyunca varlığını sürdürdü. Uğur Mumcu, *Çıkmaz Sokak*, UM:AG Yayınları, Ankara, 2002, s. 55.

⁶⁰⁴ Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) 1970 başlarında Mahir Çayan, Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli tarafından kurulmuştur. Örgütün önemli isimleri arasında Ertuğrul Kürkçü, İlhami Aras, Ulaş Bardakçı, Hüseyin Cevahir vardı. Temelleri 1960 sonlarında TİP içinden çıkan MDD tezi gösterilebilir. TİP içindeki muhalefet örgütlenme problemini önceleri TİP yönetimin ele geçirilmesi olarak görmüş ve partide bir örgütlenme tartışması başlamıştır. Aydınlik Sosyalist Dergi ve THKP-C hareketini oluşturacak çevre arasındaki ayrılık döneminde Mihri Belli’nin fikirlerinden de ayrılan Mahir Çayan ve arkadaşları 1970 başlarında THKP-C’yi kurmuşlardır. Mumcu, 2002, s. 60.

olmuştur. 15-16 Haziran 1970 olaylarının etkisiyle, TİP'in savunduğu, Türkiye'de işçi sınıfının olgunlaşmadığı tezinin eleştirilmeye başlanması da bu harekete ivme kazandırmıştır. Artık işçi sınıfının kitlesel gücüyle bir devrim yapmanın olanaklı olduğu varsayılmaktadır. Avrupalı ve Batılı olarak algılanan TİP çevresi olumsuzlanırken yerli ve gerçek sosyalist olan, halktan olan radikal hareketler olumlanmıştır. Böylelikle sol içinde de, Türkiye'deki aydın-halk ayrımı gibi benzer bir ayrışma olmuştur. Halktan kopuk olarak algılanan ve dolayısıyla Batıya yakın sol imgesiyle Doğulu, yerli ve gerçek sosyalist sol imgesi, sol içinde Avrupa'nın konumlanmasına da işâret etmektedir. Daha çok Anadolu'dan gelen gençlerin desteklediği bu hareket, giderek radikalleşmektedir. Kırdan gelenler ve kentliler olarak, bu hareketin içinde olanları ayıracak kadar veri bulunmasa da, en azından söylem üzerinden böyle bir iddia ortaya atılabilir. Emperyalizm ve kapitalizm karşıtlığı, gerilla hareketlerinde çok net biçimde Avrupa ve Amerika karşıtlığına bürünmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı bu dönemdeki en radikal sol örgütlerce sık sık kullanılan bir emperyalizm karşıtı argümandır⁶⁰⁵:

“türkiye, emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşı veren ve onu dize getiren ülkedir. bütün ezilen uluslara ışık tutan ve kurtuluş bayrağını dalgalandıran türkiye halkı, bundan elli yıl önce görevini yapmıştır. ne yazık ki, o zaman yurdumuzu terk etmek ve yenilgiyi kabul etmek zorunda kalan emperyalist ülkeler, sonradan bir avuç satılmışın menfaati uğruna tekrar yurdumuza girdiler. ve kurtuluş savaşında gerçekleştiremedikleri emellerini bugün gerçekleştiriyorlar.”

THKO Savunmasında en çok yer tutan konu, Amerikan emperyalizmidir. ABD kapitalist dünyanın merkez ülkesi olması vasfıyla hedeftedir. Avrupa ve ABD arasında bir fark yoktur. Kezâ emperyalizme yapılan vurgu açısından, örneğin Kurtuluş Savaşı sırasında ABD değil, Avrupa hedefteyken şimdi (1970'ler) ABD hedeftedir. Radikal solun tüm varlığı aslında emperyalizm karşıtlığı bağlamında Batıyı konumlandırır⁶⁰⁶:

“amerikan emperyalizmi, sadece ulusumuzun değil, dünya uluslarının çoğunu ezmekte ve sömürüsünü sürdürmektedir. tüm ezilen uluslar bağımsızlık ve kurtuluş için silaha sarılmış olup, çağımızın canavarı emperyalizme karşı

⁶⁰⁵ THKO Savunma Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan, (Kolektif), 68'liler Birliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

⁶⁰⁶ THKO Savunma, s. 45.

mücadele etmektedirler. bugün ezilen halkların tek ve ortak düşmanı emperyalizmdir. dünyanın dörtbir tarafında bağımsızlık savaşı veren halkların kimi kurtulmuş, kimi ise zaferin arifesindedirler. emperyalizme karşı verilen kurtuluş mücadeleleri, bütün kıtalarda gericileri ateş çemberi içine almışlardır.

asya kıtasında, vietnam, laos, kamboç, tayland, birmanya, filipinler, filistin, bengal, ve daha birçok halkların emperyalizmi ve onların emrindeki uşaklarını alt etmeleri an meselesidir.

afrika'da, latin amerika'da ve başka yerlerde bağımsızlık savaşı veren halkalar, bütün baskılara ve katliamlara rağmen mücadeleye yılmadan devam ediyorlar.

artık amerikan emperyalizmini, dolarlar, yalanlar, atom bombaları kurtaramaz. emrindeki uşak olarak kullandığı gericilerle tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdur. çünkü dünyada bağımsızlık savaşlarını durduracak ve ulusları ezebilecek hiçbir silâh yoktur. çağımıza damgasını vuran en güçlü silâh bağımsızlık ve kurtuluş savaşlarıdır.”

Savunmada kültür emperyalizmine yer verilerek, Batı kültürü yayılcı olarak olumsuzlanmaktadır. Hattâ doğrudan Amerikan edebiyatı dahi bunun aracı olarak algılanmaktadır. Savunamda, “*emperyalist amerika bütün dünya dilerine çevrilen burjuva edebiyatıyla, bütün dünya perdelerinde gösterilen beyin yıkayıcı filmleriyle, bütün dünya basın ajanslarıyla geniş ölçüde yayınlanan haberleriyle, dünyayı baştan başa dolaşan konferansçılarıyla, barış gönüllüleri ve kültür elçileriyle kendini şirin gösterme çabasındadır*”⁶⁰⁷ denilerek, çok boyutlu bir bakış açısı yakalanmıştır.

Bu bakış açısı, Batı ile işbirliğindeki tüm kesimleri, Batının maşası olarak algılanmaktadır. Bu yönüyle içerik bazı İslâmcı ve milliyetçi tepkilerle benzerlik gösterir:

*“Emperyalizm, şüphesiz iş adamlarına, mühendislere, bankacılara, askerlere ihtiyacı vardır. ama beyni yıkanmış yazarlara ve sanatkarlara en az onlar kadar ihtiyacı vardır. yabancı ülkelerde kültür merkezî en az askeri üsler kadar önemlidir. filmlerin dış pazarlara sürülmesi, silah satışı kadar gereklidir. başka alanlarda olduğu gibi, emperyalizm kültür alanında da kendi gücüne katkıda bulunan değişim akımını destekleyip kolaylaştırmıştır.”*⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁷ THKO Savunma, s. 81.

⁶⁰⁸ THKO Savunma, s.82.

Daha sonraki dönemde Maoizmden etkilenen *TKP-ML/TİKKO*⁶⁰⁹ silâhlı mücadeleye kayarken bir diğer grup olan *TİİKP*⁶¹⁰ daha provakatif bir eylem tarzı benimsedi. Sosyalizmi Batıdaki kuramsal kaynaklarından değil, Doğu'daki pratik kaynaklarından almaya çalışan ve devrimi bir an önce gerçekleştirmek iddiasındaki radikal sol içinde bir diğer önemli kırılma noktası Çin Komünist Partisi (ÇKP) ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) arasındaki ayrışmadır. Doğulu olarak algılanan ve emperyalizm karşıtlığının önemli bir vurgusu bulunan iki grup, birbirlerini Batı yanlısı olmakla suçlamıştır⁶¹¹. Maoizm ve ÇKP anlayışı üçüncü dünyacı ve emperyalizm karşıtı söylemi egemen kılmıştır. Kısaca Aydınlık çevresi olarak anılan bu grup, *Dev-Genç*'e⁶¹² egemen olan silâhlı mücadele anlayışını "küçük burjuva anarşizmi" olarak nitelendirmiş ve maceracılık olarak görmüştür⁶¹³.

II) TÜRKİYE'DE BATI KARŞITLIĞININ SAĞ KÖKENLERİ

A) Milliyetçi-Muhafazakârlar

Türkiye'de milliyetçi olarak nitelenebilecek görüşlerin Batıya karşı tavırları, XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki Batı

---

⁶⁰⁹ Türkiye Komünist Partisi-Marksist-Leninist/Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TKP-ML/TİKKO), 1972'de İbrahim Kaypakkaya'nın Doğu Perinçek grubundan (Proleter Devrimci Aydınlık [PDA]) ayrılması sonucu kurulan örgüttür. Türk sol geleneğinde İbrahim Kaypakkaya'nın Kemalizm eleştirileri ile yön vermiş bir örgütlenmedir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/TKP/ML>, (21.05.2008).

⁶¹⁰ Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), 1969'da kurulmuştur, partinin genel başkanı Doğu Perinçek'tir Partinin ilk kadroları arasında Cüneyt Akalın, Ömer Madra, Bora Gözen, Hasan Yalçın, Halil Berktaş, Gün Zileli, Oral Çalışlar, İbrahim Kaypakkaya, Atıl Ant, Ferit İlsever ve Nuri Çolakoğlu bulunuyordu. Daha kuruluş aşamasında silâhlı mücadeleye yaklaşım konusunda parti içinde görüş ayrılıkları belirdi. Partinin Doğu Anadolu Bölge Sorumlusu İbrahim Kaypakkaya ve onun çevresinde bulunan bir grup Nisan 1971'de parti çizgisine yönelik eleştiriler getirdiler. Bu sürecin sonucunda Şubat 1972'de parti muhalefeti partiden ayrıldı ve daha sonraki süreçte Türkiye Komünist Partisi / Marksist-Leninist (TKP/ML) adlı örgütü kurdu. TİİKP'nin 1977'de yapılan parti kongresinde yasal parti kurma kararının alınmasından sonra partinin adı Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP) olarak değiştirildi. <http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C4%B0%C4%B0KP>, (21.05.2008)

⁶¹¹ Zileli, ss. 356-360.

⁶¹² Dev-Genç (Devrimci Gençlik), 1956'nın sonlarında kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu içerisinde yer alan öğrenciler tarafından kurulan üniversiteli sosyalist gençlik örgütlenmesidir. Yasal olarak bir dernek formunda olsa da daha sonraları muazzam bir genişleme göstermiş, yaygınlaşmış ve üniversite dışına da taşmıştır. Dev-Genç 1970'li yıllar boyunca başta üniversiteler olmak üzere gençliğin içerisinde yer aldığı en geniş kitlesel mücadele örgütü olmuştur. İlk zamanlar içerisinde farklı siyasi ve ideolojik kutuplar olmasına karşın özellikle 1975'ten sonra kendi içerisinde fikirsiz ve pratik bir homojenlik taşımaya başlamıştır.

⁶¹³ Zileli, s. 362.

karşıtlığının ya da Batının eleştirilmesini içeren düşüncelerin, örtük veya açık, çeşitli dozlarda milliyetçi bir vurgu taşıdığı söylenebilir. Bu noktada milliyetçiliği, en geniş anlamında, sağ ve sol ideolojileri kapsayacak bir biçimde ele almak gerekmektedir. İslâm unsuru da, milliyetçilik düşüncesi içinde hayli etkin olan bir özelliktir. Türkçü akım içinde palazlanan ve 1940 kadar etkisi süren, İslâmiyet’i dışlayan hattâ engel gören milliyetçi görüşler de bulunmaktadır. Kuşkusuz, “milliyetçilik” dendiğinde bu düşünceleri de kapsayan geniş kaplamalı bir düşünsel tutumdan söz edilmektedir.

Özellikle Tanzimat’tan bu yana ilk başta Osmanlıcılık düşüncesi içinde serpilen milliyetçilik cereyanı, Türkçülük düşüncesi ile birlikte özgün siyasal bir ideoloji boyutu kazanmıştır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan Batıcılık ve İslâmcılık akımları da, temelde milliyetçi özellikler taşımaktadır. Bu anlamda, milliyetçiliğe yüklenen görev, aslında modernleşme ve ulus-devletleşme sürecindeki toplumsal aidiyet biçimindeki değişmeye koşut olarak, insanların zihnî yapısındaki yeniden yapılanmaya olmaktadır. Mehmet Âkif nasıl ki, İslâmcılığını Osmanlı milletinin bekası ile örtüştürüyorsa, aynı kaygıyı Tevfik Fikret’in, Abdullah Cevdet’in taşımadığını söylemek yanlış olur. Yukarıda Batıcılık için de benzer bir tespit bulunmuş; Batılılaşmanın da Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük içinde bulunan bir yanından söz edilmiştir. İşte bu noktada, aslında milliyetçiliğin ne kadar Batılı ne kadar Batı dışı tanımlandığı vurgusu önem kazanmaktadır.

Mehmet Âkif, Batıyı “*tek dişi kalmış bir canavar*” olarak tasvir etmiştir ama aynı zamanda, Müslüman olan kendi toplumunu da eleştirmiştir. Bu eleştiri ise, açıkça Batıdan geri kaldığı içindir, onda Batının teknolojisini almak isteği vardır. Bu ise Âkif’in Batıcılığının milliyetçi ve İslâmî sınırır. Aynı şekilde Tevfik Fikret, Batının gelişmesini överken aslında Osmanlı’nın ona benzemesini istemektedir. Bu da Fikret’in Batıcılığının milliyetçi genişliği olarak algılanabilir. Türk düşünce yaşamında, Batının sanayileşmiş yönü pek eleştiriye tâbi tutulmamıştır. Milliyetçilik açısından Batıya karşı oluş, Batının, Osmanlı’ya veya Türkiye’ye rakip veya düşman olan bir unsur olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. İslâmcı ton da buna benzer biçimde, Türk-İslâm devletine veya kültürüne karşı olan, onu yıkmak isteyen ve bunun içinde her türlü hileye başvuran bir Batı imgesi oluşturmuştur.

Ancak Batının yarattığı modernizm ve özellikle teknolojik ilerleme eleştirisi dışı kalmıştır. Gerek milliyetçi camiada gerekse İslâmî kesimde etkisi yaşadığı dönemde uçta olan, ancak özgün bir milliyetçi-muhafazakâr Batı eleştirisi yapan Nurettin Topçu, bu konuda bir istisna olmuştur. Yine aynı şekilde, uzun süre hangi ideolojik kutupta olduğu kestirilemediğinden, ya kısmen sahiplenilen ya da görmezden gelinen toplumbilimci *Cemil Meriç*⁶¹⁴ ve edebiyatçı *Oğuz Atay*⁶¹⁵ da modernizme getirdikleri eleştiriler bakımından farklı bir Avrupa eleştirisi yapmaktadırlar.

Nurettin Topçu, 1939'dan itibaren çeşitli aralıklarla yayımladığı *Hareket*⁶¹⁶ dergisi ile bir dünya görüşünü ısrarla savunmuştur. 1939-1942 yılları arasında *Hareket* dergilerindeki yazılarıyla, ruhçu ve mistik düşüncesinin felsefi temellerini araştırmıştır. Teknik ve makine medeniyetine duyulan ihtirasın insanı boğduğunu, bu yüzden kendi benliğinden uzaklaşan insanın kurtuluşunun ancak öz benliğine

---

⁶¹⁴ 1916'da Hatay Reyhanlı'da doğdu. Fransız yönetimindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Lisesi'nde (Sultanî) okudu. Bir süre ilkokul öğretmenliği ve nâhiye müdürlüğü, Tercüme Kaleminde reis muâvinliği yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Elâzığ Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yaptı. İstanbul Üniversitesi yabancı diller okulunda okutman olarak çalıştı. 1955'te görme yeteneğini kaybetti. Fakat öğrencilerinin yardımıyla çalışmalarını ölümüne kadar sürdürdü. Meriç, gençlik yıllarında Fransızcadan çevriler yaptı. *Balzac* ve *Hugo*'dan yaptığı çevirileri ünlüdür. Batı uygarlığının temelini araştırdı. Dil meseleleri üzerinde önemle durdu. Eserlerinde, Asya'nın Avrupa ile hesaplaşması, halkından kopan aydınların görüşlerinin ne kadar boş görüldüğü ön plâna çıkmaktadır. Marksist çözümlenmeler yapmış ancak sol çevrelerce kabul görmediğinden sağ çevrelerce desteklenmiştir. Ümit Meriç Yazan, *Babam Cemil Meriç*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

⁶¹⁵ Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* adlı eserinde entelektüellerin Batılı metinlerde kendilerine model arayışlarını ironik bir dille eleştirerek yerli bir aydın kimliğinin ipuçlarını bulmaya yönelmiştir. Eski ile yeni, gelenek ile modernlik, Doğu ile Batı arasında kesin bir seçim yapmayarak modernleşmeyi olabildiğince geniş ölçekte ve kavramsal derinliğiyle sorunsallaştırmayı amaçlamışlardır. 1934'de Kastamonu İnebolu'da doğdu. Babası CHP Kastamonu Milletvekilliği yapan Cemil Atay'dır. 1951'de Ankara Maarif Koleji'ni, 1957'de de İTÜ İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. Üç yıl sonra İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, İnşaat Bölümünde öğretim üyesi oldu. 1975'te doçent olan Atay, Topografya adlı bir de mesleki kitap yazdı. Çeşitli dergi ve gazetelerde makale ve söyleşileri yayınlandı. Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* adlı romanı yayınlanmasından sonra, önemli bir tartışmanın odak noktası oldu. Bu romanıyla 1970 TRT Roman Ödülü'nü kazandı. Beyninde çıkan bir tümör nedeniyle büyük projesi "Türkiye'nin Ruhunu" yazmadan İstanbul'da öldü. Kitaplarının hiç biri ikinci baskısını yapmamış ve yaşadığı dönemde ilgi görmemiştir. Ancak 1990'lardan sonra popüler olmuş, hakkında yakın zamanda sempozyum düzenlenmiştir. Yıldız Ecevit, *Ben Buradayım Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶¹⁶ Nurettin Topçu'nun düşünsel önderi olduğu hareket ekolünden ismini alan derginin adı. İlk sayısı şubat 1939'da yayımlanan ve 1975'e kadar Nurettin Topçu, son çıkış tarihi olan Mart 1982'ye kadar da Mustafa Kutlu yönetiminde çıkmıştır. Muhafazakâr kesimin düşünce sürecinde önemli bir yeri vardır. *Cemil Meriç*, *Mustafa Kutlu*, *Mehmet Kaplan*, *Orhan Okay* gibi kişilerin yazılarını yayımlamıştır. Dergi ve dergiyi de bünyesinde bulunduran *Hareket Yayınları* daha sonra Dergâh Yayınevi bünyesinde Mustafa Kutlu önderliğinde varlığını devam ettirmiştir. *Nurettin Topçu'ya Armağan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

dönmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. İnsan ruhunu felce uğratan materyalizm, pozitivizm, sosyolojizm, pragmatizm akımlarına karşı çıkarken akılcılığın bile ancak “*kalbîlikle*” değer kazanacağını belirtmiştir. Hüseyin Avni Ulaş ve Fransa’da tanıştığı Remzi Oğuz Arık’ın etkisiyle benimsediği Anadoluçuluğun toplumsal amaçlarını ortaya koyma çalışmıştır. Modernizm eleştirisini İslâmiyet ile milliyetçiliğin birbirinden ayırlamayacağı iddiasıyla, Anadoluçuluk içine sokan Topçu, Batılılaşma karşısında yeni bir düzen önermiştir. Kapitalist ve komünist iki kamp arasında “cemaatçi” bir düzenin gerekliliği üzerinde durmuştur. 1960’tan sonraki yazılarında ise, daha önceki dönemlerde ileri sürdüğü düşüncelerini dönemin siyasal konjonktüründe daha yüksek sesle tekrarlamıştır. Birçok milliyetçi-muhafazakâr düşünür tarafından kullanılan düşüncelerinin temelinde yatan maddî Batı eleştirisi genellikle kültür ve değerler biçimine çevrilerek yeniden yorumlanmıştır. Milliyetçi ağırlığının yanında, modernizm karşıtı bir İslâmcılık anlayışı gerektiği gibi yorumlanamamıştır⁶¹⁷.

Bu tartışmalar bağlamında Nurettin Topçu’nun yerli sosyalizm arayışı, endüstri ve modernlik karşıtlığı ve çevreciliği aslında daha çok günümüzde tartışılmaktadır. Ancak döneminde de, her ne kadar bir bütün olarak değerlendirilmese de, özellikle muhafazakâr çevrelerde söylemleri hayli rağbet görmüştür. Yazılarında sıkça rastlanan Yahudi düşmanlığı kendisinin tasavvur ettiği yerli sosyalizmle uyuşmasa da bahis konusu edilmiştir⁶¹⁸.

Topçu’nun düşünceleri “muhafazakâr devrimcilik”⁶¹⁹ ve “üçüncü dünyacı popülizmi”⁶²⁰ olarak değerlendiren iki ana bakıştan söz etmek olanaklıdır. Bu iki

---

⁶¹⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizâmı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 232.

⁶¹⁸ Topçu, içinde “İnsanlar ve Yahudiler”, ss. 205-209, “Para ve Yahudi”, ss. 210-213, “İslam Davası ve Yahudilik”, ss. 214-218. Topçu’nun sentezci düşüncesinin bu iki tarafının ne ölçüde bağımsız olarak değerlendirilebileceği ayrı bir sorundur, çünkü en azından Avrupa tarihinde, faşizan hareketlerin çoğu, kapitalizm karşıtlığını, çoğu zaman yabancı düşmanlığı hattâ ırkçılıkla sonuçlanan kültürel özcülüğü ile doğaseverliğini birleştirmişlerdir. Ancak Topçu kendisini daha çok Alman Nasyonal Sosyalist Partisi (NSDAP) ile sınırlı kalmış NSDAP’ın sol kanadını oluşturan Strasserci çizginin eleştirilerini dile getirmemiştir. Ernst Jünger’dan Ernst Niekisch’e kadar Alman faşizan düşünürler, yerli sosyalizm arayışı, otoriter devlet tasarısı ve kültürel özcülük itibarıyla, Topçu’nun arayışına çok daha yakındırlar. Ama Topçu’nun onları okuduğuna ilişkin bir kanıt görünmemektedir. Laurent Mignon, “Nurettin Topçu Özel Sayısının Ardından Birkaç Düşünce” *Hece*, Sayı: 112, Yıl: 2006, s. 124.

⁶¹⁹ Bora, 2003, s. 90.

⁶²⁰ Süleyman Seyfi Ögün, *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 43-45.

bakış açısı belli noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Nurettin Topçu faşist bir düşünce adamı mı, yoksa üçüncü dünyacı emperyalizm karşıtı bir düşünür mü olduğu tartışma konusu yapılabilir. Nurettin Topçu'nun düşüncesinde ırkçılığın yerini görmezlikten gelmek mümkün değildir. Ancak sosyalizm, emperyalizm karşıtlığı ve çevrecilik de düşüncelerini biçimlendiren diğer önemli olgulardır. Bu olgular Hitlerci nasyonal sosyalizmde yoktur ve Nurettin Topçu'yu üçüncü dünyada ve Ortadoğu'da gelişen yerli sosyalizm arayışlarına yaklaştırmaktadır. Zaten Topçu'nun kapitalizm karşıtlığı ve sosyalizmi, onun Türkiye'de uzun yıllar Amerikan taraftarı bir çizgi izlemiş olan muhafazakâr-milliyetçi çevreler tarafından dışlanmasına neden olmuştur⁶²¹. Topçu'nun şu sözleri, ondaki geniş kapsamlı Batı karşıtlığını yansıtmaktadır:

*“Yeryüzünde muazzam musibet olan komünizmin süratle ve önüne geçilmez şekilde ilerleyişi ise, kapitalizmin vicdansız darbelerine karşı insanlığın içinden doğan zaruri bir tepkidir. Ondan da mesul olan yine Amerikan kapitalizmidir”*⁶²².

Mignon, Nurettin Topçu'yu emperyalizm ve kapitalizm karşıtı tutumuyla; Ali Şeraifî, Arap dünyasındaki İslâmî sol arayışlar, Nâsırcılık, Baasçılık ve Suriye Ulusal Sosyalist Partisi ile Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Nerimanov⁶²³, Rıskulov⁶²⁴ ve Sultan Galiyev gibi ortaya çıkan Türkçü sosyalistlerle birlikte incelenmesi gereken ortak yönleri bulunduğunu iddia etmektedir⁶²⁵.

Bu noktada Batıya karşı duyulan tepkide önemli bir argüman olan Yahudi karşıtlığının da Nurettin Topçu'nun mirâsı olduğu vurgulanabilir. İslâmî duyarlıklı

---

⁶²¹ Mignon , s. 125.

⁶²² Topçu, s. 222.

⁶²³ Yazar, yayıncı, doktor ve siyaset adamı olan Neriman Nerimanov 1870 yılında Tilisi şehrinde dünyaya gelir. Nerimanov, Bakû Kızılordu tarafından işgal edildikten sonra devrim komitesinin başkanlığına getirilir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte, Azerbaycan Halk Komiserleri Şurası başkanlığına seçilir. 1922'de SSCB'nin kuruluşundan sonra SSCB Merkez İcra Komitesi'ne tayin olunur. Lenin'e çok yakın olduğu bilinen Nerimanov, 1925 yılında ayrıntıları hâlâ bilinmeyen bir şekilde ölür ve düzenlenen bir törenle Kremlin Sarayı'nın bahçesine gömülür. Hüseyin Adıgüzel, *Nerimanov: Milli Komünizmin Öncüleri*, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶²⁴ 1894-1938 yılları arasında yaşamış, komünist, Turancı lider. Moskova'nın Türkistan'ı bölme çabalarına karşı çıkararak bir Türk Komünist Partisi kurulmasını ve Rusların bunun dışında bırakılmasını önermiştir. Birleşik komünist bir Türkistan ve Türk ordusu kurulmasını teklif etmiştir. Stalin tarafından hainlikle suçlanarak kurşuna dizilmiş, itibârı 1957'de geri verilmiştir. Hüseyin Adıgüzel, *Riskulov*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶²⁵ Mignon , s. 127.

milliyetçi Batı karşıtlığının kurulmasında başvurulan önemli bir kanıttır. Erbakan'ın Siyonizmi İttihat Terakki ile ilişkilendirirken kullandığı benzer üslûp da dikkat çekicidir. Özellikle Batı ile kültürel anlamda uzak olan halk kitleleri için çok revaçta olan bu yaklaşım, İslâmcı çevrelerin milliyetçi vurgulu Batı karşıtlığı için geniş bir söylem zenginliği içermektedir.

Bu noktada Sâmiha Ayverdi'nin Batıyı maddeci köklerinden dolayı, milliyetçiliği ağır basan bir muhafazakâr söylemle konumlandığından söz etmek gerekecektir. Ona göre, “*Şark medeniyetini*” en üst seviyeye çıkararak Osmanlı Devleti, kürek ve yelkenden buhar ve makine devrine geçmeyi, el ve tezgâh işinden fabrikasyona atlamayı kendisine *yakıştıramamaktadır*. Ayverdi, Osmanlı Devletinin bu geçiş sürecini şu şekilde yorumlamaktadır:

*“Kürek ve yelken devrinden buhar ve makine devrine geçmek, el ve tezgâh işinden fabrikasyona atlamak, Osmanlı Devleti'nin psikolojik kanaatinde bir çeşit haysiyetsizlik kabul edilegelmekte idi. Çünkü o, bâzusunun ve kahramanlığının gücü ile cihangir olmuştu. Mantıklı sağlam iç muvâzenesini dış dünyâya tercüme ve aksettirirken de coşkunu ve şevkli yaratıcılığını türlü şekil, türlü çeşit ve türlü unsurlarda tecrübe ede ede kemal durağına varmıştı, öyle ki mimarlıkta Sinan'lar, Ayaş'lar, Kasım'lar, Mehmed'ler vermiş; mûsikîde İtrî'ler, Hafız Post'lar, Dede'ler yetiştirmiş; şiirde Fuzûlî'ler, Bâkî'ler, Nâilî'ler, Nedîm'ler çiçeklendirmiş; hafta Yakut'lar, Hamdullah'lar, Hafız Osman'larla erişilmez zirvelere ulaşmış; mermeri konuşuran, tahtayı dile getiren, ipeklerden, ipliklerden, renklerden çiçeklerden elvan elvan müstâmereler, müstemlekeler kuran, hulâsa ruhu madde âleminde sûretleştiren büyük sanatkârlar gelmişti”*⁶²⁶.

Dört yanı “*mâmur bir organik ahengin mahsûlü olan bu düzenli, bu verimli, bu bereketli olan memleket, artık vahdetini ve yekpâreliğini kaybetmiş; siyâsî, içtimaî, hukuki ve iktisadî organizmayı birbirine lehimleyen devletin ana prensipleri de çürümüştür*”. Yazara göre yaratılış boyunca sınırlı idrâkiyle, kendi bilmeceğini çözmeye çalışan insanoğlu biyolojik ve psikolojik bağımsızlığına rağmen kapalı bir kutu gibidir, insan kolektif bir varlıktır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nu da insan yapısına şu şekilde benzetir⁶²⁷:

“Osmanlı imparatorluğu'nun bünyesi de, tıpkı insan uzviyeti gibi bir vakitler öyle ince, öyle sağlam esaslara ve hesaplara dayanarak idare

⁶²⁶ Sâmiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 53.

⁶²⁷ Ayverdi, 1999, s. 55.

edilmekte bulunuyordu ki artık bir girift ve çözümlenmesi müşkülden müşkül olan bu bilmece, bir meçhul olarak târihin bağına gizlenip kalmıştı”.

Bir tarafta Batı kendini toplarken, diğer tarafta Doğu düzensizliğin içine düşerek eski devirlerinin bilincinden uzaklara düşmüş bulunmaktadır. Batının Doğuyu sömürüp “*kendi benliğinin kalesi içine gururla*” yerleştirmesinden bu yana yüzyıllar geçmiştir. Rönesansla birlikte hızla bir şekilde ilerlemiş, XVIII. yüzyıla geldiğinde uygarlığını tamamen akılcılık ve maddecilik felsefesi zemini üzerine oturtmuştur. Ayverdi’ye göre, bütün bu gelişmeler esnasında, özünü emip posasını bir tarafa attığı Doğuyu hor görmüş, onun maneviyatına sırtını çevirmiştir. Oysaki kendi yarattığı madde dünyası ve bu dünyanın uygarlık saydığı teknoloji, onun dış tabiatından, içine sızmaya, derinliklerindeki maneviyatını da hızla kurutmaya başlamıştır. Ayverdi, Batının bu gidişi engelleyecek olan Şarkın, yanı başında olmasına rağmen, ona bir kez olsun göz atmadığını ifade eder⁶²⁸. Ayverdi, Batının bugün geldiği durumu şu şekilde sorgular:

“Acaba komşu Garp, sâde Yunan ve Lâtin kaynaklarına başını eğip oradan antik medeniyete dönüş yaptığı için mi, bulunduğu ilim ve teknik seviyesine ulaşmıştı? Yoksa barbar ve müstebit Orta Çağ’ın kalın ve kara cehaletinden sıyrılarak gözünün açılmasında, ilim zürriyeti olan tekniğin mi tesiri ağır basmıştır?”⁶²⁹.

Büyük sanayi devrine giren Batı, teknik alanda getirdiği imkânlar ile uzaya uçmuş, yeraltında gezinmiş, denizlerin dibine dalıp çıkmıştır. Fakat kendi kendini inkâr eden felsefesinin neticesinde, kazandığı zafer onu hüsrana ve sonunda da, pişmanlığa benzer bir geri dönme ihtiyâcını duymaya başlamıştır. Ayverdi’ye göre Batı dünyası, tek istikâmete yürümenin ve yalnız maddesine hizmet etmenin tehlikeli olduğunu anlar gibi olmuşsa da, bir dönüş hareketini henüz yapamamıştır. Bu noktada, yaygın olamayan ama milliyetçi ve İslâmî niteliği olan bir Batıya yol gösterme vurgusu göze çarpmaktadır. Sâmiha Ayverdi’ye egemen olan bu bakış açısı yaygın bir tavır sayılmaz. Batının kaynaklarında İslâmiyet’in olduğu iddiasın ek olarak, onu içine düştüğü durumdan kurtaracak olan gücün Doğu olduğu düşüncesi, Doğuyu, Batı karşısında “üstün” bir konuma oturtmaya işâret eder:

⁶²⁸ Sâmiha Ayverdi, Ayverdi, *Boğaziçi’nde Târih*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 34.

⁶²⁹ Ayverdi, 2003, s. 38.

“(...)Fakat Şark’ın bu duraklar oluşu, Garb’in ânî parlamışı suretinde kendini göstermedi. Gösteremezdi de. Ancak, asırlar boyu önünde diz çöktüğü Şark’la boy ölçüşmeye başlamasının bir başlangıcı olabilirdi. Nitekim Şark dünyasının aynasında çirkinliğini gören orta çağ hıristiyanlığı, kendi kendini hiç beğenmedi; onun için de kendi kendini, yaşadığı plândan koparıp ileriye doğru fırlatmakta selâmeti buldu. (...) Hıristiyanlık Garb’a seviye ve medeniyet getirmemişti. Bilâkis, bir ruhanîler ve kilise saltanatı, daimî söz başı olmak mücadelesiyle asırlar boyu cehaleti müdâfaa etmişti. Kabul etmek lâzım ki, Garp medeniyeti bir İncil medeniyeti idi. Fakat Batı kültür ve tekniğinin çatısını kuran, sâdece hıristiyanlık değildi. Hattâ Garp, fikir ve ilim hayâtının gelişme çağında, dâima karşısında kiliseyi bulmuş ve ruhanîler sınıfının mukavemetine toslamıştı”⁶³⁰.

B) İslâmcılar

İslâmcı geleneğin siyasal yaşamdaki partileşme süreci, AP’den 1969 yılındaki kopuşla beraber başlar⁶³¹. İslâmcı bir söylemin egemen olduğu Millî Nizam Partisi (MNP)’nin programında, millî ve manevî kalkınma ifâdeleri sıklıkla vurgulanmaktadır. Parti, ahlâk ve fazilet kavramlarını ön plâna çıkartmış, serbest rekabetçi ekonomik anlayışa ve faiz sistemine karşı çıkararak devlet müdahalesiyle iktisadî yaşamda bir düzen sağlanması gerektiğini öne sürmüştür. AET’ye girilmesine de karşı çıkan parti, Türkiye’de ağır sanayi yatırımlarına hız verilmesi gerektiğini savunmuştur⁶³².

⁶³⁰ Ayverdi, 2003, s. 42.

⁶³¹ 1950’lerde DP, 1960’larda da AP’de örgütlenerek merkez sağ partiler içinde yer almayı tercih eden İslâmcı siyasal akım, 1970’te Millî Nizam Partisi (MNP) adıyla ayrı bir siyasi güç olarak ortaya çıktı. MNP, 1969 seçimlerinde Konya’dan Bağımsız olarak parlâmentoya giren Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşı tarafından kuruldu. Kurucuları Necmettin Erbakan, A.Tevfik Paksu, Ali Haydar Aksay, Süleyman Arif Emre, H.Tahsin Armutcuoğlu, Ömer Çoktosun, Ekrem Ocaklı, Ö.Faruk Ergin, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Nail Sürel, Fehmi Cumalıoğlu, Hüsametdin Fadiloğlu, Bahattin Çarhoğlu, Mehmet Satoğlu, Rifat Boynukalın, Hüsametdin Akmumcu, Hüseyin Abbas’tır. Amblemi, işaret parmağını kaldıran sol bir yumruktu. Genel başkanlığına Necmettin Erbakan’ın geldiği parti içinde, Ahmet Tevfik Paksu, Süleyman Arif Emre, Hasan Aksay ve Fehmi Cumalıoğlu gibi isimler vardı. Toprak, 1998, ss. 444-445; Ali Yaşar Sarıbay, “Millî Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 6*, (Der. Y. Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 576-582.

⁶³² Abdullah Manaz, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık*, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 360-362.

Partinin Kuruluş Beyannâmesinde, Cumhuriyet Devriminin modernist ideolojisine karşı çıkılarak, millîlik kavramı tanımlanmaktadır. “Millî” olan, açıkça dinsel bir vurgu taşıyan ulus anlayışını yansıtmaktadır:

“Aziz Milletimiz; Bugün, daima Hak'ka bağlılıkta, Hak'kı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Milli Nizam Partisi; Milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecektir, onu parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün bu füzenin ateşlendiği gündür. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun. Ey daima Hak'kı tutmak, iyiyi sağlamak ve kötüyü men etmek yolunda bulunmak üzere seçilmiş mümtaz ve Aziz Milletimiz!”⁶³³.

MNP'nin önemli kadroları ağırlıklı olarak Nakşibendî tarikatının Türkiye'deki en önde gelen kolu olan İskender Paşa Dergâhı'na bağlıdır. Tarikat şeyhi Mehmed Zahid Kotku, MNP'nin kurulmasını bizzat tasvip ve teşvik etmiştir⁶³⁴. Millî Görüş Hareketi'nin kimliğini, kullandığı İskenderpaşa Dergâhı'nın deneyimlerinden ayırmak epey güçtür⁶³⁵. Kotku, sosyo-iktisadî değişimlerin ancak ahlâklı kişilerden oluşan bir hareketle gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. İskenderpaşa Dergâhı, 1969 seçimlerinde Erbakan'ın Konya'dan bağımsız aday olarak seçilmesi için tüm ekonomik ve sayısal gücünü seferber etmiş ve Erbakan'ın seçilmesini sağlamıştır. Bu ilk siyasî başarı daha sonraki başarıların başlangıcı ve modeli olacaktır⁶³⁶. MNP'nin parti programının temel özelliğinin, toplumsal yaşam içinde ve iktisadî faaliyetlerde rol alacak “inançlı insan tipi” yaratmak istemesi ve “ahlâkî nizam”a önem vermesi olduğu söylenebilir. MNP'nin Kuruluş Beyannâmesine bakıldığında, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir partinin “millî-manevî değerlere” ve “dinsel-ahlâkî” söyleme bu kadar çok vurgu yaptığı görülür. Öyle ki, partinin kuruluş beyannâmesinin daha ilk cümlesinde, “Allah'ın Hakkı tutma, iyiyi sağlama kötüyü men etme yolunda

⁶³³ Manaz, ss. 358-359

⁶³⁴ Ruşen Çakır, “Millî Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 6*, (Der. Y. Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 545.

⁶³⁵ Mardin'e göre, modern Türk İslâm siyasetinin başarılı öğelerinin tamamı Nakşibendîliğin değişik kollarından kaynaklanmaktadır. Şerif Mardin, 1995, s. 40.

⁶³⁶ Hakan Yavuz, “Millî Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 6*, (Der. Y. Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 591.

bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mânâ ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan MNP, kuruluş münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hakkın sayısız nimetlerine şükreder” diyerek başlar⁶³⁷.

Bu vurgu onun “İslâmcı” bir parti olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. MNP’nin parti beyannâmesinin ve programının neredeyse tamamı bu temalarla yüklüdür. Öyle ki, MNP Programı iktisadî hayattan toplumsal hayata, eğitimden sağlığa, kamu yönetiminden âdalete, hattâ orduya kadar millî ve manevî bir bakış ve anlayışla şekillenen düzenlemelerle doludur:

*“Meclise ve bilumum devlet teşkilatına sınıf tefriki yapan aşırı solcuların ve kökü dışarıda olan ve millî mefküremizle bağdaşmayan cereyanlara mensup olanların girmesine mani, daha kat’i hükümler getirilmesi..., TRT ve üniversite muhtariyetinin temel prensiplerini zedeleden bu müesseselerin millî ahlâk ve mefküremizi kuvvetlendirecek mahiyette neşriyat ve öğretim yapmasını sağlayacak ve bu müesseselerin doğrudan doğruya ve dolayısıyla zararlı cereyanlara alet olmasını önleyecek hükümlerin tedvini (...) Millî mefküre ve millî ahlâkımızın muhafazası ve kuvvetlendirilmesine dair maarif politikasının teminat altına alınması için yeni hükümler getirilmesi (...) Basın hürriyetinin ahlâk ve aile nizamını bozmak ve zararlı cereyanlara destek olmak maksadıyla suistimalini önleyecek tedbirlerin alınması(...)”*⁶³⁸.

*“Kökü dışarıda kozmopolit ve Marksist yıkıcı fikir cereyanlarının ve bunların doğurduğu mütefessih ahlâkın cemiyetimize sirayet etmemesini temin ve bu türlü tesirlerden tamamen arınmamız için Millî Eğitim politikası ve kadroları yeniden tanzim edilecektir”*⁶³⁹.

*“(...) bilhassa geleceğin annesi, ev hanımı olan kızlarımıza ev ekonomisi ve çocukların bedeni, ruhi, ahlâkî, dini terbiyesi ile ilgili bilgilerin verilmesi(...)İlim adamlarımıza ve öğretmenlerimize, milletimizin gösterdiği tarihi, millî ve ananevi saygıyı devam ettirmek kararındayız”*⁶⁴⁰.

⁶³⁷ Yavuz, s. 595.

⁶³⁸ MNP Programı, Madde: 16, 1970, s. 10,

⁶³⁹ MNP Programı, Madde: 21, 1970, s. 13,

⁶⁴⁰ MNP Programı, Madde: 24, 1970, s. 14,

*“Partimiz orduyu aynı zamanda memleketin fikri ve manevî kalkınmasını sağlayacak büyük bir okul olarak kabul eder. Askere millî, tarihi, haması kültür aşılması (...)”*⁶⁴¹.

Hattâ MNP daha da ileri giderek parti üyeliği için “*manevî değerlere saygısız olmamak*” şartını koymuş ve “*vatana ihanet, komünistlik, mukaddesata hüürmetsizlik edenler -affedilseler bile- parti üyesi olamazlar*” hükmünü getirmiştir⁶⁴².

Parti program ve tüzüğünde “Atatürk” ve “Cumhuriyet” isimlerine yer vermeyen MNP, “demokrasi” ve “milliyetçilik”i de kendine özgü bir anlayışla tanımlamıştır⁶⁴³. Buna göre, “Partimiz demokrasiyi, hakka en riayetkâr, en bilgili ve en liyakatli kimselerin millet hizmetine getirilmesi ve milletin en adil, en isabetli ve ilmî usullerle idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkânlar zemini olarak tarif eder” denmektedir. Siyasette MNP, ilk olmanın getirdiği bir dizi sorunla boğuşmak durumunda kalmıştır. MNP’nin temel sorunu, İslâmcılığın düşünsel olarak sağcılıktan kopmaması ve kendilerinin de “sağı bölme” ile suçlanmaları olmuştur.

MNP’nin devamı olan Millî Selâmet Partisi (MSP) de, millî-manevî ve dinsel-ahlâkî temalarla yüklü bir programla seçmen karşısına çıkmış; aile, toplum, eğitim, kültür, âdalet, ordu ve devlet yönetimi gibi hemen her alanda düzenlemeler yapma iddiasını dile getirmiştir. Millî Görüş hareketi, siyaset sahnesine çıkışını iki slogan üzerinde temellendirmiştir: “Önce ahlâk ve manevîyat” ile muhafazakâr bir perspektif belirleyen MSP, “Ağır sanayi hamlesi” sloganıyla da kalkınmacı bir görüşü benimsemiştir⁶⁴⁴. MSP, manevîyatçılığı sayesinde sağ partilerle, ekonomide devletçiliği öne çıkarmasıyla da dönemin yükselen hareketi olan solla rekabete girişir⁶⁴⁵. Milliyetçi Cephe koalisyonunda MHP ve CGP ile birlikte yer almıştır. MSP, her iki koalisyon döneminde bürokrasi ve teknokraside mümkün olduğunca kadrolaşmaya gitmeye, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı işlev ve icra bakımından “ihyâ”

⁶⁴¹ *MNP Programı*, Madde: 34, 1970, s. 16.

⁶⁴² *MNP Parti Tüzüğü*, Madde: 3, 1970, s. 38.

⁶⁴³ *MNP Programı*, Madde: 1, 1970, s. 5.

⁶⁴⁴ Necmettin Erbakan, *İslam ve İlim*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1970, s. 21.

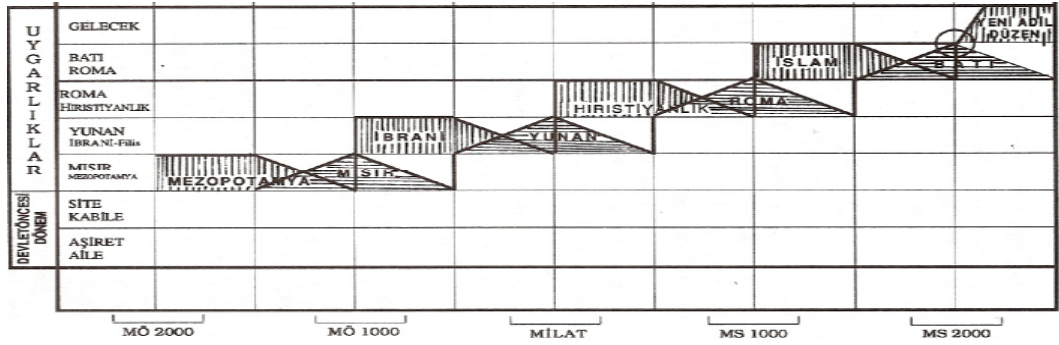
⁶⁴⁵ Çakır, 2004, s. 547.

etmeye, “tekelci sermaye”ye karşı dev boyutlu bazı devlet yatırımları gerçekleştirmeye çalışmıştır⁶⁴⁶.

Erbakan’ın hayal ettiği düzen “Köle Düzeni”ne karşı oluşturulmuş bir ekonomik yapıdır. Örneğin Ortak Pazarı bir Hıristiyan birliği kabul eden Erbakan, onun yerine İslâm ülkeleri ile bir ortak pazar tasarlamaktadır. Ortak Pazar’da egemen olan düşüncenin “Köle Düzeni”ni, emperyalizm ve Siyonizm güçlerinin bilinçli ve programlı olarak yürüttükleri modern sömürgecilik olarak tanımlamaktadır⁶⁴⁷. Ona göre Siyonizm, merkezlerini New York’ta, Wall Street’teki Bankalar Caddesinde yerleştirmiş olan bir inanç, bir ideolojidir. Bu amaca uygun olarak; denetimleri altına aldıkları emperyalizm ve kullandıkları “faizci kapitalist” düzen aracılığıyla tüm insanlığı sömürmekte ve emperyalist devletler aracılığıyla da siyasi egemenliklerini sürdürmektedirler⁶⁴⁸.

Millî Görüş düşüncesi insanlık tarihini “Hakkı Üstün Tutan Medeniyetler” ve Kuvveti Üstün Tutan Medeniyetler” olarak dönüşümlü bir yapı olarak ele alır⁶⁴⁹:

Tablo-2: İnsanlık Tarihi Boyunca Medeniyetler

⁶⁴⁶ Çakır, 2004, s. 568.

⁶⁴⁷ Necmettin Erbakan, *Mecliste Ortak Pazar*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1971, ss. 113-115.

⁶⁴⁸ Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara, 1991, ss. 1-3.

⁶⁴⁹ Erbakan, 1991, s. 73. Tabloda da görüldüğü gibi Mezopotamya’da yazının keşfiyle başlayan dönemde ilk önce İbrahim Peygamber öncülüğünde hakkı üstün tutan bir medeniyet kurulduğunu kabul etmektedir. Bu medeniyet Mısır’ı etkilemiş ancak firavunlar tarafından yozlaştırılarak kuvveti üstün tutan medeniyet hâline dönüşmüştür. Mısır’daki bu medeniyetin karşısına bu kez Hz. Musa öncülüğünde yeniden hakkı üstün tutan bir medeniyet kurulmuştur. Bu medeniyet Yunanlıları etkilemiş fakat Yunanlılar tarafından yozlaştırılarak kuvveti üstün tutan medeniyet hâline getirilmiştir. Yunan medeniyetinin karşısında bu kez Hz. İsa önderliğinde hakkı üstün tutan medeniyet çıkmıştır. Bu medeniyet Roma’yı etkilemiş ancak yozlaştırılarak kuvveti üstün tutan Roma medeniyetine dönüşmüştür. Kuvveti üstün tutan Roma medeniyetine karşı Hz. Muhammed öncülüğünde hakkı üstün tutan İslâm medeniyeti kurulmuştur. İslâm medeniyeti, Batı Avrupa’yı etkilemiş, ancak yozlaştırılmış ve bugünkü kuvveti üstün tutan Batı medeniyeti oluşturulmuştur. Âdil düzen, kuvveti üstün tutan Batı medeniyeti karşısında kurulacak hakkı üstün tutan medeniyettir.

İnsanlık tarihinin geçtiği iktisadî aşamalar ise âdil düzende kapalı ekonomi ve piyasa ekonomisi olarak iki ana döneme ayrılmıştır⁶⁵⁰:

Tablo 3: İnsanlık Tarihi Boyunca İktisadî Aşamalar

KAPALI EKONOMİ				PİYASA EKONOMİSİ			
Tüketim Pazarında Mülkiyet		Üretim Araçlarında Mülkiyet		Mal Mübadelesi		Emek Mübadelesi	
Toplayıcılık	Avcılık	Çobanlık	Çiftçilik	Doğrudan Mübadele	Aracılı Mübadele	İşçilik	Ortaklık
→		→		→		→	

Emek mübadelesi dönemine geçiş aynı zamanda kuvveti üstün tutan Batı Medeniyetinin kapitalizme geçiş aşamasını da temsil etmektedir. İnsan emeğinin sömüren ve geniş halk kitlelerini ezen Batı kapitalizmi, küçük bir azınlığı zenginleştirirken kartel ve tekeller yaratmıştır. Süreç, kapitalizmin eziciliğinin yarattığı toplumsal patlamalara yanıt olarak komünizmi yaratır biçimde işlemiştir. Ancak komünizm de kuvveti üstün tutan bir medeniyetin ürünüdür ve kapitalizmle aynı öze sahip “ezen-ezilen” düzenidir. Bu bağlamda kapitalizm ve komünizm aynı soydan yani kuvveti üstün tutan medeniyetlerden türemişler, hakkı üstün tutan medeniyeti yozlaştırmışlardır⁶⁵¹. Bu nedenle Adil Ekonomik Düzen’in kuracağı dönemin amacı işçi-işveren çatışmasını ortadan kaldırarak “ortaklık dönemi”ni başlatmaktır.

Bu konuda kurucu bir unsur olarak Necip Fazıl Kısakürek’ten bahsetmek doğru olacaktır. 1943 yılında yayın yaşamına başlayan ve 1975’e kadar aralıklarla da olsa çıkarttığı *Büyük Doğu*⁶⁵² dergisi, Türkiye’deki İslâmcı hareketin önemli kaynağıdır.

⁶⁵⁰ Erbakan, 1991, s. 70, Erbakan, 1970, ss. 34-37.

⁶⁵¹ Erbakan, 1991, ss. 74-76.

⁶⁵² Büyük Doğu, Necip Fazıl Kısakürek’in değişik evrelerde yayınladığı dergidir. Dergi yazarları kendilerine “*Büyük Doğu*cu”lar demişlerdir. İslâmî bir bakış açısına sahiptir. Büyük Doğu dergisi, başlangıçta, birçoğu Necip Fazıl’ın yakın arkadaşı olan ve dönemin ünlü entelektüellerini kadrosunda barındıran bir dergiydi. İlk dönem Büyük Doğu’larda, Sait Faik’ten Özdemir Asaf’a, Oktay Akbal’a kadar pek çok isim göze çarpar. Necip Fazıl’ın önderliğinde çıkan Büyük Doğu dergisi, gerek tek parti döneminde, gerekse Demokrat Parti iktidarı döneminde yürüttüğü şiddetli muhalefetle iktidarın tepkisini çekmiştir. Büyük Doğu, 1940-80 arası dönemde, İslâmcı bir düşünce ekolü olarak da göze çarpar ve dönemin İslamcılığa yakın duran pek çok düşünür, siyaset adamı ve aydınını etkilemiştir.

Tutkulu bir CHP ve İnönü muhalifi olan Kısakürek bu tutumunu tek parti yönetiminde dahi ortaya koymuştur. Bu da onun hem aktivist hem de reaksiyoner kişiliğini kanıtlamaktadır. CHP'nin ortanın soluna kaymasıyla birlikte, Kısakürek sert bir komünizm karşıtlığı ile CHP'ye yüklenmiş, siyasal düşüncesini CHP ve komünizm karşıtlığıyla desteklediği Avrupa karşıtlığı ile tamamlamıştır. Onun komünizm karşıtlığı, SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinden sonra zayıf düştüğünü varsaydığı İran'ın güneyinin ABD tarafından işgal edilmesini önerecek kadar kesiftir. Zirâ Amerika kolayca defedilebilecekken “*Moskof emperyalizmi*” ile baş etmek çok zordur⁶⁵³. Necip Fazıl'ın İslâmcı söylem tarafından sıkça kullanılan Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluşuna ilgili olacak kurguladığı “alternatif” tarihyazımı, daha sonraları milliyetçi-muhafazakâr “dış düşmanlar” eksenli komplocu bir tarihyazımına evrilecektir⁶⁵⁴. Aslında Necip Fazıl'daki keskin Batı karşıtlığı ile CHP karşıtlığı birbirine geçmiş gibidir. Kuruluş aşamasında desteklediği MSP'nin CHP ile koalisyon yapmasından sonra, sırf CHP'ye iktidar şansı verdiği için onunla çatışmıştır. Ya da en azından görünür neden o olmuştur. Kısakürek rejimle ilgili sorununu bir zihniyet ve yönetici sınıf sorunu olarak görmektedir. Bu kesimlerden uzak durması onun önemli özelliklerinden biridir⁶⁵⁵.

Soğuk savaş döneminde mutlak bir Sovyet aleyhtarlığı egemendir. Bu tutumun en önemli destekçisi, Necip Fazıl'ın da yazarı olduğu Tercüman gazetesidir. Gazatenin bir haberinde, 1962 yılında Sovyetlerden gelen iktisadî yardım kuşkuyla karşılanır. Amerika'nın yavaş davranması eleştirilir. “*Ruslar Türkiye'ye iktisadî taarruza geçti*” manşetiyle verilen haberde, amacın Amerikan çıkarlarını “*baltalamak*” olduğu yazılmaktadır⁶⁵⁶. Amerika'nın çıkarı Türkiye'nin de çıkarıdır. Ertesi gün çıkan gazetenin manşeti ise Sovyetlerin yardımına ilişkin haberin işe yaradığına atıfla “*Amerikan yardımı arttırılacak*” şeklindedir. ABD büyükelçisi

---

Mesela Cemil Meriç “bir yanımla Büyük Doğucuyum” demiştir. Büyük Doğu, aynı zamanda Necip Fazıl'ın kurduğu Büyük Doğu Hareketi düşünce sisteminin de adıdır. Özet olarak *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde açıkladığı bu düşünce sistemiyle Necip Fazıl, özgül bir tarih muhasebesi, devlet anlayışını ortaya koyar. Çakır, 2002, s. 212.

⁶⁵³ *Büyük Doğu*, 14 Ekim 1964, s. 3.

⁶⁵⁴ Murat Güzel, “Necip Fazıl Kısakürek”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 5*, (Der. A. Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 336.

⁶⁵⁵ Güzel, s. 339.

⁶⁵⁶ *Tercüman*, 3 Ocak 1962.

Raymond Hare'in başbakan İnönü ile yaptığı görüşme sonucunda Amerika'nın Sovyetlerin fırsattan istifade etmelerine olanak vermeyeceği bildirilmektedir⁶⁵⁷. Aynı gazete bir buçuk yıl sonra, Türkiye'nin dış borcunun arttığını manşete taşımıştır. Kredi noksanlığı, devlet dairelerinin ağır çalışması, hammadde yokluğu ve ziraata dayalı ekonomi gibi nedenlerden dolayı durgunlaşan iktisadî yapı sonrası Türkiye'nin her gün 9 milyon lira borçlandığı belirtilmektedir⁶⁵⁸. Gazetenin bu tespitleri, çeşitli defalarda tekrarlanmaktadır. İktisadî olarak Batı ile tam bir uyum içindedir. Siyasal olarak da "hür dünya"nın lideri ABD desteklenmektedir. Ancak kültürel boyutta tam bir Avrupa karşıtlığı vardır. Böylelikle muhafazakâr kitleye hitap edilmekte, kültürel alan ise bunun için yeterli sayılmaktadır. Kıbrıs gibi büyük bir sorun olmazsa⁶⁵⁹, Amerika desteklenmektedir. Zafer Atay tarafından yazılan köşe yazısında, Bloksuzlar olarak adlandırılan bağlantısız ülkeler, "aşırı emperyalizm korkusu" nedeniyle eleştirilmektedir. Ona göre, Türkiye'nin onları dikkate alması gerekir ama bağlantısız bir siyaset izlememesi de gerekir⁶⁶⁰. Türkiye'nin bağlantısızlık siyaseti içinde yer almayacağını uluslararası siyaset çerçevesinde tartışmak olanaklıdır. Ancak buradaki tavır daha ziyâde, bu siyaseti kendisinin bizatihi sorunlu, özgürlük karşıtı, diktacı olarak konumlandırılmasıdır.

Kısakürek'in sol karşıtlığının temelinde Batı karşıtlığı yatmaktadır. Sol ve komünizm (kendi deyişle komünizma veya sosyalizma) çok şiddetli tavır almasıyla, CHP'ye aynı tavrı almasının temelinde Avrupa zihniyetine duyduğu tepki yatar. Kısakürek'in günlük siyasal tartışmalar içinde müfrit tepkileri, Batı zihniyetine karşı çıkışta çok daha itidalli bir ton taşımaktadır. Selefi İslâm⁶⁶¹ olarak adlandırılan modernist İslâm anlayışıyla uyuşamaz:

---

⁶⁵⁷ *Tercüman*, 4 Ocak 1962. Daha önceki günlerde çıkan haberlerde Amerikan yardımının geleceğine ilişkin çeşitli haberler bulunmasına karşın ABD'nin yardım konusunda karar verememesi üzerine böyle bir tutum sergilendiği de söylenebilir.

⁶⁵⁸ *Tercüman*, 12 Temmuz 1964.

⁶⁵⁹ Kıbrıs konusunda şahin bir tutum izlenmiş, hedef olarak da Yunanistan seçilmiştir. Adadan ziyâde Yunanistan manşete taşınmaktadır. Örneğin Yunan birliklerinin Trakya'ya hareket emri aldığı iddiası gibi kamuoyunu etkileyecek manşetler atılmaktadır. *Tercüman*, 29 Temmuz, 1965. Makarios'un reddettiği Acheson Plânı, Amerika'nın Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermesi olarak yorumlanmıştır. Ancak Amerikan karşıtı bir söylem yoktur. *Tercüman*, 31 Temmuz 1965.

⁶⁶⁰ Zafer Atay, "Şu Bloksuzlar", *Tercüman*, 18 Ekim 1976.

⁶⁶¹ Selefiye mezhebi, akıl ve nakil konusunda mutlak nakle inanır, akli çıkarımları kabul etmez. İman esasları ile ilgili konularda Kur'an ve Sünnetteki açıklamalar ile yetinip bunları aynen kabul eder.

“Bizzat aklın mahiyet ve keyfiyeti üzerine hiçbir tefekkür çilesi çekmeyen, son derece dar ve havasız bir akılcılık; ve üstelik bu akılla Allah ve Resulünü inkardan başka çare yokken, onları güya kabul edip, akıl mizanına vurma gayreti ve böylece tezatların en dipsizine düşme felaketi.

Reformcu, dini, her türlü insan helmesinin manivelası olarak kabul etmek zorunda kaldıktan sonra ancak bu maneviyatla kaldırılabilir yükleri sırtlayabilmeleri için insanlara daha hafif şartlar arayan ve dinin değişmez formüller tablosu Şeraiti keyfine göre uydurmaya kalkan, yani dini içtimai fayda planında ele alıp Allah’a mutlak kulluk manasında bozan gizli bir kafirden başkası değildir”⁶⁶².

Necip Fazıl Kısakürek’in Avrupa ile olan zihnî probleminin temelini yatan, akılcılığın (rasyonellik) yaşamın her alanına egemen olmasıdır. Aslında dinsel konuların toplumsal meselelerde kanıt olarak kullanılmasını sert biçimde eleştirmektedir. Dayandığı temel nokta da dinsel metinlerin değişmezliğidir. Ancak Kısakürek bununla yetinmemiş, siyasal yaşamın somut konuları hakkında düşünce beyan etmiş ve “İslâm’ın kılıcı” olan Türklerin onu yeniden egemen kılacağını söylemiştir. Bu noktada Kısakürek’in zihniyet olarak karşı çıktığı Batı ile zihniyet dünyasını aşarak siyasal alanda (rasyonel alanda) karşı karşıya geldiği görülmektedir. Batıya siyasal ve kültürel alanda karşı çıkmaktadır. Buna iktisadî bir deyinme de eşlik etmektedir. Zihniyet çözümlemesi aslında Kısakürek’in Türk siyasal yaşamını en az etkileyen kısmıdır. Zirâ siyasal İslâm’ın post-modern eleştiriden yararlanmaları daha sonra olacaktır. Kısakürek 1940’ların ortalarından itibaren yeni kurulacak düzenin kurgusunu yapmaktadır. Bunu yaparken de İslâmî kavramlardan ziyâde çağdaş veya Batılı kavramları İslâmî bir biçime sokarak yapmaktadır:

“Biz de bir sınıfa bağlıyız... Fakat her sınıfı içine alan bir sınıf... Bu, her zümreyi bütün dertleri ve ıstıraplarıyla kucaklayan ve kendi öz nefsinden başka her nefsi düşünen, mücerred bilmek ve anlamak çilesinin yakıp tutuşturduğu, cins yaratılışlar çevresidir (...) Bütün batıl ve müflis sistemler arasında, biricik doğru ve muzaffer, fakat eksik ve zayıf, ve aslı merkezden mahrum bir tertip olan demokrasya ve liberalizma nizamının gerçek tekevvünü, yarın parlâmentoların, milletler adına kabul ettiği ve birbir tezada boğduğu hakimiyet mefhumunu, hak adına yepyeni bir şuur

---

Eş’arilik ve Mâtüridilik kurulana kadar, Sünnî Müslümanlar inanç yönden Selefiyeye bağlı sayılırdı. Selefiye itikadi konulara aklın karıştırılması konusunda Mu’tezile mezhebinin tam tersidir. Mu’tezile mezhebi akli birinci sıraya koymakla beraber akıl ile naklin çeliştiği durumlarda akli kullanarak sonuca gider ve genel olarak felsefeci bir tutum benimserken, Selefiye mezhebi ise itikadî konularda akla yer vermez. Yaşar Nuri Öztürk, *Kurandaki İslam*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s. 93.

⁶⁶² *Büyük Doğu*, 8 Kasım 1967, s. 3.

ve sisteme sokup, kendi içlerinden birer yüceler kurultayı fişkırttığı gün belli olacaktır. Büyük Doğu'nun kafasında, bir Mebuslar Meclisi değil, bir Yüceler Kurultayı yaşamakta ve bu Yüceler Kurultayı'nın kürsüsünde 'Hakimiyet Milletindir' levhası yerine 'Hakimiyet Hakkındır' düsturu ışıldamaktadır'"⁶⁶³.

Buradan hareketle, Kısakürek'in İslâmî vurgulu -erken- bir temsili demokrasi eleştirisi yaptığı ve bunun da, onun zihniyet anlamında Batı karşıtlığının tutarlı bir sonucu olduğu iddia edilebilir. Ancak Türkiye'deki İslâmcı akım bakımından bunun mirâsı çok farklı olmuştur. Bu eleştiriler, İslâm iktidarına izin vermeyen Batıcılığın yerilmesi için kullanılmış, şikâyet edilen hususlar siyasal alanda bizzat İslâmcılar tarafından uygulanmıştır. Batı karşıtlığı, genellikle dışlayıcı bir nitelik taşıırken, bazen kapsayıcı bir hâl de alır:

*"Sosyalizma ve komünizmanın var etmek isteyip de yok ettiği adalet ve tesviye ölçüsünün hakikati İslâm'da... Liberalizma ve kapitalizmanın yiye yiye çatlamasına veya fertten her hakkı kaptırmasına mani ölçütler, İslâm'da... Demokrasya ve fikir hürriyetinin en nazik sınırları ve özü, İslâm'da... Aynı demokrasya ve fert hürriyetinin başıboşluğu ve kargaşalığa sarkan aşırılığını köstekleyici anlayış İslâm'da... Nazizma ve Faşizmanın kazip rüyasını gördüğü üstün nizam ve ruhi müeyyidecilikteki esas, İslâm'da... Her şey İslâm'da!"*⁶⁶⁴.

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, Kısakürek İslâm'ın kuracağı bir yeryüzü cenneti tasarlamaktadır. Şâirliğinin getirdiği üstün edebî tarzıyla süslediği metinler, birer nutuk havasında, kurulacak olan yeni sistemin ipuçları vermektedir. Siyasal alanı, müphem mecazlarla târif etmektedir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da, sıkça karşı çıktığı "*komünizma*"ya olan nefretinin kültürel bir yan taşıdığıdır. Kapitalizm ve liberalizm için ortaya attığı, "kendinden olumsuz olma" durumu sosyalizm ve komünizm için söylenemez. Onlar, "iyi" amaçları olan, ama onları var edeyim derken yok eden düşüncelerdir⁶⁶⁵. Onların hayal ettikleri düzen ise İslâm'da vardır. İşte bu noktada Batıya olan karşıtlığı belirginleşmektedir. Aslında Avrupa, bu olanağa, yâni İslâm'ın düzenini kurmasına izin vermeyen neredeyse "hayali" bir olguya dönüşür. Her olumsuzluğun bir biçimde içinde olan Avrupa imgesi, Kısakürek'teki belirgin yandır. Bu nedenle, onun modernizm eleştirileri bu söylemin

⁶⁶³ *Büyük Doğu*, 24 Mayıs 1946, s. 2.

⁶⁶⁴ *Büyük Doğu*, 12 Temmuz 1946, s. 3.

⁶⁶⁵ *Büyük Doğu*, 3 Mart 1971, ss. 12-13.

gölgesi altında kalmıştır. Onun eleştirilerinde, modernleşme ve laiklik, Avrupa veya komünizm imgesinin arkasına saklanmıştır. Hedef Avrupa ve komünizm olmuş, modernlik ve laiklik sanki Avrupalı veya komünist olduğu için eleştiriye tâbi tutulmuştur⁶⁶⁶. Kısakürek'in muhafazakâr sağ üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Necip Fazıl'ın bunları dile getirdiği dönemde, Tercüman gazetesinin sayfalarında kültürel bağlamda Müslüman-Türklük öne çıkarılmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Türk ve Müslümanlarla ilgili haberler sıklıkla yapılmaktadır. “Amerika’daki Çinli Müslüman Türkler” haberi bunarın en “karmaşık” olanıdır⁶⁶⁷. Zirâ haberde bol bol komünizm karşıtlığı, Müslüman Türklük vurgusu ve özgür Amerika imgesi bulunmaktadır. Müslüman Türklük, Amerika’yı desteklemektedir. Amerikan başkanlarının Türkiye’yi öven mesajları (Hürriyet’inkine benzer biçimde) manşete taşımaktadır⁶⁶⁸. 1970’li yıllarda başlayan Fetih kutlamalarına özel yer veren gazete, 1978 yılındaki kutlama için bir tam sayfaya Fatih Sultan Mehmet’in resmini koyarak yapılan kutlamaları övmüştür⁶⁶⁹. Erbakan’ın özel önem verdiği bu kutlamalar aslında Osmanlılıktan ziyâde Müslüman-Türk imgesini Avrupa karşısında kültürel olarak yeniden üretme aracıdır. 1969 yılında kurulan ve Türkiye’nin üye olup olmaması kamuoyunda tartışılan İslâm Konferansı Örgütü desteklenmektedir. Türkiye’nin örgüte üye olacağı birinci sayfanın çoğunu kaplayacak biçimde verilmektedir. İzleyen günlerde Konferansın yararları, gerekliliği ve Türkiye’nin Konferansın kuruluşu sırasındaki etkinliği öne çıkarılarak haber verilmektedir⁶⁷⁰. Sağ için din bağı giderek ulus-devletin belirleyici özelliği olarak konumlandırılmaktadır. Bu nedenle siyasal ve iktisadî açıdan Avrupa ve Batı olumlu konumlandırılırken kültürel açıdan reddedilmektedir. Gökalpçi çizginin marjinal bir uyarlaması olan Türk-İslâm sentezinin temel düsturu budur. Hattâ, sağ çizgide olumsuz bir konuma

---

⁶⁶⁶ *Büyük Doğu*, 20 Eylül 1967, s. 15.

⁶⁶⁷ *Tercüman*, 20 Nisan 1967.

⁶⁶⁸ Kıbrıs Harekâtı öncesi Nixon’un Korutürk’e gönderdiği mektuptaki “Türkiye Orta-Doğu’da barışın kalesidir” ifâdelerinin manşete taşınması gibi... *Tercüman*, 7 Haziran 1974. Bunu yanında Amerika’nın başarıları da ilk sayfadan verilmektedir. Öreneğin Sovyetlerin Yuri Gagarin’i uzaya göndermeleri geçiştirilirken ondan sonra uzaya giden ABD’li John Glenn’in uzay yolculuğu manşetten sitayişle verilememektedir. *Tercüman*, 21 Şubat 1962.

⁶⁶⁹ *Tercüman*, 29 Mayıs 1978.

⁶⁷⁰ *Tercüman*, 11 Mayıs 1969 ve 13 Mayıs 1969.

sahip İsrail'in, kutsal kitapları ışığında siyaset yaptıkları için olumlanması ilginç bir tavidir. “İsrail'in geleceği Tevrat'ta yazılı mı?” manşetinin altına “yüzyıllardan beri Musevîlere ışık saçan kutsal kitaplarının şimdi de kalkınmalarına önder oluyor” biçimindeki yorum-haberde bu tavır açıkça ortaya çıkmaktadır⁶⁷¹. Tanzimat'tan beri süre gelen Batının bilimini alıp kültürünü almama stratejisi, tekniğini de kutsal kitaplarla sentezlemeye kadar varmaktadır. Batı bloğuna verilen bu desteğin yanında, bu bloğun üyesi tarafından yapılan Cezayir olayları Avrupalı vahşeti olarak görülmektedir⁶⁷². Bunun yanında Ortak Pazar ile kurulmaya çalışan birleşik Avrupa düşüncesi hararetle desteklenmektedir⁶⁷³:

“Diktatörlerin, dünyaya ün ve dehşet salmış adamların bir türlü neticelendiremediği bu fikri yakında iktisatçılar hakikat haline getirecekler.”

Bu noktada önemli bir açılım da, Erol Güngör'den gelmektedir. *Erol Güngör*⁶⁷⁴ milliyetçi bir çizgiden gelmektedir. Gökalp çizgisini sürdüren ve Mümtaz Turan'ın asistanı olan Güngör, bu çizgiye İslâmî bir veçhe kazandırmıştır. Ona göre dinin temeli değişmemektedir. Bu insanların yorumların âzade dinin değişmez çekirdeğidir. *“Din değişmediği halde insanların onunla ilgili anlayışları değişiyorsa o zaman bu değişimin sebeplerini dinde veya insanlarda değil, onların dışında birtakım kaynaklarda aramak lazımdır”*⁶⁷⁵.

1970'lerden itibaren Türkiye'de bir İslâmî uyanış olduğunu düşünen Güngör, dinsel alanın genişlemesini savunmuştur. Laiklik ve din arasındaki gerilimin sunî olduğunu vurgulamaktadır. Objektif bir düşünme biçimi olarak algıladığı laikliğin, bir zihniyet sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı da, dinsel eğitimi yasaklamak

⁶⁷¹ *Tercüman*, 26 Mart 1962.

⁶⁷² *Tercüman*, 21 Mart 1962, 24 Mart 1962.

⁶⁷³ *Tercüman*, 12 Mart 1962. Avrupa ortak pazarının atom sayesinde güçleneceği ve petrolü olmayan kıtanı bu sorunu aşarak yeni enerji kaynağına sahip olacağı belirtilmektedir. *Tercüman*, 15 Mart 1962.

⁶⁷⁴ Yazar, düşünce adamı. 1938'de Kırşehir'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir süre okuduktan sonra Edebiyat Fakültesi'ne geçerek Felsefe Bölümünü bitirdi. Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın yanında sosyal psikoloji asistanı oldu. İki yıl ABD'de Colorado Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. 1982'de Konya Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne getirildi. Güngör, gençlik yaşlarında Ziya Gökalp'tan büyük ölçüde etkilenmiştir. Yaşça ilerledikçe Gökalp'in etki ve fikirlerinden sıyrılmıştır. Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımını şiddetle eleştirmiş ve bu iki unsurun ayrılamayacağını söylemiştir. Murat Yılmaz, “Erol Güngör”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 6*, (Der. Y. Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 422-435.

⁶⁷⁵ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 35.

gibi uygulamaların toplum bilimsel bilgi eksikliğinden kaynaklandığını vurgular. Ona göre, dini tartışarak, din ve devleti ayırmak da, din ve vicdan özgürlüğünü sağlamak da mümkün değildir. Aslında Güngör'ün yapmaya çalıştığı vurgu, kültür değişmesi konusudur. Kültür değişimlerinin zorunlu-devrimci değil, serbest-tekâmülcü olması gerekliliğini vurgulamak ister⁶⁷⁶.

Niyazi Berkes, Cumhuriyet dönemindeki değişimin niteliğinin Türk toplumunu çağdaş Batı uygarlığı yörüngesine sokmak olduğunu ifade etmiştir. Oysa Güngör'e göre Cumhuriyet dönemi inkılâpçıları Avrupa tarafından yıllar önce terk edilen ve ilkel pozitivism olarak adlandırılan anlayışın peşinden koşmuşlardır. Oysa Avrupa; ilkel pozitivismin yerine yeni bir bilimsel zihniyet geliştirmiştir. Fakat Türkiye yeni gelişmeleri tâkip edemediği için, ne olduğu iyice kavranılmamış bir modernizm nâmına kendi kültürüne düşmanca tavır takınmıştır⁶⁷⁷.

Güngör'e göre, toplumun gelişmesi ve ilerlemesinde bilimsel anlayışları ile etkin rol oynaması beklenen aydınlar, Türkiye'de bu rollerini oynamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin büyük bir buhran içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bu buhranın kökeni çok derinlere dayanmaktadır. Sunî ve yabancı menşelidir. Türk milletinin tarihsel bünyesi, yabancı kültürel unsurları reddetmektedir. Yabancı unsurların Türk bünyesinde kök salmasında aydınlar etkili olmuştur. Bundan dolayı Türkiye'de yaşanan buhranın sorumlusu câhil olduğu sanılan Türk halkı değil, bilgili olduğu iddia edilen Türk aydınlarıdır. Türk aydını, mensubu olduğu Türk toplumunu ve Türk kültürünü tanıma fırsatı bulamadan Batı düşüncesinden etkilenmiş, modernliğin ise Batılı olmakla özdeş olduğu yanılgısına düşmüştür. Ülkede kurulan eğitim kurumlarının dışında aydınların Batı düşüncesinden doğrudan etkilenmelerinde yurtdışında eğitilmeleri de sebep olmuştur. XIX. yüzyılda bu kültür değişmesinin en belirgin göstergesi, Fransız İhtilâli ile ilgili fikirlerin hızlı bir şekilde Balkanlı, Arap, Türk ve İranlı aydınları etkilemesi olmuştur. Böylece Türkiye'de de Batılı düşünce yapısının girmesine sebep olan eğitim kurumları faaliyet göstermeye başlamıştır⁶⁷⁸.

---

⁶⁷⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.

⁶⁷⁷ Güngör, 1993, ss. 5-6.

⁶⁷⁸ Aydın, 1993, ss. 96-98.

Batılı olma uğruna din öğretiminin ve müesseselerinin kaldırılması sonucu İslâmî aydın tipi yetiştirilmemiş veya mevcut olanların alay konusu olmasına sebebiyet verilmiştir⁶⁷⁹.

Makineleşmenin artması birtakım kolaylıkları getirmekle birlikte özellikle Türkiye gibi modernleşme çabası içerisindeki ülkelerde birtakım kültürel çatışmalara da sebebiyet vermiştir. Modernleşme ile birlikte geleneksel Türk toplum yapısında “*âni bir sarsılma*” meydana gelmiş; eğitim anlayışı, ailenin, dinin, dilin fonksiyonlarında hızlı bir değişme yaşanmıştır⁶⁸⁰.

Türkiye’de kültürel unsurlarda meydana gelen tahribatın teknolojik değişmeden çok sağlam bir millî kültürün yaratılmamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Güngör’e göre “*Türkiye’de sağlam bir milli kültürün yaratılmamış olması sonucu, Batıdan da tam anlamıyla neyin alınıp alınmayacağı, nasıl alınacağı ve ne şekilde ülkeye getirileceğinin saptanmaması bir kültürel buhranın yaşanmasına sebep olmaktadır*”⁶⁸¹. Güngör’ün bu görüşleri Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan’la paralellik göstermektedir.

Erol Güngör, bu kültür karşılaşmasında alıcı olan Türkiye’nin yerli kültürde meydana getirdiği durumları kavramak için, kültürün çeşitli sahalarını ele almıştır. Kültürün dış tezahürleriyle ilgili değişimleri takip etmek kolay, manevî kültür değişimlerini -değerler, duygular, zihniyet- takip etmek zordur. Kültürün dış tezahürlerinden olan kılık kıyafet dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkiye’de de Batılı modellere göre şekillenmiştir. Bunun yanında “*merâsimler, beslenme şeklinde*” vb. gibi görünen unsurlardaki değişimler kolayca gözlenmektedir. Bunların çoğu teknolojik değişimle alâkalı kaçınılmaz değişimler olmayıp daha çok “*hâkim gruba*” benzemekle alâkalıdır⁶⁸².

Erol Güngör’ün toplumdaki İslâmî uyanışı, maddiyatçı Batı kültürüne bir alternatif oluşturmaya, hattâ ona örnek olmaya kadar götürür. Batı uygarlığının insanlığın manevî isteklerine yanıt verememesini bunun en büyük nedeni olarak

---

⁶⁷⁹ Güngör, 1993, s. 182.

⁶⁸⁰ Güngör, 2003, ss. 45-50.

⁶⁸¹ Aydın, 1993, s. 103.

⁶⁸² Güngör, 2003, ss. 159-162.

gören Güngör, dünyanın gördüğü en kanlı iki büyük savaşı peş peşe çıkararak bir uygarlığın insanlara hayır getirmeyeceğinin anlaşıldığını belirtir. Bunun yanında Batı dışı toplumlardaki yönetici seçkinlerin toplumlarına sundukları Batılılaşmanın başarısız olduğu da artık görülmektedir. Güngör bu noktada mistik bir tavır almaz. Ona göre İslâm, modernizm (Batı, maddiyatçılık) ile Doğu (maneviyatçılık) arasındaki dengeyi kuracak özelliğe sahip bir kriz çözücü uygarlık projesidir⁶⁸³. Güngör bir modernizm eleştirisi getirmekten ziyâde, modernizmin İslâm'la yeniden kurulması ya da tâdil edilmesi düşüncesine daha yakın gözükmektedir. Her ne kadar, modernizmle çelişik bir biçimde, toplumun temeline “inanc”ı oturtsa da, şu sözleri onun iktisadî anlamda modern, Batılı bir tavır aldığını gösterir:

“Türk cemiyetinin sosyal ve ekonomik gelişmesinde dinin çok yardımcı olması beklenir. Mamefih yeryüzündeki bütün dinler bu özelliğe sahip değildir. Mesela, Doğuda içtimaî fonksiyonu bulunmayan, sadece ferdi tatmin etmeye yarayan ve ona dünyayı bırakmasını tavsiye eden dinler vardır ki bunlar iktisadî-sosyal kalkınmada ayak bağı sayılmaktadır. Buna mukabil Avrupa'daki iktisadî gelişmede Protestanlığın büyük rol oynadığı genellikle kabul edilir. İslâm'a gelince, onun din ve dünya diye bir ayırım yapmaması, insanların bu dünyada ne kadar iyi şeyler yaparlarsa ahirette o derece mükâfat görececeklerini bilmesi kalkınmada büyük manevî güç sağlar”⁶⁸⁴.

Weberci bakış açısını, İslâmî vurgusu fazla bir muhafazakâr anlayışa taşımaya çalışan Güngör, aslında kalkınmacı düşüncüyü açıkça benimsemesi bakımından modernist bir tavır takınır. Ancak kuracağı modernizm dinden kökenini alan, Batının maddiyatçı geleneğini tâdil edecek bir modernizmdir. Nasıl Protestanlık mezhebi Batıda kapitalizmin gelişmesini sağlamışsa, Türkiye’de de İslâm aynı etkiyi gösterecek cihazlara sahiptir. Yeter ki, insanlar onu öyle yorumlasın. Güngör, Kısakürek’teki Batı eleştirisinden çok farklı bir konumda durmaktadır. Bu iki çizgiyi içinde barındıran Erbakan’ın siyasî hareketi, İslâmcılığın bu ikili Batı tasavvurunu perdelemiştir. Güngör, sosyalizmi Batının âdaletsiz kapitalizmine karşı uyanan bir tepki olduğunu belirtmektedir. Uluslaşma süreçlerini yeni tamamlayan İslâm toplumları için merkezî bir devleti ön gören sosyalizm cazip gelse de, uygulamada başarısız olmuştur çünkü bu ülkelerde bir kapitalist sınıf yoktur. Güngör’ün

⁶⁸³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 450.

⁶⁸⁴ Güngör, 1993, s. 480.

özümlemelerindeki Batılı metot dikkat çekmektedir. Bu noktada iktisadî ve toplumsal çözümler, İslâm'ın devreye girmesiyle silikleşir. İslâm sosyal âdaletçi bir vasıfta olduğu için, iktisadî sorunlarla karşılaşılacaktır.

SONUÇ

Batılılaşma aslında bir modernleşme hareketidir ve İslâmcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük ideolojilerinde de farklı düzeylerde ondan izler bulunmaktadır. Bu ideolojilerin temel amacı İmparatorluğu kurtarmaktır. Cumhuriyetin kuruluşuyla, bu ideolojiler yerlerini Cumhuriyet ideolojisine bırakmıştır. Cumhuriyetçilik de Batıya yönelmiştir fakat bu yöneliş iki karşıt özelliğe sahiptir. Cumhuriyetçilere göre Batı hem ilerlemeyi hem de emperyalizmi temsil etmektedir.

1960-1980 arasındaki dönemin nispeten özgür ortamında, Osmanlı'dan mirâs kalan Batılılaşma tartışmasının yeniden canlandığı görülmektedir. Dönemin bir başka özelliği de sağ ve sol ideolojilerin yükselişidir. Batılılaşma sorunsalı sağ ve sol içinde tartışmalı bir konu olmuştur.

1960-1980 dönemi siyasal ideolojilerindeki Batı algılamasının, Cumhuriyetin ilk dönemine göre çeşitlendiği görülmektedir. 1960-1980 dönemindeki Batıya yönelik tavır, siyasal ideolojilerin ayırt edici özelliği olmuştur. Uygarlık ve kültür tartışması Osmanlı'dan mirâs kalmış, bu dönemde yeniden canlanmıştır. Siyasal alanın her türlü tartışmaya olanak vermesi, Batıyı tartışma konularının önemli bir nesnesi yapar.

Sağ ve sol olarak ayrılan siyasal alanda, her biri için ortak bir Batı konumlandırması yapılamaz. Sağ ve solu kendi içinde ayırmadan bu ayrımı yapmak mümkün değildir. Bunu incelemek için iktisadî, siyasal ve kültürel olarak, üç boyutlu bir inceleme alanı geliştirmek gerekir.

Bu boyutlara göre bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında Batının konumu, siyasal ideolojilerin Batıya bakışlarının oluşmasında anahtar olmuş; yapısı ve çelişkileriyle günümüz siyasetini etkilemiştir.

1960-1980 arası dönem, Türk siyasal yaşamında önemli bir iç kopuşu ifade eder. Kritik eşik kavramıyla anlatılmaya çalışılan, önceki dönemin temel yapısından farklı bir duruma geçiştir. Doğaldır ki, bu yeni durum tarihsel olarak bir önceki yapının izlerini ve mirâsını taşır. Toplumsal dönüşüm olarak adlandırılan sosyolojik kavramlaştırma da buna tekabül eder. Kriz kuramı tarihsel süreklilik içindeki önemli kopuşları açıklamaya yardımcı olur. Bu açıklama doğal olarak, tarihsel gerçekliğin bir kısmıdır. Çünkü, çeşitli ve farklı yapısal dinamikler taşıyan siyasal yaşam ve siyasal

düşünüş ancak belirli noktalardan açıklanabilir. Tarih ile toplum bilim arasındaki bağlantı da bu noktada önem taşımaktadır. Tarih bilimi, toplumların çeşitli dönemlerindeki somut toplumsal olay ve olgularıyla ilgilenir, onları zaman ve mekân içerisinde ayrı ayrı kalıplaştırıp özgül nitelikleri içerisinde inceler. Toplum bilim ise, bu toplumsal olay ve olguları açıklamak ve başarabilirse bunarı zaman ve mekândan soyutlayarak çeşitli ilke ve yasalara ulaşmaya çalışır.

Görüldüğü üzere, tarih ve toplum bilim arasında çok belirgin bir tamamlayıcı nitelik vardır. Annales Okulu olarak tarih kuramına önemli katkısı bulunan akım da, tarihsel alana toplumbilimsel bir bakış getirmeyi amaçlamıştır. Bu okula göre, toplumların tarihi ancak yapısal unsurlara inildikçe anlaşılabilir. Toplumsal yapının, toplumdaki tarihsel olayları açıklamak için kullanılması, aynı zamanda toplum içinde yaşanan dönüşümleri anlamada da açıklayıcı olmaktadır. Modern çağla birlikte, siyasal alan hayli genişlemiş ve XX. yüzyıl boyunca geniş halk kitleleri siyasal alana dâhil olmaya başlamıştır. Toplumsal yapıdaki bu değişim, doğrudan siyasal alanın yapısını belirlemiştir. Daha önceki yüzyıllarda siyasal alanda yer almayan unsurlar, siyasal alanda yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda, tarih içinde ideolojilerin işlevini gören başka araçlar olmuşsa da, ideolojilerin tümü aslında modern oluşumlardır. Geriye dönmeyi bile amaçlasalar, bunun için kullanacakları araçlar modern araçlardır.

Türk siyasal yaşamında ortaya çıkan ideolojiler de, modern araçlardır. Çağdaş siyasal sistem içinde var olmaya çalışmaktadırlar. Ancak her birinin çağdaşlık ve modernlik algısı farklıdır. Hattâ birbirine terstir. Modern olmaları ideolojilerin, yapısal bir özelliğidir. Türkiye, modern çağın kurumlarını XIX. yüzyılda hissetmeye başlayan bir coğrafyadır. Ancak siyasal anlamda modernleşmenin tüm Anadolu'ya yayılması Cumhuriyet Devriminin bir sonucudur. Devrimle birlikte önceki dönemden iktisadî, siyasal ve kültürel bir kopuş olmuştur. Bu kopuş, doğaldır ki, birden bire gelişen olayların bir sonucu değildir, tarihsel süreklilik içinde birbirini etkileyen ve tetikleyen olaylar örgüsünün bir sonucudur.

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi bu kopuşu ortaya çıkartan özgül koşullar olmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndaki olaylar ve tutumlar Cumhuriyetin kuruluşunu etkilemiştir. Cumhuriyet ise önceki dönemin çeşitli etkilerini taşıyarak

yeni bir toplumsal yapı inşa etmeye koyulmuştur. Bu anlamıyla Cumhuriyet Devrimi kritik bir eşiktir. Cumhuriyet dönemi içinde ise, siyasal alanda kritik bir eşik de, siyasal alanın -bir daha hiç olmadığı kadar- giderek genişlediği 1960-80 arası dönemdir. Yukarıda anlatılan nedenler ve olaylar çerçevesinde, Türk siyasal yaşamında, önceki dönemden mirâs kalan etkiler ışığında siyasal alan bir önceki dönemden kopmuş ve siyasal düşünce alanı genişlemiş ve karmaşıklaşmıştır. Kopuştan kasıt öncesiyle ilgisi olmayan bir döneme geçiş değildir. Kopuştan kasıt, önceki dönemden belirgin farklılıklar göstermesi, önceki dönemdeki tartışmaların daha belirgin saflaşmalara dönüşmesidir.

1960-80 arası dönem aslında Türkiye'nin üç askerî müdahale yaşadığı bir süreçtir. Siyasal alanın kitleselleşmeye başladığı 1950'lerin sonundaki müdahale ile başlamış ve siyasal alanın genişliğinin tepe noktası olan 1980'deki bir darbe ile de son bulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'de bugünkü siyasal tartışmaların ve konumlanışların temeli -1960-80 arası dönemin saflaşmalarının temeli Cumhuriyet döneminde yattığı gibi- bu dönemdeki tartışmalarda yatar.

Cumhuriyet Devriminin aydınlanmacı ve modernleşmeci anlamda Batılı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Batı kültürü kendini Greko-Lâtin kaynaklarına nasıl dayandırıyor, Cumhuriyet Devrimi de kaynaklarını aydınlamadan almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, egemenliğini Batılı devletlere karşı verdiği bir mücadele ile kazandığından dolayı, Batının siyasal olarak “olumsuz” bir konumu da bulunmaktadır. Cumhuriyet hem Batıya yönelmiş hem de Batı ile mücadele sonucu egemenliğini sağlamıştır. Aslında bu noktada iki ayrı boyut bulunmaktadır. Batının çağdaş uygarlık olarak benimsenmesi “devrimci” bir harekettir. Bir başka anlatımla, iktisadî ve kültürel yapının dönüştürülmesidir. Devrimlerdeki Batılı niteliğini böyle anlamlandırmak gerekmektedir. Diğer boyut ise, daha çok devletler arası ilişkiler boyutunda anlamlı olan “bağımsızlıkçı” tutumdur. Zirâ bağımsızlıkçılık ulus-devlet ideolojisi olarak anlam taşır. Her ulus-devlet gibi kendi ulusal sınırları içinde tam egemen olmak isteyen Türkiye için, diğer devletler, rakip olma olasılığı taşıyan aktörlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimlerle Batılı bir uygarlık hedeflenirken; bölgesel aktörleri dikkate alan bir dış siyasetin ve ulus kimliği

oluşturma politikalarının aynı anda yürütülmesinin nedeni, ulus-devlet oluşturma iddiasıdır. Kadro hareketi gibi uluslararası ilişkileri Marksist kuramdaki sınıfsal sömüren-sömürülen ilişkisini, merkez ve çevre ülkeleri boyutuna taşıyan çözümleme ile Batı klâsiklerinin ulusal kültüre dâhil edilme çabası aynı ortamda ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Devrimi ile ortaya çıkan iktisadî ve kültürel dönüşüm, siyasal alanı belirlemiştir. Örneğin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Partinin adındaki “ilerici” ifâdesi aydınlanma düşüncesinin yansıması olarak görülebilir) ile başlayan gelenek Türk muhafazakârlığının temel tartışmalarına kaynaklık etmiştir. CHP’nin de laikliğin taşıyıcısı olması onun siyasal yaşamdaki yerini belirlemiştir.

Sağ ve sol içinde iktisadî, siyasal ve kültürel olarak Batının konumlandırılması, çoğu kez ideolojilerin kimliği açısından belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundaki bu iki boyutlu yapı, 1960-80 döneminde Batının konumlanışındaki karmaşıklığın nedeni olmaktadır. Bir başka önemli ekti ise, Batı başta olmak üzere dünyadaki siyasal gelişmelerin Türk siyasal yaşamında doğrudan yankı bulmasıdır. Tarihsel süreç içinde, hiçbir toplumsal yapı yalnız kendi dinamikleriyle hareket etmemiştir. Çevrenin, iktisadî ve siyasal yapı üzerinde belirleyici etkisi olmuş ve bunun sonucunda kültürel yapılarda dönüşümler yaşanmıştır. Nasıl ki, Türklerin Müslüman olmalarının onların kültürel yapıları üzerinde önemli belirleyiciliği varsa, 1960’lardan itibaren Avrupa’dan dünyaya yayılan siyasal hareketlilik de çağdaş Türkiye üzerinde belirleyici olmuştur. Türk siyasal yaşamında, Cumhuriyetle birlikte özgün nitelikler kazanan siyasal yapı, dışarıdan gelen herhangi bir etkiye bu verili durum çerçevesinde yanıt vermektedir.

Türkiye’de yaşanan tartışmalar her ne kadar ithal gibi görünse de, Türkiye’nin özgül koşullarında olgunlaşmaktadır. Türkiye’de sağ veya sol için önemli olan bir tartışmayı tetikleyebilmekte ya da sağ ve sol içinde iç farklılaşmalara yol açmaktadır. Örneğin, siyasal alanın genişlemesi ve özgürlük talepleri ile birlikte din merkezli oluşumlar laikliğe olan eleştirilerini dile getirirken kendi ideolojilerini revize etmektedirler. Sağ içinde bulunan kültürel Batı karşıtlığı, Avrupa merkezliliğin eleştirilmesine koşut olarak gelişmektedir. Bunun yanında, sağ içinde kapitalizmi temelden eleştiren iktisadî bir Batı karşıtlığı görülmemekte, tam tersine “ulusal

kalkınmacı” bir söylem egemen olmaktadır. Bu söylem, bazı istisnalar dışında, sağ kanatın tümünde etkili olmaktadır. İktisadî alanda silikleşen Batı karşıtlığı kültürel alanda hayli belirginleşmektedir. Cumhuriyet Devrimine eleştirel bakan ideolojiler için Batı, 1960-80 döneminde olumsuz bir imge taşımaktadır. Batılı olmayı, sol ve dinsiz olmakla eş sayan radikal sağ, böylelikle solu da Batı ile eş olarak algılamaktadır. Solda da benzer bir durum olmaktadır. Sol düşünce içinde etkili olan iktisadî boyuttaki bir Batı karşıtlığı siyasal alanı da belirlemiş ve parlâmentarizm karşıtlığına dönüşmüştür. Batının konumlandırılmasında, her siyasal tavır için farklı boyutlar ön plâna çıkmaktadır. Konjonktürün de etkisiyle belli konuların ön plâna çıkarılması sonucu, siyasal tavırların belirlenmesinde karmaşık yapılar oluşmuştur.

Türk siyasal yaşamına etkisi bakımından 1960-80 döneminin yapısal ve konjonktürel bakımdan büründüğü durum, günümüz siyasal yaşamına taşınmıştır. 1980 sonrası dönemde, Cumhuriyet ideolojisinin yeniden yorumlanması ve dönemin konjonktürel etkisi ile 1960-80 arası siyasal duruşlar farklılaşmaya veya yeni çelişkiler doğurmaya başlamıştır.

1960’larda sol veya sağ olarak algılanan bir değer, 1980 sonrasında o ideoloji için önemini kaybedebilmekte ya da farklı bir yoruma tâbi tutulmaktadır. Bu durum, yine 1960-80 arası tartışmaların ışığında cereyan etmektedir. Örneğin radikal sağ için, sol ve komünizmle eş olan Batı, iktisadî yapıdaki değişimler sonucunda farklı bir imgeye sahip olmaktadır. Ancak bu olurken daha önceki karşı olma durumu, yeni konumlandırmayı etkileyebilmektedir. 1980 sonrasında Türkiye’de etkili olan sağ ve muhafazakâr söylem, 1980 öncesinin aktörlerini etkin kılmıştır. Merkez sağın uzun süre ülke yönetiminde etkili olması ve Refah Partisi’nin yükselişi bu dönemin bilinen gelişmeleridir. Bunun yanında, 1980 öncesi sağ içinde yer alan ulusal kalkınmacılığın giderek mevzi kaybettiğini, onun yerine küresel iktisadî ilişkileri olumlayan bir damarın hızla güç kazandığı söylenebilir. Bu durum, sağ içinde temel bir kırılmayı tetiklemiştir. Bunun en belirgin yansıması, daha önce Millî Görüş çizgisinde siyaset yapan aktörlerin bir kısmının, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) olarak ayrışmasıdır. Millî Görüşün, kültürel Batı karşıtlığı ve ulusal kalkınmacı söylemi yerine; Batılı devletlerle siyasal, iktisadî ve hattâ kültürel birliktelik vurgusu öne çıkmıştır. İktisadî

boyutta Batı artık “partner” olarak konumlanırken, Millî Görüşçüler için eski olumsuzluğunu korumaktadır. Liberal değerleri öne çıkaran bu yeni akım için, birçok eski değer (gösteriş sevmelik, yerellik, Orta Doğu merkezilik) yerini Batılı değere bırakmakta (faiz, banka, moda, dünya nimetlerinden yararlanma) ve merkezin değerleri ile uyumlaşma söz konusu olmaktadır. Böylelikle daha önce “ahlâkı bozan” bir faaliyet olan turizm, artık desteklenen bir iktisadî etkinliğe dönüşmektedir.

Benzer bir durum sol içinde söylenebilir. 1980 öncesi parlâmentarist özelliği ağır basan TİP geleneği ile devrimci yanı ağır basan Yön hareketinin bazı mensupları, özellikle 1990 sonrası CHP ve DSP içinde yer alırken, bir kısmı Kemalizm ile arasına koydukları mesafeyi daha da belirginleştirerek “liberal-sol” olarak adlandırılan bir hareket içinde olmuşlardır. Batının konumlanması bu iki sol anlayış açısından giderek farklılaşmıştır. Örneğin Kemalist solun bir bölümü için emperyalizm karşıtlığı bağlamında Batı giderek olumsuz bir öge olurken; liberal sol olarak değerlendirilebilecek kesimde emperyalizm söylemi silikleşmek de, Avrupa Birliği temel referans olmaktadır. 1960-80 arası dönemde aynı sol fraksiyon içinde yer alan kişiler, 1980 ve özellikle de 1990 sonrası karşıt gruplarda yer almışlardır. 1960-80 arası dönemde, solun tümü için neredeyse temel değer olan yerellik ve bağımsızlık vurgusu, giderek bu kapsayıcılığını yitirmiştir. Solun bir kısmı için, başka değerler ön plâna çıkmış (insan hakları, sivil toplum, Avrupa Birliği, çokkültürlülük) ve bunlar siyasal liberalizmin Türkiye’deki önemli taşıyıcısı konumuna gelmiştir.

Yeni çelişkiler ideolojik çeşitliliği arttırmaktadır. Hem 1960-80 arası tartışmalar zihinlerde vardır hem de yeni yapısal durum ile konjonktürel etkiler devam etmektedir. 1980 yılı Cumhuriyetin bir iç kopuşu olarak görülse de; bir yandan da 1960-80 döneminin etkileri hâlen belirleyici olduğundan, yeni bir siyasal denge kurulamamaktadır.

KAYNAKLAR

A) Kitaplar:

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Y. Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

AKÇURA Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınları, İstanbul, 2008.

AKIN, Rıdvan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.

AKYAZ, Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

AKYOL, Taha, *Bilim ve Yanılgı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

ALPKAYA, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. yüzyıl Siyasî Tarihi Cilt: 1-2*, Alkım Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz).

ARNDT, Hannah, *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ARSLAN, Ahmet, *İslam, Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

ATAÇ, Nurullah, *Ararken*, İstanbul, 1954.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezî Yayınları, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) Cilt I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981.

ATILGAN, Gökhan, *Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)*, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt: 8*, (Der. M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

- AVCIOĞLU, Doğan, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1977.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni -Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni -Dün-Bugün- Yarın İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlâmentoculuk*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980.
- AYBAR, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.
- AYBAR, Mehmet Ali, *TIP Tarihi 1*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, 4.Basım, İstanbul, 1990.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Enver Paşa Cilt: 3-Makedonya'dan Orta Asya'ya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, Ankara, 2001.
- AYDIN, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- AYVERDİ, Samiha, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1995.
- AYVERDİ, Sâmiha, *İbrahim Efendi Konağı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999.
- AYVERDİ, Sâmiha, *Boğaziçi'nde Târih*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2003.
- BAĞIŞ, Ali, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Tarhan Kitabevi, İstanbul, 1983.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Cihan Sulhu ve İnsan Hakları*, Hür Fikirleri Yayıma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1948.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul,

1960.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1966.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, “Sol”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak),
Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

BELLİ, Mihri, *Yazılar*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970.

BENGİ, Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*,
Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

BERKES, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları,
İstanbul, 2002a.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002b.

BİLGİN, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir,
1994.

BORA, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hâli*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.

BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

BOZBEYLİ, Ferruh, *Demokratik Sağ*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976.

BURKE, Peter, *Annales Okulu: Fransız Tarih Devrimi*, (Çev. M. Küçük), Doğu-Batı
Yayınları, İstanbul, 2002.

BURNS, Edward McNall, *Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950*, (Çev. A. Şenel),
Ankara, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1982.

COPEAUX, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çev. A. Berktaş),
Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAKIR, Ruşen, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları,

- İstanbul, 2002.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi,
Ankara, 2008
- ÇİĞDEM, Ahmet, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1*, İletişim Yayınları,
İstanbul, 2005.
- ÇİĞDEM, Ahmet, *Taşra Epiği "Türk" İdeolojileri ve İslamcılık*, Belge Yayınları,
İstanbul.
- DEMİREL, Süleyman, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, AP Genel Merkezî Neşriyatı,
Ankara, 1965.
- DEMİREL, Süleyman, *Seçim Konuşmaları-2*, AP Genel Merkezî Neşriyatı, Ankara,
1966.
- DEMİREL, Süleyman, *Muhtelif Konuşmaları*, Ankara, 1969.
- DEMİREL, Süleyman, *Siyasî İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, Aydın Ocağı Yayınları,
İstanbul, 1975.
- DEMİREL, Süleyman, *AP 8. Büyük Kongresi Açış Konuşması*, Ankara, 1976.
- DEMİREL, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul,
2004.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası,
Kırklareli, 1981.
- ECEVİT, Bülent, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, Ankara, 1966.
- ECEVİT, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973.
- ECEVİT, Bülent, *Toplum Siyaset Yönetim*, 1975.
- ECEVİT, Bülent, *Türkiye 1965-1975 CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 1976
Bütçesi Üzerinde Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma*, Ajans Türk Matbaası,

- Ankara, (tarihsiz).
- ECEVİT, Bülent, *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara, 1977.
- ERBAKAN, Necmettin, *İslam ve İlim*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1970.
- ERBAKAN, Necmettin, *Mecliste Ortak Pazar*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1971.
- ERBAKAN, Necmettin, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara, 1991.v
- ERHAT, Azra, *Mavi Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- ERÖZEN, Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Safahat*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1994.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin, *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınları, İstanbul, 1993.
- GENÇ, Süleyman, *12 Marta Nasıl Gelindi: Bir Devri Perde Arkası*, İleri Yayınları, Ankara, 1971.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitapları, İstanbul, 2006.
- GÖLE, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezî Yayınları, Ankara, 1990.
- GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1995.
- GÖZE, Ayferi, *Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet*, Beta Yayınları, İstanbul, 1995.
- GÜLALP, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
- GÜNGÖR, Erol, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- GÜNGÖR, Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- GÜNYOL, Vedat, *Daldan Dala*, Adam Yayınları, 1982.
- GÜNYOL, Vedat, *Güler Yüzlü Ciddilik*, Çağdaş Yayınları, 1986.
- Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- HOBSBAWM, Eric J., *Tuhaf Zamanlar*, (Çev. S. Nilüfer) İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- HOBSBAWN Eric J., *Tarih Üzerine*, (Çev. O. Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, İstanbul.
- İLHAN, Attilâ, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- KAMRAVA, Mehran, *Politics & Society in the Developing World*, Routledge, Floransa, 1999.
- KAPLAN, Mehmet, *Milliyetçilik ve Din*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARA İsmail, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Cilt: VIII*, Hürriyet, İstanbul, 1999.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAZGAN, Gülten, *Tazimattan 21. yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- KEMAL, Yahya, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1986.

- KEYDER Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, *Doğu’nun Devleti Batı’nın Cumhuriyeti*, İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- KIVILCIMLI, Hikmet, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz Sosyal İnsan Yayınları*, İstanbul, 2007.
- KOMŞUOĞLU, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.
- KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KONGAR, Emre, *21. yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998,
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- KURUÇ, Bırsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, *‘Batılaşma’ Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.
- LANDAU, Jacob, *Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar*, (Çev. E. Baykal), Turhan Kitapevi, Ankara, 1979.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. M. Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- MAHÇUPYAN, Etyen, *Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, Patika, İstanbul, 1998.
- MANAZ, Abdullah, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık*, Ayraç Yayınları,

- İstanbul, 2005.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- MERT, Nuray, *İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı*, İz Yayınları, İstanbul, 1998.
- MOORE, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, (Çev. Ş. Tekeli-A. Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- MUMCU Ahmet, ÜÇOK Coşkun ve BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, İstanbul, 1985.
- MUMCU, Uğur, *Çıkmaz Sokak*, UM:AG Yayınları, Ankara, 2002.
- OKUTAN, Çağatay, *Bozkurt'tan Kur'an'a Millî Türk Talebe Birliği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- ORTAYLI, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh, Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (Çev. A. R Usûl), İstanbul, Doğan Kitap, 2003,
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu-Bir Jön Türk'ün Ardından*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi,

- Ankara, 1986.
- ÖZTÜRK, Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kurandaki İslam*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2000.
- PAŞA, Sait Halim, *Buhramlarınız*, Tercüman Yayınları, (Haz. M. Ertugrul Düzdağ), (tarihsiz), İstanbul.
- SAFA, Peyami, *Gençliğimiz*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1962.
- SAID, Edward W., *Şarkiyatçılık*, (Çev. B. Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- SANDER, Oral, *100 Soruda Siyasî Düşünceler Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- SARICA, Murat, *Siyasî Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.
- SENCER, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- SEVİL, Muharrem, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
- SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- SMITH Anthony D., *Toplumsal Değişme Anlayışları*, (Çev. Ü. Oskay), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- ŞENOĞLU, Kemal, *Mayatepek Raporları Türk Tarih Tezi ve MU Kitası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.
- TAHİR, Kemal, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992a.
- TAHİR, Kemal, *Batılama*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992b.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hâzım, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret yay, 1998.

- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- TOLAN, Barlas, *Sosyoloji*, Adam Yayıncılık, Ankara 1993.
- TOPÇU, Nurettin, *Ahlâk Nizâmı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- TOURAINÉ, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, 2002, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold J., *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: K. Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1 (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-Cilt I*, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.
- TURAN, Mümtaz, *Garplılışmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1980.
- TURAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *Türkiye'nin Meseleleri*, Hamle Yayınları, İstanbul, 1996.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *Millî Doktrin Dokuz Işık*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Siyaset*, Lotus Yayınları, Ankara, 2006.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÜNSAL, Artun, *Türkiye İşçi Partisi 1961-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

- VATIKIOTIS, P. J., *L'İslâm et L'État*, (İng. Çev. O. Guitard), Gollimard, 1992.
- WEBER, Max, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Berraklığa Doğru*, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1958.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1997.
- YETKİN, Çetin, *Soldaki Bölünmeler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- YÜCEL, Tahsin, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- ZİLELİ, Gün, *Havariler (1972-1983)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ZURCHER, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ZURCHER, E. J., *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. N. Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

B) Makaleler:

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I. C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- AKDEVİLİOĞLU, Atay ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKŞİN, Sina, "Ahmet Mumcu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı, Konulu Tebliği Üzerinde Yorum", *I. Millî Egemenlik Sempozyumu*, TBMM Yayınları, Ankara, 1984.
- ALKAN, Ahmet Turan, "Türkiye'de Sağ'ın Tarihine Buruk Bir Derkenar", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 16, 1991.
- ATAY, Ethem, "AGİT Zirvesi ve Türkiye", *Türk Hukuk Dünyası*, Yıl: 1, Sayı: 1,

Mayıs 2000.

AVCIOĞLU, Doğan, “İnanç Buhranı”, *Yön*, Sayı: 11, Yıl: 1962.

AVCIOĞLU, Doğan, “Sosyalizmden Önce Atatürkçülük”, *Yön*, Sayı:69, Yıl: 1963.

AVCIOĞLU, Doğan, “Parlâmentoculuk”, *Yön*, Sayı:158, Yıl: 1966a.

AVCIOĞLU, Doğan, “Çağımızın Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi Mısır Örneği”,
Yön, Sayı: 189, 1966b.

AVCIOĞLU, Doğan, “27 Mayıs”, *Yön*, Sayı: 165, Yıl: 1966c.

AVCIOĞLU, Doğan, “Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu”,
Yön, Sayı: 111, Yıl: 1966d.

AYDIN, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Cilt:1*, (Der.
B.Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BAŞGİL, Ali Fuat, “Demokrasi ve Mekteplerimiz”, *Hür Fikirler Mecmuası*, Cilt: 1,
Sayı: 10, Ağustos, 1949.

BELGE, Murat, “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkçısı”, *Birikim*, Sayı: 210,
Yıl: 2006.

BENLİSOY, Foti ve ÇETİNKAYA, Y. Doğan HİLMİ, “İştirakçi Hilmi”, *Modern
Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BERİŞ, Hamit Emrah, “Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi”, *Modern
Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. M. Yılmaz), İletişim Yayınları,
İstanbul, 2005.

BORA Tanıl, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der.
M. Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

CEVDET, Abdullah, “Dr. Abdullah Cevdet’in Bir Mektubu”, *Türk Düşüncesi Cilt: I*,
Sayı: 1, 1953.

- ÇAKAN, Işıl, “Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu”, *Akdeniz*
- ÇAKIR, Ruşen, “Millî Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 6*,
(Der. Y. Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. *Üniversitesi İİBF Dergisi*,
Sayı: 7, Yıl: 2004.
- ERDEN, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 3*
Modernleşme ve Batılılaşma, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Safahat’ın Temalarından Biri: İslâmî Modernleşme Görüşü”,
Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Kitabı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara,
1986.
- ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt: 1*, (Der.
Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- EROĞUL, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. I.
C. Schick ve E. A. Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. B. Oran),
İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GEORGEON, François, “Nesil, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Kemalist Türkiye’ye
Geçiş Anlamada Anahtar Olabilir mi?”, (Çev. L. Yılmaz) *Tarihsel Sosyoloji*
Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar, (Der. F. Ergut, A. Uysal), Dipnot
Yayınları, Ankara, 2007.
- GUMPEL, Werner, “Atatürk’ün Devletçiliği, Alternatifleri ve Geleceği”, *Atatürk ve*
Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi, TOBB Yayınları, Ankara, 1981.
- GÜNAY, Ertuğrul, “Özgür İnsan Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:8*,
(Der. M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- HABERMAS, Jürgen., “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, (Çev. G. Naliş),
Postmodernizm, (Der. N. Zeka), Kıyı Yayıncılık, İstanbul, 1990.

- HACİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan, “Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7 Yıl: 2004.
- HUNTINGTON, Samuel P. ve DOMINGUEZ, Jorge I., *Siyasi Gelişme*, (Çev. E. Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1985.
- HÜSREV, İsmail, “Dünya Buhranı Ne Halde?”, *Kadro*, Sayı: 1, Ocak 1932.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Doğu-Batı*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001-02.
- İNÖNÜ, İsmet, *Kim Dergisi*, 13 Ağustos 1965.
- JEANNIERE, Abel, “Modernite Nedir?”, (Çev. N. Küçük), *Modernite Versus Postmodernite*, (Der. M. Küçük), Vadi Yayınları, Ankara, 1993.
- KABAKLI, Ahmet, “Yılbaşı, Noel ve Hızır”, *Tercüman*, 1 Ocak 1962.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- KALAYCIOĞLU, Ersin ve SARIBAY, Ali Y., “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- KANSU, Ceyhun Atuf , “Avrupa Uygarlığı ve Gelenekler”, *Varlık*, No: 410, 1954.
- KANSU, Ceyhun Atuf , “Atatürk ve Demokrasi”, *Varlık*, No: 400, Yıl: 1955.
- KATOĞLU, Murat “Cumhuriyet Türkiye’inde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Çağdaş Türkiye Cilt: 4*, (Yay. Yön. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005.
- KAZGAN, Gülten, “Program ve Ortak Pazara Geçiş Dönemi”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1971.
- KEYMAN, Fuat ve Diğerleri, “Giriş: Dünya Nasıl ‘Dünya’ Oldu?”, *Oryantalizm*,

- Hegemonya ve Kültürel Fark*, (Der. F. Keynman, M. Mutman, M. Yeğernoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- KILIÇBAY, Ahmet, “Dışa Dönük Sanayi”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1974.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, “Batı’da Sosyal Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 5 ve 6 Temmuz 1974.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Çağdaş Türkiye Cilt: 4*, (Yay. Yön. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005.
- KOÇAK, Cemil, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Cilt:1*, (Der. M. Ö. Alkan), İstanbul, 2001.
- KÜRKCÜ, Ertuğrul , “Che’nin Çağrısını Ciddiye Almak”, *Praksis*, Sayı: 6, 2002.
- MARDİN, Şerif, “Atatürkçülüğün Kökenleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- MARDİN, Şerif, “Türk Siyasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkisi”, (Çev. Ş. Gönen), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000a.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000b.
- NABİ, Yaşar, “Geriliğe Karşı”, *Varlık*, No: 367, Yıl: 1951.
- OKTAY, Cemil, “Bizans Siyasî İdeolojisi’nden Osmanlı Siyasî İdeolojisi’ne”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:1*, (Der. M. Ö. Alkan), İstanbul, 2001.
- ORAN, Baskın, “1960-80: Görelî Özerklik”, (Der. B. Oran), *Türk Dış Politikası-Cilt:1*, İstanbul, 2004.

- ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* içinde, İletişim Yayınları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Kamusal Hayatın Kökleri Üzerine”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Kasım-Aralık-Ocak 1998-9.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr Yanılgısı”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 74, İstanbul, 1997.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”, *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZEK, Çetin, “Devrim İçin Laiklik”, *Hürriyet*, 18 Ağustos, 1960.
- ÖZEK, Çetin, “Devrimlerde Batıya Yöneliş”, *Hürriyet*, 25 Ağustos 1960.
- ÖZERSAY, Kudret, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası Cilt 1*, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- PAMUK, Şevket, “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi”, *Doğu-Batı*, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak 2001.
- SADOĞLU, Hüseyin, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 7*, (Der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- SAFA, Peyami, “Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti”, *Türk Düşüncesi*, Cilt: 1, Sayı:1, Yıl: 1953.
- SELÇUK, İlhan, “İki Belçika”, *Cumhuriyet*, Ekim 1962.
- SOYSAL, Mümtaz, “Devrimcinin Halkçılığı”, *Yön*, Sayı: 47, Yıl: 1962a.
- SOYSAL, Mümtaz, “Büyük Yalan”, *Yön*, Sayı: 40, Yıl: 1962b.
- SOYSAL, Mümtaz, “Ortanın Solu mu Sorunlu?”, *Yön*, Sayı: 133, Yıl: 1965.
- TANYOL, Cahit, “Batı-Doğu Dramı”, *Varlık*, No: 396, Yıl: 1953.
- TOPRAK, Zafer, “Muhittin Birgen’in İttihat ve Terakki Anıları”, *Radikal 2*, 26

Mayıs 2006.

TORUN, Elvan, “Yücel Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebi Faaliyetler”,
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 2004.

TURAN, İlter, “Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve
Sonrası”, *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Yay. Haz. J. M. Landau),
(Çev. Meral Alakuş), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

TURAN, Namık Sinan, “16. yüzyıldan 19. yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde
Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 4, Yıl: 2005.

WALLERSTEIN, Immanuel., “Hangi Modernliğin Sonu”, (Çev. M. Özel), *Kayıtlar
Dergisi*, Sayı:41-42, Mart-Nisan 1994.

YALÇIN Aydın, *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 58, Oturum 3, Cilt 14.
(27.2.1966).

YALÇIN, Aydın, “Türkiye’de Demokrasi”, *Forum*, No: 35, Yıl: 1955.

YAZICIOĞLU, Sanem, “Kriz ‘Olumlu’ Olabilir mi?”, *Cogito Dergisi*, Sayı:27, 2001.

C) Gazeteler

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Tercüman

Ulus

D) Süreli Yayınlar:

Büyük Doğu

Forum

Hür Fikirler Mecmuası

Kadro

Özgür İnsan

Türk Düşüncesi

Varlık

Yön

E) İnternet Kaynakları:

ECEVİT, Bülent, “Pülümür’ün Yaşsız Kadını”, <http://www.dsp.org.tr/MEP/MiscFiles/EIEle>, (11.02.2008)

GİRİTLİ, İsmet, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Sayı: 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=165>, (25.03.2008).

YURDAKUL, Mehmet Emin, http://www.siirgen.org/siir/m/mehmet_emin_yurdakul/enge_giderken.htm, (15.04.2008).